

2017/1-4.
XLVII. évfolyam 188-191. szám

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
– Anyanyelvi Konferencia –
negyedéves folyóirata

Nyelvünk és Kultúránk

Nyelvünk és Kultúránk

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) negyedéves folyóirata
XLVII. évfolyam 188–191. szám, 2017/1–4. szám

FŐSZERKESZTŐ:

Balázs Géza, Pomogáts Béla

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Pomogáts Béla, Balázs Géza, Bodó Barna (Románia), Cservenka Judit, Dupka György (Ukrajna), Fazekas Tiborc (Németország), Hajnal Jenő (Szerbia), Péntek János (Románia)

SZERKESZTETTE:

Blankó Miklós

KORREKTÚRA:

Mayer Péter, Minya Károlyné

ELNÖKSÉGI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Bodó Barna (Románia), Dupka György (Ukrajna), Gyetvainé Szorcsik Angéla, Koncz Gábor, Ludányi András (Amerikai Egyesült Államok), Moritz László (Svédország), Nagy Zoltán, Pomogáts Béla

2013-tól a Nyelvünk és Kultúránk elektronikus (online) változata az E-Nyék. Folyamatosan frissülő hírekkel, tanulmányokkal elérhető a www.mnyknt.hu honlapon. A Nyelvünk és Kultúránk elektronikus változatát – E-Nyék – a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 2013. október 31-én bejegyezte. A hagyományos Nyék az E-Nyék anyagából válogat, valamint friss írásokat is közöl.

EGYÜTTMŰKÖDŐ, TÁMOGATÓ PARTNEREK: TÁMOGATÓK:

Bolyai Műhely Alapítvány

Inter Nonprofit Kft.

Interkulturális Kutatások Kft.

Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006–)

Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000–)

Magyar Szemiotikai Társaság

Magyar Állam, Emberi Erőforrások Minisztériuma

Anyanyelvapolók Szövetség

A KÉPEKET KÉSZÍTETTÉK:

BG – Balázs Géza

BM – Blankó Miklós

CSJ – Cservenka Judit

DÉ – Dede Éva

HTI – H. Tóth István

KL – Kántor Lajos

KP – Kolár Péter

MK – Minya Károly

MZS – Molnár Zsolt

NE – Nagy Emese

SZJ – Színek János

ISSN 0133-2066

Kiadja:

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
(Anyanyelvi Konferencia)

Felelős kiadó: a Társaság elnöke

1072 Budapest, Rákóczi út 38. I. em. 2.

E-mail: anyanyelvi@mnyknt.hu, honlap: www.mnyknt.hu

Balázs Géza (elnök): balazs.geza@gmail.com

Pomogáts Béla (tiszteletbeli elnök): kpom@freemail.hu

Györfi Istvánné: +36-30-371-8430, anyanyelvi@mnyknt.hu

Asszonyi Krisztina (gazdasági ügyek): krisztina@asszonyi.hu

A szerkesztőség címe: 1072 Budapest, Rákóczi út 38. I. em. 2.

A Nyelvünk és Kultúránk megrendelhető és előfizethető a fenti címen.

PROGRAMTÁMOGATÓ:

Nemzeti Kulturális Alap

Tartalom

Előszó és beszámoló a 2017. évről		5
<i>Fűzfa Balázs</i>	A világ legnagyobb költője	13
<i>Balázs Géza</i>	Áldott Arany-kor...	14
<i>Beke József</i>	Arany szavainak félreértelmezése	20
<i>Pomogáts Béla</i>	Népköltő – nemzeti költő	26
<i>Adamikné Jászó Anna</i>	Arany János humoráról	32
<i>Pomozi Péter</i>	Szólások, közmondások Arany költészetében	39
<i>Balázs Géza</i>	Arany János szókincse, költői szótára	45
<i>Minya Károly</i>	Tanítsuk-e a Toldit?	52
<i>Tuba Márta</i>	Arany Szalontája, Szalonta Aranya	58

Reformáció 500

<i>Balázs Géza</i>	A reformáció 500 éve és a magyar művelődés	61
<i>Blankó Miklós</i>	Metamorphosis religionis	66
<i>Ludányi András</i>	Reformáljuk a reformációt	71
<i>A. Molnár Ferenc</i>	A reformáció jelentőségéről a magyar nyelvtörténetben különös tekintettel a katekizmusokra	77
<i>Pusztay János</i>	A Biblia finnugor nyelveken – Előzetes áttekintés	90
<i>Takács Edit</i>	Zsoltárfordításaink – A CV. zsoltár fordítástörténetéről az Apor-kódextől napjainkig	96

Öt évtájon magyarul

<i>Sz. Tóth Gyula</i>	Nyelvész hétmérföldes csizmában	102
<i>Magyari Sára</i>	Anyanyelv és oktatás	106
<i>Cservenka Judit</i>	Magyarok a téren: civilek és a nemzetpolitika	108
<i>Balázs Géza</i>	Benedek Zsuzsi: Az Óperenciás-tengeren is túl	111
<i>Balázs Imre József</i>	A nyelvhasználat kérdései a kortárs erdélyi magyar kultúrában	115
<i>Balázs Imre József</i>	Hogyan lett a transzszilvanizmusból transzszilvanizmus?	122
<i>Gömöri György</i>	Útimuti	125
<i>Málnási Ferenc</i>	Péntek János: Történesek a nyelvben a keleti végeken...	126

Évfordulók, köszöntők

<i>Cservenka Judit</i>	Egy magyar mester a modernitás és a hagyomány útján Kodály Zoltán 1882–1967	130
<i>Máté László</i>	Százhusz éve született Fábry Zoltán	133
<i>Grétsy László</i>	Találkozásaim Ady Endrével	141

<i>Blankó Miklós</i>	A magyar felsőoktatás története	144
<i>Cservenka Judit</i>	Sárközi Máttyás 80. születésnapjára	152
<i>Szíki Károly</i>	Ha írok, élek. Ha élek, írok	
	A 80 éves Gál Sándor köszöntése a Felvidéken	154
<i>Balázs Géza</i>	Beszélgetés Juhász Judittal	156

Nyelvstratégia

<i>Balázs Géza</i>	Két új nyelvstratégiai sorozat	159
<i>Sz. Tóth Gyula</i>	Anyanyelvünk nemzeti határai	162
<i>Moritz László</i>	Aranyosszigeti olvasótáborunk	167
<i>Máté László</i>	Megmaradni – gyarapodni	169
<i>Lengyel Zsolt</i>	Szociolingvisztikából, nyelvpolitikából – elégtelen	172
<i>Delesega Gyula</i>	A Temesvári Műszaki Egyetem előzményei és egy magyar terminológiai egyeztető program	175

Társalgó

<i>Molnár Pál</i>	Hazánk: anyanyelvünk	179
	Beszélgetés Szilágyi Péter helyettes államtitkárral	
<i>Cservenka Judit</i>	Beszélgetés Módos Péterrel	181
<i>Balázs Géza</i>	A Tinta, az anya-nyelv-ész műhely	184
	Kiss Gábort és Temesi Violát kérdezi Balázs Géza	
<i>Balázs Géza</i>	Az élet megmenti önmagát – Szakonyi Károly	187
<i>Mészáros Márton</i>	A mai világ már nem olyan prűd	190
<i>Balázs Géza</i>	„Minden élet mágikus, realista és abszurd...” – Gulay István	193

In memoriam

<i>MNYKNT</i>	Meghalt Kolár Péter	197
<i>Pomogáts Béla</i>	A barátság tovább él – Búcsú Kántor Lajostól	200

Szemle

<i>Komoróczy György</i>	Lőrincze-émlékkönyv	203
<i>Vasvári Zoltán</i>	A toll senki fia – Máttyás Ferenc költészetéről	206
<i>Gráfik Imre</i>	Cigány művészek formavilága	217
<i>Balázs Géza</i>	Gál Sándor: Kitágult nap	221
<i>Berg Éva Mária</i>	Félperces – Beszélgetés Papp Andreával	223
<i>H. Tóth István</i>	Közismert-e még a nyakhegedű, göreb, ösztöke?	227

ELŐSZÓ ÉS BESZÁMOLÓ A 2017. ÉVRŐL

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (MNYKNT) az Anyanyelvápolók Szövetségével (ASZ) közösen 2016-ban kormánydöntés értelmében rendszeres állami támogatást kapott. Ezzel munkánk kiszámíthatóbbá vált.

2016-ban az MNYKNT részben az Anyanyelvápolók Szövetségével, részben más szervezetekkel együtt számos sikeres rendezvényt bonyolított le.

2017

2017-ben volt Arany János születésének kétszázadik évfordulója. Az MNYKNT neve is díszszerepet kapott az ünnepségsorozat elején megjelent Arany-szótáron (Beke József munkája). 2017-ben jelent meg Pomozi Péter szerkesztésében az Anyanyelv és nemzeti jövő (A közép-európai nyelvstratégiai fórum előadásai) című kötetünk is (MNYKNT, Bp. 2017). Részben az MNYKNT kiadásában jelent meg Pomozi Péter: Karin és Trianon (Anyanyelvünk a változó időben) című kötete (ASZ, MNYKNT, Bp., 2017).

Két új nyelvstratégiai kutatóhelyépítés, kutatás és könyvsorozat indult el a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport programjában az Anyanyelvápolók Szövetségével és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával való együttműködésben: a Magyar nyelvű otthon és a maTer. 2017-ben az első három kötet jelent meg: Magyar nyelvű otthon (MNYO) 1. Magyarország, MNYO 2. Vajdaság, MNYO 3. Székelyföld. MaTer: az első kiadványok az Ungvári Állami Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalom Tanszéke vezetőjének, Zékány Krisztinának a szervezésében a Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum közreműködésével készültek el: (1) Szemrád Emil: Kémiai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére, (2) Hladonik István: Fizikai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére, (3) Hladonik István: Matematikai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére, (4) Zékány Krisztina – Boriszova Éva: Magyar toldalékok ukrán értelmezésekkel. A magyart idegen nyelvként tanulók számára.

2017. április 25. Nagyvárad, Partiumi Keresztény Egyetem (PKE), 51. magyar nyelv hete: A reformáció nyelvi hatásai. Az 51. magyar nyelv hete 2017. április 24–30. között valósult meg. Ötven év után az Anyanyelvápolók Szövetsége a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával karöltve először rendezte meg a nyelvhetet a határon túl, Nagyváradon. Magyarország tíz megyéjében és a fővárosban több mint 50 rendezvény (emlékülés, előadás, kiállítás, rendhagyó nyelvtanóra, nyelvi vetélkedő, író-olvasó találkozó, az Édes Anyanyelvünk szerkesztőségi ankétja stb.) kapcsolódott a nyelvhehez. Az 51. magyar nyelv hetét Nagyváradon Tőkés László, a PKE elnöke, Szócs Géza miniszterelnöki főtanácsadó, a

Magyar PEN Klub elnöke és Pálfi József, a PKE rektora köszöntötte. A megnyitóbeszédet Juhász Judit, az ASZ elnöke tartotta. Ezek után a következő előadások hangoztak el: Balázs Géza (ELTE–PKE, Budapest, Nagyvárad): A reformáció nyelvi hatásai, Pomozi Péter és Karácsony Fanni (ELTE, Budapest): Heyden Sebald Gyermeki beszélgetések c. műve, az első magyar világi könyv; Máthé Dénes (BBTE, Kolozsvár): A reformáció szerepe irodalmi nyelvünk 16. századi formálódásában; Vitéz Ferenc (Református Hittudományi Egyetem, Debrecen): A Nyugat protestantizmusvitájának nyelvi (stílus-)rétegei; Pletl Rita (Sapientia Tudományegyetem, Marosvásárhely): Az anyanyelv: „a napfényre hozott kincs”. A metafora hatása a nyelvről való gondolkodásban, Pölcz Ádám (ELTE, Budapest): A genfi zsolttárok magyarul; Pomozi Péter–Karácsony Fanni (ELTE, Budapest): A Magyar nyelvű otthon. Magyarország című könyvsorozat első kötetének bemutatója.

2017. június 17–24. Aranyosapáti. Aranyosszigeti olvasótáborunk. Moritz László alelnök tudósításából: „Évtizedeken át az Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága szívügyének tekintette a fiatalság, különösen a határainkon túli fiatalok anyanyelvi oktatását és anyanyelvének ápolását. E célból számos sikeres anyanyelvi tábor rendezett a Balatonon és Sárospatakon. Az utóbbi évtizedben szünetelni látszott ez irányú elkötelezettségünk. Miután társaságunk visszakerült a kormány évi költségvetésébe, anyagi lehetőség nyílt e fontos tevékenység újraindításához. Ennek eredményeként került sor ez év június 17–24 között a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Aranyosapátiban (Aranyosszigeten) a magyar anyanyelvi és olvasótábor létrehozására. Az MNYKNT (Anyanyelvi Konferencia), a Falvak Kultúrájáért Alapítvány, a Magyar Olvasástársaság és a Kárpátaljai Magyar Iskolai Könyvtárakért Alapítvány közös szervezésében lebonyolított táborban huszonhat 12–14 év közötti tanuló vett részt a Felvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből (Partium) és Magyarországról. Olyan tanulók, akik magyar irodalmi vagy szavalóversenyeken díjazást értek el. A fiatalok csapatokban – tanáraik kíséretében – érkeztek, és a Magyar Kultúra Lovagrend által épített és fenntartott, teljesen új épület kétágyas szobáiban lettek elszállásolva. A Felvidékről a Nagyszelmenci Gimnázium (vezetőtanár: Kerékgyártó Diána), Kárpátaljáról a Csongori Általános Iskola (Hadar Krisztián), a munkácsi Szent István Középiskola, a beregszászi Kossuth Lajos Középiskola, Partiumból a szatmárnémeti Református Gimnázium (Higgyed István), a nagyváradai Szacsavay Imre Általános Iskola (Csorba Krisztián Károly) és a helybéli illetőségű (aranyosapáti), de a kisvárdai II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban tanuló Kanalas Noémi és Kanalas Zsolt (tanár: Pálffy Jolán) érdemelték ki az egyhetes táborozáson való részvételt. Itt kell megemlíteni a felvidéki Nagyszelmenci Gimnázium csapatának rendkívüli teljesítményét, hiszen megnyerték a Dobó István-émlékversenyt, a Szent László-émlékverseny nagyváradai döntőjét és a helyi Arany János-szavalóversenyt. A Felső-Tiszaúj gazdag kulturális háttérrel rendelkező vidék, így számos gazdag program szervezésére adott lehetőséget. Ennek keretében került sor „irodalmi zárándoklatra” Szatmárcsekére, Tiszacsécsére, a lakatlan Nagygécire, valamint a Megmáradás templomához. Felkerestek Petőfi-émlékeket is, a program pedig a Túrban való fürdőzéssel zárult.” (A tudósítás teljes egészében az mnyknt.hu honlapon olvasható.)

2017. június 21–25. 4. nyelvésztábor, Sátoraljaújhely. A nyelvésztáborhoz kapcsolódva 2017. június 24-én, szombaton Széphalomban ezzel a programmal rendeztük meg az Arany 200. esszékonferenciát: Pomogáts Béla: Népköltő – nemzeti költő: Arany János; Füzfa Balázs: Arany János, a „nyelvrontó”; Pusztay János: Arany és az eposzok; Pomozi Péter: Szólások, közmondások Arany költészetében; Balázs Géza: Arany nélkül? Mi lenne, ha nem lett volna Arany János?; H. Varga Gyula: A pásztortűz motívum a Toldi előhangjában; Fráter Zoltán: Arany és Karinthy; Halász Csilla: Várostörténeti séta Arany nyomában képpel, cikkel Pest-Budán és Budapesten; Minya Károly: Tanítsuk-e a Toldit? Archaizmusok az elbeszélő költeményben; Vasné Tóth Kornélia: A nagy triász: Arany–Petőfi–Tompai ex libriseken”.

2017. július 24–28. II. Bihari Nyári Egyetem: Kulturális átmenetek. Újraindított nyári egyetemünk a bihari-partiumi „határtalanított” régió művelődéstörténetével, jelen lehetőségeivel, gazdaságával és kultúrájával foglalkozik, s mind elhelyezésében, mind lebonyolításában (félíg Magyarország, félíg Románia) a határok fölötti kapcsolatok erősítését tűzi ki célul. A programból: Balázs Géza (ELTE, PKE): Vidékfejlesztés. A magyar falu sorsa; Szilágyi Ferenc (PKE, Partiumi Területi Kutatások Intézete): Településföldrajz, agrárium; Székedi Levente (PKE): A nagyváradi magyar közösség színházba járási szokásai és kulturális fogyasztása; Szilágyi-Varga Zsuzsa (PKE): Helynév-szociológiai vizsgálatok a Partiumban; János Szabolcs (PKE): Kulturális emlékezet; Horváth Gizella (PKE): Jó ember, jó szakember – esztétikai nevelés; Borbély Julianna (PKE, Neveléstudományi Intézet): Önismeret és önreflexió fejlesztése a tanárképzésben; Tuba Márta (Arany János Általános iskola és Gimnázium, Érd): Mesei kellékek érvényesülése és módosulása Tamási Áron Szerencsés Gyurka című elbeszélésében; Pomogáts Béla (MNYKNT): Két erdélyi író: Jékely és Áprily; Benedek Csaba (Damjanich Múzeum, Szolnok): Másodlagos felhasználás a Fekete-Körös-völgyében, Demeter Emőke (BBTE, Kolozsvár): A Bihar megyei magyar oktatás jelenlegi helyzete; Magyarai Sára (PKE): Nyelvi világkép Arany János műveiben. Kirándulás Nagyszalontára. Előadások Nagyszalontán a Csonkatoronynál: „Áldott Arany-kor”.

Arany János nyelve (Balázs Géza); Tanítsuk-e a Toldit? (Minya Károly); Bűn és bűnhődés az Arany-balladákban (Bartha Krisztina); Arany Jánosról (Balogh Andrea). Ebéd: Nagyszalontán. Kirándulás: Bakonszeg (Bessenyei György), Biharnagybajom (Szabó Pál, Szűcs Sándor), Bátor (Balassa Iván). Vezetők: Baranyai Katalin (irodalomtörténész, EKE), Vesszős Balázs (PhD-hallgató, ELTE). A nyári egyetem résztvevői tanúsítványt kaptak.

2017. október 6. Szent László és Nagyvárad. Az MNYKNT emlékülése a lovagkirály trónra lépésének 940. és szentté avatásának 825. évfordulója alkalmából „a magyar Compostelában”, Nagyváradon. Előadások: Moritz László (Stockholm–Budapest): Megnyitó; Lőrincz Gabriella (Beregszász): Vers Szent Lászlóról; Pomogáts Béla (Budapest): Szent László a magyar irodalomban; Jánó Mihály (Sepsiszentgyörgy): Szent László alakja a falfestészetben; Cservenka Judit (Budapest): Szent László a magyar földrajzi nevekben; Balázs Géza (Budapest, Nagyvárad): Szent László és Nagyvárad (egykori és mai legendák). Az emléküléshez kapcsolódott Módos Péter kiállítása Szent Lászlóról. Megnyitotta: Veres Emese Gyöngyvér.

2017. november 6. Gátszakadás. A Biblia nemzeti nyelveken. Az MNYKNT éves budapesti nagykonferenciájána következő előadások hangzottak el: Balázs Géza (ELTE, PKE): A Biblia és a magyar nyelv (művelődéstörténeti áttekintés); A. Molnár Ferenc (DE, ME): A reformáció magyar nyomtatványainak hatása az egyházi tanítás és nyelvi műveltségünk terjesztésében (rövid áttekintés); Takács Edit (EKE Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet): Zsoltárfordításaink – a CV. zsoltár fordítástörténete. Az Apoc- kódextől napjainkig; Pölcz Ádám (ELTE): A genfi zsoltárok magyarul (kántori szolgálattal); András Dorottya (PPKE): A Hoffhalter nyomdászdynasztia szerepe a bibliafordítások megjelentetésében és az erdélyi protestantizmus fejlődésében; Ludányi András (Ohio): Reformáljuk a reformációt: Irodalmunk és a Biblia; Riszovannij Mihály (ELTE, Savaria Egyetemi Centrum): A XIX-XX. századi magyar–zsidó bibliafordítások és nyelvi sajátosságaik; Pomogáts Béla (MNYKNT): A Biblia szerepe Ady Endre költészetében. A Biblia finnugor nyelveken: Pusztay János (ELTE, Nyitra): Bevezetés; Egey Emese (Magyar Táncművészeti Egyetem): Finn bibliafordítások; Pomozi Péter (ELTE); Észti bibliafordítások; Kubinyi Kata (ELTE): Bibliafordítások kis balti finn nyelveken; Kelemen Ivett (DE): Lapp bibliafordítások; Maticsák Sándor (DE): Mordvin bibliafordítások; Szajpaseva Anasztaszia (ELTE): Mari bibliafordítások; Szij Enikő (ELTE): Komi bibliafordítások; Salánki Zsuzsa (ELTE): Udmurt bibliafordítások; Csepregi Márta (ELTE): Manyi és hanti bibliafordítások. A Protestáns hősök című könyvet bemutatta: Bihari Zoltán. Nagy Zoltán: Az Erdélyi Szépművészeti Céh (kiállításmegnyitó).

E-Nyék

2017-ben 65 írás jelent meg az E-Nyék-ben (mnyknt.hu). A címek után a letöltések száma olvasható a 2018. február 13-ai állapot szerint. A felsorolás elején vannak a legfrissebb feltöltések – ezek olvasottsága ezért alacsonyabb – míg a lista végén a korábbi (2017 eleji) megjelenés miatt nagyobb olvasottságú írások találhatók. Az olvasottsági adatok a cikkeket megnyitva a Nyék-cikkek fölé kattintva, majd folyamatosan ellenőrizhetők. Az E-Nyék technikai szerkesztője 2017-től Blankó Miklós.

Cservenka Judit: Egy magyar mester a modernitás és a hagyomány útján: Kodály Zoltán 1882–1967 (137)

Cservenka Judit: „Fiatalok, még itt van Gál Sándor!” – figyelmeztet a monográfia írója: Márkus Béla (142)

Szíki Károly: Ha írok, élek. Ha élek, írok. A 80 éves Gál Sándor köszöntése a Felvidéken (177)

Tuba Márta: Halloween-óra – Ötlemből intézményi jó gyakorlat (249)

Sz. Tóth Gyula: Anyanyelvünk nemzeti határai (216)

Takács Edit: Zsoltárfordításaink – A CV. zsoltár fordítástörténetéről az Apoc- kódextől napjainkig (215)

Pusztay János: A Biblia finnugor nyelveken – előzetes áttekintés (202)

Varga András: Ahol megáll az idő: erdélyi erődtéplomok (152)

Héra Bálint: Karácsonyi vallási (el)kalandozás (156)

- Delesega Gyula: A Temesvári Műszaki Egyetem előzményei és egy magyar terminológiai egyeztető program (180)
- Ludányi András: Reformáljuk a reformációt: irodalmunk és a Biblia (212)
- Máté László: Megmaradni – gyarapodni (179)
- Balázs Géza: „Elvesztünk, de csak magunknak köszönhetjük...” – Részlet a Nyelvi barangolások című könyvemből (199)
- Málnási Ferenc: Alsójárától Zsobokig. Kalotaszegi krónikácskák (242)
- Balázs Géza: Szent László és Nagyvárad (302)
- Blankó Miklós: A magyar felsőoktatás története Nagy Lajostól Mária Teréziáig (302)
- Málnási Ferenc: Korunk – Reformáció 500 (299)
- Cservenka Judit: Magyarok a téren: civilek és nemzetpolitika – Magyar napok, fesztiválok a Kárpát-medencében (288)
- Blankó Miklós: Metamorphosis religionis – A reformáció 16. századi terjedése hazánkban (314)
- Cservenka Judit: Az Európai Utas útja – Beszélgetés Módos Péterrel, alapítványról, kultúráról, európaiságról (283)
- Blankó Miklós: Istenítélet (272)
- Mészáros Ildikó: Testről és lélekről (247)
- Pomogáts Béla: A barátság tovább él – Búcsú Kántor Lajostól (375)
- Molnár Pál: Hazánk: anyanyelvünk – beszélgetés Szilágyi Péter helyettes államtitkárral (424)
- H. Tóth István: Virág-, gyümölcs- és hasonló nyelvi képeinkről az Arany-bicentenárium idején (374)
- Moritz László: Aranyösszegi olvasótáborunk (315)
- Molnár Pál: Élmi segítő költészet és dallam (342)
- Máté László: Százhusz éve született Fábry Zoltán (385)
- Tuba Márta: Arany Szalontája, Szalonta Aranya – Dánielisz Endre – Faggyas Sándor – Patócs Judit könyve (369)
- Tuba Márta: Mesei kellékek érvényesülése és módosulása Tamási Áron Szerencsés Gyurka című elbeszélésében (686)
- Minya Károly: Tanítsuk-e a Toldit? – Archaizmusok az elbeszélő költeményben (344)
- Cservenka Judit: Az Anna-báltól a Szent Anna-tóig – Jókai Mór és világa képekben (317)
- Balázs Géza: Nyolcvankilenc jeles hetvenes (438)
- Málnási Ferenc: Stilus virum arguit – A stílus elárulja az embert (409)
- Blankó Miklós: Gondolatok Weöres Sándor Rapszódia a kivívott szabadságról című kötetéről (471)
- Cservenka Judit: Nyelvünk és Kultúránk (357)
- Cservenka Judit: Sárközi Mátyás 80. születésnapjára (412)
- Vasné Tóth Kornélia: A nagy triász: Arany–Petőfi–Tompai ex libriseken (507)
- Pomogáts Béla: Népköltő – nemzeti költő. Jegyzetek Arany János időszerűségéről (457)

Balázs Géza: Arany-esszékonferencia Széphalomban (512)
 Mészáros Márton: A mai világ már nem olyan prűd (468)
 H. Tóth István: Közismert-e még a nyakhegedű, göreb, ösztöke? (544)
 Máté László: Borkultúráról és irodalomról minőségi tükörben (396)
 Balázs Géza: Csíksomlyói passió 2.0 (444)
 Balázs Géza: Gál Sándor: Kitágult nap (445)
 Gömöri György: Útimuti (444)
 Balázs Géza: Az Óperenciás-tengeren is túl. Gondolatok a magyar nyelvről – Argentínából. Benedek Zsuzsi könyve (1094)
 Magyarai Sára: Anyanyelv és oktatás. Magyar tannyelvű pedagógusképzés a Kárpát-medencében (505)
 Balázs Imre József: A nyelvhasználat kérdései a kortárs erdélyi magyar kultúrában (1338)
 Komoróczy György: Lőrincze- emlékkönyv (737)
 Beke Beáta: „Ha gyermekünk születik, hazajövünk, hogy anyanyelvén kezdhesse meg tanulmányait” (505)
 Balázs Géza: Szórványbélyeg (484)
 Dénes László: Szent László királyunk erdélyi mítoszai (557)
 Magyarai Sára: Nyelvmentor program a Partiumban és a Bánságban (436)
 Kiss Róbert Richárd: Vérszívók és piócák (489)
 Balázs Géza: „Minden élet mágikus, realista és abszurd...” Vásárhelyiség, csomorkányizmus, színírás (504)
 Vasvári Zoltán: A toll senki fia – Mátyás Ferenc költészetéről (554)
 Balázs Géza: Áldott Arany-kor... (606)
 Málnási Ferenc: Csinta Samu: Erdély újranevesítői. Arisztokraták honfoglalása. (595)
 Málnási Ferenc: Péntek János: Történesek a nyelvben a keleti végeken... (541)
 Antal-Lundström Ilona: Októberi csillaghullás (625)
 Balázs Géza: A magyar nyelvstratégia előző 20 és következő 20 éve (642)
 Dupka György: '56 Kárpátalján: pártfeladatot „vakon teljesítő” és „elhajtó” írástudók (872)
 Láng Gusztáv: Nyelvi Trianon (765)
 Mészáros Márton: Nádasdy Borbála: Erős páncél a nyelv (878)
 Ludányi András: Régi amerikaiak, dípik, ötvenhatosok (824)

Nyelvünk és Kultúránk

A nyomtatott NyéK lapozható formában is megtalálható a www.mnyknt.hu honlap NyéK-archívum rovatában. Az archívum látogatottsága 2018. február 13-án:

Nyelvünk és Kultúránk 2013 (999)

Nyelvünk és Kultúránk 2014 (936)

Nyelvünk és Kultúránk 2015 (1231)

Nyelvünk és Kultúránk 2016 (531)

Az MNYKNT (és társszervezeteinek) főbb programjai 2018-ban:

2018. Az MNYKNT és társult szervezeteinek főbb programjai

2018. február 21. Tompa Mihály 200. Az anyanyelvek nemzetközi napján a költőtriász – Petőfi és Arany után – harmadik tagjára, a „nemzetgyógyító” lelkész-költőre, Tompa Mihályra emlékezünk. A rendezvény helyszíne: a Petőfi Irodalmi Múzeum díszterme (Bp. V., Károlyi u. 16.).

Program: Gaál Eszter és Júlia: Bartók Béla: hegedűduók. Köszöntő: Juhász Judit, az Anyanyelvűpolók Szövetségének elnöke. Hornyák Marek (4. osztályos tanuló, Felvidék, Buzita): Tompa Mihály: A Költő. Kiss Jenő akadémikus, professor emeritus (ELTE): Az anyanyelv – és ami mögötte van. B. Kovács István „gömörológus”, főszerkesztő (Szlovákia): Tompa Mihály a szülőföld emlékezetében. Szűts Novák Rita irodalomtörténész (OSZK): Arany és Tompa levelezése. Kovács Dániel ny. főiskolai tanár (ASZ): Tompa Mihály hazaképe. Fráter Zoltán egyetemi docens (ELTE): A szavak festője. Balázs Géza egyetemi tanár (ELTE): Tompa-sláger. Pölcz Ádám: Zsoltárfeldolgozások. Műsorvezető: Tóth Zsófia rádióbemondó.

2018. február 22. Balázs Géza: Az álmok nyelve és Balázs Géza–Takács Róbert: Körbejárta Föld című könyvének bemutatója, egyúttal Moritz Livia festőművész (Az álmok nyelvén szereplő festmények szerzője) kamarakiállítás. A program helyszíne: az Uránia Nemzeti Filmszínház I. emeleti kávézója (Budapest VIII., Rákóczi út 21.). A könyvet ajánlják: Aczél Petra kommunikáció-kutató, a Corvinus Egyetem professzora, Temesi Ferenc, Kossuth-díjas író, Kiss Róbert Richard nyelvész, jogász, Prima Primissima díjas újságíró, Prokopp Mária művészettörténész, professor emerita (ELTE). Műsorvezető: Pölcz Ádám (Manyszi, ELTE). Rendezi: Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, MNYKNT, MSZT, Manyszi, Robitours.

2018. április 13. Örökségünk, a magyar nyelv. Az 52. magyar nyelv hete megnyitója, helyszín: a tihanyi apátság. Köszöntőt mond: Korzenszky Richárd. A műsorban Nagy Lászlóra emlékezünk. Az 52. magyar nyelv hete rendezvényeit Budapesten és 10 megyében a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat szervezi.

2018. április 16–17. II. Néphagyomány és nyelvi hagyomány konferencia (Erdélyi Zsuzsa emlékezetére) Széphalomban. Szervezők: a Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, a Petőfi Irodalmi Múzeum és A Magyar Nyelv Múzeuma.

2018. május 26. Az MNYKNT éves közgyűlése, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum.

2018. június 18–22. Kárpát-medencei tehetséges diákok olvasótábora, Aranyosapáti. (A Kárpát-medencei tehetségkutató versenyeken díjnyertes diákok tábora.) Rendező szervek: Magyar Olvasástársaság, Falvak Kultúrájáért Alapítvány, Magyar Kultúra Lovagrendje, MNYKNT.

2018. június 20–24. 5. nyelvésztábor. Sátoraljaújhely–Széphalom. A tábor díszvendége: Prószéky Gábor, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója. A programban irodalmi, nyelvészeti előadások, beszélgetések szerepelnek. A tábor résztvevői meglátogatják a feltárás alatt lévő sátoraljaújhelyi várat. Rendezők: Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, Inter Kft., MNYKNT, ASZ, PIM.

2018. június 23. 1868 – az MNYKNT hagyományos esszékonferenciája a széphalmi Magyar Nyelv Múzeumában. 1868: az Eötvös József-féle népiskolai reform. Rendezi: MNYKNT.

2018. július 23–27. Kulturális és nyelvi topográfia. 3. Bihari Nyári Egyetem, Berettyóújfalu. A harmadik nyári egyetem történelmi, földrajzi, irodalmi stb. szempontból foglalkozik a topográfia kérdésével, amely szorosan kapcsolódik a „genius loci” és a kulturális örökség fogalmaihoz. A nyári tábor szerdai kirándulásának célpontja az Érmellék. Rendezi: MNYKNT, Partiumi Keresztény Egyetem, Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, ASZ.

2018. szeptember 28–30. A titok. 17. Semiotica Agriensis, Eger, Dobó István Vármúzeum, Eszterházy Károly Egyetem. A konferencia témája a titok, amely sokféle szaktudományos és interdiszciplináris keretben mutatható be. Különösen ajánljuk a következő területeket, témákat (szemiotikai keretben): nyelvészet (elhallgatás, kimondási tabu), irodalom (krimi), szemiotika (titkosítás, titkosnyelv, jelfejtés), antropológia-néprajz (elrejtés, gyermekek, szubkultúrák titkos világa), szociálpszichológia (rejtőzködés, magántitok, a titkok köre, tematikája), informatika (kiberbiztonság), kriminalisztika (bűnözés, nyomozás), természettudományok (megfejtethetlen jelenségek), orvostudomány (orvosi titok, zugevés), jog (államtitok, üzleti titok). A titok filozófiai és interkulturális kérdései is fontosak lehetnek. Rendezők: Magyar Szemiotikai Társaság, Inter Nonprofit Kft., Interkulturális Kutatások Kft., Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport, Eszterházy Károly Egyetem.

2018. november 5. A magyar diaszpóra irodalma. Az MNYKNT éves konferenciája, Nagyvárád.

2018. november 13. 8. magyar nyelv napja. Gálaműsor a Pesti Vigadóban.

2018. november 22–23. Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában 7. A nyelv hálózatos leírása. Rendezi: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Magyar Szemiotikai Társaság.

Az MNYKNT tagjai Nagyvárádon (kép: BG)

FÜZFÁ BALÁZS

A VILÁG LEGNAGYOBB KÖLTŐJE

Vajon ki a világ legnagyobb költője? Természetesen Arany János. Már a neve is különleges, hát még a versei milyen izgalmasak! Vajon miért?

Talán azért, mert a hősök, akiket megformál elbeszélő költeményeiben és balladáiban, olyan ismerősek számunkra. A lányok szeretnének olyan szépek lenni, mint Zách Klára, olyan okosak és esendők, mint Kund Abigél. A fiúk szeretnének olyan erőssé válni, mint Toldi Miklós, olyan bátorra, mint Szondi két apródja. S bizony mindannyian szeretnének olyan kitartóak, hűségesek lenni, mint a walesi bárdok.

S azt is pontosan megtudjuk Arany Jánostól, milyenek nem szeretnének lenni: olyanok, mint amilyen a boszorkány Vörös Rébék, amilyen Edward király, amilyen a török követ a Szondi-balladáiban. S végképp nem szeretnének, ha csak egy kicsit is hasonlítanánk Toldi Györgyre, a „rókalelkű bátyá”-ra.

Arany sírja (kép: BG)

Arany János olyan érzékenységgel rajzolja meg ezeket a figurákat, hogy észre sem vesszük, ők bizony már régen beköltöztek a hétköznapijainkba. Szeretünk barátkozni velük, és nem szeretni is szeretjük őket. Olykor álmodunk is velük, mert mindig ott vannak körülöttünk. S amikor gondolkodunk róluk, akkor egy kicsit ott érezzük magunkat a nagykorösi katedrán, a nebulók között, s ott tűnődünk az Akadémia könyvtárában, vagy sétálunk a Margitsziget öreg tölgyei alatt, mint a költő tette egykor.

Arany János pontosan tudta, hogy az emberiség egyetlen esélye a megértés. A megértésnek pedig egyetlen lehetősége a nyelv. A nyelv minél árnyaltabb használatára pedig csakis a költészet taníthat meg bennünket. Azért a világ legnagyobb költője ő, mert utána már nem lehet ugyanúgy használni a magyar nyelvet, mint őelőtte.

Arany János ugyanis minden versével újratanítja nekünk a nyelvet.

BALÁZS GÉZA

ÁLDOTT ARANY-KOR...

„Nem gondolatai súlyával hódít, nem verselése pergésével, talán nem is meseszövéssel. »Csak« a nyelvével. Azzal az Arany János-i nyelvezettel, amelybe úgy szívódott fel a magyar táj, a magyar nép, mint ahogy az alföldi barackban benne van az arany homok és a napsugár”

– írja Arany Jánosról Pátkai Róbert (Gondolataim. Késői újratálalkozás Arany Jánossal. Bécsi Napló, 2017. január – február) Néhány éve a Nap Kiadó Költők költőkről sorozatában jelentetett meg Arany-válogatást, melynek verseit írók, költők kritikusok választották ki, s egyúttal kis esszékben értékelték is (Arany János: Epilogus, Nap Kiadó, Budapest, 2013, az írásban zárójelben ennek a kötetnek az oldalszámaira utalunk). A vélemények nyomán sokszínű Arany-kép rajzolódik ki.

Arany szobra Nagyszalontán (kép: BG)

Ágh István költő rezignáltan jegyzi meg, hogy Arany János közönsége megfogyatkozott:

„csak a mai megcsappant történelmi érdeklődés meg az egyre szegényebb szókincs befolyásolja, szűkíti az érdeklődők körét”, Arany egy helyen „említi, hogy nincs a

népben közönsége, a paraszt nem érti meg költészetét” (113).

Erre rácsafolni látszik a színész-költő Papp Zoltán véleménye, aki Ó, áldott Arany-kor címmel írt esszét:

„Arany János „szinte mindenki számára fogalmaz” (142).

Az igazság valószínűleg a két vélemény között van. Arany eleinte programszerűen is a nép nyelvén fogalmazott, tudjuk, hogy például a Toldi tele van a partiumi táj szókészletével. Ám több okból is igaza van Ágh Istvánnak: Arany csodálatos szókészlete is távolodik a mai generációk nyelvhasználatától, csökken a történelmi érdeklődés, talán leginkább a hősi múlt, a helytállás s ennek kapcsán a történelmi-hazafias mítoszalkotás iránt, végül pedig – hadd tegyem hozzá – Arany János nyelve csak első látásra egyszerű, világos: Arany mestere az érzelmi árnyalásnak, finomságoknak, a sokszor rejtvénytű nézőpontváltásnak, sűrítésnek, a nyelvi hiánynak, melynek gondolati-kapcsolati hézagait az olvasónak kell átkötnie. Talán nem véletlen, hogy szóba kerülhet az is, hogy Arany János költészete: zene... És ha zene, akkor más befogadási-megismerési módot is megkövetel. Ágh István:

„a zene és a nyelv emeli az örökkévalóságba a verset. Zenéje elbűvöl, bár Arany szerényen csak pattogó daktilusoknak említi ritmusát, én pedig hatalmas orgonajátéknak vélem” (112).

A hasonlat tökéletes: a nyelv mélyén zene rejlik, sőt antropológiailag a zene és a nyelv keletkezése azonos gyökerű, a nyelv pedig máig őrzi zenei alapanyagát – mondjuk is: a nyelv zenei kifejezőeszközei. A magyar irodalomban észrevehető, hogy íróink-költőink nemegyszer zeneileg is megkomponálják szövegeiket, és ezek a szövegek gyakran zenei műfajokra, fúgára, szimfóniára emlékeztetnek. A zene és nyelv antropológiai kapcsolata után az irodalom antropológiájáról – vagy közkeletűbb szavakkal: lényegéről, értelméről így ír Falusi Márton költő:

„az irodalom lényege nem a külső és belső történések kibontása, hanem az, hogy a nyelv természetében az emberi természetet, sőt az isteni potenciált mutassa meg.” (114); „nekünk is addig van otthonunk, ameddig értjük még a költő szavát, az megborzongtat, megigazít” (116).

Eszünkbe juthat Weöres Sándor Harmadik nemzedék című verse, mely valójában egy ars poetica:

„Mit bánom én, hogy versed mért s kinek szól, / csak hátgerincem borzongjon belé.”

Vajon értjük-e ma annyira a költészetet, a költőt, Aranyt, hogy hátgerincünk beleborzong?

Arany nyelvének varázsa kapcsán Tóth Erzsébet is a zenei befogadáshoz hasonlatos érzést fogalmaz meg:

„Arany Jánosnál a nyelv olyan érzéketesen a háborítatlan múlté; a nyelv csodája hajlamosít rá, hogy kizárólag ebben a gyönyörűségben ringassuk magunk, a tartalomról szinte elfelejtkezve. A nyelv tartalom is lehet, mai igen szikár, szegényes, hitvány nyelvhasználatunkat tekintve” (152).

Arany János stílusa nem szorítható skatulyába. Leginkább ez örökkévalóságának titka. Tévédés azt hinni, hogy a Toldi vagy a balladák történelmi olvasmányok... Ismét Falusi Márton:

„Arany csöppet sem realista vagy romantikus, versében ott kísért az allegorizáló középkori misztika, a misztériumjátékok nyers reszketése, de a biedermeier díszítettség is. A költői eufémizmus összesimul a közösségi sorsról hallgató öncenzúrával... Mit kell elhallgatni, mit mutat be hiányával a nyelv?” (117).

Erre utaltam már korábban. Arany mestere a tömörítésnek, a sűrítésnek, a hiány jelentésteremtésének. Ezért van az, hogy olykor nem értjük: ki beszél, és mit is akar ezzel mondani. S ezért van az, hogy olykor félremagyarázzák a verset, vagy belemagyaráznak olyan jelentéseket, amelyeket – Arany szavajárásával – Gondolt a fene... Bár nem tudhatjuk. A mester nagyon szeretett a szavakkal, a jelentésekkel és velünk, utódokkal játszani... Hogy csak a Szondi két apródjából vegyek példaként egy ilyen szójátékot:

„Mint hulla a hulla! veszett a pogány, / Kő módra befolyván a hegy menedékét: /
Ő áll a halála vérmosta fokán, / Diadallal várta be végét.”

Az alakzatokat (ismétlés, párhuzam, ellentét, evokáció, inverzió) irodalomból tanuljuk meg, de tudni kell, hogy ezek antropológiai természetűek: emberi létünk, alkatunk, viselkedésünk és kultúránk alakzatai. Vagyis az életünket legmélyebben meghatározó és befolyásoló jelenségek. Ezek Aranyánál csodálatos ötvözetben jelennek meg. Falusi Márton:

„Jelzők, hangulati festések, funkcionális egységek és geometrikus alakzatok vetülnek, rétegződnek a konstruktivizmus és a szimultanizmus legmodernebb eljárásait előlegezve” (118); „Arany János a látszatrealizmus mögött felmutatja a misztériumot, az életkép mögött a szimbólumot, a bensőséges családi légkörben a nemzeti közösséget, az otthonban a széles szemhatárú pátriát.” (119).

Elvesztettük a látásunkat a világunkat alakító misztériumra, a misztikus erőkre, az életképek mögött megbúvó szimbólumokra – ne feledjük (egy interjúból idézem): „oly mértékben vagyunk alulinformáltak a teremtet világgal kapcsolatban, és oly mértékben vagyunk felülinformáltak a személyes életünkkel kapcsolatban” – és éppen a művészet, benne az irodalom, a költészet segíthet az érzéktetésben, a meg nem értett, fel nem fogható dolgok miatt a mindennapi eligazodásban, túlélésben (László Dóra: Mennyi születésnap. Interjú Csókay András idegsebésszel. *Heti Válasz*, 2014. dec. 18.). Külön is felhívnám a figyelmet Falusi Márton másik megjegyzésére:

Arany János „felmutatja [...] az életkép mögött [...] a bensőséges családi légkörben a nemzeti közösséget, az otthonban a széles szemhatárú pátriát” (119).

Itt különösen a Családi kör című versre gondol. Olvassák el újra, s fölfedezik benne: „a bensőséges családi légkörben a nemzeti közösséget”. És Arany János módszerének a zsenialitását:

„ez a költemény Kölcsey Himnuszának parafrázisa is, a történelmi eseményeket hétköznapi, banális tevékenységekkel cseréli föl, mindegyre nyitva hagyva azonban az utat egy másik értelmezésnek” (119).

Visszatérve a misztikumra, a bennünk, körülöttünk lévő megmagyarázhatatlan történésekre, sorsunk ismeretlen irányítóira – Lator László a Vörös Rébék című balladában mutatja meg ezt az élményt. Mindannyian ismerjük, de hadd idézzem föl az első, rejtélyes sorspárját:

„Vörös Rébék általment a / Keskeny pallón s elrepült...”

Lator Lászlónak a Vörös Rébék a legkedvesebb:

„Talán mert nem olyan tudatosan megmunkált, nem olyan virtuóz, mint a közismert nagyszerű darabok. Beleköltözött, rögtön az első sorspárba, Arany meg is jegyzi: a népköltészet. Itt nincs szabályos tragédia, bűn és bűnhődés, jó és rossz párharca, katarzis. Itt csak az elpusztíthatatlan gonosz van, hiába lövi le, s esik bűnbe maga a kárvallott is. Ősi, kezdetleges, tagolatlan benne minden. Nem igazságérzetünkhöz szól, hanem a szorongó lélekhez...” (130–131).

A pszichológia, a pszichoanalízis még csak formálódik, amikor Arany megszólítja a szorongó lelket... Arany mélységes fájdalma az elveszett szabadságharcért, legjobb barátért, leányáért kétféleképpen tör a felszínre. Részben a versben foglalt bibliai átok formájában:

„Apadjon el a szem, mely célba vevé, / Száradjon el a kar, mely őt lefejezte; / Irgalmad, oh Isten, ne légyen övé, / Ki miatt lőn ily kora veszte!” (*Szondi két apródja*, részlet).

A vers 56-ban, 1856-ban íródott, címe: *Szondi két apródja*, de sejthető, hogy a bibliai átok kire vonatkozik. Máskor azonban a szívet szaggató fájdalom elnémítja. Már Nagyszalontán is „hallgati”, visszafogott, csendes embernek tartották. Válságos életrajzaiban gyakran elhallgatott. A szabadságharc bukása után, a nagykőrösi korszak elején, lánya halálakor... Megírta, hogy elnémította őt a Kazinczy-évforduló, a halála felett érzett fájdalom. Petőfi halálán érzett fájdalmát sohasem fejezte ki versben. Mindent, mindenkit csendes fájdalommal gyászolt. A szabadságharcot az 1850-ben írt *Letészem a lantot* című verssel:

„Letészem a lantot. Nyugodjék. / Tőlem ne várjon senki dalt. / Nem az vagyok, ki voltam egykor, / Belőlem a jobb rész kihalt.”

A fájdalom írásképtelenné tette, ahogy azt a leánya halálára írt *Juliska emlékezete* című versében mondja el, összekötve egyéni fájdalmát honfíui, össznépi fájdalommal:

„Mióta rombadólt oltáridon, Hazám, / A honfi legszentebb könnyével áldozám, / Mint egy Jeremiásnyögdelve bánatom, / Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon: /

Nagyon fáj! nem megy!” (1866).

Arany János szava elakad a lánya halálára írandó vers közben: „Nagyon fáj, nem megy....” Ugyanezt érezhette a Széchenyi emlékezete kapcsán – az Akadémia rendelte, meg kellett írnia. Széchenyiért, a magyarságért, a magyar jövőért. Megírta...

Nehezen érthető Arany? Nem aktuális? Lukács Sándor felhívja a figyelmet, hogy:

„a kapitalizmus világa tulajdonképpen Arany költészetében jelenik meg először lírai élményként irodalmunkban” (134).

A Híd-avatás kapcsán ezt szinte mindenki tudja. De menjünk tovább: Gondolatok a béke-kongresszus felől.

„Midőn a munka és vagyon / Egymástól messze esnek, / És a tökélyre vitt csalást / Mondhatni rendszeresnek” (21).

Arany kiábrándultan nézi a világtörténelmet:

„Óh, a világ története / Szomorú egy tanulmány!” (21).

Még nyoma sincs a 20. századi kultúrpeszsimizmusnak, Arany pontosan megfogalmazza a világ nagy válságát a *Civilisatio* című kis töredékében:

„Ezelőtt a háborúban / Nem követtek semmi elvet, / Az erősebb a gyengétől / Amit vehetett, elvett. // Most nem úgy van. A világot / Értekezlet igazgatja: / S az erősebb ha mi csinyt tesz, / Összeül és – helybenhagyja.”

Nemcsak a kapitalizmus, nemcsak az elidegenedés, az elmagányosodás, a nagyvárosi „farkaslét”, hanem a mai modern, talmi „élménytársadalom” is ott van Arany költészetében. Tóth Erzsébet hívja föl a figyelmet az *Almanach* 1878-ra című versre, mely ma is „kínosan aktuális”:

„Míg a paraszt izzad, mi gazdák / Fürdőre járunk, hűsleni, [...] Nem, mint apáink sülték, – itthon / Töltvén egész melő nyarat, S nézték a vén béres hogyan vet, / S a tót napszámos hogy' arat.[...] Majd a karácsony hozza végül / Az apró szívek örömét; De a »bubus« már nagy szakértő, / Bírálva hordja meg szemét, S ha nem drágát hozott az angyal / Ajak lepittyed és befagy; Biz', édes Jézuskám, te is már / A luxus terjesztője vagy!” (99, 100).

Persze ahhoz, hogy mindezt meglássuk, Arany Jánost olvasni kell. Ferencz Győző tanácsolja:

„Nem hiszem, hogy magyarázatra szorul, Kosztolányi Dezső miért javasolta, hogy aki költő, mindennap olvasson Aranyt. És miért vitte magával Radnóti Miklós a – második – munkaszolgálatra Arany köteteit, miért olvasott naplója tanúsága szerint Márai Sándor az emigrációban naponta Arany-műveket. Péterfy Jenőtől Szerb Antalig és tovább lehet azokat a mondatokat idézni, amelyek Arany János költészetét, azaz Arany nyelvét *expressis verbis* a magyar nyelvvel azonosítják.” (123-4).

Hogy Arany János a magyar nyelv nagymestere, kitűnik a most elkészült Arany-szótárból is. Ferencz Győző egy, akár szállóigeként is figyelembe vehető mondatba tömörítette Arany nyelvi jelentőségét:

„Arany költészete a magyar nyelv platóni ideálja...” (124).

Szállóige után szakrális szöveg, ima, keresztvetés. Szepesi Attila szinte imába foglalja Arany János költészetének jelentőségét – az összmagyarságra nézve:

„Tektonikus erejű nyelve, ha tudjuk, ha nem, a tizenötmilliónyi magyarság legnagyobb megtartó ereje. Kodály és Bartók zenéje mellett. Nyelvi csodája (ebben Petőfi az egyetlen társa) még a nyelvújítás sanda buktatóit is fölényesen kikerülte” (146);

„Arany János az Atya.
József Attila a Fiú.
Weöres Sándor a Szentlélek.” (147).

Ima, keresztvetés után talán nem kellene megszólalnom.

Arany János nélkül nem lennénk. Nem lennénk itt, illetve nem lennénk azok, akik vagyunk... Ha nem derült ki az idézetekkel alátámasztott áttekintéséből, akkor baj van. Sajnos előfordulhat, hogy két magyart már nem köt össze semmi – hívja fel a figyelmet Falusi Márton:

„Két nyugati kultúrembert, ha más nemzetek fiai is, több köthet össze, mint két magyart, akik közül az egyik Arany János nyelvét beszéli és érti folyékonyan, míg másikuk a képernyők, az óriásira kivetített hordószónokok vagy a bestseller-könyvesbolti kirakatüvegek reflexéből sajátítja el szójmozgását” (121).

Halmi Tamás – nekem írott levelében – így összegzi Arany jelentőségét (egy költő még egy rövid e-mailben is tud nagyon szépen fogalmazni):

„Arany Jánosnál nagyobb költőt nem ismerek (nélküle dadogna a modern magyar költészet...”

És dadognánk mi is. Bízom benne, hogy az Arany János-emlékév hozzásegít bennünket ahhoz, hogy két magyar Arany János segítségével közeledhessen egymáshoz! És ez úgy is elkezdhető, hogy ki-ki most kiválasztja az öt legkedvesebb Arany-versét, és elgondolkodik rajta, elmeséli másoknak, esetleg ír róla valakinek...

Bolyaisok az Arany-szobornál (kép: DÉ)

*Előadás a Petőfi Irodalmi Múzeum Arany-emlékkonferenciáján
(2017. febr. 21.) és a Bolyai Önképző Műhelyben (2017. márci. 4.)
Az idézeteket Pölcz Ádám mondta el.*

BEKE JÓZSEF

ARANY SZAVAINAK FÉLREÉRTTELMEZÉSE

Nagykőrösi gyerekként valaha – igen régen – áhítattal nézegettem a Hősök terén a kőpadot, amely őrzi a költő itt töltött első napjainak helyét, megbámultam a templomkertben lévő szobrát, megszámláltam rajta az ökröket, később a gimnáziumban lévő Arany-szobában Törös tanár úr magyarázatával megcsodáltam szép kézírását.

Családi kör

Még később a temetői sírfeliratokat és – a tárgyakon túl – és mindenekfölött a VERSET, mégpedig a *Családi kör* gyönyörűen egyszerű szavait. Meg voltam győződve, hogy ez csakis itt, Kőrösön keletkezhetett, beszéltek is, hogy a gimnázium udvarán még van sarja annak az eperfának, amelynek lombja „feketén bólingat”. (Persze az udvarunkon lévőt is rokonának gondoltam). Esténként hallottam az „éji bogár” falnak csapódását, szinte láttam (mert sokszor láthattam) a „lomha földi békák” gördülő mozgását. Ismerősöm volt az „epörfa”, a bogár, a béka, a megiramodó cica, a hasaló kutya, a babszemelgetés, a madárlátta kenyér, a felnőttek csak itt-ott megértett esti beszélgetése, minden olyan otthonos és valóságos volt számomra.

Amikor Arany János e versének apró mozzanatait boldog gyerekszemmel így, a fentebb említett módon láttam magam előtt, az már nagyon régen volt, legalább hetven éve, talán több is. Az ifjúkor elmúlásával csodálatom a KÖLTŐ iránt csak fokozódott, de az említett vers kapcsán jöttek apró, a felnőtt korral természetesen együtt járó csalódások is. Megtudtam, hogy 1912-ben irodalmi vita folyt arról, hol és mikor írta Arany János e verset, hol állott az a ház, hol volt, most hol van az eperfa. És városunk vesztett a vitában! Amikor 1913-ban a vers kézírata nyilvánosságra került, bebizonyosodott, hogy gyerekkorom legkedvesebb versét, ezt az annyira „idevalósi” *Családi kör*-t Arany nem is itt írta, hanem még Nagyszalontán 1851. április 10-én, tehát nem is sokkal, csak néhány hónappal azelőtt, hogy városunkba került. Szóval az ábrázolt házat nem az itteniről mintáztá, pedig én néhány jól ismert városszéli portával azonosítottam. Az idetartozás illúzióját elvesztettem, elvesztettük, de ettől a csodálatom máig sem múlt el. Még attól sem, hogy a közelmúlt nyolc esztendejében, amikor Arany János összes versének minden egyes szavát számba vevő és egyenként értelmező szótárt készítettem, rá kellett jönnöm: még a komoly tudományos munkákban is előfordulnak a költő verseinek szavait félreértő magyarázatok.

Beke József (kép: BG)

Nyugalom, kitesz

A hét nagy kötetből álló *A magyar nyelv értelmező szótára* anyanyelvünk eddig elkészült legrészletesebb szótára, s ebben az egyes szavak értelmének meghatározását megfelelő irodalmi példák bizonyítják, ezek között pedig igen gyakran szerepelnek Arany verseiből vett idézetek is. A következőkben nézzük meg a *Családi kör* néhány szavának értelmezését. Már a vers kezdetén van egy olyan szó, amelynek azzal az értelmezésével, amely a szótárban található, nem érthetünk egyet:

„Este van, este van: kiki nyugalomba!”

A szótár a „nyugalom” szó több jelentésárnyalata közül ehhez az értelmezéshez idézi a fenti sort: „Éjjeli pihenés, alvás.” No de a versben sem az állatok, sem az emberek nem alsznak még, hiszen ezután történik még minden, amit élénk tár a költő. Az első szó, az „este” világosan, sőt kétszeresen mutatja, hogy nincs még éjszaka, a „nyugalom” szó itt a nappali tevékenykedés, munka utáni esti megpihenést jelenti, a vers szereplői még nem is vacsoráztak, nem is beszélgettek a lefekvés előtt. Aztán nézzük ebben az idézetben a „kiteszi” szót:

*„Nem késik azonban a jó háziasszony,
Illő, hogy urának ennivalót hozzon,
Kiteszi középre a nagy asztalszéket,
Arra találja fel az egyszerű étket.”*

A fenti nagy szótár ezt a cselekvést így értelmezi: „(Tárgyat) valamely külső, a szobán, belső helyiségen kívül levő... helyre... tesz.” Teljesen téves értelmezés, hogy itt erről lenne szó: a sötét udvarra tenné ki az alacsony asztalkát. Hiszen bent ég a nyitott tűz, világos van. Miért ennének kint, a sötétben? Inkább azt jelenti itt a „kiteszi” szó, hogy a helyiségen belül, bizonyára a faltól máshová helyezi el, mégpedig ott olvasható a versben, hogy „középre”, vagyis olyan módon, hogy többen körülülhessék.

Zörget, kinéz

Tovább vizsgálva az Arany-vers szavait és az említett szótár magyarázatait, akad még kérdéses szójelentés, például ebben az idézetben:

*„De vajon ki zörget? »Nézz ki, fiam Sára:
Valami szegény kér helyet éjszakára:
Mért ne fogadnók be, ha tanyája nincsen,
Mennyit szenved úgy is, sok bezárt kilincsen!«
Visszajő a lyánka, az utast behíván.”*

Azt látjuk a szótárban, hogy a *zörget* szónak kétféle magyarázata van. Az egyik: „Mozgatható részekből álló tárgyat vagy több hasonló tárgyat ráz, illetve... egymáshoz üt, és ezáltal zörgő hangot hoz létre”. A másik: „Ajtón vagy ablakon kopogtatva bebocsátást kér valahova”. A *zörget* ige nem előbbi, hanem utóbbi jelentésének bizonyítékeként találjuk a fenti idézet első sorát. Mivel „Nyitva áll az ajtó”, ezért ha azon „kopogtat” az idegen, akkor nem kell „kinézni”, csak odanézni, így aki a szótárt e részét készítette, úgy képzei, hogy az ablakon *zörget* valaki, és Sára is csak azon néz ki. Ha a leány csak az ablakhoz ment oda, akkor nem igazán illik ide a „visszajő” kifejezés sem, mert ezt általában nagyobb távolságra vonatkoztatva mondjuk. Én másképp értelmezem a vers e részletét, mert az egész színhelyet olyan régi típusú, egyszerű háznak láttam mindig magam előtt a vers olvasása közben, mint amilyenből Kőrösön és valószínűleg Nagyszalontán is sok volt régen, illetve most is van még. Ebben a lakóépület mellett udvar van, hiszen ott, az „Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek”, oda „a tüzelő fénye / Oly hivogatólag süt ki”, az udvarnak valamilyen kapuja van, bizonyára olyan, mint amilyen a legtöbb helyen, vagyis: *nagykapu* a kocsinak és az állatoknak, és mellette az embereknek a *kisajtó*, ahogy Kőrösön nevezzük, ennek kilincsen „zörget” a „béna harci”. (Itt szürom közbe, hogy Törös László *Arany János Nagykörsön* című könyvének 33. lapján olvashatunk arról a házról, amelyben Arany huzamosabb ideig lakott az akkori iskola és a templom közelében. Törös tanár úr Biczó Gézát idézi, aki még látta a házat: „Előttem van a deszkakapu... mellette körösiesen a »kis ajtó«...”.) Így tehát szerintem a „Nézz ki” nem ablakon kukucskálást jelent, hanem a *bezárt kilincs*hez valóban „ki” kell menni, beengedni valakit, ezért folytatódik így a vers: „Visszajő a lyánka, az utast behíván”. Egyébként a szóban forgó szótár ismeri a *kinéz* igének azt a jelentését, amely itt szerepel: „Kimegy valahova, és ott körülnéz, megnéz valamit”, (csak a szótár itt éppen nem Aranytól, hanem Petőfitől idéz versrészletet). Természetesen ilyen felfogás mellett a

„zörget” szó értelme sem helyes, ha „kopogtat”-nak fogjuk fel, mert ha már kilincsről is szó van (akár konkrét, akár átvitt értelemben fogjuk fel a „bezárt kilincs”-et), akkor ennek ütögetéséről vagy rázásáról lehet itt szó, tehát a szótárban az első magyarázathoz tartozhat ez az idézet. Gondoljuk csak meg: ha nem lenne zárt udvar és annak kapuja, akkor aligha „zörgetne” a jövevény, hiszen akkor egyenesen annak a helyiségnek az ajtajában jelenhetne meg, ahonnan „a tüzelő fénye / Oly hivatatólag süt ki”, az idegen így tehetne eleget a tűz „hívogatásának”, anélkül, hogy a leány kimenne, beengedné, és visszajönné.

Lehet, hogy tévedek, de én csak úgy tudom elképzelni egy versbeli életkép jelenetét, hogy az teljes és kerek egész, annak minden mozaikdarabkája a helyén van akkor is, ha a költő némely részlet elképzelését, kiegészítését ránk bízta.

Balzacról maradt fenn, hogy az egyik regényében ábrázolt szoba leírásában ugyan nem szerepelt a kandalló mellett piszkavas, de amikor megkérdezték, az író határozottan tudta, hogy ott volt. Arany fordított az orosz Gogoltól is, aki ugyancsak az ilyen pontosan elképzelhető leírásoknak volt a mestere. Én Aranyt is ilyen alapos realista ábrázolónak tartom, akinek műveiben a teljességre, a kerek egészre törekvés mindig benne van.

Ver

A következő hibát szintén a fentebb már említett nagy értelmező szótárban találtam. A *ver* igének ilyen értelmezéséhez, hogy „személy... testrészt... többször erősen üt”, Arany egyik verssorát hozzák ott bizonyító idézetül: „Táncolt örömében, verte a bordáit.” Utánanéztam ennek a sornak: a *Rózsa és Ibolya* című verses népmesében (mert Arany ilyen művet is írt) ezt a versszakot találtam:

*„Rózsa pedig tüstént a szívéhez kapott,
Attól félt kiugrik, noha csak mulatott,
Táncolt, örömében verte a bordáit,
Mint betyár a csárda folyó-gerendáit.”*

Látható ebből, hogy egészen másról van szó a versben: nem személy táncol itt, nem is személy ver valamit, mert költői alkotás ez – a boldog ember megszemélyesített szíve táncol örömében, az „veri” a bordákat, mégpedig belülről. A versszak utolsó sorában lévő (csonka) hasonlatban persze megint más (lenne) a „ver” ige jelentése, de más a cselekvő is: a betyár.

Oldalajtó

Ugyanilyen tévedés található az *oldalajtó* szó magyarázata és a hozzá csatolt idézet értelmének összekapcsolásában. A szó értelmezése a szótárban: „szobába, helyiségbe vezető ajtó”. Ehhez az idézet:

*„S ki, az oldalajtón, megeredt felvágva:
Anyja elől futván a messze világba.”*

Csakhogy a *Toldi szerelme* VI. énekének 40. versszakában a fenti idézet előtt ez a sor áll: „Szőrire, hátára zökkene Pejkonak”, tehát itt nem a másik szobába vezető ajtón, hanem valamilyen oldalsó, hátsó *kapun* vágatott el Toldi.

A két utóbbi példában a téves értelmezés bizonyára abból származik, hogy valaki nem kellő körültekintéssel, a szövegösszefüggésekre nem figyelve gyűjtötte az Arany-idézeteket, így azok túl rövidek lettek, és ezeket aztán valaki más szerkesztette hozzá az értelmezésekhez. Ha az efféle munkának minden részletét az ember maga végzi, ilyen hiba nem fordulhat elő.

Szótárbemutató a PIM-ben: Beke József és Balázs Géza (kép: MK)

Kelletlen

Nem mondható, hogy a következő idézet az említett szótárban nem elég hosszú a jelentés megértéséhez, de a költő „kelletlen” szavának értelmezése mégis téves. Emlékezzünk a *Toldinak* arra a jelenetére, amelyben Toldi György az öccséről érdeklődik anyjától: „Hát a másik hol van?” Toldiné válasza:

„»Szénát hord szegényke künn a béreseikkel,
Hívatom –« de György úr ezt rikoltja: »Nem kell!«”

Erre következik:

„Ím azonban kelletlen, hivatlan
A fiú betoppan; szive égő katlan”.

A „kelletlen” kifejezést a szótár csak így értelmezi: „kelletlenül”. Magát a *kelletlen* szót pedig így: „teherként elviselt, elvégzett, nem tetsző pl. munka”, tehát amolyan ímmel-ámmal végzett tevékenység. Csakhogy ennek az értelmezésnek ellentmond a versben már a „betoppan” kifejezés is, hiszen aki kellettlenül mozog, arra nem mondjuk, hogy „betoppan”, mert e jelentésében éppen a hirtelen cselekvés, mozgás a lényeg. Itt a fiatal Toldi Miklós lelkiállapotára nem a kényszeredett cselekvés, hanem a düh jellemző, hiszen előzőleg parasztnak nevezte Laczfí nádor és az egyik katonája is:

*„Hé, paraszt! melyik út megyen itt Budára?
Szép öcsém, be nagy kár,
Hogy apád paraszt volt s te is az maradtál.”*

Bizony itt a *kelletlen* szónak a régi nyelvben használatos, eredeti jelentése van jelen, a *kell* szó úgynevezett fosztóképzős alakja ez, amelyben a képző a jelentést ellenkezőre változtatja, vagyis azt jelenti: 'akkor, amikor nem kell', tehát *váratlanul*, s ezt erősíti mellette a „hivatlan” vagyis 'hívás nélkül’.

Zrínyi Miklós egyik hadtudományi művében is előfordul ez a régi értelmezésű fosztóképzős szóalak, ott a költő olyasmit ír, hogy az a jó hadvezér, aki *véletlen* találja az ellenséget. Ha a *véletlen* szót a mai értelmében vennénk, az a hadvezér alkalmatlanságára utalna, hiszen nem tudja, hol az ellenség, csak véletlenül talál rá. Zrínyinél is a régi értelemben szerepel a *véletlen* szó: 'akkor, amikor az ellenség nem is véli', tehát *váratlanul* kell támadni.

Kiteker

Az már-már komikus (rossz viccnek is elmegy), ami a „kiteker” ige félreértelmezése körül történt. A nagy értelmező szótár a *kiteker* ige cselekvését így magyarázza: „tekerve, nagyobb erő kifejtésével forgatva kivesz vagy kiránt vmit”, és ehhez a következő idézetet mellékeli, amelyben Toldi így utasítja szolgáját, Bencét:

*„Pincémbe tekerd ki a bedagadt csapat
S hozz öreg bort, attól ifju kedvet kapok.”*

Aki látott már boroshordót, benne csapat is, az elképzelheti, hogy mi történik, ha Bence a szótár megfogalmazásának megfelelően a teli hordóból „tekerve, nagyobb erő kifejtésével forgatva kiveszi vagy kirántja” az egész „bedagadt csapat”: vastag sugárban ömlik ki az összes bor. A csapat éppen arra való, hogy záró-nyitó szerkezetével szükség szerint adagolni lehessen a kifolyást, és ennek szabályozó karját kell csak elfordítania Bencének, hogy az edénybe engedjen valamennyi bort.

POMOGÁTS BÉLA

NÉPKÖLTŐ – NEMZETI KÖLTŐ

Jegyzetek Arany János időszerűségéről

Arany János munkásságának értelmezésében és megítélésében két irodalomtörténeti (irodalomelméleti) fogalom állandó jelleggel visszatért: a „népköltő” és a „nemzeti” költő fogalmára gondolok.

Ez a két fogalom eszmetörténeti, esztétikai és politikai értelemben egyaránt nyomot hagyott az irodalomtörténeti megítélésen, illetve annak megítélésén, hogy a kortársak és persze még inkább az utókor hogyan fogadja be és sajátítja el Arany irodalomról kialakított felfogását, azokat az irodalmi – és ami talán ennél is több: a közgondolkodást, a nemzeti önismertet és eszmevilágot érintő – ideákat, amelyeket a költő munkássága alakított ki és képviselt.

A két, mondjuk így: irodalomtörténeti fogalom (vagy költői identitás) nem egészen ugyanaz: a népköltő (a népi költő) a szélesebb néprétegek képviselőjében lépett fel, és az ő hagyományos nyelvükön, a népköltészet nyelvén beszélt. Ez a szociológiai és kulturális közösség a tizenkilencedik században felemelkedő jobbágyságot, majd a szabadabbá váló parasztságot és ezek kulturális tradícióit juttatta szerephez, az ő tapasztalataikat, gondolkodásukat, törekvéseiket szóltatta meg. A nemzeti költő viszont a személyes identitásnak és feladatvállalásnak ezen a körén túllépve az egész nemzeti közösség képviselőjeként állt a nyilvánosság, az ország nyilvánossága elé. Hogy érthetőbben fogalmazzak: Berzsenyi Dániel vagy Vörösmarty Mihály nem tartozott a népköltők (népi költők) közé, jóllehet lírai világukban a népies hagyományok is szerepet kaptak, igaz, csak időnként és nem jellemző módon. Mégis ők, minden megszorítás nélkül, nemzeti költők voltak, az egész magyarság történelmi tapasztalatait, vágyait és fájdalmait foglalták verseikbe. Arany János és Petőfi Sándor (és mellettük még sokan) viszont amellet, hogy természetesen a nemzeti költészet magaslati pontjait töltötték be, a magyar nép (amelyet a tizenkilencedik században mindenekelőtt a paraszti sorban élő társadalom képviselt) tapasztalatainak és törekvéseinek adtak kifejezést. Úgy voltak nemzeti költők, hogy megőrizték népi identitásukat, népi kultúrájukat, értelmiségiekként is az „egyszerű” nép szószólójának tekintették magukat, és a köznép felemelésének szentelték munkásságukat.

Arany János ebben az értelemben volt nemzeti és népi költő: valaki a magyar nép, a paraszti nemzet soraiból, aki a maga eredeti társadalmi közössége (ezt régebben így mondták: „társadalmi osztálya”) mellett, igen tágas értelemben, az egész magyarság tapasztalatait és törekvéseit szóltatta meg. A magyar irodalmi népiesség, amelynek (Petőfi Sándor és mások mellett) Arany János volt talán az elsőszámú képviselője, úgyszólván meghatározó (és igen eredményes) kulturális és nemzeti stratégiát jelentett a tizenkilencedik században,

de nemcsak akkor, hanem a huszadik században is. Talán elegendő, ha a Nyugat körül gyülekező írók közül csupán Ady Endrére és Móricz Zsigmondra, a két világháború közötti korszakból pedig Illyés Gyulára, Erdélyi Józsefre, Németh Lászlóra, Kodolányi Jánosra (és persze másokra) hivatkozom. (Hivatkozhatok József Attilára is, minthogy az ő költészetében is meghatározó szerepet töltött be a népi elkötelezettség és a népi [paraszti] hagyomány.)

Az irodalmi népiesség igényét még a tizenharmadik század végén és a tizenkilencedik század elején a nemzeti művelődés eredetiségének eszméje hozta létre, egy olyan program, amelyet valójában a hazai romantika vetett fel és szorgalmazott, de már a népies irodalom elméletének első nagyszabású kidolgozójánál: Erdélyi Jánosnál megjelentek a művelődéspolitikai gondolat társadalompolitikai következményei. Az 1842-ben írott *Nép-költészetéről* című tanulmányában a költő és a nép találkozását sürgette, valamint a népiesség és a demokratizmus egységét fogalmazta meg: „A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz, aki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a népet, az életet, beállni e tengerbe, [...] ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.” A népiesség igényében született irodalom a polgári nemzet kialakulását akarta elősegíteni, minthogy az egész nemzethez, az egyszerű (paraszti) néphez is szólt, és a nép sorsán akart változtatni, beemelve a jobbágyságot „az alkotmány sáncai közé.”

Petőfi és Arany szobra a nagyszalontai Csonkatoronyban (kép: BG)

Erdélyi János demokratikus programjának Petőfi (és mellette Arany) vonta le végső következményeit, a plebejus demokratizmus elvének megfogalmazásával. Az ő népisége már valóban politikai gondolat, amelynek csak első állomása lehetett a nemzeti kultúra népies jellegéről kialakított koncepció. „A népköltészet – írta Arany Jánoshoz szóló híres levelében – az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni

fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokallta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egypár ezren henyélhessenek és élvezzenek.” Petőfi és a fiatal Arany költői népiességét ennek a plebejus demokratizmusnak az igénye szabta meg.

Petőfi a népiesség csillaga alatt indult, ám csakhamar meghaladta a népiesség elvét, az egyetemes társadalmi felemelkedés, a forradalom és a „világszabadság” költője lett, aki már nem a plebejus demokratizmushoz, hanem a tudatos forradalmiság eszméihez igazodott. Költői módszerében a korabeli világirodalom törekvéseivel találkozott, gazdag költészetének csak egyik szálát jelentette a népies hagyomány. Sőtér István *Nemzet és haladás* című 1962-ben közre adott monográfiájában figyelmeztetett arra, hogy ezt a lírát nem lehet egyszerűen az irodalmi népiesség betetőzésének tekinteni: „Petőfi egyetemes és forradalmi költészete egyaránt kapcsolódik a forradalmiságot előkészítő, népies-nemzeti életszakaszhoz, annak vívmányaihoz és hangneméhez – és a világirodalomnak olyan irányzataihoz, melyeknek formái, vívmányai alkalmasak voltak az ő forradalmi mondanivalójának kifejezésére.” Ugyancsak Sőtér István *Nemzet és haladás* című – 1962-ben közreadott – monográfiájában mutatott rá arra, hogy Arany János költészetében nem történt meg ez a fordulat. Arany sohasem haladta meg a plebejus demokratizmus eszmevilágát, s nem került kapcsolatba a forradalmi költészet világramlataival sem, a népi-nemzeti költészet ideálját kedves klasszikusainál: Homérosznál, Danténél, Shakespeare-nél és Goethénél, legkivált pedig Arisztophanésznál kereste és találta meg.

Arany közelebb állt Erdélyi Jánoshoz, mint Petőfihez, a népiesség elve az ő számára is a nemzeti költészet kiindulása és mértéke volt, a népiességet valójában eszköznek tekintette abban a munkában, amelyet a nemzeti költészet kialakítása jelentett. A két eszme, a népi és a nemzeti egyesítésére törekedett, le kívánta bontani az őket alkalmanként elválasztó falat. A költészet, vallotta, „legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes – szóval döntessék el a közfal a népi és az úgynevezett fennköltészet közt, és legyen a költészet általános, nemzeti”. A népiesség programját nála a nemzeti költészet programja váltotta fel, amelyben a népiesség poétikája és a nemzeti szolgálat erkölcsi követelménye egymást magyarázta és egészítette ki.

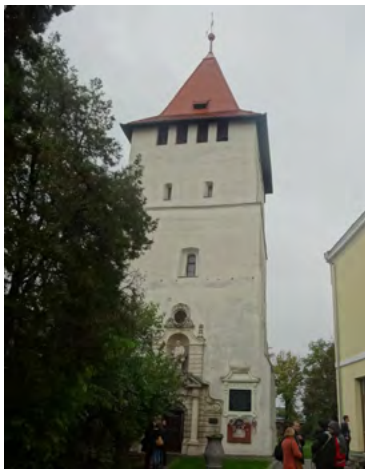
Arany János költői gyakorlata ennek a népi és nemzeti költészetnek az esztétikai mértéke lett, különösen Gyulai Pál kritikai tevékenysége során, amely (ahogy hagyományosan mondták) a „népnemzeti” elvben találta meg a maga normatív rendszerét. Gyulai Pál Petőfi és főleg Arany költészetét a nemzeti szellem és hagyomány tökéletes kifejezésének tekintette, amelyet nemcsak a nemzeti irodalomnak, hanem egyszersmind a magyarságnak: a nemzet kulturális és morális identitásának mércéje gyanánt alkalmazott. „Költészete – mondotta Arany Jánosról tartott akadémiai emlékbeszédében – nemzeti típusunkat fejezi ki, minden jegy rajta egyszersmind fajaé, hű tükre Magyarországnak.” Idézhetem (kissé hosszabban) a következő megállapításokat is: „Aranynak nemcsak nyelve és verselése nyugszik régi és népi költészetünk alapján egy magasabb nemzeti irányba olvadva, hanem egész költészete is. Talán kevésbé kifejezője korának, mint Vörösmarty és Petőfi, de inkább megtestesül benne mindaz, ami fajunk szellemét és természetét állandóan jellemzi. Leginkább arra törekszik,

hogy nemzeti egyéniségünket minél hűbben kiemelje, fölmutassa. Maga is nemzeti típus, de ez nem elég. Mindent összeszed a hagyományból és népeletből, amiben nemzeti jellemvonás nyilvánzik, és alkalmas a költői földolgozásra. Nem a tárgyban keresi az újat, hanem a földolgozásban, de ott is a népszellem sugalmain azon közvetlenségre, erőteljre, izomdússágra törekedve, mi a népköltészet sajátja. Azt hiszi, s nem ok nélkül, hogy a nép legnagyobb inventor, s Homéron kezdve Goetheig a legkitűnőbb művek népi hagyományok alapján keletkeznek. Ő is a hagyományból indul ki, vagy amint maga mondja, epikai hitelt keres. Kedves előtte minden mese, dal, ballada, históriás ének, adoma, közmondás, melyekhez a nép érzése kiválóan ragaszkodik, melyeken leginkább jártatja képzeletét. Ezekből szövi ki műveit, ezeket szüli újra, s majdnem úgy tekinti magát, mint a hajdani rapszód, aki a régi maradványokat javítgatja, darabosságukat egyengeti, hézagaikat kitölti, s töredékeiből egészet alkot.”

A népnemzeti elv valójában a Világos utáni korszak központi fogalma lett, a népiesség korábbi plebejus demokratizmusára mégis csakhamar megfakult és elerőtlenedett. Konzervatív esztétika és irodalomkritika épült a népnemzeti irodalom gondolati rendszerére, amely minden újítás elől el akarta zárni az utat. A népnemzeti művelődés eszménye a dualista Magyarország vezető köreinek művészetelméletéhez és –politikájához szolgált kiindulásul, és a dualista Magyarország vezetői már nem a reformkor és különösen nem 1848 eszményeit követték, hanem az osztrák–magyar kiegyezés kompromisszumos szellemiségét tekintették irányadónak. Ez a szellemiség évtizedeken keresztül hasznosnak és építő jellegűnek bizonyult, végül mégis a világháború és Trianon történelmi tragédiájához vezetett. A tizenkilencedik század végének „népiessége” már nem felelt meg a néhány évtizeddel korábban hangoztatott eszményeknek és normáknak. A népiesség fogalma lassanként a szóhasználatból is elmaradt. Beóthy Zsolt már magát a népnemzeti fogalmát is elutasította, és a nemzeti irodalom fogalmával váltotta fel. A kor magyar költészete szerint „nem a népi, mint ahogy Toldy elnevezte, nem is a népnemzeti, mint ahogy Gyulai jelölte; hanem az igazán teljesen nemzeti költészet”.

A hivatalos „népnemzeti” felfogást és a valódi „népiséget” azonban nem lehetett könnyen összeegyeztetni, ezért a modern magyar irodalom műhelyeként fellépő Nyugat igyekezett elhatárolni a két fogalmat, illetve kulturális tradíciót. Arany János öröksége ebben jelentett szellemi ösztönzést és támaszt. Az elhatárolást szolgálta az a vita, amely 1917-ben folyt a folyóirat lapjain, a „paraszi” nyelvet állítva szembe a „népiesséssel”. Ignótus Arany János születésének centenáriumaán lépett fel azzal az igénnyel, hogy a költőt elperelje a népnemzeti irány epigonjaitól, és vitába szálljon azzal a hivatalos nézettel, amely Arany költészetét tekintette a népiesség mértékének. „...ha az idegen – írta Arany költészetéről – belemerülne, végigkövetné útjain, s visszanező pillantással mérné végig a megtett utat: visszalátna romantikára, visszanezne feudalizmusra, visszatekintene kelet–nyugati őszengzetekre, csak népiességet találna meglepő keveset, azt is, minden művészi tökéletessége mellett, sarokba tettet, oktató célzatút, szinte zschokkeit vagy mellékes humorút (A hamis tanú. Az első lopás. Jóka ördöge). Hatni persze hatott Arany Jánosra, mégpedig erősen, a magyar népiessége. De éppígy hatott rá az ónémet s a kelta–germán – skót és ír – népiesség is. Hatott az óhéber, a bibliai népiesség, de hatott Tasso, hatott Ariosto, hatott Zrínyi Miklós s hatott (olykor majdnem végzetesen,

mert egyéniségéhez nem vágóan) a Byron szeszélyes arisztokratizmusa is.” Arany, szerinte, nem a „népiességben” találta meg költői eszményét, hanem a „parasztiban”: „a paraszti magyar nyelvhez tér vissza vagy száll le, ezt teszi meg magyar nyelvnek, ennek egy vagy kevés húrjából csalja ki a zengzetek s a tolmácsolások minden permutációját s kombinációját. Ám ez ugyebár, csak magyar történeti vagy irodalomtörténeti szemmel nézve népiesség.”

A Csonkatorony Nagyszalontán (kép: BM)

Hasonló elképzelést fejtett ki Kosztolányi Dezső is Arany Shakespeare-fordításáról, a János királyról szólva, a színmű 1917-es felújítása alkalmából a következőket állapítja meg: „Íme, a színpadról a tiszta parasztnyelv hangzik.” Majd mikor a Budapesti Szemle cikkírója óvást emelt a nyugatosok Arany János-értelmezései ellen, Ignótus és Kosztolányi részletesebben kifejtették, hogy miért tettek különbséget a „népies” és a „paraszti” között. Kosztolányi szellemes példával érvelt. „Népiesnek érzem – jó értelemben – Aranyt ezt a sorát: »Lelkemből lelkedzett gyönyörű magzatom! Az a mód azonban, ahogy ahogy Hamletet megszólaltatja már nem népies: »Hadd csajjon ágyba a pöffedt király, / Csipdesse arcod', hívjon muczi-jának, / S egy-két bűdös csókért, vagy mert fene / Ujjával ott babirkál nyakadon, / Tálalj ki mindent [...]« Ők megőrizték számunkra a parasztnyelvet. Ezt a durva, szókimondó, izgató, fehér izzásig hevített, szenvedélyektől fuldokló, zajgó magyarságot, amit shakespeare-i szókincsünk bányájának tekintek, annnyival is inkább, mert a hitvitázóink közül sokan kortársai az angol költőnek. [...] A paraszti és a népiest ilyen értelemben állítottam szembe.”

A „népies” és a „paraszti” elkülönítése annak az irodalmi csatározásnak hevében született, amelyet a nyugatosok folytattak a konzervatív népnemzeti iskola ellen. A fogalmakat tisztázó vita azonban már az új népiséget készítette elő. A népnemzeti epigonizmus idejéért múlt költészetével és esztétikájával szemben a népi mozgalom és a népi irányzat írói hitelesen és eredményesen keresték a parasztság nyelvében és hagyományaiban a korszerű népiség forrását és zálogát. Azt az esztétikai és nyelvi igényt, amelyet Arany János költészete (és a költészetről vallott nézetrendszere) megfogalmazott, Ignótus és Kosztolányi a

„paraszti” fogalma révén voltaképpen a népi lírikusok, mint Erdélyi József, Sinka István, Gulyás Pál és mindenekelőtt Illyés Gyula (és költészetének néhány darabjában József Attila) váltottak valóra, midőn természetes örökségük és birtokuk egyaránt a magyar költészetbe emelte a népi élet és a paraszti művelődés hagyományait.

Végezetül megemlítem, hogy az utókornak rendre meg kellett küzdenie Arany János költészetének megértéséért, méltánylásáért, befogadásáért. Nekem ebben, mondhatni, szerencsém volt, minthogy a piarista gimnáziumban, ahol a középiskolai tanulmányaimat végeztem, a katolikus Vörösmarty mellett a református Arany János számított irányt mutató klasszikus költőnek: a nemzeti és egyszersmind a keresztény szellemiség letéteményesének. Egyszóval Arany költészete ifúságom meghatározó élményei közé tartozott, holott tudtam, hogy másoknak bizony olykor meg kellett küzdeniük az el- és befogadása érdekében. Számomra emlékeztetések Illyés Gyula szavai – ezek az Arany János befogadásáért, elfogadásáért folytatott, végül is eredményes lelki küzdelemről tanúskodnak: „Nem szerettem Aranyt – olvasom Illyés A magára maradt költő című írását a Nyugat 1932-es évfolyamában. – Nekem a költő Petőfi volt, nemcsak életével és politikai eszméivel, de költeményei frissességével, keresetlenségével, elsősorban a fiatalos bájjal. Aranyban is azt szerettem, s ebben tán nem voltam egyedül, ami benne Petőfi volt. Rajongva olvastam az első Toldit. Lelkesülve lapoztam tovább a kövér kis kötetben, mely a három részt egybefoglalta. Háromszor értem el és háromszor fulladtam el a második rész végehosszatlan címerfestegetésénél. Mire való volt ez? Kinek kellett ez? Nem tetszett az sem, hogy sehol sem találtam többé a vidék, a kisemmizettek, a parasztság megdicsőülését, ami az első részben megejtette szívem.”

Majd Illyés a következőkkel fejezi be írását: „Ma kezdem igazán érteni. Ötven éve haltott. Költészetét körülfogta, sok helyütt belepte a kor, amelyben élt, melyben még mi is élünk, de a csúcok egyre jobban ragyognak és emelkednek a maguk színével Petőfi magasságainak láncolata mellett, szép határaiul a kis területnek, mely a magyar szellem világa. Csodáljuk, hogy ekkorára emelkedhetett, noha a népből támadt. Fő jellemvonása nem az, hogy népies. A maga területén, a maga világában átéli azt, amibe nyugati kortársai akkor, vagy csak később kóstoltak bele: a szellem magányát. [...] Petőfi ebből az ürességből előre a világszabadság, a nagy testvériesülés irányában akart menekülni. Ő, mikor egyedül maradt, bevette magát abba a meleg sűrűbe, ahonnan származott.”

Aki figyeli (és átéli) azokat a történelmi traumákat, amelyekkel a huszadik században élő magyarság találkozott (a trianoni országvesztésre, a két világháborúra, a magyar forradalmak leverésére, a nemzet történelmi szerepének radikális veszteségeire gondolok), az tragikus módon ismeri fel a nemzet magányát, elhagyatottságát abban a lélekállapotban, amellyel Arany János világában találkozik. Ebben a tekintetben Arany János eszmevilága, költői munkássága a nemzeti önismeret és megtisztulás, megigazulás támasza is lehet – annak kell lennie. Ez egyben Arany János munkásságának történelmi értelemben időszerrű mondanivalójára, morális erejére, mindenkori érvényességére utal.

*Elhangzott az Arany-esszékonferencia nyitó előadásaként
2017. június 24-én Széphalomban.*

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA

ARANY JÁNOS HUMORÁRÓL

Kétszáz éve született a *Toldi* és *A walesi bárdok* költője. Az emberek többsége így ismeri, pedig költői életműve óriási és sokrétű, hasonlóképpen a költészetével foglalkozó szakirodalom is hatalmas, nehéz újat mondani. Arany humoráról is sokan írtak, régebben és az újabb időkben is. Azt mondhatjuk, hogy humora is sokrétű, s mivel Arany-nak van egy sajátos humorfelfogása, nevezzük most inkább a humort szellemességnek.

Szellemesség, acumen

A szellemességről sokat írtak a retorikák: a klasszikusok, Cicero és Quintilianus a nevetésről értekeztek (*de risu*, azaz a nevetésről); a reneszánsz és a barokk retorikák az *acumen* 'szellemesség, elmeél' kifejezést használták. Azt tanácsolták, hogy a szónok legyen szellemes, keltsen derűt, nevetést; viszont a gúnytól óvták, mivel visszajára fordulhat: ellenszenvet keltethet; az iróniát pedig nem javasolták, mert előfordulhat, hogy az emberek nem értik, illetőleg félreértik (mindez olvasható a *Retorikai lexikon humor* szócikkében). A szellemességnek sok lehetősége van: komikum, tréfa, paródia, humor (derült humor, fájdalmas humor, fekete humor, akasztófahumor), gúny (a régi retorikák több fajtáját ismertették), szatíra, irónia stb. (Szalay Károly több könyvében is foglalkozik tudománytörténetükkel és meghatározásukkal); a szellemesség megnyilvánulhat a nyelvi eszközökben, sőt a tárgyokban, a mozgásban, a gesztusokban is (erre jó példa Jókai Cicero-paródiája, *A félistenek bolondságai*).

Derült érzület

A közvélekedés a humort valamiféle derült érzületnek tartja, Arany humorfelfogása azonban más volt. *Széptani jegyzeteiben* a humort összetett érzelemnek definiálta (a 19. századi esztétikákat követve), amelyben szomorúság, keserűség rejtőzik a felszíni derű mögött; tulajdonképpen az élet visszáságainak valamiféle rezignált szemlélése. Ezért vettem a szellemességet fölérendelt fogalomnak (egyébként a retorikai hagyomány alapján), s alája besorolható a sokféle változat. Arany műveiben keveredik a sokféle hangulat. Szinnyei Ferenc 1905-ben publikált egy alapos tanulmányt Arany humoráról, szerinte *Az elveszett alkotmány* gúnyos, szatirikus eposzparódia, *A nagyidai cigányok* humoros komikai eposz; szatíra a *Vojtina I. és II.*, a *Poétai recept*, a *Lisznyay Kálmánnak*, a *poloska*, az *Írjak? Ne írjak?*; a *Bolond Istók* humoros verses regény; a *Toldiban* „a humor derült formája” a két Bence alakjában valósul meg; a *Buda halála* komoly eposz, kevés benne a humor, a *Murány ostromában* még kevesebb; a *Jóka ördöge* viszont „népies zamatú derült humor”, a *bajusz* humor némi sza-

tírával, *A fülemile* humora pedig valóságos remek, s ilyen *A tudós macskája*, a *Hatvani*, *A hegedű* és a *Juliska elbujdosása* is. Ezzel a címkézéssel nagyjából egyet is érthetünk, de sok az átmenet, az árnyalat.

Az érvelés kiforgatása

A szakirodalom a nyelvi eszközökben – például a szójátékokban, a rímelésben – vizsgálta Arany humorát. Szellemessége azonban megnyilvánul az érvelés kiforgatásában is, s ez nem meglepő, hiszen Arany generációja még alapos retorikai képzésben részesült az akkori iskolában, ezért olvasói is „vették a lapot”. Ez azt jelenti, hogy nem egy stílusra leszűkített retorikát tanultak, hanem alaposan foglalkoztak az argumentáció lehetőségeivel is, valamint az argumentáció és a stílus kapcsolatával! A továbbiakban az érvelés humorára hívom fel a figyelmet – lehet még újat mondani! –, a példa és az enthüméma, valamint a toposz-logika humorára adok néhány példát (sok egyéb lehetőségre most nem kerülhet sor; az is nagy kérdés, hogy mely korban mely befogadói rétegek mit tartanak szellemesnek, de ezt most ne firtassuk).

A **retorikai érvelés** két fő eszköze a példa (görög: *paradeigma*, latin: *paradigma*, tkp. retorikai indukció) és az enthüméma (tkp. retorikai dedukció, retorikai szillogizmus). Arisztotelész ezt írja a *Rétorikában*: „Mindenki bizonyítással érvel úgy, hogy vagy példát alkalmaz, vagy enthümémát; e kettőn kívül nincs más” (1356b). A következtetés két lehetősége az indukció és a dedukció, módszereiket a formális logika állapítja meg; a mindennapi érvelésben azonban nem a formális logika szerint érvelünk, hanem a gyakorlati – valószínűségi, észszerű – érvelést alkalmazzuk. A gyakorlati érvelés lehetőségei tehát a példa és az enthüméma. (Arisztotelész tehát nemcsak a formális logikát alapította meg, hanem a valószínűségi vagy retorikai érvelést is, ez a különbségtétel azonban elfelejtődött, s a 20. század második felében fedezte fel újra az angol Stephen Toulmin és a belga Chaïm Perelman – a szakirodalom igencsak nagy.)

A **példa** tehát retorikai indukció (a terminust sajátos, nem hétköznapi értelmében használjuk, nem illusztrációról van szó). Arisztotelész szerint a hallgatóság nem igényli a hosszas levezetést, sem türelme, sem műveltsége nincsen hozzá; ezért elegendő egyetlen hasonló esetet mondani, ez a példa (*Rétorika*, 1393b); amely az összehasonlítás gondolati műveletén alapul. Történelmi és kitalált példát ismerünk, a kitalált példa parabola és mese lehet. Nem lépegetünk tehát esetről esetre, csak egy ugrást végzünk, s mondunk egy szellemes-szemléletes érvet. Arany sem sorol fel tényeket az alábbi kis versben, csak egyetlen szemléletes, mosolyt fakasztó, de szellemes-ironikus példával érvel (sok ehhez hasonló szösszenete van):

„Szép megtiszteltetés,
De nem bírok vele:
Nem vagyok már a kés,
Hanem csak a nyele.” (Főtitkárság, 1869)

A *Buda halála* konfliktusa abból adódik, hogy Buda megosztja hatalmát öccsével, Ete-lével. A tanácsban hátul „sunnyogó” Detre másnap felkeresi Budát, s hosszú beszédében elülteti a kételkedést szívében. Ez tipikus tanácsadó beszéd: óvatosságra int, hiszen: „Azzal Buda romlik, ha Etele épül.” Érvéle tele van olyan parabolákkal, amelyeket a pusztai, nomád emberek megértettek és élveztek (talán mi is, ha elképzeljük az akkori világot):

„Micsoda tanács ez – ember ilyet halljon! –
Az egy birodalom két főt hogy uraljon?
Féked egyik szárát hogy kibocsásd kézből?
Soha, soha nem költ józan okos észből!

**Mert vajon egy lóra két nyerget teszünk-e?
Két lovas egy nyergen tud-e ülni szinte?
Két törnek is, úgy-e nem elég egy hüvely? –**
Micsoda ész volt, hogy ilyen dolgot művelj?

**Tagot is embernek párjával az isten,
Ada csupán egy főt, urrá egész testen;
Egy daru, ék csúcsán, a falka vezére,
Méhraj is indul csak egy anya röptére.”**

(*Buda halála*, 2. ének;
vajon láttak-e, kedves olvasóim, darvakat és méhrajt repülni?)

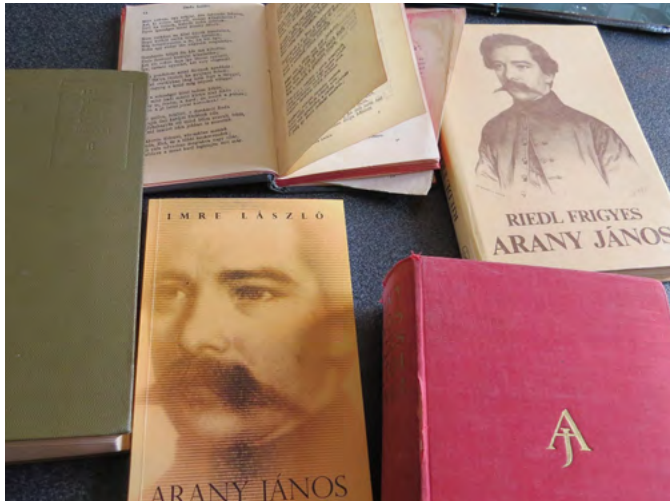
Az **enthüméma** csonka és/vagy valószínűsége alapuló szillogizmus, Arisztotelész terminusa (*Rétorika*, 1358a, 1396a). A mindennapi érvelésben nem mondunk teljes szillogizmusláncokat, rendszerint kihagyjuk valamelyik premisszát, és a megmaradttal – rendszerint a nagypremisszával – indokolunk (Szókratész halandó, mert minden ember halandó). A kihagyott láncszemeket gondolatban kiegészítjük, innen a terminus neve: *en thümo* 'ami a gondolatban van'. Az enthüméma együtt gondolkodást teremt, óriási a közösségformáló ereje. A valószínűsége alapuló szillogizmus is enthüméma. Ebben a nagypremissza nem cáfolhatatlan, csak valószínű, de meggyőző, mert többnyire népi bölcsességen alapul (Minden athéni szeret vitatkozni. | Szókratész athéni. || Tehát Szókratész szeret vitatkozni), ezért gyakran gnóma, szentencia, valamiféle bölcs mondás, amellyel gondolatban azonosulhatunk. A valószínűsége alapuló szillogizmus a formális logika szempontjából hibás, de a gyakorlati érvelés elfogadja, mivel az emberek mindennapi gondolkodásán alapul: valószínűség, de inkább észszerűség: *eulogosz* (ez is Arisztotelész terminusa). Ezért igen hatásos.

„Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,
Természete már ez magyar embereknek.”
(*Családi kör*, 1851. ápr. 10.)

Ez az állítás természetesen cáfolható, biztosan vannak olyanok, akik evés közben beszélnek, de általában igaz. Az asztal körül pedig magyar emberek ülnek, tehát nem beszél-

nek. Egyetértünk ezzel az érveléssel. Az öreg emberek locsogók, Detre is öreg ember, ezért sokat beszél, de mivel így van az életben, meg lehet neki bocsátani, legalábbis szerinte:

„Hogy ő nem akarta, nem is úgy gondolta,
Szót nyelvire a szó hebehurgyán tolt;
Öreg ember csácsog, hamar ad tanácsot,
S ha beszédnek indul, nem tudja, mi már sok.”
(*Buda halála*, 3. ének, Detre mondja a haragos Etelének.)

Arany-könyvek (kép: DÉ)

Toposz-logika

A retorikai érvelést a híres amerikai jezsuita tudós, Walter Ong toposz-logikának nevezi (*topical logic*) Ramus-monográfiájában, de egyszerűen *topikának* is hívhatjuk. Arisztotelész *Topikája* nincs magyarra fordítva, de Ciceróé igen, mégpedig *A helyek* (*Topica*) címen (*Cicero összes retorikaelméleti művei*, 2012, 691–720). Miért helyek? Olyan helyekről van szó (görög: *toposz*, *topoi*; latin: *locus*, *loci*), ahonnan érveket vehetünk, *érvforrásoknak* is nevezik őket (minden bizonnyal Quintilianus alapján). Úgy képzelték, hogy valóban vannak az emberi elmében ilyen helyek, ilyen lehetőségek, amelyeket érveléskor mozgósíthatunk. Ha modern terminust keresünk, azt mondhatjuk, hogy gondolkodási mintázatok, gondolkodási műveletek, a tudás szervezése (kognitív pszichológiákban olvashatók efféle címek). Nem véletlen, hogy a mai retorikai kutatás egyik fő iránya a toposzkutatás. (A toposz terminust sajátos retorikai érvelési fogalomként határozzuk meg. Természetesen van egy másik jelentése: ismétlődő irodalmi közhely, ebben az értelemben használatos az iskolában is.) Minden retorika tárgyalja a toposzokat, legfeljebb a sorrend vagy a csoportosítások mások. Én a következőket vettem át: definíció (meghatározás, felosztás, osztályozás/

kategorizálás, részekre osztás); összehasonlítás (hasonlóságok, különbségek, fokozatok, s ide vehető a példa és az analógia); viszonyok (ok-okozat, előzmény-következmény, ellentét, ellentmondás); körülmények (a múltbeli és a jövőbeli tények, a lehetséges és a lehetetlen, a személyekből és a dolgokból vett érvek) (*Klasszikus magyar retorika*, 2013).

A **definíció**nak szigorú logikai struktúrája van, de a mindennapi érvelésben fellazíthatjuk, például körülírást alkalmazhatunk, szóképekkel, alakzatokkal tehetjük ékessé, mozgalmassá. Ezek a megoldások már stilisztikai eszköznek, gondolatalakzatnak is számíthatnak: ez a szónoki meghatározás. Az alábbi retorikai meghatározás végén még egy játékos rím – mint egy fricska – fokozza a hatást:

„Hát mi a szabadság? tán bizony csak ennyi:
»Ne fizess, ne szolgálj a hazának semmit?
Élj, mint a here méh, légy az ország terhe?«
Szép szabadság! illik a magyar emberhe.”
(Losonczy István: *Népies krónika*, 1848)

Felosztás, felsorolás, halmozás

A **felosztás** logikai művelet: a nem (genus) felosztása az alája tartozó fajokra (species). Arany költészetében lényeges érvelési eszköz: ilyenkor ugyanis kibontakozik előttünk a környező világ, minden apró részletével, jellemzőjével. Arany minden méltatója felhívja költészete ezen jellegzetességére a figyelmet, arra, hogy ezekben a részletezésekben nemcsak a korabeli, hanem a történelmi világ is feltárul. Természetesen a felosztás stílusesezköz is; analízáló a felosztás, ha elől áll a tágabb fogalom, ez a *felsorolás* szóalakzata; szintetizáló a felosztás, ha a végén összegezzük, azaz a végén áll a tágabb fogalom, ez a *halmozás* szóalakzata; de gyakran nem szerepel a genus, de a végén odagondolhatjuk – ez is halmozás. A felsorolások (is) okozzák, hogy:

„Mindig marad – ha a fejére áll is –
Ónála valami vaskos, **reális**.” (*Bolond Istók* 1/118)

Felsorolás az alábbi két példa, az első kellemes, étvágygerjesztő, a második erősen gúnyos:

„Pedig volt, amennyi **szemnek, szájnak kellett**:
Szép fejes saláta, kövér bárány mellett;
Jó lepény turóval; eper és cseresznye;
Lépes méz a kasbul frissiben lemetszve” (*Toldi szerelme* I/13);

„Másokat **ételekért** küldött mágnási *credenzbe*
(Mert csak máshoniak kellettek); hoztak is onnan
Kókuszt és ananászt, zöld békát, tengeri rákot,

Tápláló csiga és biga ezreit, ócska heringet,
 Ízes sardellát, mérföldre nyúló makarónit
 S több stb-eket, miket ördög tud lenevezni.”
 (Az elveszett alkotmány, a 2. ének eleje)

Halmazás az alábbi híres példa, tulajdonképpen irodalmi toposzokat sorol a költő, ezzel pedig a korabeli szentimentális-romantikus manírt gúnyolja ki:

„Gyöngy, harmat, liliom, szellő, sugár, villám,
 Hajnal, korom, szélvész, hattyu, rózsza, hullám,
 Délibáb, menny, pokol... ha mind egybe vészed:
 Recipe – és megvan **a magyar költészet.**”
 (Poétai recept, 1852)

Dilemma

A továbbiakban egy tréfás ok-okozati érvelésre és egy tréfás dilemmára hozok példát. Meglepődünk azon a **megokoláson**, hogy a két király valamikor együtt makkoltatott, mint két szomszédos falubeli kanász, de megnyugszunk, amikor megtudjuk, hogy aranyerdőben makkoltattak:

„Végre egy királyfi, kinek neve **Rózsza**,
 Eltekinte arra, csak látogatóba?
 Ismerős volt apja az öreg királlyal,
Mert egy arany erdőn makkoltak a nyájjal.”
 (Rózsza és Ibolya, 1847)

A **dilemma** választásra késztető két állítás, gyakori fajtája a következő: bármelyik lehetőséget választjuk, az eredmény ugyanaz. Ilyen Ingady dilemmája: „Futni ered mégis, de hová fut a jámbor? elül víz, / Hátul tűz: a halál bizonyos, bármerre szaladjon” (Az elveszett alkotmány, 6. ének). Csimaz dilemmája a lótolvaj nevetést kiváltó védekezése:

„Jó Csimaz, kit hajdan értek lólopáson.
 »Nem loptam, felelé, követem alászon.
 Keskeny úton fekütt, hol menni akartam –
 Bizony sosem esett ilyen csufság rajtam.
 Hátul mennék: de rug; elől mennék: harap;
 Átugrani könnyebb, sokkal is hamarabb;
 Ugranám: felpattan... a hátára estem...
 Jó, hogy elfogátok, áldjon meg az Isten!«”
 (A nagyidai cigányok, 1. ének, a seregszemle részlete)

Összefoglalás

Összegezésül azt állapíthatjuk meg, hogy Arany költeményeiben kihasználta az érvelés adta szellemességet is, erre is érdemes figyelni, ha elemezzük költeményeit. Továbbá: lényeges, régi retorikai megállapítás, hogy az érvelési lehetőségek és a stílusesszók közök kapcsolatban vannak egymással, ily módon van a stílusnak érvelő funkciója; ha ez a kapcsolat nem valósul meg, akkor a stílus csak dísz, „csak” esztétikai élvezetet nyújt. Érdemes az érvelés humorára figyelni, egyik lehetőség lehet az olvasás élvezetére. Arany életműve hihetetlenül sokrétű. Négyesy László szép centenáriumi tanulmányában azt írja, hogy: „Arany úgyszólván minden költeményében más hangot, más-más stílust próbál” (1917: 135). A régebbi irodalomtörténet az epikáját hangsúlyozta, az újabb a líráját és a balladáit. Ebben a szellemben írták meg az új kísérleti tankönyvet. Jó volna azonban megteremteni az egyensúlyt, és teljességében – a „pályarajz” címkéhez igazodva, valóban pályarajzot adva – ismertetni a diákokkal a teljes életművet, a szellemes-humoros műveivel együtt.

IRODALOM

- Adamik Tamás (főszerk.) 2011. *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony.
- Adamikné Jászó Anna 2013. *Klasszikus magyar retorika*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Adamikné Jászó Anna 2016. *Jókai és a retorika*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Arany János 1962. Széptani jegyzetek. *Arany János. Próza művei 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 532–565.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Adamik Tamás. Telosz Kiadó, Budapest.
- Cicero, Marcus Tullius 2012. *Cicero összes retorikaelméleti művei*. Szerkesztette: Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony.
- Ercsey Sándor 1883. *Arany János életéből. Gyulai Pál előszavával és Arany János hatvan levelével*. Ráth Mór, Budapest.
- Ercsey Sándor 2004. *Arany János életéből*. Literator, Nagyvárad.
- Ferenczy Géza 1957. Arany János, nyelvünk bűvára és művelője. *Magyar Nyelvőr*, 387–402.
- Hantz Jenő 1888. A humor és Arany János humora. *Figyelő*. XXIV. sz. 241–263, 351–(388), XXV. sz. 12–35.
- Kardos Gy. József 2008. A szellem fölénye. Humor, komikum, szatíra Arany János műveiben. *Napút*. 1. 12–20.
- Z. Kovács Zoltán 2001. Arany humor. Arany János, Bolond Istók és a humor. *A maradék öröme. Tanulmányok a XIX. század magyar irodalmáról*. Z. Kovács Zoltán – Milbacher Róbert szerk. Budapest–Szeged: Osiris–Pompeji, 148–179.
- Négyesy László 1917. Arany János és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv*, 129–141.
- Reviczky Gyula: Arany mint humorista. *Reviczky Gyula összegyűjtött művei*. S. a. r. Paku Imre. Athenaeum, Budapest, 1944. (Fővárosi Lapok 1874, 231. sz.)
- Riedl Frigyes 1982. *Arany János*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Szalay Károly 1983. *Komikum, szatíra, humor*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Szalay Károly (társ szerző) 2001. *Humorlexikon*. Tarsoly Kiadó, Budapest.
- Szinnyei Ferenc 1903. A humorról szóló magyar elméleti irodalom. *Egyetemes Philologiai Közöny*, 653–666, 735–749.
- Szinnyei Ferenc 1905. Arany János humora. *Budapesti Szemle*. 338. sz. 229–250, 339. sz. 373–399, 340. sz. 56–90.
- Szőrényi László 1989. „Multaddal valamit kezdeni”. *Tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Tarjányi Eszter 2013. *Arany János és a parodisztikus hagyomány*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Tolnai Vilmos 1917. Arany nyelv művészetéről. *Budapesti Szemle*, CLXX, 360–374.
- Vargha Balázs 1994. *Arany János játéka*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Arany János költeményeit a következő kiadásból idéztem: Arany János összes költeményei. I–III. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

POMOZI PÉTER

SZÓLÁSOK, KÖZMONDÁSOK ARANY KÖLTÉSZETÉBEN

Szólásmentés 30.

Közhelyszerű, hogy Arany János költői szókincse mérhetetlenül gazdag.

Mérhetetlen, mert nemcsak művészete ősforrásának, a magyar nyelv világának ismeretében páratlan, hanem nyersanyaga virtuóz átlényegítésében is. Metaforikus-metonimikus-szinesztetikus tömörítő többszöröse, talán szerencsénkre, sohasem lesz lajstromozható. A magyarul tudók azonban bármikor átélhetik az aranyi mese varázsát.

Nincs ez másként Arany János nyelvi forrásainak folklórörserétegével sem. A szólások-közmondások ma is ismert, mára feledett, sőt közmondásgyűjteményekbe soha fel sem vett darabjainak tömege átsejlik a sorokon – azok a legritkább esetben népi(es) kiszólások, „idézetek”. Minden átlényegül, belenemesedik az aranyi képi világba, színmilliárdok villódzása, árnyak suhanása retinánkon – mindez a legkisebb manír nélkül, a lehető legegyszerűbb, magától értetődő módon, és mégis úgy, ahogy azt csak Arany János tudta csinálni. Rettentő porba rántás lenne ennek kapcsán hiteles népi hangot emlegetni, sokkal jobb, ha Petőfi Toldinak is szánt üdvözlő sorai, az első szent lelkesedés örömittas hangjai erősítik meg a gondolatot:

„Az iskolákban nem tanulni, hiába,
Ilyet... a természet tanított tégedet.

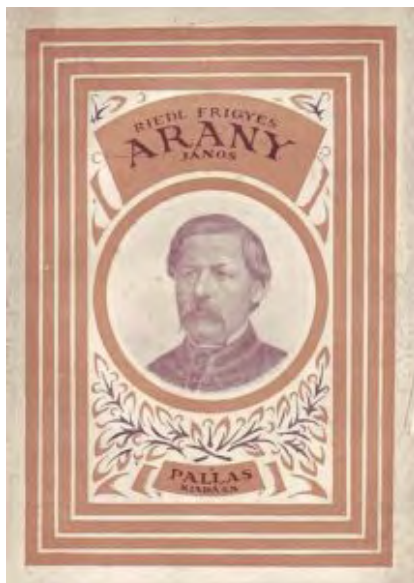
Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű,
De oly tiszta is, mint a puszták harangja”

(Petőfi Sándor: *Arany Jánoshoz*, Pest, 1847. február)

Arany János képi nyelvének távlatait már egyik első nagy monográfusa, Riedl Frigyes is egy egész fejezetben próbálta szavakba önteni:

„Bármily nagy fordítója akadna is Aranynak, a külfölddel mégsem bírná megértetni [...], mennyire gazdagította költészetünk nyelvét, mennyi szót, szólásmódot fedezett fel számára, hány kifejezésnek adott új életet meg új színt. Művész sose volt korlátlanabb ura művészete eszközének, mint Arany a magyar nyelvnek. Magyar nyelv alakok, melyek századok óta föld alá voltak temetve, vagy csak a nép száján élve, magyar költeményben még sohasem fordultak elő, egyszerre csak költői szárnya kelnek...” (Riedl Frigyes: *Arany János*).

Arany valóban kimeríthetetlen forrás birtokosa volt, megtalálta az utat Bessenyei aranykővel teli hegyéhez (l. Bessenyei: *Magyarság*, 1778). Riedl szerint „Arany többet tud minden szótárunknál”. A folklórt nem azzal emelte a Parnasszusra, hogy összeállíthatunk belőle még néhány margalitsnyi frazémaszótárat, ám ad nekünk legalább tíz margalitsnyi szólásélményt a legmagasabb költői szférából. Riedl a felfoghatatlan nyelvi gazdagság példaként a kipirulást emeli ki, hogy „hány fordulatot, hány népies metaforát talál” Arany ennek a kifejezésére. „*Kipirult, elveresedett az arc, Toldi György veresebb lesz a főzött ráknál, Ildikó arca lobbót vet, Lajos képét láng csapta fel, Jóka felzaklatott vére mind képébe futa, Toldiné orcája egy alkalommal vérbe, lángba borult; midőn Miklósra gondol, szép Piroska vére meghajnalott arcán, a vén Toldi ábrázata dühében tűz lesz...*” (Riedl Frigyes: *Arany János*).

A műfaji sajátosságokból adódóan Arany epikolírikus, nagy lélegzetű alkotásaiban érezzük leginkább, amint egy-egy sorban vagy szövegrészletben forrnak a frazémák. Szólások, közmondásrészletek ölelkeznek, kapaszkodnak egymásba, lényegülnek át egyszeri, aranyi szólásvilágá. Ebből a szempontból Arany János kevésbé olvasott eposzai, mint *Az elveszett alkotmány* vagy *A nagyidai cigányok* ugyanannyi élményt kínálnak, mint a legismertebbek. Nyelvi-stiláris bravúrviláguk semmiben nem marad el a *Toldiétól* sem. Lásunk néhány remek példát innen is, onnan is!

Szólások és közmondások: arany nyersanyag

Arany három eposzából ragadok ki közismert és egészen ismeretlen példákat. Az anyag módszeres leltározása-bemutatása a rovatterjedelem sokszorosára rúgna.

Az elveszett alkotmány

„Férfiat énekelek, ki sokat s nagy-messze rikoltott,
Sőt tett is valamit (kártýára kívált)”

– a gyanútlanul eposzi magaslatokba emelkedni készülő olvasót a *rikolt* – hangsúlyos népi onomatopoetizmusával – egy pillanat alatt visszarántja a földre, s mint a második sor halmozott-keresztezett szólásaiból kiderül, nem is az egyszerű földi valóság, hanem némi – később nyilvánvalóvá váló – politikai iróniával a közélet sártengerébe: a *sokat tesz vmiért*, a *nagy tetteket visz végbe* és a *kártýára tesz(i a pénzét)* kevereg itt.

„Szóla; de a cica már halad és nem hallja beszédét,
Szép Ármida pedig (verspótlani tettem a szép szót)
Ott ül gondolatokban a padkán. Égi szerencse,
Hogy nem oly költő körmére került, ki veséket
Vizsgál, gondolatot felfűz csős paprika módra.”

Körmére néz, lekapja a tíz körméről, kezébe kerül, veséjébe néz: négy szólás is kavarghat bennünk, megfejelve – s huncut mód a gyanútlan olvasó elé lötyintve – a hamisítatlan paprikafűzés, parasztudvari életképpel. *Gondolatot felfűz csős paprika módra* – ismét csak egy lendületet venni készülő, mímelt klasszikus pátoszfolyam paraszti ellenpontjaként.

Toldi

Előhang

„Ez volt ám az ember, ha kellett a gáton,
Nem terem ma párja hetedhét országon”

– ez *ám a valami*; *legény a gáton*, *nincs párja vminek*, kiegészülve a *hetedhét országon* népmesehősi távlatával, ismét csak ölelkező, egymásba szervesülő szólások, mesei képek. *Dichtung* ez a javából, a szó őseredeti ’sűrítés, tömörítés’ értelmében: ha a mai átlagvilág olcsó verbális megközelítései csak cseppet is vonzanának, *szuperszóképeknek*, *szuperszólásoknak* is nevezhetném őket. Ha költői nevet szeretnék e jelenségre, tán a *szólás-szinesztézia* szó érzékeltetné legplasztikusabban a lényegét.

Első ének

„De felült Lackó a béresek nyakára...” – Különlegesség (egy szólás egészében) – költői átlényegítés nélkül. Ilyenekre érthető módon főként a párbeszédes részekben, az idézett élőbeszédben bukkanunk. Itt egy Aranytól ismert, ám nem közismert frazémát látunk, nem leljük Baranyai Decsi és O. Nagy egyetlen gyűjteményében sem, az alkotó szükségét is érzi, hogy egészében adva magyarázza. Arany jegyzete: „így gúnyolja tréfásan a magyar paraszt azon mezei munkást, ki a nap és dolog hevétől bágyadtan a munkára ráunt”.

„De ki vína bajt az égi háborúval,
Szélvészes, zimankós, viharos borúval?
És ki vína Isten tüzes haragjával,
Hosszu, kacskaringós, sistergő nyilával?
Mert csak az kössön ki Toldival, ha drága
S nem megunt előtte Isten szép világa”

bajt vív az ember vkivel, általában vitézzel, ellenséggel. Itt ellenben kozmikus erőkkel csatázhat a vakmerő, ki valójában persze mégiscsak vitézzel vívna, csak hogy e vitéz ereje földöntúli, sőt sérelme és indulata is kozmikussá dagad. *Csak az kössön bele, ki megunta éltét* – felező tizenkettesben elő lehetne adni ilyen népieschen is, de ez nem Arany lenne. Aranynál a folklórnyersanyag egészen más magasságokba kerül.

Negyedik ének

Bence párbeszédes részében látható egy eredeti, idézett teljes szólás – *tűvé tesz vkiért vmit* –, itt csak így autentikus a frazémahasználat:

„Tűvé tettem érted ezt a tenger rétét,
Sose hittem, hogy meglássalak ma téged.”

Rögtön alább már visszatérünk a „szólásszinesztetikus” költői ösvényre:

„Mikor aztán Miklós az éhét elverte,
Bence a kulacsnak nyakát kitekerte;
A kulacs sikongott és kibuggyant vére
Az öreg szolgának a keze fejére.”

Elveri az éhét, kitekeri vkinek a nyakát, kibuggyan a vére – na, itt aztán úgy kiisszák azt a kulacsot a szörnyű szomjúságra, hogy annak a vörösbornak menten vége lesz.

Miklós Bencét hazabocsátó beszédének zárósora ismét idézet a szereplő szájából, ismét teljes szólással, ahogy az adott helyzetben valósággal hangozhatott volna:

„Akkor anyám lelke repes a beszéden,
Csak meg ne szakadjon szíve örömeiben.”

Hetedik ének

Özvegy beszéde a sírkertben, szóláshasonlat:

„Pusztá a szívem, mint kopár őszi tarló,
Amelyről leszedte a kalászt a sarló.”

Ebben szinte tapintjuk-látjuk a szinesztetikus-metaforikus-metonymikus költőikép-kavargást, még ha az özvegy mondja is gyermekei elvesztése feletti végtelen fájdalmában.

Lovagi torna (kép: Magyar Nemzeti Levéltár)

Nyolcadik ének

Fejér-rákvörös szólásokkal végletekig felfokozott látványellentét: a *hamis a lelke*, a *kimutatja a foga fehérjét* és a *vörös lett, mint a rák* épül egymásra:

„Így sopánkodott György, álnoksággal telve.
Hej pedig hamis volt néki teste-lelke,
A foga fehérjét mindjárt kimutatta;
[...]
Toldi György veresebb lón a főzött ráknál,
Homályosan látott a szép napvilágnál.”

Tizenkettedik ének

„Toldi György pedig lesüté fejét mélyen,
csak hogy a föld alá nem bútt szégyenében.”

A lesüti a szemét, lehorgasztja a fejét, föld alá bújik szégyenében nyersanyagából ”lesüté fejét mélyen” már a „föld alá” szégyenmélységét is előkészíti – micsoda intenzitás, micsoda szuggesztív, képi erő!

A nagyidai cigányok

Első ének

„Egyszer esett, mondják, kutyavásár Budán,
Egyszer a hős dádék romlása Nagy-idán.”

Remek bevezetés, kissé élesített közmondás, s mielőtt Mátyás reneszánsz udvarába tévedne a gondolat, jön a szokásos, ám mesteri visszarántás a földre, ezúttal a *dádék* világába.

Alább eposzi seregszemle töredékei – hasfalrengető hasonlatokkal, szólásokkal: Arany-nál – utolérhetetlenül hiteles hangja miatt – folklórnak érezzük azt is, ami nem (feltétlen) folklór, bár attól, hogy mi és közmondásirodalmunk nem ismeri, Arany ismerhetett olyat, hogy *az anyja hasából kilopnák a csikót*. Emlékezzünk Riedl Frigyes mondatára: „*Arany többet tud minden szótárunknál*”.

„Csakhamar követte Vigyori és Kolop,
Ahol e kettő jár, jól megy ám a dolog!
Vasfűvel kinyitnak minden zárat, békót,-
Az anyja hasából kilopnák a csikót.
[...]

Ott van Csucsuj, akit egy időben Mokra
Téglavető szűrön hitt kemény birokra
De úgy vágta Mokrát Csucsuj a homokra,
Hogy azóta mindig arról kódul Mokra.”

Mokra nemcsak a Csucsujjal történt csetepaté okán „kódult arról”, s nyekkent a homokon, hanem az átvitt és konkrét közötti lebegtetésben elénk úszik a földön kóduló Mokra képe is.

Végül lássuk a cigánysereg – hamis tündöklése utáni – bukását, a bukást festő szólások halmozását:

„Csóri fővadjának leesett az álla,
Szíve összelottyant, és magába szálla,
»Ilyen a szerencse« gondolá foghegyen,
»Ha ma éig emelt, holnap alád megyen.«”

Imigyen ért véget, újabb szólásszinesztézia költői ölelésében, Csóri vajda híres hadvezéri pályája. Jól látni, hogy nem csupán a *Toldi*-ban találkozhatunk zseniális frazémahasználattal – Arany feledettebb nagyepikai alkotásai ugyanúgy telve vannak folklórathallásokkal, a folklór költői átlényegítésével. Világviszonylatban – az összes művészi ágra vetítve – Riedl talán túlzott kevéssé Arany piedesztáljának méretével, abban azonban bizonyos vagyok, hogy nem sokat. Arany János költői nyelvi világa mint művészi eszköztár, mint művészi szerszám legfeljebb csak Michelangelo azon vésőihez hasonlítható, melyekkel egy elrontott, félrelökött márványdarabból kifaragta Dávid halhatatlan alakját.

BALÁZS GÉZA

ARANY JÁNOS SZÓKINCSE, KÖLTŐI SZÓTÁRA

Hány szót ismerünk, hány szót használunk?

Amióta gondolkodunk a nyelvről, a legizgalmasabb kérdés az, hogy hány szót ismerünk és használunk. Mivel ez egyetlen élő ember estében sem mérhető fel – a tudományos problémákat (mármint azt, hogy mi is valójában a szó) leszámítva –, a lezárt írói-költői életművekhez fordulunk.

Az ő esetükben meg lehet számolni, hány szót használtak (írtak le) életükben, de még ekkor is marad talány: lehet, hogy ennél többet ismertek, csak azt nem írták le... Persze van egy másik érdeklődési irány is. Az irodalom, az irodalmi nyelv felől. Mekkora a szókészlete az egyik, s mekkora a másik írónak? Vajon milyen jelentésben ismerte-használta az adott író az adott szót? Erre kíváncsi az irodalmáron kívül az irodalmi nyelv kutatója, a stilisztája. Ha arra gondolunk, hogy egy híres mondás szerint „a történelem szavakba merevült múlt”, akkor a történeteszek, művelődéstörténészek, nyelvtörténészek, néprajzkutatók stb. számára is igen fontos lehet, hogy ki, mikor, milyen értelemben használt egy-egy szót. Ezeknek az izgalmas kérdéseknek a megválaszolására – segítségül több tudományág számára – készülnek az írói szótárak.

Definiáljuk: szóelőfordulás, szóalak, szó

Mit jelent egy író/költő életében a szavak száma? Nem mindegy, hogy szóról, szóalakról vagy szóelőfordulásról beszélünk-e. A szóelőfordulás azt jelenti, hogy az illető személy életében hány szót írt le (értelemszerűen egy szót akárhányszor, sokféle alakban). Egy lezárt életmű esetében a szóelőfordulás kiszámítása ma már egyszerű technikai művelet. A szóalak egy szó ragozott/jelezett/képzett alakját jelenti. A szótári szó pedig egy konkrét szófajú és jelentésű szó alapalakját. Kevésbé érdekes, hogy egy író életében hány szóelőfordulás (leírt szó) van, hiszen ez részben a szerencsétől függ. Egy 23 évesen meghalt költő valószínűleg kevesebb szót írhatott le, mint egy 100 évig élt. Viszont nagyon is érdekes, hogy hány szót (szótári szót) ismert, használt, hiszen valójában ez vethető össze másokkal.

Az egyetemi alappélda egy Csokonai-idézeten mutatja be a különbséget:

„Ott kevélykedj bíboroddal
Ékesebb bíborja közt!
Ott kevélykedj illatoddal
Kedvesebb illatja közt!”

Szóelőfordulás (minden egyes szó): 12.

Szóalakok száma: ott, kevélykedj, bíboroddal, ékesebb, bíborja, közt, illatoddal, kedvesebb, illatja – 9.

Szó (szótári szó): ott, kevélykedik, bíbor, ékes, közt, illat, kedves – 7.

Mint látható, ebben az egyetlen versszakban a szótári szavaknak csaknem kétszerese a szóelőfordulások száma: 7 : 12.

Írói szótárak, adattárak

A világban már több nagy írói szótár született. Pl. Hriszto Botev-, Goethe-, Ibsen-, Miczkiewicz-, Puskin-, Dante-, Shakespeare-, Aquinói Szent Tamás-szótár. A Goethe-szótár például kb. 90 ezer szót tartalmaz.

Ameddig nem született meg a Petőfi-szótár, fogalmunk sem volt, hogy Petőfi Sándor költői-írói életművében hány szót használt. A négykötetes szótár megszületett (szerk.: J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre, Gáldi László 1973–1987), s azóta tudjuk pontosan: 22 719 szót. A Juhász Gyula költészetét feldolgozó szótár (szerk.: Benkő László, 1972) kereken 12 000 szót tartalmaz. Ez persze nem jelenti azt, hogy Juhász Gyula csaknem feleannyi szót ismert – csak annyit, hogy 1373 versében ennyi van. Nem írói szótár, hanem adattár (teljes szójegyzék) a Debrecenben készült *Csokonai-szókincstár* (Jakab László, Bölcskei András 1993, 2001), amely például Csokonai 16 színművében előforduló 85 543 szóadat alapján 9812 szótári szót, vagy a *Balassi-szótár* (Jakab László, Bölcskei András 2000), amely pedig 4353 szótári szót sorol fel. Az ilyen típusú szótárakat konkordanciátárnak is nevezik (konkordancia – valamely műben használt szavak összes előfordulását közlő szótár, szójegyzék). Elkészült a *Mikes Kelemen-szótár*, amely a világhálón elérhető. Ez utóbbi talán magyarázatra szorul. Mikest a *Törökországi levelekről* tartjuk számon, de tudni kell, hogy sokat fordított franciáról magyarra. A kritikai kiadás 6000 oldalából („csak”) 300-at tesznek ki a híres levelek. A *Mikes-szótár* jóvoltából kiderül, hogy Mikesnél a szóelőfordulások száma kb. másfél millió, s ezt így értékelik a szerkesztők: „Ez a mennyiség háromszor több Petőfi életművéénél és ötször több József Attiláénál. A magyar irodalmi és köznyelv szótárának – közismertebb nevén a *Nagyszótárnak* – elektronikus szövegtárház, amely 1772-től napjainkig tartalmaz szövegeket, jelenleg mindössze tizenhatszázszorosa a Mikes-korpusznak” (Kiss 2015). A Mikes-szótár az interneten érhető el (Magyar Elektronikus Könyvtár). A *József Attila-szótár* készítése „cédulázós” módszerrel már az 1950-es években elkezdődött, és csak nemrégiben, a számítógépes technika hatására gyorsult fel, s a hírek szerint nemsokára befejezik (Mártonfi 2014).

Az írói szótárak egyik magyar „ősenek” tekinthető – ráadásul Arany Jánoshoz is kapcsolódik – Lehr Albert (1880–1922) középiskolai tanár munkája, a *Toldi* költői elbeszélésének magyarázata. Lehr Albert – a tanítást megkönnyítendő – nyelvi magyarázatokat fűz a Toldihoz. Az I. énekhez kapcsolódót így kezdi: „A kopár szik sarja: szik = szikföld, szikes föld, a melynek szikós tartalma van. V. ö.: 'Ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél' (Elv. Alk.) stb. Kopár nemcsak annyit tesz, hogy 'puszta', 'terméketlen', hanem 'letarolt', 'koppadt',

– mint 'itt' is (l. VII. É. 9. 'kopár ősz, tarlós'). *Sarja* = a mi fű rajta terem; minthogy pedig most takarítják az eleje-szénát = *sarjú*, a mi levágott fű töviből hajt." (Lehr 1922: 82–83).

Sajátos írói szótár a *Jókai-szótár*. Nem teljes írói szótár, mert csak az Unikornis Kiadó százkötetes Jókai-kiadásában megjelent köteteknek a mai befogadó számára szokatlan vagy ismeretlen szavait magyarázza. Ám így is 22 715 szót tartalmaz, archaikus, tájnyelvi magyar szavakat és francia, angol, német stb. szavakat (Balázs et al. [1992]).

Beke József Nagykőrösön Arany János-kultuszban nevelkedett, majd a szegedi egyetemen kitűnő nyelvészek (Mészöly Gedeon, Klemm Imre Antal) iskolájának hatására, tudós középiskolai tanárként, Benkő László ösztönzésére látott hozzá írói szótárainak készítéséhez. Első munkája az 1991-ben megjelent *Bánk bán-szótár* volt. Ennek szóanyaga: 2882 címszó. (A később említendő *Toldi-szótár*é, amely a trilógiának csak az első részét dolgozza fel, csaknem ugyanennyi: 2873 szó.) Beke József második vállalkozása, a *Zrínyi-szótár* (2004) 6882 címszót tartalmaz, harmadik munkájában, a *Radnóti-szótárban* (2009) 5153 címszó van.

Beke József dedikálja az *Arany-szótárt* – Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017. febr. 21. (kép: BG)

A középiskolai oktatásban és az egyetemen is azt halljuk: Arany János lehet a legnagyobb szókincsű költő. De mennyi az annyi? A *Toldi-szótár* bevezetőjében Pásztor Emil (1986: 8) így szabadkozik: „A Petőfi-szótár színvonalán álló teljes Arany-szótárunk (mely Arany János egész költészetének, prózai munkásságának, levelezésének stb. minden szavát feldolgozná és közreadná) alighanem még évtizedekig nem lesz, mert Arany életművé-

nek szövegterjedelme legalább ötszöröse a Petőfiének, márpedig köztudomású, hogy a Petőfi-szótáron negyed évszázadig dolgozott egy tudományos munkaközösség.” 1986-tól valóban több, egészen pontosan három évtizedre volt szükség, hogy 2016-ra (legalább a verses művek szóanyagából) elkészüljön ez az *Arany-szótár*, igaz, egyetlen ember, Beke József nyolcéves önzetlen munkája révén, s kiderült az is, hogy Arany verseinek szókészlete azért nem nagyobb Petőfi teljes szókészleténél, hiszen pontosan 22 423 szót szótározott a kutató-szerkesztő. Ezek szerint a Petőfi : Arany szógyűjtés állása: 22 719 : 22 423 Petőfi javára, de tudni kell, hogy amíg Petőfi esetében a teljes költői-írói életműről van szó, addig Arany esetében csak a költőiről, ami értelemszerűen kisebb számot jelent.

Beke József

Beke József tanár úr nagykőrösi indíttatással közelített Arany Jánoshoz. Saját maga így vall erről: „Amikor nagykőrösi kisiskolás koromban először kibetűztem Arany János nagyszerű balladájának címét: Tengeri-hántás, bizony valamilyen különleges (hántás?), de mindenképpen a tengeren végzett műveletre gondoltam, eszembe sem jutott, hogy ez arról a tevékenységről szól, amelyen mindig szívesen vettem részt, csakhogy azt kukoricafosztásnak hívtuk. Arany a címbeli kifejezést Nagyszalontáról hozta magával, de Kőrösön írta ezt a művét, ahol a tengeri szónak ’kukorica’ jelentését csak ebben a tréfás szólásban ismeri, aki egyáltalán ismeri: tengeri fürdőt vesz, vagyis kukoricát kapál. Hasonló félreértésre adott okot az is, amikor az iskolában a Toldi e sorához értünk: »Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette«. Kedves tanárnőnk – látván, hogy nem értjük – röviden igyekezett helyes útra terelni gondolatainkat: »ez tulajdonképpen nem más, mint mögötte«. Csakhogy ez nekünk, kőrösi gyerekeknek éppen úgy igealak volt, mint a versbeli »megette«. És ekkor kaptuk az első szakszerű magyarázatot arról, hogy nemcsak mögött és mögötte van a magyar nyelvben, hanem ugyanilyen jelentésű megett és megette is, meg arról is, hogy a névutó így, a ragos főnévvel is előfordulhat.”

Kevés olyan elkötelezett, szinte kódexmásoló szerzetesi magatartású tudós tanárt ismerek, mint Beke József tanár úr. Sziszifuszi munkáját napi penzumként a gimnáziumi oktatás mellett végezte évtizedeken át. Az *Arany-szótárt* leszámítva ezért soha nem kapott támogatást (az *Arany-szótár* kutatómunkáját a Nemzeti Kulturális Alap támogatta). Példamutató magatartásáról – amikor még nem lehetett bizonyos munkája befejezésében – ő maga szerényen így nyilatkozott: „Ha valaki kérdezné, miért vállaltam és vállalom ilyen önkéntes munkát, mint a szótárirás, sokféle feleletem volna. Hármat mondok: az első az, hogy minden alkotó, akivel foglalkoztam, sok gyönyörűséget adott, gondoljuk el, most öt év óta naponta igen jó társaságban vagyok: Arannyal. A második egy Zrínyi-idézet: »Az embernek ez világon semmi dolgában [...] nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan foglalatos és gyönyörködéssel fáradoz« (Mátyás-tanulmány). Az eltelt időben volt részem bőven fáradozásban is, gyönyörködésben is. Nem vagyok költő, csak egy nagykőrösi gyökerű Arany-hívó magyartanár, a harmadik feleletet a költőtől veszem kölcsön, aki így írt a Csaba királyfi Előhangjának végén, amikor érezte, hogy talán nem tudja már befejezni:

»Mi emel? mi tart fönn? mi sugall? mi biztat?...
 Kebelem egy hangja. Követem is aztat.
 Egy hang, mely csilingel az égi madárban,
 Hogy lerombolt fészket rakja késő nyárban;
 Mely a pók fonalát százszor megfonatja,
 Noha füstbe százszor menjen áldozatja;
 S mely, hatalmasb szóval, a költőben riad:
 'Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!'«

Arany-szótár

Arany János költői nyelvének szótára (rövidítése: AranySz., Beke 2017) 262 404 szóelőfordulásból 22 423 szótári szót (egyedi szót) tartalmaz, értelmez, magyaráz. Az óriási szó-mennyiség csak három kötetben fért el a következő megoszlás szerint: I. kötet 872, II. kötet 964, III. kötet 1180 oldal. A kötetek címlapján Sz. Egyed Emma Arany János-emlékplakettje látható, a címlapot Muhi Anna tervezte. Lássunk három szócikket, maradva a korábban már említett példánál („a kopár szík sarja”):

kopár 13 mn, fn

mn 1 'szinte növényzet nélküli, sivár (terület, hely)' Ég a napmelegtől a kopár szík sarja (Toldi I-1); És a sziklavidék, a kopár völgy, édeni kertté / Díszesedék (Az elv. alk. VI-229)

2 (átv) 'szépségétől megfosztott; üres; reménytelen' De kopár, sivatag jövőm láthatára: / Mért fussak felé, ha nem ígér enyhülést! (uo. 10); Pusztá a szivem, mint kopár őszi tarló, / Amelyről leszedte a kalászt a sarló (Toldi VII-9) / ~on Hadd nézzek a multa, nézzek a jövőre. / Szomorú egy látvány! ime ott terülnek / Mögöttem s előttem, mindenik kopáron (Mint egy alélt... 2)

fn 'sivár, dísztelen, kopár hely' Elsohajt a lágy szél, mely a tavaszt hozza, [...] S ime, fűben-fában megmozzan az élet; / Megmozdul az élet, felül, a kopáron (A rodostói temető 0-4); Te mondd, ahogy isten / Adta mondanod, / Bár pusztá kopáron /.../ Vész is ki dalod (Mindvégig 7)

sarj 9 fn

1 'növény fiatal hajtása, sarjadéka'; A négy fűz elárvult sarjai tán élnek / Ma is, oltalmában fejedelmi személynek (Toldi sz. XII-104/a)

2 (átv) 'utód; leszármazott' Egy dicső ház végső sarja – /.../ Nem lehet, ha birtok már nincs, / Sem szíjgyártó, sem kovács (Rangos koldús 7); Gyulafi nemzetség sarja mind a kettő, / Egy napon és órán hajtá őket egy tő, / Iker magzatai egy édesanyának (Toldi e. II-17)

*3 (átv) 'vmely létrejövő alkotás, mű' Oh Múzsá! [...] te / A versek jóltevő bábája vagy: / Törvényes a sarj, vagy törvénytelen, / Az végre mindegy, csak te légy jelen (Bolond Is. II-2) Vö. törvényes

sarjad 2 i

1 '(növény) kelőben, növekvőben van' Midőn sarjad a fű, és virágzik a fa, / Mindenütt uj erő buzog fel, dagadva [...] Oh! akkor szeretnék vígan énekelni (Hiú sovárgás 3)

*2 (átv) 'vmi életre kel; feléled' ...mily nagy érdem az, / Minő erény, mely e hálátalan / Pályán a késő hála újra sarjadt, / Nem hervatag babérait szedi (Tanári jubileumra 2)

[szik] 3 fn szík

1 'sziksót tartalmazó talaj, földterület' Ég a napmelegtől a kopár szík sarja (Toldi I-1); Egyszer a sík közepén neszt hallok: ha! oda nézek: / Hát ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél (Az elv. alk. I-131)

*2 (jelzőként) 'ilyen talajon lévő' Szóváltás, azután perelés lőn: [...] Végre birokra, türökre, marokra, ökökre kerültek, / És miután egymást egy szík számukába [=pocsolyába] teríték, / Ernyedvén keveset, hűlvén is a hús fürödőben, / Szétváltak (Az elv. alk. I-443)

A szótárhoz készült statisztikából más is kiderül. Például Arany leggyakoribb szavainak a száma. Értelemszerűen a leggyakoribb (leggyakrabban használt) szavaink főleg a névelők, kötőszók, számnevek. Készítettem egy válogatást a statisztikából, amely arra kíván rámutatni, hogy az efféle szóstatisztikák nemcsak egy költő stílusára, műveltségére, hanem talán még a világképére is utalhatnak.

Arany János leggyakoribb szavai (teljesebb szólista az AranySz.-ban található):

a, az 21 712

nem 4563

nagy 1390

most 892

mond 831

szó 786

szem 759

király 748

lát 734

szép 705

ember 565

nap 540

isten 532

szív 498

magyar 393

halál 278

anya 247

álom 204

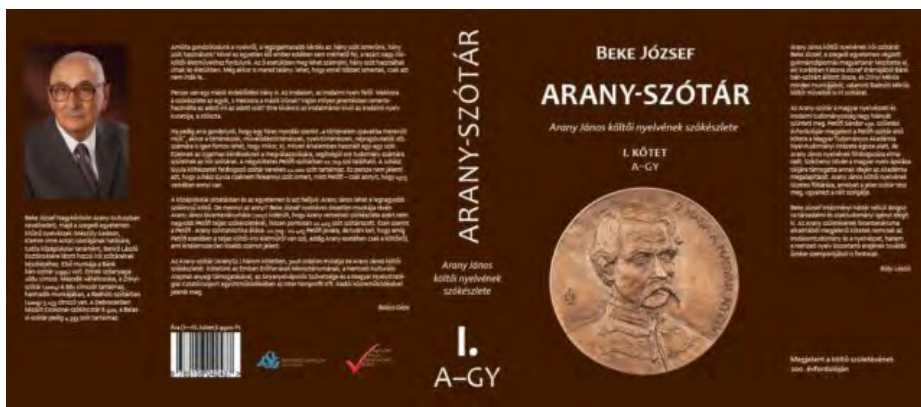
gyermek 192

szeret 183

stb.

A világban van Shakespeare-, Dante-szótár, a mi Zrínyi-, Petőfi-, Arany-, Juhász Gyula-, Radnóti-szótárunk – így együtt – hallatlan nagy érték, amely a magyar nyelv csodálatos gazdagságát, szépségét foglalja magába. Hogy mi magunk hány szót ismerünk, használunk, és mennyi van a nyelvekben, soha nem tudjuk meg. De legalább már bön-gészhetünk a magyar irodalom legjobbainak írói szótáraiban!

Nagy öröm számunkra, hogy a magyar kormány támogatásával az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának kiadásában, a gyomai Kner Nyomda csodálatos kivitelezésében 2017-re, Arany János születésének kétszázadik évfordulójára megjelenhetett az Arany-szótár, és odakerülhetett a könyvtárak és Arany János kedvelőinek a polcaira. A magyar nyelv és irodalom páratlan diadala ez!

IRODALOM

- Balázs Géza – P. Eöry Vilma – Kiss Gábor – J. Soltész Katalin – T. Somogyi Magda 1992. *Jókai-szótár*. A-K, L-Z. Unikornis, Budapest.
- Beke József 2017. *Arany János költői nyelvének szótára*. I–III. kötet. Szerk. és előszó: Balázs Géza. Anyanyelvápolók Szövetsége, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Inter Kft., Budapest.
- Lehr Albert 1922. *Arany János: Toldi. Költői elbeszélés*. 14. kiadás. Franklin-Társulat, Budapest.
- Mártonfi Attila 2014. Számítógép és írói szótár – különös tekintettel a készülő József Attila-szótárra. *Magyar Nyelv* 110. 2014: 30–46. <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/14-1/martonfi14-1.pdf>
- Kiss Margit 2015. Netes Mikes. Másfél millió törökországi szó. *Élet és Tudomány*, 2015. 02. 06. http://www.eletestudomany.hu/netes_mikes
- Mikes-szótár: <http://mikesszotar.iti.mta.hu/>
- Pásztor Emil 1986. *Toldi-szótár. Arany János Toldijának szókészlete*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Az összefoglalás eredetileg a Honismeret című folyóirat 2017/2. Arany-émlék-számába készült. Az Arany-szótárt az Anyanyelvápolók Szövetsége a nagyobb könyvtárak és egyetemi magyar tanszékek számára ingyenesen biztosítja.

MINYA KÁROLY

TANÍTSUK-E A TOLDIT?

Archaizmusok az elbeszélő költeményben

A kötelező olvasmányok érthetőségéről, netán azok átírásáról már régóta folyik a diskurzus, vita. Igaz, ez elsősorban a prózai művekre vonatkozott. Azonban a téma felvezetéséhez mindenképpen tanulságul szolgálhat ennek rövid áttekintése.

Lássuk tehát az érveket pró és kontra!

Nógrádi Gergely két kötelező olvasmányt is átírt modern nyelvezetre, az egyik az Egri csillagok, a másik a Kőszívű ember fiai. Nem újraírta, nem zanzásította, hanem olyan formába öntötte a nyelvezetét, amely érthető egy mai 11 éves számára is.

A Szent Péter esernyője olvasása során annyiszor meg kellett állnunk magyarázatot fűzni a rengeteg, mára tökéletesen ismeretlen kifejezés mellé, hogy tíz oldalnál nem jutottunk tovább. Rettenetesen sajnáltam, de be kellett látnom, hogy már egy számomra is nehezen olvasható regény újabb harminc év múltával egyszerűen érthetetlen, és legfőképp élvezhetetlen a maga 120 éves magyarságával.

Miért kell ugyanannak a 15 regénynek kötelezőnek lennie 100 évig?

A gyerekek azért nem olvasnak, mert nem szoktak olyan regényeket a kezükbe adni, amely lekötne őket, amely valódi olvasmányélmény lehetne.

Felvetődik az is a vita során, hogy például az Egri csillagok – csakúgy, mint a legtöbb kötelező olvasmány – nem gyerekeknek íródott. Ez azért nem jó érv, mert az általános iskolai irodalomóra nem gyermekirodalom-óra, a lírai alkotások sem a gyermekirodalom részei.

A *Kötelező olvasmányok mértékkel* vagy a *Klasszikusok újramesélve* egyenesen Spiró György, Vitray Tamás vagy Vizi E. Szilveszter ajánlásával készültek. Nézzünk egy részletet az eredeti Egri csillagokból:

„A patakban két gyermek fürdött, egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú hétesztendő, a leányka két évvel is fiatalabb. Az erdőben jártak, patakra találtak. A nap tüzesen sütött. A víz egy vápában szekérfordulatnyi tavacskává szélesült. Tetszett nekik.

Először csak a lábukat mártogatták bele, azután beleereszkedtek térdig. Gergelynek megvizesedett a gatyácskája, hát ledobta. Aztán az ingét is ledobta. Egyszer csak ott lubickolt meztelen mind a kettő. Fürödhettek: nem látja őket senki.

A pécsi út odább van, túl a fákon. Az erdőben nem jár senki. Ha valaki meglátná őket, lenne is nemulass! Mert a fiúcska csak hagyján- az nem úrfi; de a leányka a tekintetes Cecey Péter úrnak a leánykája- kisasszony- és úgy illant el hazulról, hogy

senki sem látta. Még így csupaszon is látszik rajta, hogy úri galambka: fehér, mint a tej. Ahogy ugrándozik a vízben, két kis szösze hajfonata röpköd a nyakán”.

Ehelyett a gyerek kapja ezt:

„A patakban két gyermek fürdött: egy fiú meg egy lány. Meztelenül lubickoltak, az erdő mélyén senki sem láthatta őket.”

A Nemzeti Tankönyvkiadó ezt írja egy – csupán kivonatokat közlő – házi olvasmány kötetének ajánlójában:

„Ugyanakkor roppant káros zanzásított összefoglalókkal pótolni ezek elolvasását. Ezért határozott úgy kiadónk, hogy a legterjedelmesebb művekből részleteket közlünk, összekötő szövegekkel téve követhetővé a cselekményt. Így a tanulók át tudják tekinteni a mű egész ívét, felépülését, ugyanakkor az író eredeti szövegével találkozhatnak, s annak egyik-másik szép részletére csodálkozhatnak rá.”

A lebutított, „lájtosított”, megrongált és tönkretett olvasmányok olyanok, mintha a természet csodaival csak tévéen keresztül ismerkednénk, vagy interneten keresztül barátkoznánk. A lényeg ki van lúgozva belőle: az élmény személyes átélése.

Csobánka Zsuzsa író, irodalomtanár:

„a lebutított klasszikusokkal szemben vannak fenntartásaim. Mert a történetet el lehet mesélni szóban is, nem az lenne a lényeg, hanem a szöveg stiláris jegyei, az adott szerző írásmódjának jellemzői, eszközkészlete. Ebben az esetben az elveszhet.”

Fűzfa Balázs irodalomtörténész, tankönyvszerző:

„Feltétlenül szükség van a klasszikusok újramesélésére. A Don Quijotének például Spanyolországban több korosztályos változata létezik. A magyar gyerekek számára pedig nem kisebb költő és műfordító írta át rövidítve Cervantes halhatatlan regényét, mint Radnóti Miklós... A nagy klasszikusok (Jókai, Móricz, Mikszáth) nyelve ma már nagyon nehézkesen fogadható be egy 10–18 éves fiatal számára. Modern nyelvi formába öntve viszont a halhatatlan történetek átemelhetők a jövőbe – ha tetszik: »másként mentve«.”

Pethőné Nagy Csilla tankönyvszerző, irodalomtanár:

„Én a »jól választott részletet, de az eredetiből« pártján állok, az irodalmi mű egy önálló szöveg, ilyen értelemben a rövidített, lájtosított verzió teljesen más szöveg, pusztán a sztorira koncentrál, a nyelvezete pedig teljesen látókörön kívülre kerül. Olyan vita, kérdés, mint az, hogy nyomtatott könyvet olvassunk, vagy e-könyv-olvasón digitálisan a szépirodalmat.

Ha a Toldi értelmezési nehézségeit vesszük számba, akkor ennek négy okát adhatjuk meg: elsősorban a mára archaikussá vált kifejezések, a költői képek és a nyelvjárási elemek alkalmazása, valamint a diákok által olyannyira nem szeretett leírások. Ha jól megnézzük, ez minden, a 20. század előtt írott szépirodalmi alkotásra érvényes lehet. Ebből máris arra a dőre következtetésre juthatnánk, hogy csak kortárs irodalmat taníthatunk.

A klasszikus idézet: »Ösztövért kútágas hórihorgas gémmei.«

Egyetlen szót sem ért belőle a gyerekek. Igen, tudjuk, de ha megtaníttuk velük az

archaizmusok jelentését, vajon nem olyan, mintha egy idegen nyelvet tanulnának? És ez jó vagy rossz? Mintha az anyanyelv idegen nyelv volna, azonban mégsem. Lássuk tehát bevezetésül az első ének második strófájának első négy sorát:

»Ösztövé^r kútágas hórihorgas gémmel
Mélyen néz a kútba s benne vizet kémel:
Óriás szűnyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.«

Metafora és archaizmus is szerepel benne.”

Az archaizmusok három csoportja

A fogalmi archaizmusok, azaz szavak mint archaizmusok (pl. *nádorispán*), jelentésbeli archaizmusok, azaz szójelentések mint archaizmusok (pl. *agy* ’koponya, koponyacsont’) és formai archaizmusok, azaz szóalakok mint archaizmusok (pl. *tere* ’teher’).

Fogalmi archaizmusok:

„És mint toportyán, ha juhász kergette,
Magát egy kiszáradt nádasba vette” (’réti farkas’);

„Hanem midőn már szépen megpitymallott,” (’az égbolt hajnalban ki-
világosodik’);

„Nem is teremőztem béresnek, villásnak,
Hogy petrencét hordjak akárki fiának” (’szálas takarmányból két rú-
don vagy egy villával vihető kisebb rakás, csomó’);

„Belevágta fejét a szemöldökfába” (’ajtókeret felső, vízszintes fája’);

„Egy öreg cimbalmos hevert a szurdékban” (’a kemence mögötti keskeny
szöglet, zug; kuckó’);

„Nem rí oly erősen, egy kicsit juházott.” (’csillapodik’).

Alaki archaizmusok:

„Hasztalan lelkődött ott az édes álom,
Nem bírt általtörni a szomorúságon,” (’lekeslődik, hosszasan les, fi-
gyel’);

„S nyakán csimpalyogva ajkán csókja égett.” (’görcsösen a nyakába ka-
paszkodik, csimpaszkodik’);

„Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette” (grammatikai változás és

átvitt értelem);

„Béresek közt is től cudar csihésnek” ('tettél');

„Nádtors lön az ágya, zsombok a párnája” ('lett');

„Futá minden ember a bizonyos halált. ('futott');

„Méne elbusulva, némán haragjában” ('ment');

„Úgy bolyonga Miklós. Nyakán ült a bújá” ('bolyongott').

Jelentésbeli archaizmusok:

„Toldinak a szíve hajlott a kérésen,

„Legyen úgy» felelte, marhádat elvészem...” ('vagyontárgy, értéktárgy');

„Szarvát lenyügözték az első lábához” ('nyügget, kötéssel vagy lánccal leköt vmit, tehetetlenné tesz');

„Megolvasni a pénzt egy sírdombra leültek” ('megszámol');

„Nesze, szolgálám, madár-látta cipót hoztam. [olyan (kenyér), amelyet valaki mezei munkáról vagy hosszabb útról visszatérve maradékként hazavisz, és gyermekének kedveskedik vele mint „madár látta” ajándékkal];

„És megparancsolta erős-kegyetlenül,

Hogy saját kezébe adjam szegetlenül” [olyan (kenyér), amelyet még nem szegtek meg, nem vágtak belőle].

Szólásszerű mondatok:

„Kebelén kenyere, hátán volt a háza”;

„Ha örül az ember, csak nyűg, hogy van esze”;

„Hadd jöjön fel öcséd és álljon ki azzal:

„Vagy erőt vesz rajta, vagy keze miatt hal”;

„El sem búcsúzott, csak a kapufélfától”;

„Foga fejérit mindjárt kimutatta”.

Az alkonyat és a hajnal leírása többször megjelenik a műben többsoros többszörös metaforákkal. Íme egy-egy:

„Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,

Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsinba vonta,
És kiverte szépen koporsószegével:
Fényes csillagoknak milljom-ezerével;
Végre a szép holdat előkerítette
S ezüst koszorúnak fejtül odatette.
Fölvevé a hajnal piros köpönyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét,
De nem volt oly kényes a bársony ruhába
Hogy be ne pillantson a szegény csárdába”

Ezenkívül egyéb megszemélyesítések és a hasonlatok teszik gyönyörűvé és kifejezővé ezt az elbeszélő költeményt:

„A kulacs sikoltott és kibuggyant a vére
Széles utca a víz: ember a sövénye”.

És ne feledkezzünk meg a humorról sem:

„Egy cseléd vizet tesz félakós bögrében,
Mely ha forr tűzön s nem fér bőrében,
Akkor a baromfit gyorsan belemártja,
Tollait letörli, bocskorát lerántja
Van, ki a kis bárányt félti izzadástul;
S bundáját lerántja, még pedig irhástul”.

Martinkó András: Értjük vagy félreértjük a költő szavát című interjúkötetben a következőképpen nyilatkozik többek között: „...a magyar olvasók egy jelentékeny része [...] nyelvileg nem érti (az irodalmi) szöveget.” „...nálunk kb. 50 év elteltével a következő nemzedék már nem érti pontosan és teljesen az ötven év előtti költészet nyelvét.” „...alig van az ötven év alatti magyar olvasók között olyan, aki Arany Toldiját akár csak háromnegyed részben megértene.”

Jusson eszünkbe Ignó, sőt hírhedt kijelentése Ady A fekete zongora című versével kapcsolatban! „Vesszek meg, ha értem, de nagyon szép!” Tehát a költemény esztétikai élményt tud nyújtani akkor is, ha nyelvileg, értelmileg, logikailag nem is értjük. Vajon ez igaz a Toldira is az általános iskolai korosztály körében? A Toldi Előhangja kapcsán Martinkó András még egy, a műben gyakran előforduló archaizmusra hívja fel a figyelmet, nevezetesen a költői szerepben álló *ki*, *aki* vonatkozó névmás jelentésére. Például: „És, kit a csizmáján viselt, sarakantyúját”.

Egyes vidékeken – persze ma már inkább csak az öregek – használják az *aki* formát az *ami* helyett.

A bevezetőben említett átírás szóba sem jött még – és szóba sem jöhet – a lírai művek esetében. Nem is tudom, minek lehetne nevezni az archaizmusoktól és a költői képektől lecsupaszított Toldit. Mit tehetünk? (Szándékosan nem azt a kérdést tettem fel, hogy mi a teendő, hiszen magam is csak javaslatokat kívánok megfogalmazni.) Egyrészt a műben kulcskifejezésként szereplő archaizmusokat magyarázzuk meg, értelmezzük a diákokkal együtt azt a mondatot, amelyben szerepel. Tekintsük olybá őket, mint a matematika- és a fizikaórán elsajátítandó ismeretlen fogalmakat, azaz a terminus technicusokat. Másrészt – idézve Martinkó András szavait újra –, higgyük el azt, hogy „a költemény esztétikai élményt tud nyújtani akkor is, ha nyelvtileg, értelmileg, logikailag nem is értjük” (Martinkó 1983: 5–8, 142–148). Legalábbis nem minden szavát – tegyük hozzá. Természetesen van olyan diák, aki erre nem befogadó.

Még egy érv a Toldi tanítása mellett. Az archaizmusok elsajátíttatása kapcsolatban van egyéb tudományágakkal, például a néprajzzal és a honismerettel, például: *pásztortűz* = a szabadban háló pásztoremberek tüzei (így védekeztek az éjszakai hűvösség ellen), az esti órákban lángjuk melegénél és fényénél mesékkel, történetekkel szórakoztatták egymást; a történelemmel, például: *dárda*, *gerely*, *sisak*, *páncél*, *buzogány*, *parittyakő*, *kopja*, *pajzs* = régi, középkori lovagi fegyverzet részei.

Pásztor Emil Arany-szótárának a bevezetőjében ekképp ír: „A Toldi [...] nyelvi remekmű is, mely a helyes, szép és gazdag magyar nyelvhasználatnak leggyakrabban emlegetett példája irodalmunkban. E mű ismerete és nyelvi gazdagságának valamelyes birtoklása kétségtelenül hozzátartozik általános műveltségünkhöz. Nemcsak gyönyörűséggel, hanem sok tanulsággal is olvassa gyermek és felnőtt. Sütő András az Anyám könnyű álmot ígér című könyvében, elemi iskolás korára emlékezve, így ír róla: »Téli estéken Arany Toldija tartott ébren [...] Újra meg újra visszatértem a Toldi-hoz. Nyelvünk erdőzúgását hallgattam benne. Miután végigborzongtam a réti farkasokat, és Bence hűségében apámra ismertem, miután karizmait a Miklóséival összemértem, azzal kötött le tizedszer is, ami a kielégített kalandvágy helyén egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette: beszélni tanított. A lehetetlen sajtó kísértéseit éreztem: fölszippantani szavanként az egészet, utolsó jelzőjét is eltárolni az üres kamarákban«” (Pásztor 1986: 7).

E szeretettel teli mű, többek között a hazaszeretet és az édesanya szeretetének az elbeszélő költeménye semmiképpen nem való a lecserélendő vagy leselejtezendő művek sorába.

IRODALOM

Martinkó András 1983. *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?* RTV – Minerva.

Pásztor Emil 1986. *Arany-szótár. Arany János Toldijának szókészlete.* Tankönyvkiadó, Budapest.

TUBA MÁRTA

ARANY SZALONTÁJA, SZALONTA ARANYA

Dánielisz Endre – Faggyas Sándor – Patócs Judit könyve

A könyvet 2017. július 26-án vettem a nagyszalontai Arany János Múzeumban, ahol a II. Bihari Nyári Egyetem aznapi előadásai zajlottak a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága rendezésében.

Ez az album az „Arany János 200” emlékprogram keretében a nagyszalontai FIDEM Egyesület kiadásában jelent meg 2017. március 2-ára. A megjelenést a Pallas Athéné Domus Concordiae Alapítvány is támogatta. A kemény fedélen és a borítón – Arany János kézírásával szedve – csillogó betűkkel áll a cím, a kereszteződéses stílusalakzat. A polgármesteri köszöntőt és a lelkipásztori, majd szerkesztői előszót követően az 1–2. fejezet szól Arany Szalontájáról (12–25. oldal, illetve 26–98. oldal), a 3. fejezet Szalonta Aranyáról (99–115. oldal). A kötetet Deák Csaba képeslapgyűjteményének válogatott példányai illusztrálják.

Dánielisz Endre Nagyszalontán (kép: BG)

Milyen hagyományba születtek Nagyszalonta híres fiai? A város a Kölesér partján fekszik, a trianoni békediktátum óta Romániához tartozik. Bihar megye második legnagyobb városa, a 18 ezres lakosság közel 56%-a magyar. A település a 14. században a Toldi család birtokába került, majd a török hódoltság idején az erdélyi fejedelmek fennhatósága alá tartozott. 1625-ben a Bocskai István által a Kölesér várába telepített 300 hajdú megvásárolta Toldi Györgytől Szalonta birtokát. A város 1692-től ismét a Magyar Királysághoz tartozott, végvári jellegét elvesztette, békésen fejlődő alföldi mezővárossá alakult. 1845-ben érkezett meg az első képzett orvos, Károlyi Sámuel, aki Arany Jánosnak is barátja és kezelőorvosa volt. Ugyanekkor alapították meg a kaszinót könyvtárral és olvasóteremmel, amelynek Arany is tagja volt. A 19. század második felétől polgárosodó város a nemzeti öntudatát az 1899-ben megnyitott Arany Emlékmúzeummal és az 1901-ben felállított egész alakos Kossuth-szoborral fejezte ki.

Az Iskola utcában áll az egykori református iskola épülete, amely lehetővé tette az Arany Jánoshoz hasonló, egyszerű sorból származó, de tehetséges diákok társadalmi felemelkedését. Ide járt – többek között – Földi János, a szűrszabó fia, akiből orvos és a debreceni református kollégium tudós tanára lett, és aki Csokonai Vitéz Mihályt pártfogolta. Sinka István tanyasi juhászból vált posztumusz Kossuth-díjas íróvá, Kiss Ferenc szabómester fiából Kossuth-díjas orvosprofesszor lett. Cipész volt az édesapja Kulin György csillagásznak, aki az első általa felfedezett kisbolygót „1436 Salontá”-nak nevezte el. Arany Szalontája felrepítette a nemzeti hagyományba született, tanulni vágyó ifjakat.

A könyv második fejezete 1851-ig tekinti át Arany János életét, amikor családjával Szalontáról Nagykőrösre költözött. Ebben a fejezetben nekem az tetszik a legjobban, hogy a szerzők nem hallgatják el, hogy Arany pályáját meghatározta a szegénység, és követik ebből fakadó vívódását, miszerint szabad-e neki közönséges hivatalnoki lét helyett színészként, költőként, politikusként élnie. Olvashatjuk a kisdíákkori példát, mikor a család úgy tudta megvenni a német grammatikakönyvet, hogy a felét Arany kapta énekkari szolgálatáért, a másik felét édesapja teremtette elő a bor árából. Tudjuk, hogy 14 éves korától Arany János segédtanítóságot vállalt tanulmányai elvégzése érdekében, de talán kevésbé közismertek azok a tények, hogy csak 1850-ben – 33 évesen – jutott annyi pénzhez, hogy saját házat vásároljon, és 1851-ben azért fogadta el a nagykőrösi tanári állást, mert az egyháztanács az utazás és a költözködés tetemes költségeit is fizette.

Szalonta Aranya 1840-től 1849-ig a város jegyzője volt. Kötelessége és vágyai egymásnak feszültek: kollégiumi tanulmányait nem fejezte be, ezért pap, ügyvéd vagy tanár nem lehetett. A jegyzői állás tette lehetővé, hogy elvegye Ercsey Juliannát feleségül, és családot alapíthasson. 1848 áprilisában Petőfi Pestre hívja a Nép Barátja lapot szerkeszteni, de Arany az anyagi fedezet hiánya miatt csak a nevét adja a fejlécre, nem kockáztatja megélhetésüket. 1849-ben csakis azért mondott le a jegyzőségről, és lett belügyminisztériumi fogalmazó, mert hitt a forradalomban. Egy alkotását, Az elveszett alkotmányt azonban a hivatali életnek köszönhetjük: 1845-ben annyi csalást tapasztalt a megyei pártharcok során, hogy bosszúságát kitöltendő írta meg a vígeposzt, amellyel megnyerte a Kisfaludy Társaság pályadíját, és országos ismertségre tett szert. Ez az inspiráció vezette a következő pályamű, a Toldi megírásához, amellyel jegyzőből visszavonhatatlanul költővé vált.

Szalonta Aranyát barátai, Szilágyi István, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Nagy Ignác, Szilágyi Sándor segítették vágyai beteljesüléséhez, a pályakezdéshez és az 1849 utáni újrakezdéshez. A költő a segítséget elfogadta, ám az ünneplést élete végéig visszautasította. Szülőhelye nem hivatkozón, hanem tettekkel őrzi emlékét, művelődési, köznevelési intézményeiben és a mindennapi életben egyaránt. 1894-től működik az Arany Emlékegyesület. 1885-ben nyitották meg az Arany-emlékszobát, ebből nőtt ki az 1899-től a Csonkatoronyban helyet foglaló Arany János Emlékmúzeum. Bár a költő születésének századik évfordulójára tervezett országos ünnepeket a háborús összeomlás lehetetlenné tette, Nagyszalontán díszközgyűléssel, az újság külön lapszámával tisztelegtek művészetének. A Polgári Leányiskola ekkor vette fel Arany János nevét. Az 1950-es években az Arany Emlékegyesület minden ingatlanát államosították. 1990-től kezdődhetett el az újjáalakulás, a vagyon visszaigénylése. 2010-től látogatható az a felújított parasztház, amely a Csonkatorony szomszédságában, Arany Jánosék egykori telkén áll. A Toldi óvodában és az Arany János Elméleti Líceumban magyar nyelven nevelik a gyerekeket, magyar tanterv szerint oktatják a diákokat. Török László polgármester nem felejt el hivatalában, hogy olyan települést vezet, „melynek utcáin a magyar nemzet legnagyobb epikus költője lépdelt” (5), Mikló Ferenc nagytiszteletű úr prédikációit sokszor Arany János szavaival egészíti ki (6).

A könyv szerkesztője, Faggyas Sándor diákoknak ajánlja a kötetet, hogy Arany műveiből tanuljanak magyarul gondolkodni és beszélni (8). Én ajánlom mindenkinek, aki érti a „patria” szó jelentését, és cselekedeteiben ezt fel is mutatja:

„Ám önösök legyetek, nem tiltalak. Ember, önösség
Nélkül, nem lehet el. De ne légyen szűkkebelű és
Aljas ez önszeretet; ne kicsínyes, mint a mesének
Majmaié, mellyek, történetből, fagyos éjen
Emberrakta tüzet lelvén egy rengeteg erdőn,
Nála pirítottak kényökre; de majd, hogy elégett,
Nem vala köztök, mely kényelmét új fahozással
Volna elég elszánt megbontani, s így a közös tűz
Hamvaiból kialudt. Önzések nagyszerű légyen:
Ti legyetek gazdag polgárai gazdag e honnak;
Tí legyetek boldog polgárai boldog e honnak;
Légyetek értelmes polgári művelt e hazának,
És legyetek büszkék, mint gyermeki büszke hazának;
Ez legyen önzések, meg ama benső jutalomra
Vágyakozás, amelly olly édes az emberi szívnek.”
(Az elveszett alkotmány, 7. ének)

IRODALOM

Dánielisz Endre – Faggyas Sándor – Patócs Júlia 2017. Arany Szalontája, Szalonta Aranya. FIDEM Egyesület – Méry Ratio Kiadó. Nagyszalonta.

BALÁZS GÉZA

A REFORMÁCIÓ 500 ÉVE ÉS A MAGYAR MŰVELŐDÉS

Ha Kálvin nem lett volna, lehet, hogy most nem magyarul beszélénk. Hallottam egy tömör véleményt. Van benne valami, de egy kis kiegészítést hozzá kellene tenni: ha Luther és Kálvin nem lett volna, akkor nem beszélénk most magyarul. Akkor talán ma Magyarország a latin nyelvnek lenne az egyik utolsó bástyája, esetleg egy latinizált magyart vagy éppen a németet beszélénk. Persze az anyanyelvűség külső hatóerői mellett ott fáradozott száz és ezer magyar prédikátor, író, költő, és a reformáció hatására elkezdett folyamat olyan jelesek vitték sikerre, mint Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, Petőfi Sándor és Arany János... A 16. században elkezdődött folyamat a 19. században, a reformkorban csúcsonódott ki.

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen hatással volt a reformáció a magyar nyelvi kultúra megerősítésére, terjedésére, hogy milyen eszközöket tudott e célból felhasználni. Induljunk ki abból, hogy milyen volt a magyar nyelv állapota a 16. század elején, amikor 1517. október 31-én a wittenbergi vártemplom kapujára egy Ágoston-rendi szerzetes, Luther Márton kiszögezte 95 hittételét.

Először is Magyarország politikai egysége megszűnt, a török szinte feltartóztathatatlanul terjeszkedik, Mohács után elfoglalja Budát, majd 1552-ig az ország középső harmadát. Ki tudja, mi lett volna, ha a magukra maradt végvárok (Szigetvár, Kőszeg, Eger) nem próbáltak volna ellenállni, s ezzel mégiscsak megtorpanásra késztetni a törököt? 160 évre – Buda 1686-os felszabadításáig – az ország három része szakadt, egységes politikai vezetés és katonai erő nélkül maradt, hatalmi vákuum keletkezett. Az ország középső részén az őshonos magyar lakosság szinte teljesen elpusztult, és fennállt a lehetősége annak, hogy az önálló Magyarország többé nem áll talpra. Talán a magyar kulturális élet viszonylagos folyamatossága tudta átmenteni a magyarságot ezen a két nehéz századon. A reformáció terjedésének a politikai előzményeken, katonai kudarcokon túl nyilván oka volt valamiféle új összetartó erő keresése. A reformáció vonzerőt, reményt jelentett az emberközpontú, az autonómiát figyelembe vevő és olcsóbb egyház képében.

A reformáció vonzerejét főként az anyanyelvűség jelentette: a Biblia jusson el mindenkihez a saját anyanyelvén, az istentiszteletek legyenek anyanyelvűek. Forradalmi hatása volt ennek a nagyon természetes gondolatnak. A világ befogadásának, megértésének legfőbb eszköze az anyanyelv. Ezt vitte át a reformáció a vallási tanításokra. A magyar reformáció első évszázadában öt Újszövetség- és egy teljes Ó- és Újszövetség-fordítás született. Az öt Újszövetség közül

kettő, Pesti Gáboré és Sylvester Jánosé erasmista jellegű, ezt követte Heltai Gáspár, Méliusz Juhász Péter, Félegyházi János protestáns Újszövetsége. A teljes protestáns Biblia, az 1590-ben megjelent vizsolyi biblia Károlyi Gáspár és munkatársainak a fordítása. Ez a biblia mindenképpen fordulópont a magyar nyelv történetében mert kiegyenlítettebb nyelvhasználata hatott az irodalmi nyelv alakulására (hasonlóan a Luther által fordított német bibliához), valamint a népnyelv alakulására is. De nemcsak a bibliafordítások érdemelnek figyelmet, hanem a zsoltárfordítások is. A Luther által írt himnuszok Németország mellett Magyarországon is terjedtek. Ezt szolgálta Gálszécsi István 1536-ban Krakkóban megjelent – hazánkban első protestáns – énekeskönyve, a Kegyes énekekről és keresztyén hitről való rövid könyvecske. Ebben több szép Luther-ének is van, de régebbiek is megtalálhatók benne.¹ A 16. században további énekeskönyvek is megjelennek – például Huszár Gáltól vagy Gönczi Kovács Györgytől –, a legkiemelkedőbb protestáns énekeskönyv azonban Szenczi Molnár Albert zsoltároskönyve. A genfi zsoltárok átültetésével addig ismeretlen formákkal gazdagította a magyar verselést, egyúttal a szakszerű műfordítás mintaképe lett. Egyébként Károlyi és Szenczi munkássága összekapcsolódik. Szenczi Molnár Albert Károlyi Gáspár környezetében tanúja volt a vizsolyi biblia fordításának és kinyomtatásának, nevéhez fűződik a Károlyi-biblia javított kiadása. A Károlyi- vagy vizsolyi biblia nyelvre gyakorolt hatását mindenki elismeri, Csűrý Bálint a református szülőfalujának, a trianoni döntés után Romániához került Egrinek a nyelvben csaknem 150 bibliai eredetű szót, nevet, szólást, közmondást dokumentált.

A reformáció az elindítója a magyar nyelvi sztenderdizációnak, azaz az irodalmi és a köznyelv egyesülésének. A 16. századig ugyanis nem volt egységes irodalmi nyelvünk. A magyar sztenderdért két nagyobb nyelvjárási terület versengett: a keleti és a nyugati. A keleti győzött, s ennek legfőbb oka az a széles ívet kirajzoló északkeleti nyelvjárásban született Károlyi-féle vizsolyi biblia nyelve volt, amely évszázadokra meghatározta a magyar nyelv fejlődését. A vizsolyi biblia nyelvét terjesztették a sárospataki, a debreceni és a kolozsvári iskolák. Az egyszerű abaúji falu, Vizsoly a biblia miatt vált turistalátványossággá, s ezzel a szlogennel fogadja a látogatót: „református Betlehem”... A későbbiekben Kazinczy Ferenc nyelvújító munkássága is ehhez a tájhoz kötődik. Tehát Károlyi és Kazinczy a mai magyar irodalmi és köznyelvünk megalapozói.

A magyar stílus történetében a 16. századi biblia- és zsoltárfordítások önálló protestáns biblikus-zsoltáros stílust alakítanak ki Szabó Zoltán (1986: 52–56) szerint. A Károlyi-biblia nyomán terjedt el pl. az *olyan fősvény, mint a hét szűk esztendő, az úgy áll, mint a Sion hegye*. A stílus sajátosságai: bibliai képek, zsoltáros bűnbánati hangnem, zord erejű, komor, ószövetségi tónus. Mindez nagy hatással volt a következő évszázadok íróinak stílusára egészen a 18. század végéig. A 20. században például Ady verseiben a stílusújítás forrásává vált. A protestáns bibliáknak a nyelvi-stílusbeli hatása azért volt nagyobb, mint a katolikusoké (pl. Káldi György 1626-os bibliája), mert a protestánsoknál a bibliaolvasásnak nagyobb volt a szerepe, mint a katolikusoknál. Hallottam olyan véleményt, hogy

1 <http://zope.lutheran.hu/honlapok/protestans/felvidek/galszecs/galszecsistvan?detail=1>

a protestáns országokban ma is kimutatható jobb szövegértés egyik oka a rendszeres bibliaolvasásban rejlik.

Az anyanyelvűség programja mellett nem lett, nem lehetett volna sikeres a reformáció, ha nem állt volna rendelkezésére néhány fontos pragmatikai lehetőség. Ezek a következők voltak: a) könyvnyomtatás, b) retorika, c) vándorprédikátor, d) gyülekezeti éneklés, e) iskolák. A reformáció abban a pillanatban érkezett, amikor egy, a kommunikációs világot éppen átformálni induló jelenség, a Gutenberg-galaxis terjedni kezdett. A reformáció első évszázada egybeesik a kézírásos kultúra visszaszorulásával, a könyvnyomtatás fokozatos elterjedésével. Kiss Jenő egyenesen azt mondja: „a reformáció kezdettől fogva kommunikációtechnológiai fölénybe került a katolicizmussal szemben”.²

A reformáció érkezése egybeesik az ókori retorika újrafelfedezésével. Az ókori retorikusok tudományos alapon feldolgozták, leírták a meggyőzést, amelynek gyakorlatát a mai napig alkalmazzuk. Az ókori retorikát a reneszánsz és a humanizmus éleszti fel, s elsőként a reformáció kezdi használni. Az első hazai retorika szerzője Pécsi Király Imre (1591 k. – 1641 k.) református prédikátor, a 17. század első felének legjobb protestáns költője. Az első magyar nyelvű retorika szerzője, Medgyesi Pál református egyházi író 1650-ben Bártfán adta ki a *Doce praedicare* (Taníts prédikálni) című munkáját, mely a prédikációírás szabályait foglalja táblázatba. Az efféle gyakorlati prédikációsabályok forrása vagy mintája – az ókori retorikák nyomán – Luther Márton lehetett, aki az Asztali beszélgetésekben táblázatban sorolja fel a „világnak tetsző” és az „Istennek kedves” prédikátor ismérveit (Luther 2015: 15–16). Például ilyesmiket: Legyen nagy tudományú; Legyen szép orgánuma; Legyen ékesszóló; Vegye észre, mikor kell abbahagynia; El kell tűrnie mindenkitől a támadásokat és bántalmakat.

Tehát ha van újra retorika, akkor új erőre kaphat a prédikáció. A 16. században felbukkan a már névvel ismert vándorénekes (lantos) s mellette a vándorprédikátor. Róluk írja Szerb Antal: „ezekben a kimeríthetetlen erejű igehirdetőkben ölt testet magyar földön az új kor emberideálja, az autonóm személyiség”.³ Ebben a korban születik meg a magyar szónoki stílus s annak választékos, szépen zengő, bibliai képeket, idézeteket használó protestáns prédikatori változata, amely mindmáig jellemzője a protestáns felekezeteknek. Ilyen vándorprédikátor volt Sztárai Mihály és Skaricza Máté, akik a török időkben református hitre térítették az Ormánságot. A lakosság – csodával határos módon – átvészelte a török megszállást, a későbbi betelepítések nem érintették, s az élet újrakezdésében a mély vallásosság is segítette őket. II. József türelmi rendelete után (1781) sorra épültek a festett kazettás bögyekes⁴ vagy sudár tornyú templomaik. Az Ormánság későbbi tragédiája, az egykézés, a pusztulás már más lapra tartozik.

A közösségsszerveződést a közös felolvasás és éneklés élményével erősíti a reformáció. „Nyelvhasználatuknak része lett a választékos, ünnepélyes nyelv, az egyházi szertartásban,

2 Kiss Jenő: A reformáció és a magyar nyelv. <http://evangelikus.hu/BESZ-Kiss-Jeno-eloadas>

3 Idézi: Kiss Jenő: A reformáció és a magyar nyelv

4 Tájszó: öblös, hasas

az istentiszteleteken magyar nyelven olvastak fel a Bibliából, és persze magyarul énekelték a zsoltárokat is.”⁵ Fontos újítás, hogy a kórus helyett bevezetik a gyülekezeti éneklést. A közös éneklés a hit megélésének fontos eszköze lett. Ezt szolgálták a zsoltárfordítások, a magyar nyelvű énekeskönyvek, melyek számos éneke a mai napig használatban van. Végül a reformáció pragmatikai eszközei között ott szerepel az iskola is. A reformáció széles körű iskolahálózatot hozott létre az elemi iskolától a gimnáziumon át a főiskoláig. Az 1530-as, 1540-es években alapítják a sárospataki, a debreceni, a pápai, később a nagyenyedi református, illetve a pozsonyi, lőcsei, eperjesi és nagyszombati evangélikus kollégiumokat.

A reformáció nyelvi fordulata két új műfajt hozott magával. Az egyik a hitvita, a másik az iskoladráma. A reformáció-ellenreformáció, vagyis a vallás- vagy felekezeti háború legfontosabb műfaja a hitvita, melynek alapját az újjáéledő retorika adja: érvek, ellenérvek, gyenge és erős érvek stb. A másik műfaj az iskoladráma, a diákok által előadott, többnyire helyi szerzők, tanárok által írt színjáték. Az iskoladráma a reformáció és a barokk kor jellemzője, protestáns és katolikus formája is van, és részben összekapcsolódik a hitvitával az ún. hitvitázó dráma (Staud 1977: 395). Mindkét műfaj a reformációban virágzik ki igazán, össze is kapcsolódik, eredménye a vita- és érveléskultúra fejlődése, a meggyőző szónoki beszéd és stílus pallérozása.

A reformáció eredményeként két nyelvi jelenség mindmáig fennmaradt. A magyar helyesírás történetében egészen a 19. századig számon tartjuk a nyomdászok által kialakított és képviselt katolikus és protestáns helyesírás közötti különbséget. A c-vel jelölt hangot a katolikusok *cz*-vel, a protestánsok *tz*-vel jelölték. A cs hangot a katolikusok *ch*-val, a protestánsok *ts*-sel. Régi templomi feliratokon máig tanulmányozható ez az eltérés, pl. *Ditséret*. A különbség a 20. század eleji helyesírási egységesítésben eltűnt, de fennmaradt a családnevekben: *Madách, Babits, Rácz ~ Raátz*.

A felekezeti különbségek terminológiai különbsége a mai napig fennmaradt. A katolikus terminológia (elsőáldozás, mise, litánia, plébános) mellett élnek a protestáns kifejezések (konfirmáció, istentisztelet, zsoltár, lelkész). A katolikusok *vízözön* összetett szava a protestánsoknál helycserés formában *özönvíz*. A bibliai nevek esetében kiejtésbeli különbség is kialakult a katolikusok és a protestánsok között: *Izaiás* és *Ézsaiás*, *Samária* és *Szamária*. A vallási köszöntésekben szintén megvan a különbség: *Dicsértessék a Jézus Krisztus* (katolikus), *Erős vár a mi Istenünk* (evangélikus), *Áldás, békeség* (református).

Feltűnő, hogy a reformáció nyelvi stílusa mennyire egyenmő. Nem fedezhető fel retorikai vagy poétikai különbség az egyes felekezetek megnyilvánulásaiban. „Az ágostai, a helvét reformáció alkotásai, valamint a Szentháromság-tagadók írásai sem különböztethetők meg szövegezésük, nyelvezetük alapján. A bennük feldolgozott műveltséganyag is nagyjából azonosnak mondható” – írja Ács Pál (2009). A reformáció gyors térhódítása után újra felerősödtek az ellentétes tendenciák. Felbukkant az ellenreformáció, az újrakatolicizálás. Lehet, hogy a reformáció ereje némiképp csökkent, de azért nem véletlenül nevezik so-

5 Kiss Jenő, i. m.

kan a református vallást „magyar vallásnak”, s nem véletlen, hogy Debrecen a „kálvinista Róma”. A reformáció óriási szellemi, műveltségi és nyelvi hatása a másokkal való vitában, a folyamatos diskurzusban alakult, és eredménye az ebből fakadó „türelem”, megértés és elfogadás. Azzal kezdtem, hogy Luthernek és Kálvinnak köszönhetjük talán, hogy ma magyarul beszélünk. De azt se feledjük, hogy a katolikusok „adták” Luthert, és a reformátusoknak köszönhetjük a legnagyobb magyar érseket (Pázmány Pétert).

A reformációnak tehát meghatározó szerepe volt az anyanyelvi kultúrában. Létrejött és terjedni kezdett az anyanyelvi műveltség. Alapjaiban változott meg a magyarság viszonya anyanyelvéhez. Az anyanyelv megteremtette a nemzeti közösségé válás alapjait az irodalomban, a költészetben, az énekekben, a zsoltárokból és részben a tudományos értekezésekben. Az anyanyelvi gyakorlatot nagymértékben segítették az iskolák, a (vándor)prédikátorok, a hitviták és az iskoladrámák. Elkezdődött a latin holt nyelvvé válása, a magyar nyelv emancipációja, valamint a sztenderdizáció, az irodalmi és a köznyelv kialakulása. A 16. századi tragikus magyarországi politikai helyzetben, az ország széthullásakor „a nyelv a magyar állam széthullása után átvette a nemzeti együvé tartozás jelképének szerepét és képviselőjét” –írja Nemeskürty István (2003: 65). Ez a példa sajnos újra időszerű lett a 20. században. A nyelv ismét kapott és kap is ilyen nemzetmegtartó, identitás erősítő szerepet.

*Az 51. magyar nyelv hete megnyitóján elhangzott beszéd írott változata
(Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárád, 2017. április 25.).*

IRODALOM

- Ács Pál 2009. Reformáció és anyanyelvű irodalom. www.historia.hu/userfiles/files/2009-0910/Acs.pdf. (2017. április 13.)
- Kiss Jenő: A reformáció és a magyar nyelv. <http://evangelikus.hu/BESZ-Kiss-Jeno-eloadas>. (2017. április 13.)
- Csepregi Zoltán – Horváth Orsolya (szerk.) 2015. *Luther válogatott művei*. 6. Prédikációk. Luther Kiadó, Budapest.
- Nemeskürty István 2003. *Kis magyar művelődéstörténet*. 5. kiadás. Szent István Társulat, Budapest.
- Staud Géza 1977. Iskoladráma. *Világirodalmi lexikon*. 5. kötet. Főszerk.: Király István. Akadémiai, Budapest, 395.
- Szabó Zoltán 1986. *Kis magyar stílustörténet*. 3. kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.

BLANKÓ MIKLÓS

METAMORPHOSIS RELIGIONIS

A reformáció 16. századi terjedése hazánkban

A magyarországi reformáció okai

Az 1517-ben Luther által kibontott reformáció Magyarországon igen hamar, még II. Lajos uralkodása alatt megjelent. A mohácsi csata okozta társadalmi és politikai csapás kedvezett a reformáció terjedésének, így a három részre szakadt országban szinte mindenhol fölénybe kerültek a reformációs irányzatok a katolikus egyházzal szemben. Az ország gyakorlatilag teljes mértékben keresztény vallású a korszakban, de ennek fele a 16. század végére református, negyede pedig evangélikus lett, s mindössze a másik negyeden osztozott a katolikus, az ortodox és az antitrinitárius egyház.

Luther Márton szobra az Evangélikus Hittudományi Egyetem parkjában (kép: BG)

Az országban teljes metamorphosis religionis történt, s ebben a törökök vallási toleranciájának és a földrajzi felfedezések világnézet-átalakító következményének is jelentős szerepe volt; azonban a terjedés legfőbb okát a középkori egyház válsága és annak megreformálására való igény adta. Az egyház nehezen tudott az új társadalmi és ideológiai igényeknek (reneszánsz emberkép születése) megfelelni, a hívek csalódtak az egyház és a klérus elavult szemléletében. A magyarországi katolikus egyház helyzete hasonló volt a többi ország középkor végi állapotához: a főpapság a politikai élet irányítását vállalta magára, az alsópapság pedig hiányos műveltséggel rendelkezett, ami megakadályozta a hívek korszerű lelkigondozását. A néhány egyházon belüli reform (Tolnai Máté pannonhalmi főapáté, a ferenceseké stb.) nem hozott valódi sikereket. Éppen ezért voltak nyitottak az egyházon kívülről érkező reformmozgalomra a magyarországi ferencesek, így ők adják a reformátorok első generációját.

A reformációnak jó táptalajt biztosítottak az I. Ferdinánd és Szapolyai János, illetve a két király és a törökök közötti harcok. A mohácsi csatában az ország tizenkét püspökéből hat életét vesztette II. Lajossal együtt. Az új püspökök kinevezése Rómában igen lassan – és sokszor előnytelen módon – dőlt el. Volt, amikor csak három (1538), illetve négy (1574) felszentelt püspöke volt az országnak, és a nehéz politikai helyzetben nekik is kevés idejük jutott az egyházmegyéjük belső kérdéseivel foglalkozni. 1541-ben Kalocsa, két évvel később pedig Esztergom is török kéz alá került, ezzel a két érsekségünk működése is nehézkessé vált (az esztergomi érsek Nagyszombatra települt át). Ezt követően a pécsi, a váci, a csanádi és a veszprémi püspökség is hasonló sorsra jutott. Az egyházi birtokokra a helyi nemesi családok tették rá a kezüket, elvéve ezzel az egyházmegye legfőbb jövedelemforrását. Emellett nagyarányú kolostorpusztulás történt, amely a szerzetesség szerepének egyenesen következő csökkenését okozta. E csapások tehát megrengették minden téren a magyar katolikus egyházat, és mindez lehetővé tette a reformáció gyors terjedését.

A reformáció térhódítása Magyarországon

A protestantizmus Nyugat-Európában kialakuló irányzatai szinte megjelenésükkel egy időben eljutottak Magyarországra is. A tehetséges magyar fiatalok előszeretettel utaztak külföldre tanulmányi célokkal: a reformáció szellemi központjaiból hozták haza a legújabb tanokat, az itthon maradt olvasni tudók pedig a protestáns vallási irodalmon keresztül ismerhették meg az új teológiai áramlatokat.

A Luther 95 pontját 1521-ben vette át a budai domonkos főiskola néhány tanára, de valódi terjedését a Wittenbergbe peregrináló diákok, a budai német polgárság, illetve a királyi udvar német tagjainak reformációra való nyitottsága indította el. Először Magyarországon nyugati területein, valamint az erdélyi és a szepességi szász városokban jelentek meg az új tanítások. 1530-ban az augsburgi gyűlésen hivatalosan is önálló egyházzá válhatott az ágostai hitvallású evangélikus vallás, ezzel a terjedés még nagyobb iramba kezdett. Persze az új hitnek számos ellenzője volt – főként a főpapok és a köznemesség körében. A főpapok eretnekségnek nyilvánították a reformációt, a köznemesség pedig a Habsburg-befolyás további növekedésétől tartott.

Az ellenzöktől függetlenül az evangélikus irányzat két nagy hullámban tudott terjedni. Johannes Honterus brassói lelkész és Leonard Stöckel bártfai rektor igen jelentős szerepet töltött be az első hullámban történő terjesztésben. Stöckel szerkesztette meg az első magyar reformációs hitvallást, a *Confessio Pentapolitanát* (1546). A vándorprédikátoroknak – köztük Dévai Bíró Mátyásnak és Gálszécsi Andrásnak – köszönhetően a magyarlakta területekre is eljutottak a lutheri tanok. Az ő munkásságukat folytatta Szekszárdi Horvát András tályai prédikátor, Sztárai Mihály hódoltsági reformátor és számos társuk. Gyülekezeti énekek, zsoltárok, hitvitázó drámák és verses históriák születtek ekkor, amelyek már a melanchtoni szellemben íródtak. Sorra csatlakoztak az evangélikusokhoz a főurak is: Perényi Péter, Nádasdy Tamás, Thurzó Elek.

Az evangélikus irányzat nem sokáig terjedt egyedül, megjelent a kálvini és több radikális irányzat is. Meg kell jegyezni, hogy a reformációhoz csatlakozó lakosság nem feltétlenül követett egy irányzatot, hanem saját igényüknek megfelelően válogattak a különböző tanításokból, ezért elég jelentős sokszínűség alakult ki a reformáción belül. Ezeknek a csökkentésére, illetve a további terjesztés érdekében számos hitvitát tartottak, valamint sorban fogalmazódtak meg a hitvallások. Kiemelendő a felső-magyarországi öt város hitvallása (1559), amelyet hét Garam menti bányaváros, majd tizennégy szepességi város is magáévá tett. 1545-ben Báthory Anna támogatásával Erdődön megtartották az első protestáns zsinatot, melynek következményeként létrejött az első magyarországi evangélikus egyházkerület, amit további egyházkerület-alapítások követtek.

A század végén egy fordulat következett be: az evangélikus helyett a református (helvét) irányzat kezdett vezető szerephez jutni Magyarországon. A térhódítás vezéralakja Kálmáncsehi Sánta Márton volt, aki az 1550-es évektől már teljes mértékben Zwingli szellemében gondolkodott. Kálmáncsehi nevéhez fűződik a tiszántúli templomok oltárainak, képeinek és szobrainak eltávolítása, ő vált a képrombolás itthoni élharcosává. Követői a mezővárosokban és a végvári katonaságban tudták leinkább megnyerni a híveket. Szegedi Kis István érdeme – a hódoltsági hitlejlesztő tevékenysége mellett – az önálló református egyházszervezet kiépítése volt: a laskói zsinattal (1554) elfogadtatta a tolna-baranyai szuperintendencia létrehozását, melynek első vezetője lett. Az 1560-as évekre ebből alakult ki az Alsó-Duna melléki egyházkerület, s ez már tovább is tagolódott szeniorátusokra, élükön az esperesekkel. A Tiszántúlon Méliusz Juhász Péter követte Kálmáncsehit. Az 1557-ben létrehozott tiszántúli egyházkerületnek pár évvel később lett a püspöke, s nevéhez fűződik a debreceni hitvallás (1562) kidolgozása is.

Bibliafordítások a reformáció korából a Nemzeti Múzeum Ige-idők című kiállításán (kép: BM)

Számos hitvitát folytatott Méliusz Juhász Dávid Ferencsel, aki a helvét irányzattól az antitrinitáriusig radikalizálódott. A Szentháromság-tagadók János Zsigmond olasz orvosának, Giorgio Blandratának a közreműködésével jutottak Erdélybe. Európában egyedülálló módon az 1568-as tordai országgyűlésen a katolikus és a két protestáns irányzat mellett az antitrinitárius (unitárius) egyház önálló egyházzá válhatott. Dávid Ferencnek köszönhetően a kolozsvári lakosság jelentős része csatlakozott a tanításaihoz. Unitárius egyházzá szerveződésük pedig Hunyadi Demeter és Enyedi György püspököknek köszönhetően történt. Erdélyen kívül Pécs környékén élt jelentősebb számú antitrinitárius.

A reformáció további irányzatai is eljutottak Magyarországra, de hivatalos egyházzá ekkor még nem tudtak szerveződni. Az anabaptisták (a gyermekkeresztséget elvetők) Morvaországból érkeztek hozzánk, főként az északnyugati megyékben telepedtek le, és kézművességgel foglalkoztak (habánok). Kiűzésük érdekében számos intézkedés született, de a gazdasági hasznosságuk miatt mindez nem lett betartva. A Szentháromság-tagadók közül kerültek ki a Krisztus imádatát is tagadó nonadorantisták (vagy radikális antitrinitáriusok), akik később a szombatista nevet kapták – irányzatuk sok szempontból a zsidó vallással volt rokon. Jelentős képviselőjük Bogáti Fazakas Miklós költő és Péchi Simon, Bethlen Gábor kancellárja. 1638-ban a képviselőiket perbe fogták, jószágvesztésre és bebörtönzésre ítélték őket.

A reformáció jelentőségét erősítették a politikai és katonai vezetésben szerepet kapó idegen protestánsok. A korszak elvárásainak megfelelően a főtisztok nemcsak a csataterén, hanem az iskolákban is képezték magukat, műveltségükön keresztül pedig fogé-

konyak voltak az új vallási áramlatokra. A haditanács elnöke a 16. század végén Dávid Ungnadra volt, aki előszeretettel választott olyan személyeket vezetői pozíciókba, akik az általa helyesnek vélt reformációs irányzatokban hittek, sőt támogatta a hittérítők Magyarországra hívását is. Kiemelkedik e téren a hadvezetők közül Andreas Teufel győri generális, aki Württembergből hívott prédikátorokat. Jelentősen támogatták az idegen főtisztek a seregiskolákban való protestáns szemléletű oktatást. Mindezzel – kiemelve a külföldi kapcsolati hálójukat – nagymértékben hozzájárultak a főtisztek is a reformáció magyarországi térhódításához.

A 16. század végére bekövetkezett metamorphosis religionis

A 16. századi magyar társadalom sajátos helyzete miatt a reformáció sem minden tekintetben tudta követni a nyugat-európai tendenciákat. A jelentős megosztottság miatt egyik felekezet sem tudott teljes túlsúlyba kerülni, s nem alakulhatott ki egy nemzeti protestáns egyház. A különböző irányzatok ugyanazokban a térségekben párhuzamosan hozták létre az egyházszerkezetüket. A század végére az irányzatok szellemisége, tanai letisztultak, és különböző területeken kerültek fölénybe. A legtöbb hívet számláló református egyház a nemességben, a mezővárosi polgárságban és parasztságban, illetve a végvári katonákban talált támogatókra a három részre szakadt Magyarország középső és keleti területein. Az evangélikusok a német polgárság és a szlovák parasztság körében hódítottak, ezzel az ország peremterületeit uralták. Az antitrinitáriusok Erdélyben tudták kiépíteni a bázisukat. A szerb és román kisebbségek megőrizték ortodox vallásukat. A katolikus egyház rendkívül visszaszorult: egyes nagyvárosokban (pl. Pozsony, Nagyszombat), bizonyos főurak körében, a távol eső Székelyföldön, illetve a horvát területeken (itt nem volt szinte egyáltalán reformáció) maradt csak jelentős arányban.

A katolikus egyházon belüli megújulási igény igazán csak a tridenti zsinaton (1545–1563) öltött reformprogramot, és ennek következtében indult el a 16. század második felét és a 17. századot felölelő ellenreformációs folyamat, amelynek következtében a katolikus egyház ismét visszaszerezte túlsúlyát Magyarországon.

IRODALOM

- Balázs Mihály 1998. *Az erdélyi antitrinitárius egyház az 1560-as évek végén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Chadwick, Owen 1998. *A reformáció*. Osiris, Budapest.
- Karácsony János 1985. *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Könyvértékesítő vállalat, Budapest.
- Nagy Géza 2008. *A református egyház története 1608–1715*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő.
- Pállfy Géza 2000. *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes (szerk.) 1985. *Magyarország története 1526–1686*. 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

LUDÁNYI ANDRÁS

REFORMÁLJUK A REFORMÁCIÓT

– irodalmunk és a Biblia

Jókay Károly előadásából nemcsak kiváló helyzetképet kaptunk keresztény egyházainkról a 21. század kezdetén, de egyben jéghideg zuhanyt az egyházak mai helyzetéről. Konkrét adatokat is közölt velünk arról, hogy századunk első tíz éve folyamán milyen hanyatlást tudunk dokumentálni a három legnagyobb vallási közösségünk életében. Említette, hogy Magyarország összlakosságában a katolikusok száma 52%-ról 37%-ra csökkent 2001 és 2011 között. Ugyanebben az időben a reformátusok száma 16%-ról 11,6%-ra csökkent, és az evangélikusoké 3%-ról 2,2%-ra.

Lesújtó adatok

Most pedig a Pew Research Institute legújabb felmérése szintén ilyen lesújtó adatokat közöl: az amerikai kutatóközpont felmérést végzett Közép- és Kelet-Európa 17 országában az emberek vallásos életét illetően, és ezt májusban tette közzé. A reformáció 500. évfordulója alkalmából ezeket az adatokat is számításba kell vegyük, ha népünk jövőjének érdekében akarunk továbblépni! A Pew felmérésnél azért kell időzni, mert ez a keresztény egyházak erkölcsi gyengülésére is utal. Például a számbeli hanyatlás mellett olyan tünetekre is rátapint, amelyek a közösségek gyengülését tükrözik, azaz a keresztény világ válságára. De hadd idézzek ebből egy-két összegzést:

– „a magyar társadalomban... a nagy többségnek van egyháza, de sokan csak névlegesen tartoznak oda...”;

– „Így fordulhat elő, hogy Magyarországon a magukat katolikusnak vallók negyede saját bevallása szerint nem hisz Istenben...;

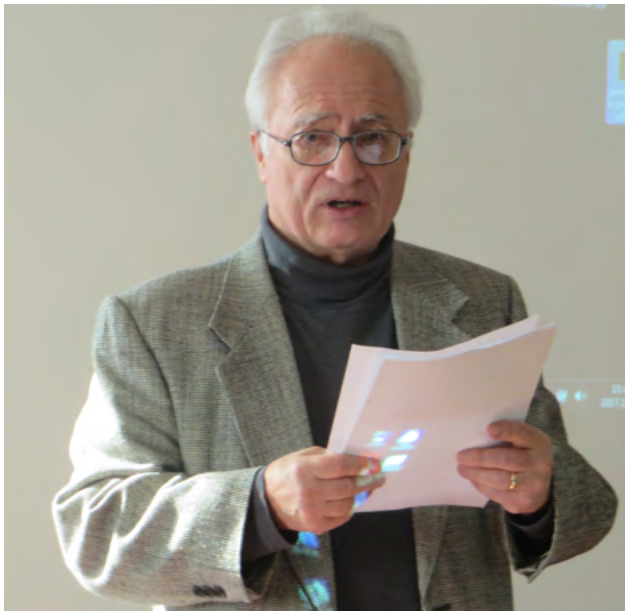
– (és) „hogy a hagyományos egyházi vallásosság jelentősen visszaesett: a teljes népesség 9, de a magukat katolikusnak mondóknak is csak 12 százaléka megy templomba legalább heti rendszerességgel, további 8-12 százalék pedig legalább havonta egyszer...;

– „Nagyjából 24-30 százaléknyan szoktak állításuk szerint áldozni, böjtölni és egyházi adót fizetni. Naponta imádkozni már csak minden ötödik a legalábbis formálisan katolikusok közül – a teljes népességet nézve 16 százaléknyi a napi szinten imát mondó...;

– „A Biblia szó szerint értelmezése mellett van 21 százalék, közel ennyien gondolják, hogy a Biblia Isten szava, de azért nem kell mindent szó szerint venni belőle, 34 százalék szerint pedig a Bibliát ember írta, feltehetően úgy érte, hogy isteni sugallat nélkül...”

Ezek csak kiragadott példák a Pew összegzésből. De a reformáció 500. évfordulóján

ezen tényezők vezették Kálmán Szabolcsot (a clevelandi nyugati oldali református templom volt lelkészét) arra a következtetésre, hogy szükségünk van paradigmaváltásra. Ezt mi a közösségünkben már a kezdetektől valljuk. De mit jelent a paradigmaváltás? Ezt Kálmán tiszteletes gyönyörűen elemzi saját életéből vett – házátalakításos – példákkal. Mi a fontos egy ház átalakításakor, mi az, ami a szükségletekhez alkalmazható, és mi az, ami megváltoztatható?

Ludányi András (kép: BG)

Paradigmaváltás kell

Kálmán Szabolccsal együtt én is érzem a paradigmaváltás szükségességét, mert én is látom, hogy a létező keresztény egyházaink válságban vannak. Nem képesek olyan szellemi-lelki vezetést nyújtani, amely új erőt tud biztosítani számunkra a 21. században. Régi és idegen népek ígéivel próbálnak bennünket irányítani. Közben a társadalmunkat belülről emésztí a szekularizáció és az anyagiasságra alapozott fogyasztói kapitalista világ, kívülről pedig a növekvő és fortyogó magabiztos muszlim térhódítás veszi ostrom alá az európai görög–római és kereszténységre alapozott közösségeket. Ezt tudomásul kell vegyünk, és gyermekeink és unokáink jövője érdekében most a 24. órában tudni kell lépéseket tenni a sikeres paradigmaváltásra. A fent bemutatott drasztikus lemorzsolódás az egyházainkban, a lelkész- és paphiány, valamint a templomaink bezárása – akár itt, akár ott – mind annak az eredménye, hogy egyházaink nem tudják megszólítani a mai embereket. Tisztelet a kivételnek!

Mikor 500 évvel ezelőtt Luther Márton kiszögezte 95 tézisét a wittenbergi templom ajtajára, azt mondta, hogy vissza kell térni a kereszténység alapjaihoz, gyökereihez – a Szentírás-

hoz. És ő ezt azért is hangsúlyozta, mert a létező egyházzal szemben ez adott neki erkölcsi fölényt az egyházi hatalom, a dogma és a berögződött tradíciókkal (és a korrupcióval) szemben.

Ahogy Kálmán Szabolcs megállapítja: „Luther a pápasággal való vitáiban a Bibliát hívta segítségül. Bizonyára ez mély hitbeli meggyőződésen alapult, de talán az is hozzájárulhatott, hogy mint fiatal kezdő teológiai tanárnak akkor még nem lehetett tekintélye. Ki ez a Luther, hogy egy évszázados intézménnyel, a pápasággal vitatkozik? Nem Luther személye, hanem nagyobb van itt, az évezredes Szentírás: egyedül, kizárólag a Szentírás...”

Így és ezért „(a) legritkábban találkozunk olyan nyilvános egyházi nyilatkozattal, igehirdetéssel, amely a Bibliának akár csak egyetlen tanítását is megkérdőjelezné. A Bibliát mindenáron igazolnunk és védenünk kell. Így a Szentírás szinte érinthetetlen bálványá lett.” Ez a bálványosítás torzulásokhoz vezetett, és ebben szerintem a vak ragaszkodás az a tényező, amely egyházaink hitelességét a mai világban megkérdőjelezi. Sőt, ellehetetleníti jövőjük biztosítását. Mert az a Szentírás, amelyhez Luther visszavezetett bennünket 500 évvel ezelőtt, már akkor 1000 évvel le volt maradva az emberek szükségleteitől. Ismét Kálmán Szabolcsot idézem: „A 16. századi reformáció hangsúlyt fektetett arra, hogy ők nem valami újat akartak, hanem visszatérni a Bibliához, az ősegyházhoz. Ezt ma is így tanítják. Ha jól meggondoljuk, ez lehetetlen! Nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni. Jézus is állítja, hogy ő egy betűt sem változtat a törvényen, a tradíción, de a hegyi beszédben és gyakorlatilag egész életével valami egészen újat hozott.”

Kálmán Szabolcs is ezt az újat szeretné továbbadni számunkra, de a mai ember igényeit kiértékelve. Ezért mondja eszmefuttatásában: „Számomra szinte elképesztő, hogy igehirdetésünkben, bibliaórákon úgy beszélünk a Szentírás mitologikus történeteiről, mintha azok az emberiség történelmének megtörtént, valóságos részei lennének. Mintha ez lenne a mondanivalójuk. Ugyan melyik évezredre, a barlanglakó emberek előttre vagy utánra helyezzük a bűnbeesés történetét? Volt-e az emberek világában olyan időszak, amikor az asszony nem fájdalommal szülte az utódját? [...] A vasárnapi iskolás szó szerinti magyarázat mellett, paradigmaváltásként, egyházunkban teret kell adnunk annak, hogy felnőttként értékeljük a Bibliát.”

Ezen az okfejtésen az idősebb Éltető Lajos túlmutat 1975-ös cikkében: Hittanból – elégtelen címmel. Ebben az Ószövetség mítoszai közül kiválaszt több olyat, amely nagy kérdőjellel zavarta meg hitét az életútján. Gondolom, sok más bibliaolvasóra ugyanilyen hatással vannak ezek a történetek. Itt nincs időnk ezeket végigvenni, de erre nincs is szükség, mert a cikket az interneten akárki elérheti az ITT-OTT archívumában. És aki ismeri a bibliai példákat, az nagyon is tudhatja, hogy miért is kapott id. Éltető Lajos elégtelent hittanból. A teremtéstől az édenkertig és Éva teremtése Ádám oldalbordájából... mind arra intenek minket, hogy ezeket a leckéket főleg a missziós munkából és a következő generáció oktatásából kellene kihagyni. Csak még két példa: Káin és Ábel Isten kegyeiért való vetélkedése, amely testvérgyilkossággal, valamint Ábrahám és Izsák története, amely majdnem gyermekgyilkossággal végződik, hogy ugyanazt az Istent engeszteljék. Ahogy ezt Lajos bátyánk kommentálja: „Sokszor elgondolkodtam későbbi éveimben is ezen a borzalmas jeleneten: vajon a bibliai történeteket szerkesztők és a pedagógusok számot vetettek-e ennek a szörnyű isteni próbaté-

telnek a gyermeki lélekre gyakorolt traumatikus hatásával? Hisz az azonosítás asszociációja folytán minden gyerek saját magát képzei a kis Izsák helyére, s a saját apját látja Ábrahám személyében, s ez a képzeletbeli átélés örökös nyomot hagy a lelkében.”

Egy másik, hasonlóan negatív hatása van az Ótestamentum szó szerinti átvételének, erre Cseh Tibor mutatott rá, amikor Csomay Gyurkának írt levelet a vallási fejtegetésében, ugyanabban az ITT-OTT-számban. Cseh Tibor itt a korlátlan környezetrombolására utal. Azt írja: „Arnold Toynbeetől olvastam egy ragyogó tanulmányt a Horizonban. Az öreg a *The Genesis of the Pollution* című esszéjében a világunkat fenyegető környezetszennyezésért a keresztény-zsidó istenképet teszi felelőssé. Az Úr mondja (1Mózes 1,28): »Szaporodjatok, és töltsétek be a földet, és hajtsátok birodalmatok alá: és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön csúszómászó mindenféle állatokon.« Vagyis korlátlan engedély a természet kizsárolására! A bűnbeesés sem törölte el ezt az engedélyt, csupán a munka izzadságához kötötte. A premonoteisztikus ember számára a természet nem nyersanyag volt, hanem istenség. (Lásd: a görög isteneket vagy az ősmagyaroknál Földédesanyánkat, a vizek, ligetek, fák tündéreit.)” Toynbee szerint ez a pogány felfogás féket jelentett az ember kapzsiságán, és ezt a féket a kereszténység megszüntette. Én nyugtalanító ellentmondást látok ebben a gőgös jehovai parancsban: uralkodjatok! És Krisztus szeretetre buzdító tanításában. Úgy tűnik, mintha a keresztény isten egy materialista zsarnok lenne, akinél Krisztus sokkal bölcsőbb és melegebb szívű. Hasonló következtetésre jut Vine Deloria, a híres amerikai benszülött indián szerző a *God is Red* (Isten rézbőrű) című könyvében.

Én a paradigmaváltást – ellentétben Kálmán Szabolccsal – a saját magyar közösségi gyökereinkből szeretném megközelíteni. Mert a kihívás, hogy erről közösen gondolkodjunk, történelmi, egzisztenciális szükséges, amely saját közösségünk jelenét és jövőjét meghatározza. Ami ezt szükségessé teszi konkrét és drámai módon, az a külföldön szolgáló templomaink elégtelen munkája, sorvadása és megszűnése! (Ismét mondom: tisztelet a kivételnek!) És olyan sorvadás, ez amely a Kárpát-medencei kisebbségeknél nem olyan drámai, mint a szétszórtságban, a diaszpórában. De itt azért térek el Kálmán Szabolcs megközelítésétől, mert ő erre a magyarosítási paradigmaváltásra nem hajlandó. Ő is szeretné megtartani a régi bort az új tömlőkben!

Drasztikus reformot! Pótbibliát!

Én a megoldást abban látom, hogy drasztikus reformot kell végrehajtani az Ószövetség mitikus meséinek használatában. Ezeket a magyar irodalmi kincseinkkel és saját történelmi életünkkel, valóságos tapasztalatainkkal kell helyettesítenünk. Ezt Szent-Iványi Sándor (1945 és 1947 között a Magyarországi Unitárius Egyház püspöki vikáriusa) fogalmazza meg legjobban a „Pót-biblia”-koncepciójával. A *Vallás a magyar vallásról* című cikkében, amelyet 1973-ban írt, ezt így tette közkinccsé: „Magyaroknak ugyanolyan joguk van saját nemzeti múltjukból meríteni erőt, mint a Biblia népének volt. Dávid »Ij-dala«: »Ó hogy elhullottak hősök! És elvesztek a hadi szerszámok!« (II. Sám. 1:27) szép, de a »Hős vértől pirosult gyásztér« és »Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács« is szép és még annyi más, modernbb költemény. A »Hogyan énekelnök az Úrnak énekét idegen földön« (Zsolt. 137) szép, de

»A nagy világon e kívül nincsen számodra hely« még szebb (és hogy éget az belülről, itt és most!). Deborah éneke (Bírák 5:2–31) »Kelj fel, kelj fel Deborah« szép, de »Rákóczi nagy lelke az eget csapkodó, Tenger haragjában« szebb. Sámson harca a szamar állkapoccsal, Dávid küzdelme a filiszteusokkal hősi történetek, de Toldi Miklós és Kinizsi Pál viselt dolgait mi jobban értjük. Nem folytatom, könnyű megérteni, hogy mit akarok mondani: a Biblia mellett össze kell állítanunk egy Pótbibliát, vagy nevezzük, aminek akarjuk [...]»

És ilyen pótbiblia már van a kezünkben, csak eddig a létező egyházak és templomok ritkán folyamodtak ezekhez az irodalmi forrásokhoz. Csupán hébe-hóba alkalmazzák ezeket istentiszteletek és misék keretén belül. Példaként kortársaink közül csak Éltető J. Lajos és Pomogáts Béla írásait és gyűjteményeit említtem a nagy klasszikusokon kívül. De ezek mellett sok más értékes írással tudjuk kiegészíteni a vallási életünket.

Éltető Lajostól két példát közlök, melyek nekünk, szétszórtsági és kisebbségi magyaroknak jól és szépen kiegészíthetnének istenszolgálati alkalmakat:

Sláger egy modern magyar misére

Ne higgy a hitrontók szavának,
Ne hidd, hogy nem lesz kikelet.
Ne ölje lelkedet a bánat –
És mondjon szájad vígabb éneket!
Mert nem igaz, hogy nem lesz szebb jövője
A népnek, melynek fiai vagyunk!
Csak hinni kell: s hitünknek őrizője
Legyen a régi vasakaratumk!
Hidd el, hogy nem küzdünk hiába,
Munkánk gyümölcse nem vesz el.
Állj be a harcosok sorába!
Meglátod, Te is boldogabb leszel!
Mert céltalan bolyong csupán az ember,
És értelmetlen számára a lét,
Ha önmagán túl tekinteni nem mer,
És csak a mának éli életét!
(Baton Rouge, L. A., 1968)

Vagy:

To be, or not to be?

(Szórványmagyarkáknak)

Hűnek maradni? Hányszor kérdezed:
Kinek? Minek? S egyáltalán miért
elvállalni a nyűgöző teher,
az örökséget melyet rád adott
létkényszered? Hajítsad félre, dobd,

ha úgy hiszed, ezáltal boldogabb
lesz életed . . . A döntés a Tiéd!
de gondold meg, hogy nemcsak magadért
felelsz csupán. Utódnak, ősnék sorsa
Tebenned nyugszik, Mondj ítéletet!
Igent kiáltasz? – Őket élteted
De mondj nemet és ezek sohasem
voltak s nem lesznek soha amazok...
s kialszik, halkan, meghitt lényeged.
Mered viselni ezt a tudatot?
A tegnapod megálmodott jövője,
a holnapodnak múltból égő fénye
Tebenned érik, gondolatban, tettben.
(Lafayette, L. A., 1970)

Ez is, és az előbbi is kiváló textus, amely köré csodálatos és magvas prédikációt lehetne felépíteni. Olyat, ami erős és tudatos közösséget épít. Már a múlt század 70-es éveiben ilyen vallási erősítésről álmodoztak olyan kiváló katolikus és református vezetőink, mint Mindszenty József és Ravasz László. Ők már akkor is jelezték, hogy a vallási szolidaritásnak kulcsszerepe van népünk megmaradásában és emelkedésében. Most, a reformáció 500. évfordulóján eljött az idő ezeket az álmokat valóra váltani – egy merész és bátor paradigmaváltással. Ez új életet biztosíthatna a szétszórtsági egyházainknak és vallási közösségeinknek. De ez új típusú pap- és lelkészképzést igényelne – olyat, ami munkájukat, küldetésüket közelebb hozná népünk szükségleteihez.

*Elhangzott a Gátszakadás. A Biblia nemzeti nyelveken című konferencián,
2017. november 6-án.*

IRODALOM

- Éltető J. Lajos 1970. Magyar Egyház a Szuperegyházak árnyékában. *ITT-OTT*. 3/4: 7–9.
Id. Éltető Lajos 1975. Hittanból – elégtelen. *ITT-OTT*. 8/2: 17–21.
Kálmán Szabolcs 2017. Paradigmaváltás a Reformáció 500. Évfordulóján. <http://www.egyhazestarsadalom.hu/olvas-tuk/paradigmavaltas-reformacio-500-evfordulojan-kalman-szabolcs-irasa/>
Ludányi András 1970. Magyar Istentisztelet Clevelandban. A Kodály Együttes szereplése. *ITT-OTT* 3/6–7: 8–10.
Mindszenty Bíboros levele 1974. *ITT-OTT* 7/2: 16–18. (Átvétel az ottawai *Tudósítás* 3/1 számából.)
Pátkai Róbert 2017. *Reformáció és magyarság* (kézirat). 1–5.
Pomogáts Béla (szerk.) 2010. *Magyar ünnepek. Verses kalendárium*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
Pröhle Gergely 2017. Az egyházak helyzete Magyarországon. *ITT-OTT Kalendárium*. 106–118.
Ravasz László 1972. Magyar Theodicea. *ITT-OTT*. 5/8–9; 8–11, (átvétel a pittsburghi *Magyarság*, 1972. Október 6-i számából.)
Szent-Iványi Sándor 1973. Vallás a magyar vallásról. *ITT-OTT*. 6/6: 13–17.
Vallásosság Magyarországon egy friss kutatás alapján. A katolikusok negyede nem hisz Istenben. *Amerikai Magyar Hírlap* (Los Angeles, CA), 2017. május 26. 10–12. (átvétel az index.hu –ról.)

A. MOLNÁR FERENC

A REFORMÁCIÓ JELENTŐSÉGÉRŐL A MAGYAR NYELVTÖRTÉNETBEN

– különös tekintettel a katekizmusokra

A reformáció szerepét, jelentőségét a magyar nyelv történetében számos nézőpontból lehetne tárgyalni.

Tekintettel a rendelkezésre álló rövid időre is, csak néhányat említek, s közülük is csak kettőt emelek ki jobban: a reformációt, s vele a magyar nyelvhasználat terjedését segítő tényeket; köztük pedig a könyvnyomtatáson belül az anyanyelvi katekizmusok ügyét.

A reformációnak, a keresztyénegyház-megújítás egy fő törekvésének az indulása, tudjuk, elsősorban Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes nevéhez fűződik, aki – a bűnbocsátó cédulák árusítása ellen fellépve – 1517. október 31-én fogalmazta meg a Biblia alapján 95 tételben a tiltakozását. Az ő nézetei alapján – és vele is konzultálva – az 1530-ban Augsburgban összehívott birodalmi gyűlésre Philipp Melanchthon írta meg az úgynevezett ágostai hitvallást. (Luther egyházi és birodalmi átok alatt volt, nem mehetett oda.) A reformáció szó szerint visszaformálást, visszavezetést jelent a Szentírás, az Újszövetség tanaihoz; mintegy a korabeli, mind nagyobb világi hatalomra, anyagi javakra is törő egyházi hierarchia ellenében.

Az anyanyelv tekintetében ez egyfajta demokratikusabb, a polgári fejlődést ugyancsak segítő, az egyházban is szélesebb körben való használatot, valamint az eredeti bibliai tanítások, szövegek jobb megismertetésének a kívánalmát is jelentette. Persze ennek voltak előzményei, s jó, ha ezekről szintén megemlékezünk. Ide számítandó nyilván maga a korábbi nyelvhasználat. A középkori európai keresztyén egyházak jó részének hivatalos és szertartási nyelve a latin volt, de természetesen – főleg a világiak között – az anyanyelvet sem mellőzték. Például a prédikáció, a gyónás, a fogadalomtételek a nép, a világiak között anyanyelven folytak, s ezen kellett továbbadni és elsajátíttatni a legalapvetőbb egyházi tanításokat, szövegeket is. S a kiterjedt magyar egyházi szóbeliség mellett némi írásbeliség is élt. A latin szövegek szavai fölé emlékeztetőül olykor magyar szavakat, kifejezéseket is odaírtak (glosszák), és fennmaradt, többnyire másolatban, egy-két, latin kódexbe beírt rövidebb magyar szöveg is (pl. Halotti beszéd 1195 k.; Ómagyar Mária-siralom 1300 k.; Gyulafehérvári sorok 1310 k.). S az, hogy ezekben a szövegemlékekben is van néhány, a mai napig használt kifejezés (pl. HB.: *por és hamu vagyunk; halálunk halálával halsz*), azt mutatja, hogy már az Árpád-korban kialakult egy magyar nyelvű egyházi fráziskészlet.

Később, főleg a latinul nem tudó apácáknak, valamint szerzeteseknek könyvméretű szövegeket is lefordítottak magyarra: szentek életét és legendáit, bibliai szövegeket stb. Korai kódexeink közül való az együttesen huszita bibliának nevezett Bécsi, Münchener és Aporkódex, amelyek az Ószövetség néhány könyvét (BécsiK.), az evangéliumokat (MünchK.) és a Zsoltárok könyve megcsonkult fordítását (AporK.) őrizték meg másolatban. Eredetijüket – a hagyományos felfogás szerint – a délvidéki Pécsi Tamás és Újlaki Bálint fordíthatta az 1400-as évek elején, első harmadában. Ők Prágában tanultak, itt ismerkedhettek meg Husz János tanaival, s az ő mellékjeles helyesírási rendszerét alkalmazták. Husz János tanítása, a huszitizmus egyike az előreformációs mozgalmaknak, amelyek ugyancsak célul tűzték ki a bibliai tanítások anyanyelvi terjesztését.

A reformáció hatására született anyanyelvi bibliafordításoknak, egyházi irodalomnak a segítőjeként emelhetjük ki a kései humanizmus szerepét is. (Magyar viszonylatban nemegyszer már ezt is a reformációhoz sorolják.) A humanisták ugyan főleg az antik görög és római szövegek felé fordultak, szabad szellemmel, filológiai módszerrel is vizsgálva azokat, de közülük egyesek, elsősorban Erasmus a bibliafordítás kérdéseivel is foglalkozott. S ennek a hatása Magyarországra szintén eljutott; lásd Komjáti Benedek: Az Szent Pál levelei magyar nyelven (Krakkó, 1533; Régi magyarországi nyomtatványok¹ – a továbbiakban RMNy 13; az első nyomtatott magyar nyelvű könyv); Pesti Gábor: Új testamentum [a négy evangélium] magyar nyelven (Bécs, 1536; RMNy 16); Sylvester János: Új testamentum magyar nyelven (Újsziget–Sárvár, 1541; RMNy 49; az első Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű könyv). Pesti Erasmus latinra fordított Újszövetséget ültette át, de igénybe vette a korábbi, a Vulgata alapján készült magyar fordításokat is. Latin nyelvű előszavából idézek magyarra fordítva: „Úgy tűnik, hogy Erasmus is [...] – aki korunk minden bölcs emberének véleménye szerint a legtudósabb – hevesen elhatárolja magát azoktól (amint azt számos alkalommal tanúsítja az Újtestamentumhoz írott magyarázataiban), akik nem akarják, hogy hozzá nem értők olvassák Isten szavait a köznép nyelvére (hogy Erasmus kifejezését használjam) átültetve. Mintha a Nap nem sütné mindenkire, mintha nem lenne mindenki számára közkinccs Krisztus tanítása, amely nem utasít vissza senkit, bármely korú, bármilyen nemű, bármilyen vagyoni állapotú, bármilyen nyelvű és rangú is” (Zvara 2003: 43). Újtestamentumának előszavában Sylvester is hivatkozik Erasmusra „a keresztény világ e ragyogó fényére”, akinek a magyarázatait ő is követte. Például újszövetség-fordítása előtt kitér az olyan ígéretekre, amelyek „nem tulajdon jegyzésben vitetnek”, azaz metaforikusak. A *kenyér* például mind a zsidóban, mind a magyarban jelenthet étket, a *test* és *vér* embert, stb. A „nehéz ígéknek” magyar jelentéséről is közöl egy jegyzéket ábécérendben. Az *alfa*, a görög ábécé első betűje általában is jelenti az elsőt, az utolsó betű az *omega* az utolsót (vö. „Én vagyok az *α* és az *ω*”; stb. „*Alleluja* zsidóul. Magyarul: *dicsírijétek az Úristent; Amen* zsidóul, magyarul: *legyen úgy. Diákul fiát*”; stb. [Zvara 2003: 54]).

A reformáció magyarországi terjedésében fontos tény még, hogy annak kezdete egybeesett egy olyan időszakkal, amikor hazánk egy óriási történelmi katalizmát szenvedett el: a mohácsi vereséget és az azt követő török hódítást – s ennek következtében az ország

három részre szakadását. A korabeli egyházi élet visszasságai, a rendezetlen közállapotok egyaránt elősegítették a reformáció eszméinek s ezzel együtt – a viszonylag békésebb területeken – az anyanyelv használatának terjedését is. Különösen áll ez Erdélyre, amely a Habsburgok uralta Magyar Királyságtól elszakadt, s – kényszerű török vazallusként ugyan – egyfajta részleges önállósággal bírt. „A politika magyar meghatározottságának, a magyarság számbeli túlsúlyának s a hitújítás nyelvi forradalmának eredményeképpen az erdélyi hatóságok a visszaszoruló latin helyett a magyart kezdik hivatalos nyelvként használni. A hivatali levelezés és ügyintézés, a jogszolgáltatás, s végül (1565-től) maga a törvényalkotás is magyar nyelvűvé vált” (Barta 1986: 519). Ugyanakkor az evangélikussá lett Szászföld és a németek lakta városok belső ügyintézése, valamint egyházi élete német nyelvű lett. De a fejedelemhez magyarul írtak, s követek így beszéltek az országgyűléseken is. Ha pedig egy erdélyi román család a nemesség tagjává emelkedett, megtanult magyarul, mert ez volt a társadalmi érintkezés és a hivatalosság nyelve (ld. pl. Monok 1996: 393). A hivatalos használatban is tért nyerő erdélyi magyar írásbeliség nyilván ugyancsak erősítette az akkor még többségben lévő magyar és protestáns lett lakosság magyar egyházi nyelvhasználatát is.

Tudjuk, a reformációnak Magyarországon, Erdélyben is először a lutheri ága terjedt el, amely a magyar lakosság körében később a helvét, kálvini irányba fordult. Kezdetben nem is formálódott ki, vált el egyértelműen a két irány, a szakirodalom erre az óprotestáns szakszót használja. Erdélyben és némileg Dél-Magyarországon pedig aztán az unitárius hitelvek is kezdtek terjedni, s a magyar (és részben a német) polgárság, így a kolozsváriak többsége is egy időre unitárius lett. Vezetőjük, Dávid Ferenc (másokkal, például Heltai Gáspárral együtt) maga is megjárta a római katolikus → evangélikus → református → unitárius hitváltást. Később az unitárius egyház – a református vagy katolikus fejedelmek hatására, nyomására is – visszább szorult. Ezenkívül a katolicizmus Csíksban és Háromszéken összefüggő területen is megmaradt, számos városban pedig csak megfogyatkozott, hogy majd az ellenreformáció hatására ismét megerősödjön. Már korábban, 1568-ban a tordai országgyűlés – a világon akkor egyedülállóan – ki is mondta a szabad vallásgyakorlás jogát: ez az evangélikus, a református, a római katolikus és az unitárius vallásra vonatkozott, s hasonlóan biztosították a románok ortodox vallásának szabad gyakorlását is. Igaz, a tordai egyezményt (maradéktalanul) olykor nem tartották be. A magyar anyanyelvű lakosság között a kálvini irányba való fordulást – a reformációs tanok belső alakulása mellett – az is elősegíthette, hogy a latinul jól tudó magyar peregrinusok és Luther között kevésbé alakult ki szorosabb kapcsolat. Ő ugyanis a wittenbergi egyetemen az előadásai során a latinról gyakran németre váltott, amit ők nem értettek, s inkább Melanchthon, majd mások felé fordultak. A Melanchthon képviselte úrvacsoratan pedig az ágostai hitvallás általa módosított 1540-es kiadásában (Variata) lényegében ugyan evangélikus (lutheránus), de a kálvinisták felé közvetítőbb jellegű, s azzal megismerkedve a magyar peregrinusoknak odakint és itthon könnyebb volt közel kerülni a svájciak (református) úrvacsoratanához, majd elfogadni azt. S a két felekezet között ebben volt és van a fő különbség. Melanchthon egyébként

általában is törekedett a közeledésre, a közvetítésre, más pontokon a katolikusok felé is (vö. pl. Monok 1996: 393–394; Melanchthon 1997; Buzogány 2010: 22–28; MKL).

A. Molnár Ferenc a Gátszakadás. A Biblia nemzeti nyelveken című konferencián (Kép: BG)

A reformációt, tanainak gyors és széles körbe eljutó terjesztését nagymértékben segítette a könyvnyomtatás is: a szövegek nagyobb példányszámát, állandóbb használatát és hatékonyabb megismertetését tette lehetővé. Igaz, Magyarországon már Mátyás király idejében nyomtattak néhány latin nyelvű könyvet (pl. *Chronica Hungarorum*, 1473, ld. RMNy 2), utána azonban a könyvnyomtatás nálunk lehanyatlott, s majd csak a reformáció korában ébredt újra. A nyomtatványok közül ezúttal elsősorban a korai katekizmusokra térek ki, amelyek az alapvető egyházi tanításokat, szövegeket tartalmazzák és magyarázzák röviden, s amelyeket a magyar szakirodalom viszonylag elhanyagolt. A nálunk fejlettebb Németországban Luthert épp az egyházi vizitációkon láttak sarkallták arra, hogy megírja Kis kátéját (*Enchiridion, oder der kleine Katechismus*, 1529), amely röviden rendszerbe és összefoglalja, valamint magyarázza a legfontosabb egyházi tudnivalókat és szövegeket. „Istenem! Mennyi nyomorúságot láttam: az egyszerű ember, különösen faluhelyen, semmit sem tud a keresztyén tanításból, és sajnos sok lelkész is nagyon készületlen és alkalmatlan a tanításra. És ezeket hívják keresztyéneknek, ezek vannak megkeresztelve, és élnek a szentségekkel, pedig sem a Miatyánkot, sem a Hiszekegyet, sem a Tízparancsot nem tudják!” – írja (Luther 1529/2008: 6). A miatyánkra például Luther szerint ilyen

egyszerűen tanítsa a családfő a háza népét: „A megszólítás. – Mi Atyánk, aki a mennyekben vagy! – Mit jelent ez? [Was is das?] – Felelet: – Isten ezzel arra biztat minket, hogy higgyük, hogy ő igazán atyánk, mi pedig gyermekei vagyunk, és ezért bátran és teljes bizalommal kérjük őt, mint a gyermekek édesatyjukat” (uo. 30; a feleletek, magyarázatok többsége ennél hosszabb). Stb. Nem véletlen, hogy a legelső, a reformáció idejében nyomtatott magyar nyelvű könyvek többsége is egyházi, hitbuzgalmi tárgyú, s nem egy a Lutheréhez hasonló káté, illetve annak egy olyan fajtája (ábécés katekizmus), amelyet még az ábécé, az olvasás, valamint az írás tanításával is kiegészítenek. Az olvasás, valamint az írás fő célja ugyanis a vallási ismeretek, elvárások minél jobb megismertetése és minél szélesebb körben való terjesztése. Magasabb szinten ugyanezre törekednek az anyanyelvű bibliafordítások és énekeskönyvek is.

Ha az RMNy I. kötetét lapozzuk, már a legelső nyomtatványok között találunk olyanokat, amelyek a reformáció szellemében fogantak. A 15. sorszámú, Ozorai Imre De Christo et eius ecclesia (Krakkó, 1535) a latin címe ellenére jórészt magyar nyelvű evangélikus tanítás – bibliai idézetekkel is megtámogatva. Azt fejtegeti, hogy csak a Biblia helyes értelmezése vezet el Krisztus igaz ismeretére. Ha pedig a pap „deákul (= latinul) nagy sokat énekel, avagy beszél, kiben a község semmit sem ért, mert akár a kűfálnak szóljanak, akár a paraszt embernek, egyaránt értik mind a ketten”. Gálszécsi István evangélikus énekeskönyvet állított össze (Krakkó, 1536, 1538; RMNy 18, 24), és Luther nyomán katekizmust írt: A keresztyéni tudományról való rövid könyvecske (Krakkó 1538; RMNy 25). Bencédi Székely István (1538-ban Krakkóban megjelent) énekeskönyvéről (RMNy 26) föltehető, hogy ez közvetítette a későbbi graduális gyűjtemények (protestáns szertartáskönyvek) számára a középkori himnuszok magyar fordítását; de ő is írt gyermekeknek két evangélikus katekizmust (Krakkó, 1538; RMNy 27; 1544; RMNy 58), amelynek bővített, valószínűleg felnőtteknek szóló kiadása is megjelent (Krakkó, 1546; RMNy 65). E munkákat sokszor csak egy vagy két hiányos példányból vagy töredékből, illetve leírásokból, említésekből ismerjük, mert a viharos történelmi események során elvesztek, vagy – más, gyakran használt könyvekhez hasonlóan – elkoptak. Gálszécsi és Bencédi Székely említett műveiről például csak Bod Péter (1712–1769) tudós református lelkésznek, Teleki Józsefnek Bethlen Kata (1700–1759) udvari papjának a leírásából tudunk, aki többek között elkészítette Bethlen Kata könyvtárának a katalógusát, illetve összeállította az első magyar írói lexikont (Magyar Athenas, Nagyszeben, 1767). Később Nagyenyed 1849-es feldúlásakor, amikor a Kollégium és könyvtára is elpusztult, ezeknek a könyveknek is megsemmisült az egyetlen fennmaradt példánya. A Székely István-féle 1538-as katekizmust Bod Péter például így mutatta be: „Egy kis könyvecskét írt a szikszai iskola-béli gyermekeknek számokra, melynek titulusa ez: Keresztyénségnek fundamentumáról való tanúság. Nyomt. Krakkóban 1538-dik eszt. Ekkor volt szikszai iskolamester, a könyvet is ajánlotta a szikszói gyermekeknek” (Athenas 258). Az 1544-es kiadást pedig ekképp: „Keresztyénség fundamentomáról való rövid tanúság. Nyomt. 1544dik eszt. S. Vagyon ajánlva Régi Kelemennek vitézlő úri embernek, hogy fiát eszerint tanítaná, az A.B.C.-ét elől leírta, hogy a gyerekek

aszerint taníttatnának olvasni. Írta ezt Liszkán [ma Olaszliszka] laktában”. S az RMNy erről többek között megjegyzi még, hogy tartalmilag valószínűleg megegyezik az 1538-as katekizmusával, de azt itt ábécével bővítették. Az 1546-os kiadás pedig föltehetőleg felnőttek számára készülhetett. Erről Bod ezt írta: „Adatott ki harmadszor is a hit fundamentomáról egy könyvet bővön, amely már szép tudós munka. Nyomt. 1546. 8.r.”

Dévai Bíró Mátyás, *Orthographia Ungarica* című, először bizonyára 1538-ban Krakóban kiadott, de csak ugyanott az 1549-es második kiadásában és egyetlen példányban fennmaradt műve (RMNy 22, 77) tulajdonképpen egy magyar ábécés könyvecske, de közel áll az ábécés katekizmusokhoz is. A rövid bevezető után kilenc kis lapon a magyar hangrendszeréről és a megfelelő betűkről szól (vokálisok, diftongusok, konsonánsok), s magyarázatokat, példákat, helyesírási szabályokat, kiejtési-olvasási segédletet is fűz hozzájuk. (A diftongusokon nála mellékjeles betűvel jelölt magánhangzók – *é, ő, ü, ű, ú* – érteendőek.) Ezután a (lerövidített szövegű) tízparancsolat, a hiszekegy (ah hitnek tizenkét ágazatja), a miatyánk, az angyali üdvözet, majd a gyermekeknek tanítandó imák (reggel, este, étel előtt, étel után) és válogatott újszövetségi részletek szövegei következnek. Végül pedig az arab és a római számjegyek. Megemlíthető, hogy nem azonos, de hasonló felépítésű és szövegű az első finn nyomtatott könyv is, amelynek a kritikai kiadását három különböző, Stockholmban megjelent kiadásának a töredékeiből rekonstruálták: Mikael Agricola: *Abckiria*, 1559/2007. Bár mindkét műre hatott Luther Kis kátéja, nem arra mennek vissza, hanem nyilván a korabeli lutheránus (ábécés) katekizmusokra és a korábbi szöveg hagyományra, amelyeket Luther is felhasznált. S az is érdekes, hogy az *Orthographia Ungarica* tízparancsolat-szövege nem egyezik meg Dévai Bírónak az ugyanekkor és ugyanott megjelent *At tízparancsolatnak* [...] magyarázatja című könyvében (Krakkó, 1538/1549; RMNy 23, 78) lévővel. Sőt, az közelebb áll egy kódexbe, a *Példák* könyvébe (1510) a domonkos apácák számára beírt, latinból fordított megtanulandó verses tízparancsolat-szöveghez, olykor ezzel szó szerint egyezik is: „Egy Istent higý [...] Innepet ilý [ül] = ’szentelj’]. Atýadat, anyádat tiszteljed. Ne ölj. [...] Hamis tanú ne légy.” Mindez a szóbeli hagyomány hatására vall, és arra is, hogy a tízparancsolatnak nem alakult ki standard lerövidített szövege (a fentiekre ld. A. Molnár 2011a, 2011b).

Luther Kis katekizmusát magyarul először Heltai Gáspár, akkor kolozsvári evangélikus prédikátor fordította le és adta ki a saját maga alapította nyomdában: *Katekizmus minor*, az az a keresztyéni tudománynak röviden summája. (Kolozsvár, 1550; RMNy 86; Heltai és Hoffgreff). Ez, az eredetihez hasonlóan, kérdés-felelet formában először 1) a tízparancsolatról, 2) a hitnek ágairól, azaz a credoról (a hiszekegyről), 3) az imádságról, 4) a keresztségről, 5) az áldozatról (a feloldozásról) és 6) az Úr vacsorájáról szól. Ezután reggeli, asztali és esti imádság, az asztali áldás és egyes rövid bibliai szövegek jönnek. Heltai a kátét „az együgyű keresztyéneknek építésére” bővebben is kiadta (Kolozsvár, 1553; RMNy 100), „gyermecskéknek és az egyéb együgyű keresztyéneknek építésére” pedig rövidebben (Kolozsvár, 1553; RMNy 101), és ebbe egy ábécés részt is betett A magyar írás olvasásának módja címmel. S a számos német nyelvű kiadvány között ott lehetett a *Katekizmus*

minor eredetijének – a példányból már nem ismert – Heltai Gáspár (Caspar Helth) által készített kiadása is (Klausenburg [Kolozsvár], 1551; RMNy 93; Helth und Hoffgref). A Kis katekizmust az eredeti német nyelven, de némileg átdolgozva Johannes Honter már 1548-ban kiadta Brassóban (RMNy 72). Luther Kis katekizmusát követi Batizi András is, az ő Keresztyéni tudományról való rövid könyvecske című munkájának három kiadásáról csak töredékekből tudunk (Krakkó, 1543–1545; RMNy 57; Krakkó, 1550; RMNy 88A; Kolozsvár, 1555; RMNy 125). Bornemisza Péter Négy könyvecske a keresztyéni tudományról című kiadványa evangélikus katekizmus, agenda és elmélkedés. Az első könyvecske Luther kis katekizmusának kivonata, címe: A keresztyén gyermekektől való kérdések, kik a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent vacsorájához járulnak, a második könyv Luther teljes kis katekizmus: A keresztyéni tudományról, melyben nem csak a gyermekeskék, hanem minden korosbeliek is taníttatnak. S a könyv „Nemes úrfinak, Balasi Menyhártnak, [...] Balasi István és Zrini Ilona fiának ajánlásában »A magyar írás olvasásnak módjáról« is szó van (Sempte, 1577; RMNy 396).

A román nyelvű könyvnyomtatásnak pedig a kezdetét jelzi (cirill betűvel) egy evangélikus katekizmus (Cebin [Szeben], 1544; RMNy 59), amelyet később Brassóban is kiadtak (cr. 1561; RMNy 167). S Luther Kis katekizmusának fordítása az első Magyarországon készült szlovák biblikus (bibličina) nyelvű nyomtatvány is (Bardejov [Bártfa], 1581; RMNy 479).

Később aztán sorra kezdenek megjelenni a református szemléletet képviselő egyházi kiadványok is. Az 1561–1562-ben a debreceni és a nagyváradi zsinatokon formálódó, latinul megfogalmazott debrecen-egervölgyi hitvallás, amely főleg Méliusz Juhász Péter műve, nagyban hozzájárult a helvét reformáció magyarországi megerősödéséhez (Debrecen, 1562; RMNy 176, 177). Meliusznak a Katekizmus. Az egész keresztyén tudománnak fundamentuma és sommája... című munkája lehet az első magyar nyelvű református katekizmus (Debrecen, 1562; RMNy 182). Ez hivatkozik Kálvin Jánosra, de nem kifejezetten az ő tanait képviseli. A Melius fordította A genevai szent gyülekezetnek katekizmus (Debrecen, 1563–1564; RMNy 192A) viszont már Kálvin genfi kátéjának a magyarítása. Kálvini szellemű református kátét állít össze például Szikszai Hellopoeus Bálint is (Krakkó, 1573; RMNy 328), s ennek a rövidített, átdolgozott változata az egri anyaszentegyháznak ajánlott katekizmus, amelynek fő része a református hit tételeit kérdés-felelet formában dolgozza fel (Debrecen, 1574; RMNy 346). Nem sorolom fel a korai katekizmuskiadásokat sem, külön csak még egyet-kettőt említek: az 1563-ban megjelent – és Huszár Dávid, Huszár Gál fia által lefordított és kiadott – heidelbergi kátét (Pápa, 1577; RMNy 395), amely később újabb fordításokban is megjelent, és a magyar református egyháznak ma (is) az egyik alapvető dokumentuma. (A heidelbergi káté már korábban eljutott Erdélybe, 1566-os kolozsvári latin nyelvű kiadása azonban az eredetinek unitárius színezetű módosított formája, ld. RMNy 215). Siderius János tarcali lelképásztor Kisded gyermekeknek való katekizmus (Debrecen, 1597; RMNy 801), kérdés-felelet formában dolgozza fel a hittételeket, és a 17. századból számos kiadása ismert. A káté anyagának elsajátítását segítette az

a módszer, amely a tárgyalt hitcikkeket részekre bontja, és így egészíti ki magyarázatokkal. Keresztúri Bíró Pál, I. Rákóczi György fiainak, Zsigmondnak és Györgynek a nevelője is így sajátította el velük az úrvacsoravétel előtti vallásvizsgának (konfirmációnak?) az anyagát, amely a heidelbergi kátéra épült. A vizsga a gyulafehérvári udvarban a fejedelem előtt folyt, a tananyagot latinul (Keresztúri Pál: *Christianus lactens...*; Gyulafehérvár, 1637; RMNy 1674), majd magyarul is kiadták: Keresztúri Pál: *Csecsemő keresztyén*, melyet az tekintetes és nagyságos urak az Rákóczi György és Zsigmond Istennek segítségéből, az egész jelen valóknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul el mondottnak, mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában bizonságot tennének, melyet az Erdélyországnak kegyelmes fejedelme az Úr Vacsorája előtt kívánt hallani. Kisasszony [augusztus] havának 15. napján az 1637 esztendőben, melyre nézve az ő nagyságok két fia másod nap az Úr vacsorájához való járulással az fejérvári templomban leg elsőben hiteket meg pecsételték. Kereszturi Pál, az urak ő nagyságok mestere által. (Fejérvár, 1638 [typ. principis]; RMNy 1721). A liturgikus keretek jellege vagy hiánya miatt ezt a vizsgát még nemigen nevezhetjük konfirmációnak.

Később egyre gyakrabban (újra) kiadtak (protestáns) kátékat, volt úgy, hogy egyes gyülekezetek is. Illetve a káték olykor hittankönyvek, kátémagyarázatok részei is lettek. Az evangélikusok például mindmáig többször megjelentették magyar fordításban Luther Kis kátéját (ld. fentebb). S megemlítem, hogy a szekularizáció hatását szintén tapasztaló Finn Evangélikus Egyház Luther Kis kátéját felhasználva és Eero Huovinen püspök által rövid, könnyen érthető szövegekkel kiegészítve 2000-ben egy kátét adott ki, amelyet minden finn háztartásba ingyen juttattak el. E káté magyar fordítását, kiadását és a magyar evangélikusok között való terjesztését ugyancsak a Finn Evangélikus Egyház anyagi segítségével tette lehetővé (Káté 2003). Külön figyelemre méltó például az első magyar (református) konfirmációs agenda is, Piskárkosi Szilágyi Sámuel nemrég azonosított, 1751-ben készült, és annak idején többször és több tízezer példányban megjelent névtelen munkája, amelynek címe: *Katekizmusi rövid oktatás azoknak, akik legelőször akarnak az Úrnak Szent Vacsorájával élni, és azon Alkalmatosságához intézett Agenda* (Fekete 2007). Újabban modern kézikönyvként, magyarázatokkal is megjelent *A katolikus egyház katekizmus*a (Katekizmus 1994, vö. még 1998). S a heidelbergi káténak szintén megjelent egy bizottság készítette új fordítása (Káté 2013) és egy kézikönyvben a magyarázata is (Fekete 2013). S külön kötetben is foglalkoztak a történetével és a teológiájával (Bartha 1965; Fekete és Ferencz 2013 – a reformáció, a heidelbergi káté és Erdély kérdéskörére lásd még Juhász 1996). Ezeket kitekintésként jegyeztem meg; e cikkben elsősorban a reformáció korai katekizmusaival foglalkozom.

Tanulságos, ha az RMNy eddig megjelent négy kötetéből a Tárgymutató segítségével sorrendben – egyfajta tágabb időrendben – felekezetenként összevetjük a magyar nyelvű megjelent, illetve néha csak föltételezett katekizmusok számát: I. köt. (1473–1600): evangélikus (11), katolikus (4),^[2] református (11, a református katekizmusok a 16. század második felében jelennek meg); II. köt. (1601–1635): evangélikus (3), katolikus (5),

református (11), unitárius (4); III. köt. (1636–1655): evangélikus (0), katolikus (1 és 1 latin–magyar), református (19, 7 magyar–latin), unitárius (3); IV. köt. (1656–1670): evangélikus (1 és 1 latin–magyar), katolikus (2 és 1 magyar–latin), református (11), unitárius (1); ezekhez vö. még Dömötör 2006: 131–132.

Ezt a statisztikát, persze, még lehetne finomítani: a latin nyelvűek között evangélikusok, katolikusok és reformátusok is vannak, a németül és szlovákul írtak általában evangélikusok; latin és német nyelvű katekizmusokat külföldről is könnyen beszerezhettek, ezek nincsenek benne az RMNy-ben. S figyelembe lehetne még venni a hitvallásokat, vallási tanításokat stb.

Az azonban így is kitűnik – a más nyelvű, itt fel nem sorolt adatokat is látva –, hogy a katekizmusokat leggyakrabban a magyarok közt többségbe került reformátusok adták ki. S ez jó időre bizonyosan így maradt még akkor is, amikor a történelmi események, az ellenreformáció hatására később változott a felekezeti arány: a református többség csökkenő mértékben csak Északkelet-Magyarországon és Erdélyben maradt meg, Erdélyben pedig később az ortodox románok kerültek többségbe. Fokozatosan kialakult egy nemzeti-nyelvi viszonylagos csoportképződés is: a reformátusok általában magyarok, az unitáriusok szintén, az evangélikusok általában németek vagy szlovákok; katolikusok pedig egyaránt lehetnek magyarok, németek és szlovákok (a németek közül a svábok általában katolikusok, a szászok pedig evangélikusok). A románok, a szerbek és a ruszinok ortodoxok (később részben görögkatolikusok), a horvátok és a szlovének katolikusok. De ez nem egy zárt felosztás, a magyarok közt is lehetnek evangélikusok, a németek és a szlovákok közt is reformátusok, stb. S nyilván van asszimiláció, keveredés is, illetve mindezekről függetlenül létezik, létezhet egyfajta „Hungarus”-tudat.

Mindenesetre az anyanyelvi iskolai oktatással is összefüggő magyar kátétanulás nyilván hatással volt a magyar nyelvi műveltség fejlődésére, adott helyzetben pedig az anyanyelv megőrzésére is. (S hasonlóan pl. a németek vagy a szlovákok számára is az anyanyelven való hitoktatás.) A kátéhasználatot az is segítette, hogy a katekizmust olykor hozzákötötték a bibliához vagy a zsoltároskönyvhöz.

Két érdekes példát hozok a kátéhasználattal kapcsolatban. Az első a szilágysági Varsolc-ról való és 1683 körüli: „Szanto Föld vagyon Nr 4 [...] mellyeket a falu ketszer kétszer meg szánt, Praedikator magvaval be vét es az leanzok kiket Catechizal aratasb(an) segiteni az Pastor(na)k tartoznak” (SzT VI, *katekizal* a.). Tehát itt a pap fizetéséhez hozzátartozott, miszerint a helybeli lányok munkával viszonzozzák, hogy őket a pap a katekizmusra tanítja. A második példa pedig azt mutatja, hogy Bethlen Kata nemcsak a saját gyűjteményébe és használatára vásárolt könyveket, hanem ajándékozás céljából is. Egy, az olthévi református gyülekezet történetéről 1735-ben írt kézirat erről így emlékezik meg: „...hogy a tiszta Tudomány nagyobb nevedekést vehetne itt és jövőre is gyökeret verne, a Méltóságos Patróna asszony a Falusi Gyermekeket sok kedvezéssel, ajándékokskákkal s ditsiréssel édesgeti vala, akik magokat tanulásra adták, azoknak maga a Méltóságos Patróna asszony könyveket küldött, melyeket kiis osztottunk a tanulóknak, Grammatikákat, Rudimentá-

kat, Öreg és Kis Catechesiseket, Férfinak s Leánynak való Ábécéket, Soltárokat, szám szerint negyven két darab könyvet, ennek felette a conversusok közül az olvasni tudóknak Uj Testamentumot, öreg catechesist, Impressumat s némelyiknek maga vett és küldött a Patróna Aszszony”. 1744-ben pedig az udvari papja azt jegyezte fel, hogy „Procuráltatta a Méltóságos G. Aszszony az Ekklésia számára szép könyvetskéket, u. m. Impressumokat, Soltaros könyveket, Catechismusokat, Ábécés Könyveket, hogy mind a nagyok gyakorolhatnák magokat a kegyességben, mind a kisdedek épületet vehetnének a tisztességes tudományokban és a jó erkölsükben” (Szabó 1997). Persze nem minden falunak volt ilyen szerencséje.

Mészáros István (1981: 213) pedagógiatörténész egy kézikönyvében külön és kiemelten emlékezik meg a katekizmusoktatásról. Azt írja, hogy a korábbi, 15. századi városi-plébániai iskolák oktatásának természetes velejárója, segítője volt az anyanyelv. A belőlük kialakult humanista gimnáziumok azonban a 16. század elején már a latin nyelvű tanításra törekedtek. A század második felében az immár protestánsná vált iskolák ezt a gyakorlatot átvették, „de a kezdő kisgyermekeket újszerű anyanyelvi hitoktatásban részesítették: a számukra készített kis katekizmus anyagát tanultatták meg velük, hogy minél korábban a gyermeki szinten megfogalmazott hittételek birtokába juttassák őket. E kisgyermeknek szánt katekizmusoktatás jelentős újszerű oktatástechnikai újítással járt együtt. Az *anyanyelvű nyomtatott tankönyv* ekkor került be az iskolába, első ízben ekkor vált az iskolai oktatómunka legfontosabb eszközévé. Az első magyar nyelvű katekizmuskönyvecskéket protestáns prédikátorok írták, protestáns nyomdák nyomtatták ki”. Majd azt mondja, hogy a reformátorok buzgolkodásának következtében nőtt meg jelentősen „a magyar nyelvű nyomtatott könyvek száma, vallásos és világi témájú olvasnivalót egyaránt adva az olvasni tudóknak, elsősorban a városokban és a mezővárosokban”. A magyar művelődésnek a reformáció fő szakaszában egyébként is leginkább Erdély volt a letéteményese, olyan fejedelmek mellett, mint a katolikus Báthori István és a református Bocskai István, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. S ekkor és még később, Erdély romlása, majd a fejedelemség függetlenségének megszűnése (1711), a Habsburg-uralom alatt is elsősorban az ottani protestáns értelmiség teljesítménye volt a meghatározó.

Noha fentebb vázoltuk a katekizmusok jelentőségét (mint azt az MKL is írja, tanításuk a 16. század közepétől a katolikus iskolákban is a reformáció hatására indult meg), természetesen a magyar reformációnak is a legfontosabb hittani és ehhez kötődő nyelvi programja a Biblia anyanyelvű terjesztése és magyarázata volt. Nálunk a Biblia első teljes magyar fordítása is, mint ismeretes, a reformáció hatására született meg. Egy Heltai Gáspár által szervezett közösség 1551 és 1556 között több kötetben – néhány ószövetségi könyv híján – már az egész Bibliát lefordította. Bornemisza Péter is ebből idéz. Ezt, Félegyházi Tamás 1586-ban megjelent Újszövetség-átültetését (Debrecen RMNy 584) s más fordításrészleteket, illetve az eredeti héber és görög szöveget, valamint a Vulgátát és a külföldi szakirodalmat is megtekintve, tanulmányozva, az első teljes magyar bibliafordítást Károlyi Gáspár és néhány munkatársa készítette el, amely Vizsolyban jelent meg

1590-ben (RMNy 652). Károlyiék bibliafordítása a 16. század legnagyobb egyházi és művelődési teljesítménye. Százegynéhány, esetenként javított, illetve revideált szövegkiadása közül külön is megemlítem Szenci Molnár Albert (Hanau, 1608; Oppenheim, 1612), Misztótfalusi Kis Miklós (Amszterdam, 1685 – kötéséről Aranyas Bibliának is nevezett) és Köleséri Sámuel kiadását, az úgynevezett váradai bibliát, amelynek a nyomtatását – mivel a török közben elfoglalta Váradot –, Kolozsváron fejezték be 1661-ben. A Károlyi-fordítás nagy, 1908-as, egy bizottság végezte revíziója, az azóta elkészült javított és revideált új fordítás (1975, 1990, 2014) mellett, ma is velünk él, és a református egyházban hivatalosan is használható. A vizsolyi biblia, Károlyiék fordítása az a könyv, amelynek kiadásai a magyar nyelvre, irodalomra és művelődésre is minden más könyvnél nagyobb hatással voltak.

Elismerjük azonban a szintén jó színvonalú első teljes magyar nyelvű katolikus fordítású Bibliát is (1626), amelyet Káldi György készített (s amelynek a megjelentetését anyagilag Bethlen Gábor is támogatta). Vagy például Pázmány Péternek, a magyar ellenreformáció kiemelkedő alakjának a kiemelkedő egyházi irodalmi munkásságát is, amely szintén hozzájárult a magyar nyelvhasználat fejlesztéséhez, az irodalmi nyelv kialakulásához. Egy számszerű összevetés azonban jól mutatja, mekkora a különbség a két fordítás elterjedtsége, így nyelvi hatása között is. A katolikusok ugyanis korábban nem szorgalmazták a Biblia széles körű olvasását, azt a papság közvetítésével tartották kívánatosnak. Mire a Káldi-fordítás harmadik kiadása (Buda, 1782) megjelent, Károlyiékénak már a harmincegyedik. „Pedig a protestáns bibliakiadást a Habsburg-rendszer eltiltotta hazánkban. 1608-tól 1794-ig református és evangélikus fordítások, illetve kiadások mind csak külföldön jelenhettek meg: Németországban, Hollandiában és Svájcban. Az egyetlen kivétel a Váradai Biblia 1660-ban, amelyet az erdélyi fejedelmek védelme alatt nyomtattak Nagyváradon” (Bottyán 2009: 72).

Luther Márton ösztönözte és fontosnak tartotta az anyanyelvi éneklés ügyét is. Számos régi, magyarra fordított vagy eleve magyarul írt protestáns ének – igaz, sokszor megrövidítve vagy nyelvileg (némileg) módosítva – benne van a mai református, valamint az evangélikus vagy az unitárius gyülekezeti énekeskönyvekben is. Közülük is kiemelkedik a bibliai százötven zsoltárnak a Szenci Molnár Albert készítette verses fordítása-parafrazisa, amelyekből/amelyeket szintén tanítottak, tanítanak a protestáns, elsősorban a református iskolákban, s amelyeknek szintén jelentős nyelvi hatása volt. A bibliafordításokról, a protestáns egyházi énekekről igen sokat írtak már (ld. pl. Barcza 1990; Bottyán 2009; Csomasz Tóth 1950; Dobszay 1996/1997; Hubert 2004; A. Molnár – Oszlászki 2012). Ezért is e témakörökre most csak igen röviden, jelzésszerűen tértem ki. Azt gondolom azonban, hogy katekézismunka és annak története is az eddigieknél több figyelmet érdemelne, néhanem egy részletesebb összefoglalást is.

S végül még egy mondandó. A katolikus és a protestáns felekezetek között ugyan jórészt ma is megmaradtak a tanbeli különbségek, de az egyházpolitikai, társadalmi ellentétek gyakorlatilag megszűntek. S a lényegében közös vallási, erkölcsi tanítás mellett – ha csak a nyelvi szempontot nézzük is – mindnyájan hozzájárulnak az anyanyelv ápolásához, ha-

gyománynak őrzéséhez s – főleg kisebbségi helyzetben – a nyelvi és a nemzeti identitás megtartásához is. És ezzel a reformáció egyik örökségét is továbbviszik.

A cikk nagy része a Magyar Nyelv Napja során az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének 25. évfordulóját ünneplő ülésen (Kézdivásárhely 2017. máj. 12.) és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának a Gátszakadás. A Biblia nemzeti nyelveken című konferenciáján (Budapest, 2017. nov. 6.) elhangzott előadás egy kisebb részének szerkesztett és nagymértékben bővített szövege.

IRODALOM

- Barcza József (szerk.) 1990. *Emlékkönyv a Vízolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*. A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest.
- Barta Gábor 1986. Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: *Erdély története három kötetben*. Főszerk. Köpeczi Béla. Erdély története I. köt. Szerk. Makkai László, Mócsy András. Akadémiai Kiadó, Budapest. 409–541.
- Bottyán János 2009. *A magyar Biblia évszázadai*. 2., átdolgozott kiadás. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.
- Buzogány Dezső (a kiadványt gondozta, az előszót írta) 2010. *Marosvásárhelyi hitvallás 1559*. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár.
- Csomasz Tóth Kálmán 1950. *A református gyülekezeti éneklés*. Magyar Református Egyház, Budapest.
- Dobszay László 1996/1997. A magyar népének-törzsanyag felekezeti megoszlása. *Magyar Egyházzene* 4: 275–283.
- Dömötör Adrienne 2006. *Régi magyar nyelvemlékek a kezdetektől a XVI. század végéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fekete Csaba (sajtó alá rend., szerk., kísérő tanulmány) 2007. *Első konfirmációs ágendánk (1751). Szilágyi Sámuel névtelen munkája*. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- Fekete Károly 2013. *A Heidelbergi Káté magyarázata*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest.
- Heidelbergi Káté 1563/2013. *A Heidelbergi Káté*. Szerk. A Magyar Református Egyház Generális Konventjének káteszerkesztő bizottsága. Kálvin Kiadó, Budapest. A Heidelbergi káté új fordítása: reformatus.hu/egyhazunk/mutat/6216/
- H. Hubert Gabriella 2004. *A régi magyar gyülekezeti ének*. Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- Juhász István 1996. *Hitvallás és türelem. Tanulmányok az Erdélyi Református Egyház és teológia 1542–1792 közötti történetéből*. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Református-Evangélikus Karának Tanárai, Kolozsvár.
- Káté 2003. *Káté. Evangélikus keresztyén hitünk rövid összefoglalása*. A Katekizmus (Edita, Helsinki, 2000) című kiadványt finnől ford. Jóbb Máté. Luther Kiadó, Budapest.
- Katekizmus 1994. *A katolikus egyház katekizmus*. Szent István Társulat, Budapest. Javított részek. Uo., 1998.
- Luther, Martin 1529/2008. *Dr. Luther Márton Kis Kátéja*. Nyolcadik kiadás. Luther Kiadó, Budapest.
- Melanchthon, Philipp /1997. *Briefe für Europa. Levelek Európának. Internationale Wanderausstellung zum 500. Geburtstag Philipp Melanchthons. Nemzetközi vándorkiállítás Melanchthon Fülöp születésének 500. évfordulója alkalmából*. Melanchthonhaus, Bretten.
- Mészáros István 1981. *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MKL = *Magyar katolikus lexikon I–XV*. Főszerk. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010. Ld. még: lexikon.katolikus.hu
- A. Molnár Ferenc 2011a. A korai magyar tízparancsolat-szövegek hagyományozódásáról. In: *Languages and Cultures*

- in Research and Education. Jubilee Volume Presented to Professor Ralf-Peter Ritter on His Seventieth Birthday.* Edited by László Kálmán Nagy, Michał Németh, Szilárd Tátrai. Jagellonian University Press. Cracow. 173–186.
- A. Molnár Ferenc 2011b. Mikael Agricola *Abckiria* és Dévai Bíró Mátyás *Orthographia Vngarica* című műveinek összehasonlító vizsgálata (Magyar nyelvtörténet és finnugrisztika). In: *Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum*. Piliscsaba, 9–14. VIII. 2010. Pars IV. Dissertationes sectionum: Linguistica. Redegunt: Sándor Csúcs, Nóra Falk, Viktória Tóth, Gábor Zaicz. Reguly Társaság. Piliscsaba. 310–316.
- A. Molnár Ferenc – Oszlászki Éva 2012. *Szenci Molnár Alber szoltárainak szöveggyűjteményéről*. Második bővített és javított kiadás. Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.
- Monok István 1996. Nemzeti nyelvű olvasmányok a XVI–XVII. századi Magyarországon. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár. 393–401.
- RMNy = *Régi magyarországi nyomtatványok*. (I. köt. 1473–1600; II. köt. 1601 – 1635; III. köt. 1636 – 1655; IV. köt. 1656 – 1670). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 1983, 2000, 2012.
- Szabó Ágnes 1997. Bethlen Kata és könyvtárának rekonstrukciója. In: Simon Melinda – Szabó Ágnes: *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*. Scriptum Kft., Szeged. Ld. még: mek.oszk.hu/03100/03148/html/
- SzT VI = *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: † Szabó T. Attila. Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, 1993.
- Zvara Edina (sajtó alá rend.) 2003. „A keresztyén olvasónak”. *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*. Balassi Kiadó, Budapest.

JEGYZETEK

- 1 Ez az eddig négy kötetben megjelent kézikönyvsorozat minden megtalálható vagy azonosítható, feltehető régi magyarországi vagy külföldön magyarul (is) megjelent könyvet ismerteti; időrendben és sorszámmal ellátva tárgyalja őket. Ld. még Irodalomjegyzék. A régi könyvcímeket, szövegeket hangalakjuk megtartása mellett mai betűtípusokkal és a mai helyesírás szerint írom, a kiadás helyét pedig a mai magyar névalakban (is). Az RMNy könyvleírásaiból szó szerint is veszek át.
- 2 Közülük külön említjük meg Telegdi Miklós egy fordítását: Az keresztyénségnek fundamentomiról való rövid könyvecske... (Bécs 1562; RMNy 173).

PUSZTAY JÁNOS

A BIBLIA FINNUGOR NYELVEKEN

Előzetes áttekintés

A reformáció 500. évfordulóját finnugor nyelvekkel foglalkozóként nem is köszönhetnénk méltóbban, mint a finnugor és szamojéd nyelvű bibliákról szóló áttekintéssel.

Közismert, hogy a Biblia a legtöbb nyelvre lefordított mű:

1. Biblia – Újszövetség: 1333, Ó- és Újszövetség: 544 nyelven;
2. Antoine de Saint Exupéry: A kis herceg: 300;
3. Carlo Collodi: Pinocchio: >260;
6. Lewis Carroll: Alice Csodaországban: 174;
7. Andersen-mesék: 153;
8. Cervantes: Don Quijote: >140;
(listán kívül: Korán: 102);
13. J. K. Rowling: Harry Potter: 80;
20. G. Orwell: 1984: 65;
23. Kalevala: 61;
29. J. Hašek: Svejek: 58;
50. Madách: Az ember tragédiája: 40.

A Bibliát nemzeti nyelvekre azután kezdték tömegesen fordítani, hogy Luther elkészítette a német nyelvű fordítást. A bibliafordítások célja a keresztény hitű közösség esetében az volt, hogy az addig latinul elhangzó ígét közelebb vigye a hívőkhöz.

Némileg más a helyzet az oroszországi finnugor nyelvű népek esetében. Egyrészt az eredetileg pogány népeket keresztény – pravoszláv – hitre kellett téríteni, másrészt az iszlám hatása alá került népeket áttéríteni a pravoszláv hitre.

A Biblia és egyéb vallásos szövegek minél több nyelvre való fordításának elősegítése érdekében az utóbbi másfél évszázadban nemzetközi intézeteket hoztak létre. Finnugor szempontból különösen három érdemel említést:

- Kazányban a pravoszláv missziós társaság fordításért felelős bizottsága (Переводческая Комиссия Православного Миссионерского Общества), amelyet 1868-ban alapítottak;
- a Stockholmban 1973-ban alapított Bibliafordító Intézet (Institut för Bibelöversättning), amely finnországi partnerével együttműködve jelentős szerepet játszott a Biblia oroszországi finnugor nyelvekre való fordításának szervezésében és kiadásában;
- a mai Oroszországban a Bibliafordító Intézet (Институт перевода Библии), amelyet

1992-ben jegyezték be Moszkvában a fent említett svéd Bibliafordító Intézet oroszországi fiáléjaként, s amely 1995-ben önállósult. Ebben az intézetben több mint 150 munkatárs – különböző nyelvek anyanyelvű beszélői, filológusok, Biblia-kutatók – közreműködésével 65 nép nyelvére fordítják a Bibliát.

A Bibliát vagy annak részeit azonban már e társaságok létrejötte előtt is fordították a kis finnugor nyelvekre.

Mindenekelőtt Permi Szent István tervékenységről kell megemlékezni. A 14. század második felében Sztjepan Hrap püspök, a későbbi Permi Szent István megteremtette az írásbeliséget, létrehozta az ábécét (az ún. *abur* írást), egyházi szövegek fordításával és írásával egyidejűleg számos területen kidolgozta a komi nyelvű terminológiát. Nagyszabású művének nem akadt folytatója, de hatása a későbbi nyelvfejlesztési, nyelvújítási, terminológiaalkotási törekvések során érezhető volt.

Erza nyelven 1820-ban adták ki a Bibliát, 1821–1827 között erzára fordították és kiadták az Újszövetséget és az apostolok cselekedeteit (Boriszova 2003: 213).

Veniamin archimandrita 1828-ban nyenyec nyelvre fordította az Újszövetséget.

Londonban 1863-ban adták ki Máté evangéliumát nyugati és keleti lív nyelvjárásban, erza nyelven 1865-ben, hanti nyelven pedig 1868-ban, manysiul 1869-ben.

Szentpétervárott az 1880-as évek elején jelent meg több finnugor nyelven, például komi és komi-permják nyelven a Máté-evangélium 1882-ben, ekkortájt a János-evangélium moksa nyelven (n. é.).

A kazányiak kiadványai:

- Lukács-evangélium erzál, 1889;
- Evangélium erzál, 1910;
- Evangélium mezei-mari nyelven, 1906;
- Evangélium udmurtul, 1912.

A svéd(–finn) Bibliafordító Intézet kiadványairól a teljes listát Keresztes László tanulmányában olvashatjuk (Keresztes 2010).

A kis füzeteszerű kiadványok nyomtatását 1996-ig Finnországban végzik, néha megadják a település nevét is (Saarijärvi), majd a petrozavodszki Karelia Kiadó bekapcsolódik a munkába, és 1997-től ők adják ki a fordításokat, 1999-ben azonban a szintén petrozavodszki Periodika Kiadó is. A kiadványok szerkezete azonos: a szöveg után magyarázatok és két Jézus korabeli térkép Jeruzsálemről és Palesztináról. Érdekes, hogy a gyermekeknek szánt, szép színes bibliákat Zágrábban nyomták.

Máté: karjalai 2007, olonyeci 1997, vepsze 1998, inari lapp 1995, erza 1998, moksa 2002, mezei mari 1999, hegyi mari 2009, komi 1999, komi-permják 2001, udmurt 1992;

Márk: karjalai 1996, olonyeci 1993, vepsze 1992, erza 1995, moksa 1995, mezei mari 1994, hegyi mari 1997, komi 1995, komi-permják 1996, udmurt 1992, manysi 2000, hanti 2000, nyenyec 2004;

Lukács: karjalai 1999, olonyeci 1997, 2000, vepsze 1996, inari lapp 1998, erza 1996,

moksa 1997, mezei mari 1996, hegyi mari 1999, komi 1996, komi-permják 2005, udmurt 1992, manysi (kivonatos) 2007, hanti (kivonatos) 2007, 2009, nyenyec 1995;

János: karjalai 2006, olonyeci 1993, vepsze 1993, erza 1990, moksa 2003, mezei mari 1997, hegyi mari 2006, komi 1998, komi-permják 2007, udmurt 1992;

Az evangéliumokon kívül megjelent:

– az *apostolok cselekedeteit* (karjalai 2004, olonyeci 1999, vepsze 1999, erza 1996, moksa 2005, mezei mari 1986, komi 1979, komi-permják 2009, udmurt 1996);

– A gyermeknek szóló Biblia (livvik [aunuszi karjalai] 1995, vepsze 1996, moksa [közös kiadás az oroszországi intézettel] 1999, udmurt 2001, komi-permják 2003);

– A *Jézus a gyermekek barátja* (kildini lapp 1996, moksa 1995, hegyi-cseremisiz 1995, komi 1994, 2000, komi-permják 1997, udmurt 1994);

– néhány *bibliai történet* (erza 1993, cseremisiz 2001, 2002, komi-permják 2002, udmurt 2003, manysi 2003, hanti [suriskári] 2003, [kazimi] [2005];

– A *Jézus élete* (erza (1991), hanti [kazimi] (1995).

A finnugor nyelvű fordításokat előbb Finnországban, majd az 1990-es évek derekától Oroszországban, előbb Petrozavodszkban, majd egyre inkább az adott finnugor köztársaságban nyomtatták. (Más őslakos népek anyanyelvű bibliáinak kiadását sokáig Svédországban végezték.)

Az orosz Bibliafordító Intézet tevékenységét hadd illusztráljam a nyenyec nyelvre fordított bibliai szövegek adataival:

– Történetek Jézusról (2003); 2011-ben reprint és CD-melléklet;

– Lukács evangéliuma (2004);

– Részlet János evangéliumából 1:1–17 (2008);

– Márk evangéliuma (2010); (a híradás 2013-ból származik: 2013. április 3.);

– János evangéliuma CD-melléklettel (2014).

Bibliafordítások és nyelvfejllesztés, terminológia

A bibliafordítások – ahogy erről számos tanulmány alapján meggyőződhetünk – kedvezően hatottak az őslakosság nyelvének állapotára, hiszen a fordítóknak jelentős nyelvújítási tevékenységet kellett kifejteniük, egyszersmind emelkedett a nyelv presztízse is az adott nyelvi közösség körében. Az oroszországi finnugor nyelvek bibliai tárgyú terminológiaalkotásáról Pusztay János adott áttekintést (Pusztay 2006). Ebből emelek ki részleteket – egy-két újabb adattal kiegészítve.

Az 1820-ban kiadott **erza** nyelvű Bibliában számos jól sikerült szóalkotás van, például *ваныця* (*vaniŌca*) 'megváltó', *икелепелень ювтыця* (*ikelepeleń jovtiŌca*) 'próféta' stb. (Boriszova 2003: 213), akárcsak az *Újszövetség* és *Az apostolok cselekedetei* 1821–1827 között elkészült fordításában, főként a szakrális terminológia és az absztrakt jelentésű szavak esetében, például *таланов* (*talanoŋ*) 'boldog (egyházi értelemben)', *куля* (*kuľa*) 'kinyilatkoztatás', *парокулямо* (*parokuľamo*) 'prédikál' stb. (Boriszova 2003: 213).

Az erza bibliafordítás csúcását jelentő M. E. Jevszjevjev-fordításokban (1910) szá-

mos olyan neologizmust találunk, amellyel a fordító orosz szavakat váltott ki, például *аламонь кемия* (*alamon' kemića*) 'kishitű', *апаро ломань* (*aparo loman'*) 'gonosztevő', *масторонь сорнума* (*mastoron' sornuma*) 'földrengés', *парт кулят* (*part kul'at*) 'evangélium' (Boriszova 2003: 214).

Régi szót új jelentéssel ruháztak fel (*нолдамс* 'elenged, menni enged /let go/' > 'megbocsát'). Gyakori a -*či* absztrakt képző alkalmazása (*инязорокирдима* /18. század, 1821, 1870, 1882/ > *инязорокчи* /1889-től mindmáig/ 'birodalom, ország' (a Miatyánkban: 'a Te országod') (Maticsák 2017: 16).

Megfigyelhető, hogy a korai fordítások orosz vagy tatár eredetű szavait – például a Miatyánk esetében – mordvinnal helyettesítették, majd a 19. század végi fordítók újra az orosz szót használták, végül a 20. század végi, 21. század eleji fordítók újra a mordvint (*инязорокирдима* > *царства* > *инязорокчи* 'ország, birodalom') (Maticsák 2017: 16).

A **mari** Bibliafordításokban gyakran megfigyelhető, hogy a mari nyelvű helynév megnevezés közelebb áll az eredetihez, mint az orosz. Például az oroszban *Гефсимания* (*gefsimanija*) 'Getsemáné' található, míg a mari fordításokban *Гетсеман* (*getseman*) stb. Célszerűnek látszik tehát az orosz elnevezések figyelmen kívül hagyása. Ugyanakkor nem egyszerű, de nem is áthidalhatatlanul nehéz a pogány terminológia egyeztetése a kereszténnyel. Az *Űr* (Isten) mari nyelvű fordítása *Кугоза* (*kugoza*) 'nagygazda', ennek megfelelően az *Űristen*: *Кугоза Юмо* (*kugoza jumo*) 'nagygazda isten', holott az *Űr* fordítható volna *Кузу Юмо* (*kugu jumo*) alakban 'Nagy Isten'-nek is. Mindenesetre a mari mitológia és a keresztény vallás sajátosságainak értelmezése után egységesíteni kell a bibliai terminológiát is (Patrushev 2003).

A **komi** nyelv mint írott nyelv a 18. században csak a templomokban működött. Ebből az időből fennmaradt az 'Istentisztelet' 1000 szót tartalmazó, összefüggő szövege, valamint egy 'Társalgás', amelyben mintegy 200 komi szó és 100 rövidebb kifejezés található. Az 'Istentisztelet' nyelvhasználata közel áll a modern komi nyelvhez (Gudirjeva 2005: 71).

A 18. századra a Permi Szent István által alkotott egyházi terminológia javarészt elveszett, sok kifejezésre már orosz jövevényszavakat alkalmaztak, de megőrződtek olyan kifejezések, mint a *вежа лов* (*veža lov*) 'Szentlélek' (Gudirjeva 2005: 72).

Ugyanakkor megjelentek új szavak, amelyeket valószínűleg a 18. században vezettek be: *пан* (*pan*) 'uralkodó, főpap', *паналом* (*panalöm*) 'uralom', *дерм* (*dert*) 'igazság' stb.

A 18. századi komi nyelv két jegggyel jellemezhető:

- 1) nyelvjárási szavak behatolása az írott nyelvbe (*керны* [*kerniŌ*] 'tenni, csinálni', *кеммысьны* [*ketmiŌsniŌ*] 'imádkozni');
- 2) jövevényszavak erős beáramlása, főként egyházi terminológia (*милость* [*milost'*] 'kegyelem', *пророк* [*prorok*] 'proféta' [Gudirjeva 2005: 72]).

A **manysi** nyelv esetében elsősorban az új bibliafordítások alapján tájékozódhatunk arról, milyen eszközökkel történik a nyelv megújításának kísérlete.

2000-ben jelent meg Szent Márk evangéliumának új északi vogul próbafordítása (a vogul anyanyelvű V. Sz. Ivanova munkája). Ennek elemzését Keresztes László végezte el (Keresztes 2004). Ebből kiderül, hogy a manysi nyelv esetében ugyanazokat az eljárásokat alkalmazzák, mint a többi finnugor nyelv esetében:

1) vogul szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban (azaz jelentésbővítés): *лылы* (*lälä*) 'lélegzet, lélek, élet' > 'Szentlélek', *Төрүм* (*tōrum*) 'ég, istenség' > 'Isten' (Keresztes 2004: 76);

2) szóképzés: *Ханисътан хум* (*hañiŝtan xum*) 'Mester, Tanító, Rabbi' (< *ханисы* [*hañiŝta*] 'tanít' [Keresztes 2004: 76]);

3) önálló szavak agglutinálódása képzőkké (tkp. grammatikalizálódás): *йирхатнэ вәрмалъ* (*jirxatne wārmal'*) 'áldozat' (tkp. 'áldozó dolog') (Keresztes 2004: 76);

4) kopulatív összefoglaló, mellérendelő összetételek: *мā-вум* (*mā-wit*) 'föld + víz' > 'világ' (Keresztes 2004: 76);

5) alkalmi szóösszetételek: *хōн-мā* (*xōn-mā*) 'király + vidék' > 'királyság' (Keresztes 2004: 76);

6) régi szó felelevenítése: *исхор* (*ishor*) 'szellem' (Keresztes 2004: 76).

Az (orosz, zürjén, tatár) jövevényszavak helyenkénti megtartása mellett új szóalkotásokra, szó szerinti fordításra, körülírásokra is van példa: *Ёмас Ляйххал* (*jomas l'äxxal*) 'evangélium' (tkp. 'jó hír'), körülírások: *Торум ляйххал тотнэ хум* (*torum l'äxxal totne xum*) 'próféta' (tkp. 'az Isten üzenetét hozó férfi') (Keresztes 2004: 77).

A manysihoz hasonlóan a **hantiban** is a legújabb bibliafordításokon lehet elemezni a nyelvfejlesztési eljárásokat. Widmer (2004) a suriskári nyelvjárásban megjelent legújabb bibliafordítás eljárásait elemzi (Márk evangéliuma).

A kereszténység fogalmait a korábbi fordítók többnyire (orosz, zürjén) jövevényszavakkal fejezték ki. Az új bibliafordításban is találhatók jövevényszavak, de számos neologizmust is alkottak a fordítók.

1) Jelentésbővítés: *Турām* (*turām*) 'ég, isten, védőszellem, időjárás, idő, természet, világ, alak' > 'szent, ikon, Isten', a legújabb fordításban egyértelműen: 'Isten' (Widmer 2004: 131).

2) A foglalkozásneveket többnyire melléknévi igenév + 'ember', 'emberek' szókapcsolattal fejezik ki, példáulul. *мү; вәңрунитты хōят* (*müwāñ rupittä xōjat*) 'magvető' (tkp. 'a földön dolgozó ember') (i. h.).

3) Grammatikalizáció: *Турām Хона улты веп* (*turām xona ultä wer*) 'Isten országa' (tkp. 'Isten uralkodóvá levésének v. levő dolga') (i. m. 133).

Bibliafordítás és ideológia

Talán nem érdektelen annak megemlítése sem, miképpen öröklődnek ideológiák egyik politikai rendszerről a másikra. A 19. század második felében Kazányban, a Volga-Káma-vidék gazdasági, szellemi központjában, N. I. Ilminszkij professzor irányításával folyt

az őslakosság nyelvén a pópa- és tanítóképzés. A cél az volt, hogy a pogány, illetve az iszlám vallású népeket – nem tudván kellő mértékben oroszul – anyanyelvükön keresztül térítsék át a pravoszláv hitre. Ennek az időszaknak néhány esztendejére estek Vlagyimir Iljics Uljanov kazanyi egyetemi tanulmányai, aki később – immár Vlagyimir Iljics Lenin néven – a bolsevik eszme terjesztésére használta fel az őslakosság anyanyelvét, az ún. lenini nemzetiségi politika jegyében. Eltekintve az ideológiai töltettől és hátsó szándéktól, ez a politika pozitív hatással volt az őslakosság nyelvére: például a finnugor nyelvek esetében termékeny nyelvújítási folyamatok indultak el, bevezették az anyanyelvű oktatást, megjelentek az anyanyelvű sajtótermékek, szárba szökken a szépirodalom.

A reformáció 500. évfordulóján mit is kívánhatnánk: adja az ég, hogy utódaink 500 év múlva is arról számolhassanak be, hogy az Ige még mindig él nyelvrokonaink nyelvein.

IRODALOM

- Boriszova 2003. Борисова О.Г.: Терминообразование в языке эрзянских рукописных источников XVIII. в. – In: *Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*. Szaranszk, 226–229.
- Gudirjeva 2005- Гудирева Т.А.: Неологизмы коми языка XVIII века. – In: *История, современное состояние, перспективы развития языков и культур финно-угорских народов*. Sziktivkár, 71–72.
- Keresztes László 2004. Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Keresztes, László 2010. The Questions of Finno-Ugric Literary Languages in the Light of the Latest Bible Translations. In: *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum*. Piliscsaba 2010, Pars I: 127–168.
- Maticsák, Sándor 2017. Lexical Innovations in the Erzya-Mordvin Translations of the Lord's Prayer. *Linguistica Uralica* LIII/1: 1–19, Tallinn.
- Patrushev 2003. Патрушев В.: О библейской терминологии на марийском языке. In: *Вопросы терминологии в финно-угорских языках Российской Федерации // Terminology issues in the Finno-Ugric languages of the Russian Federation*. Terminologia et Corpora II: 99–205, Szombathely
- Pusztay János 2006. *Nyelvével hal a nemzet*. Budapest
- Widmer, Anna 2004. Meister der Integration in der Agonie: die Ob-Ugrier. In: Gerson Klumpp und Michael Knüppel (Hrsg.): *Die ural-altaischen Völker. Identität im Wandel zwischen Tradition und Moderne*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 63: 117–134.

TAKÁCS EDIT

ZSOLTÁRFORDÍTÁSAINK

A CV. zsoltár fordítástörténetéről az Apor-kódektől napjainkig

A zsoltárok és a CV. zsoltár

Arra a kérdésre, hogy hol helyezkednek el a zsoltárok a Bibliában, szinte mindenki tudja a választ: az Ószövetségben. Most mégis idézzük fel Szécsi József (2013) meghatározását: a zsoltárokra úgy tekinthetünk, mint Bibliára a Bibliában.

Ha arra is kíváncsiak vagyunk, hogy honnan ered, és mit jelent a *zsoltár* szavunk, akkor a következő meghatározást olvashatjuk a Magyar értelmező kéziszótárban(2003): *zsoltár* 'az Ószövetség egyik könyvét alkotó vallásos énekek valamelyike' vagy irodalmi fogalomként használva 'Istent dicsőítő költemény'.

A szó a héber *mizmor* 'istentiszteleti ének, a liturgia része' szóra vezethető vissza, amelyből a görög *pszalmosz* 'dicsőítő ének, dicséret, zsoltár', illetve 'húros hangszeren kísért ének' keletkezett. Ezzel azonos jelentésű a latin *psalmus* is.

A zsoltárokat többféleképpen is szokták csoportosítani. Megtehetjük ezt a Bibliában való elhelyezkedésük szerint: I. könyv: 1–41; II. könyv: 42–72; III. könyv: 73–89; IV. könyv: 90–106; V. könyv: 107–150. zsoltár; vagy tartalmuk szerint lehetnek himnuszok (egyéni, hálaadó, Isten nagyságát dicsérő énekek), kultikus himnuszok (pl. zárandókénekek), bevonulási énekek, királyhymnuszok, népi siratóénekek, panaszzsoltárok, átokzsoltárok, a Messiás eljövetelét jövendölők, bölcsességre tanítók, a történelemről szólók, a teremő Isten hatalmát dicsérők.

Ezek szerint a CV. zsoltár a zsoltárok között a IV. könyvben található és a teremő Isten hatalmát dicsérő mű.

A bibliafordítások

Dr. Pecsuk Ottó a *Milyen Bibliát olvassunk?* című Magyar Bibliatársulat) című munkájában gyakorlati szempontból a bibliafordításnak két típusát különíti el.

Az egyik a „dokumentáló” vagy formahű fordítás. Ennek célja az, hogy az olvasót vigye közelebb a szöveghez (lásd Schleiermacher). Előnye a Biblia „különleges” üzenetének érzékeltetése, hátránya az érthetlenség veszélye. A másik az „instrumentális” vagy dinamikus fordítás. Ennek – ugyancsak Schleiermacher alapján – az a célja, hogy a szöveget vigyük közelebb a szöveghez. Előnye a Biblia világosságának (Kálvin: *perspicuitas*) kifejezése, hátránya a köznapiság érzete.

Történeti szempontból is két típusa lehet a bibliafordításoknak. Az egyik az első bibliafordítás az adott nyelven. Ennek célja a missziói parancs (Mt 28,18kk) beteljesítése: ekkor Isten eredeti kijelentése jelenik meg egy új kultúrában és nyelvi kódrendszerben. Ez a létező kódrendszer átértékelésével jár, melynek révén új vallási nyelv születik: „Az első teljes bibliafordítás mindig meghatározza az adott nyelv teológiai nyelvezetét és az ebben megszülető egyház arculatát” (Philip Noss). A másik a sokadik bibliafordítás az adott nyelven, azaz egy korábbi fordítás javításának tudatos igénye. Sokszor más indokok mögé rejtve (pl. nyelvi, grammatikai, ortográfiai változások, a bibliatudomány fejlődése) jelenik meg, mindig az egyház reformációjának igényét jelzi. Ugyanakkor a javított fordítás önkéntelen vagy tudatos dialógus az elődökkel, a változtatások mögött teológiai motivációk is állnak (pl. Luther fordítása).

Felmerül a kérdés: mitől jó egy bibliafordítás? Ha pontos vagy hűséges az eredeti jelentéshez? Ha jól érthető, olvasható, természetesen, szépen, méltóságteljesen hangzik? Lehet egyszerre mindkét szempontnak eleget tenni? Hogyan sikerült ez az elmúlt 500 évben a CV. zsoltár fordításai során?

A magyar zsoltárfordítások történetéről

A kódexek korában – a 15. század közepétől a 16. század első harmadáig – 50 nyelvemlékünkben már találkozunk bibliafordításokkal, azonban ezeknek egy része csak biblia-részleteket tartalmaz. Ám a Müncheneri-, a Bécsi-, és az Apor-kódex csoportja és a Jordánszky-kódex már rendszeres bibliafordítások, melyek zsoltárfordításokat is tartalmaznak.

A 16. század végétől jelennek meg a teljes bibliafordítások, ezek „klasszikusai” a Károli Gáspár és Káldi György nevével ismertté vált fordítások.

A 20. század második felében jelentek meg azok a modern protestáns és római katolikus új fordítások, melyek nyelvezete a mai köznyelvhez a legközelebb áll. Azonban az elmúlt negyven évben – az első megjelenésük után – ezeket többször is javították, akárcsak az első Károli- és Káldi-szövegeket.

A revideált bibliákban található szövegeket (sem a második, sem a harmadik csoportba tartozókat) most nem vizsgáljuk.

A zsoltárok a bibliafordításokon belül külön életet is éltek azáltal, hogy költői fordításai is szép számmal akadtak.

Ezek közül csak a legkiemelkedőbbeket, legismertebbeket említjük meg: Szenczi Molnár Albert 1607-es, Péchy Simon 1626-os, Verseghy Ferenc 1820–22-es, Guzmics Izidor 1832-es, Sík Sándor 1923-as és 1955-ös (új) fordításai kiemelkedőek. A mostani összehasonlítás alapjait ezek a szövegváltozatok nem képezik.

A kiválasztott 7 magyar szöveg

1. Apor-kódex (1490)

Az erdélyi Székely Múzeum tulajdona. Az első, csonka részében olvashatók a zsoltárok (azaz az 55–150. zsoltár). Vitatott, hogy a fordítás azonos-e a huszita bibliafordítással,

hogyan azonosak voltak-e a fordítók, vagy esetleg római katolikus szerzetes(ek) munkái. Erre a kérdésre most nem keressük a választ.

2. Döbrentei-kódex (1508)

A gyulafehérvári püspöki könyvtárban található. Az első teljes magyar zsoltároskönyv, Halábori Bertalan egri pap fordítása.

3. Keszthelyi-kódex (1522)

A keszthelyi Festetics-könyvtárban őrzik. Velikei Gergely ferences szerzetes a fordítója.

4. A Károli Gáspár nevével fémjelzett fordítás

Vizsolyi Biblia (1590). Kevés példánya maradt fenn.

5. Káldi György (1629) római katolikus fordítása

6. Modern protestáns fordítás (1975)

7. Modern római katolikus fordítás (1976)

Ez utóbbi kettőt nagy létszámú fordítócsoporthoz készítették.

A CV. zsoltárról

Miről szól ez a mű?

A Katolikus Lexikon szerint ez a zsoltár azt mutatja be, hogy Jahve miként irányítja a történelmet.

Kálvin így ír róla a zsoltármagyarázataiban:

„A zsoltáros Isten páratlan kegyelmét nagyítja fel, mely abban mutatkozott meg, hogy kiválasztott és ingyenesen örökbe fogadott egy népet a világ nemzetei közül. Annak megmutatása végett, hogy nemcsak szóban kötött szövetséget Ábrahámmal és a leszármazottaival, Isten az egyiptomi szabadítás után nem szűnt meg megszámlálhatatlanul sok jótéteményt adni meg nekik, s ezzel az volt a célja, hogy a megszabadítottak a maguk részéről hűségesen megtarthassák a szövetséget, és őszintén odaszánassák magukat az Ő szolgálatára... Az első tizenöt igevers megfelel a hálaadás ama éneke első részének, amit Dávid írt, mikor a frigyládát Obed-Edom házából a Sionra vitték – lásd 1Krón 15:8–22. Emiatt egyesek arra következtettek, hogy Dávid volt az ihletett szerző, s később valószínűleg ki is egészítette, hogy teljesebb megemlékezés lehessen Istennek az izraeliták iránti jeles és rendkívüli jóságáról Ábrahám napjaitól fogva a végső kánaáni letelepedésükig. Mások viszont arra következtetnek, hogy valamelyik héber énekes egészítette ki a zsidóknak a babiloni fogságból való hazatérése idején. Ez a zsoltár erőteljesen hasonlít a 78. zsoltárra mind a témáját, mind a stílusát tekintve, azzal az eltéréssel, hogy a beszédmodor itt talán

egyszerűbb.”

A zsoltár következő tartalmi egységekből áll:

1–6. versek: az Úr dicsőítése;

7–43. versek: Izrael történetének, az Egyiptomból való szabadulásnak a felidézése;

44–45. versek: új hazát adott az izraelieknek Isten, s ezért örök dicsőség illeti.

A kiválasztott szövegrészek párhuzamos bemutatása

a) Vulgata: Confitermini Domino

Apor	Döbrentei	Keszthelyi	Károli	Káldi	Modern rk	Modern prot
Vall'atok vrnak	Vall'atok vrnak	Vrnak valyatok	Tiztellyétec az Wrat	Adgyatok hálát az Urnak	Magasztal-játok az Urat	Adjátok hálát az Úrnak

b) Vulgata: *invoke nomen ejus*

Apor	Döbrentei	Keszthelyi	Károli	Káldi	Modern rk	Modern prot
kaialchatok ő neuet	kaialchatok ő nevet	hyatok w neweth	hijatoc Jegítjégül az ő neuét	hijátok Jegétjégül az ő nevét	szólítsátok nevét	hívjátok segítségül nevét

c) Vulgata: *annuntiate inter gentes*

Apor	Döbrentei	Keszthelyi	Károli	Káldi	Mod rk	Mod prot
Hirdejjetek nemzetek között	nemzetek között hirdejjetek	nemzetek kezeth hirdejjetek	hirdejsétec az népec között	hirdejsétec a Pogányok-között	hirdessétec a népek között	hirdessétec ... a népek közt

d) Vulgata: *opera ejus*

Apor	Döbrentei	Keszthelyi	Károli	Káldi	Mod rk	Mod prot
ő művelkedetet	ő mvnkait	w mywelkedetyth	az ő czelekedetit	az ő chelekedetit	... műveit...	... tetteit ...

A 7 magyar szöveg összehasonlítása

a) Hangtani, helyesírási jellemzők

A kódexek közül az Apor-kódex kiejtés szerinti helyesírást alkalmaz. Legelőször az tűnik szembe, hogy mellékjeles hangjelöléseket találunk (ezért is emlegetik esetlegesen azonosnak a huszita bibliával). A hosszú és a rövid magánhangzókat nem jelöli elkülönülten, a hosszú és a rövid mássalhangzókat viszont igen, bár nem következetesen. A kétjegyű hangok közül pl. a *cs* = *ch*. A magánhangzók egyik jellegzetessége az *ö-ző* változat használata.

A Döbrentei-kódex helyesírása szintén kiejtés szerinti, mellékjeles (de ezek nem azonosak az Apor-kódexben találhatókcal), a hosszú-rövid magánhangzókat nem jelöli külön, de a hosszú-rövid mássalhangzókat igen. Például: *cs* = *č*. Magánhangzói tekintetében itt is *ö-ző* változatokat találunk.

A Keszthelyi-kódex ugyancsak kiejtés szerinti, de mellékjelek nélküli helyesírású. A hosszú-rövid magánhangzókat nem jelöli, hiátustöltő *j* nélkül ír. Magánhangzó-használatára *e-ző* változatok jellemzőek, írásmódjában pl. az *ű-t w* jelöli.

A két „klasszikus” fordítás közül a Károli-szöveg kiejtés szerinti és szóelemző írásmódot vegyesen alkalmaz. Magánhangzó-használatában fellelhető mellékjeles, *i-ző* változat, továbbá ékezzel jelölt *é* és jelölt hosszú mássalhangzók jellemzik.

A Káldi-fordításban megjelenik a szóelemző írásmód. Magánhangzói mellékjelesek, az *á, é* ékezetes, és a hosszú mássalhangzókat is jelöli.

b) Szókészletteni jellemzők

Confitemini: a fordítások a kódexekben azonosak. Érdekeség, hogy a Káldi-fordítás a modern protestáns fordítással azonos.

Invocate: azonoság az Apor- és a Döbrentei-kódexben: *kiált*, a modernekben: *szólítsátok*, a többi azonos: *hívjátok*. Feltűnő, hogy szó szerkezettel 3 helyen is találkozunk.

Gentes: a kódexekben azonos: *nemzetek* (de nem a mai jelentésben!), Károli és a modernek a *népek*,

Káldi a *pogányok* szóval fordít.

Opera: itt nagy a variációk száma. Az Apor- és a Keszthelyi-kódex, valamint Károli és Káldi szövege azonos.

c) Grammatikai sajátosságok

A kódexekben feltűnő a névelő-nélküliség. A birtokosnál a személyrag mellett a személyes névmás is ki van téve még Káldinál is! A latin dativusi szerkezetek dativussal való fordítása a kódexekre jellemző, pl. *úrnak valljátok*. Targyragos szóval jelöli ezeket (*urat*) a Károli- és modern római katolikus változat. Ugyanebben az esetben a Káldi- és modern protestáns fordítás határozós szerkezettel él. Megfigyelhetjük az egyszerű latin ige szó szerkezettel való fordítását: *hívjátok segítségül* (Károlinál, Káldinál, és a modern protestáns változatban).

d) Stilisztikai érdekességek

A kódexek lehetőség szerint szó szerint fordítanak, de ilyen a Káldi-fordítás is. Nyelvük ma már nehézkesnek hat, nem a művészi erő dominál bennük. Jellemző, hogy a fordítások előszeretettel használnak melléknevet más szófajok helyén. A két klasszikus fordítás (A Károli- és Káldi-féle) már maibb változatnak hat, ugyanakkor ma „veretesnek”, emelkedettnek is érezzük őket – lásd: „bibliai nyelv” kifejezés. A tömör latin alakot szó szerkezettel vagy mellékmonddal fordítják a modernnek. Leginkább a modern protestáns szöveg szakad el a latintól, és a két legújabb szöveg él legtöbbször szinonimákkal.

Összegzés

Jelen írásomban nem vállalkoztam sem a CV. zsoltár valamennyi fordításának bemutatására az elmúlt 500 év nyelvi anyagából, sem pedig arra, hogy a teljes zsoltárszöveget szisztematikusan végigelemezzem. Kiemelten csak az első verset vettem górcső alá, de ez is bepillantást engedett a legjellemzőbb nyelvi elemzési szempontoknak (helyesírási, grammatikai, szókészlet-tani, stilisztikai) a fordítók általi eltérő szöveg megjelenítésébe. A felhozott példákból megállapíthatjuk, hogy a zsoltárfordítások esetében egyszerre megvalósíthatók az esztétika és a szöveg-hűség követelményei is. A fordítási irodalomban már ennek az időszaknak a kezdetén is kötelező elvárás a megfeleltetés mind grammatikailag, mind jelentéstanilag, később az eredeti szöveggel való azonos stílus használata is. Megállapíthatjuk azt is, hogy a latin grammatikai alakok hatással voltak a magyar igeidők és igemódok használatára – ez egyértelmű gazdagodás a nyelvünkben. Sőt nemcsak az egységesülő köznyelvet, hanem a későbbi, az ún. biblikus nyelv kialakulását is ennek a folyamatnak köszönhetjük.

SZAKIRODALOM

Madas Edit 1998. Középkori bibliafordításainkról

http://epa.oszk.hu/00000/00011/00012/pdf/iskolakultura_EPA00011_1998_01_048-054.pdf

Dr. Pecsuk Ottó 2014. Milyen Bibliát olvassunk? Az új fordítású Biblia (RÚF 2014) előnye.

<http://docplayer.hu/1745026-Milyen-bibliat-olvassunk-az-uj-forditasu-biblia-ruf-2014-elonyei-dr-pecsuk-otto-magyar-bibliatarsulat.html>

Szekely Tibor 18957. A magyar bibliafordítások történetéből – 1500–1955

http://www.ppek.hu/konyvek/Szekely_Tibor_A_magyar_bibliaforditasok_tortenetebol_1.pdf

Csernák-Szuhánszky Debóra 2015. Nyelvtörténeti vizsgálatok a régi magyar zsoltárfordítások köréből (15–17. század)

<http://doktori.btk.elte.hu/lingv/csernakszuhanszkydebora/diss.pdf>

Kálvin János 1557. Kommentár a zsoltárok könyvéhez

<https://hu.scribd.com/doc/69770710/Kalvin-Janos-Kommentar-a-Zsoltarok-konyvehez>

SZ. TÓTH GYULA

NYELVÉSZ HÉTMÉRFÖLDES CSIZMÁBAN

A hétmérföldes csizma, mint a repülő szőnyeg vagy láda, a tengerlépő cipő a gyors helyváltoztatást teszi lehetővé.

Hősrünk nem mesehős, nem rendelkezik emberfeletti tulajdonságokkal, ám földi képességekkel rendelkező mitikus alak. Magyarország nagy barátja, az anyanyelv tudós művelője a hazai barangolások, a honi tájak széles bejárása közben szakít időt, hogy körbejárja a Földet. Ki az? Balázs Géza. Miután hazai járatainak egy részét kötetbe gyűjtötte (Nyelvi barangolások. Kilencvenkilenc úti cél. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2016), nyomban megtoldotta a századikkal, az újabb könyvvel, a világjárásáról. Eredjünk nyomába, mert nagy ez az út... a Csendes-óceánon innen és túl. Útvonal: Amerika (Costa Rica, Mexikó, El Salvador, Guatemala, Belize, Honduras); Afrika (Marokkó, Tunézia, Egyiptom); Európa széle (Törökország, Grúzia, Azerbajdzsán); Ázsia (Egyiptom, Izrael, Jordánia, Omán, India, Srí Lanka, Nepál, Burma, Szingapúr, Vietnám, Laosz, Fülöp-szigetek, és a láthatóan nagyon megkedvelt: Kambodzsá), Óceánia (Mikronézia). Harminc ország, körbejárás kétszer is, persze megszakításokkal 2005–2015 között.

Kambodzsá, Angkor (kép: BG)

Mi hajtja e nagy kalandra? A kulturális és nyelvészeti antropológust leginkább a nagy kultúrák élete izgatja. Szomorúan tapasztalta, hogy nemcsak eltűntek városok, hanem az emléküik is gyorsan elhomályosult. És a titkok: „Miért épült egy kőváros Óceánia kellős közepén – amikor ma is alig laknak az emberek kőházakban?” (7.) A múlt homályában eltűnt civilizációk hol hallgattak, hol meséltek. És az Ázsia-élmény: a szegénységben élő emberek boldogabbaknak tűnnek a más komforthoz szokott szemlélőnek. Noha sok esetben még a legszegényebb országokban sem hiánycikk a jó minőségű mobiltelefon. Megérintette a vallások sokfélesége, elevenessége. Megismerkedett az iszlám változataival, Azerbajdzsán apró falujában meglátogatott egy újonnan elfogadott katolikus felekezetet, járt Buddha szülőföldjén. Elgondolkodott a templomok, a szentélyek sokszor rikító színein, érezte a katolikus vallás Srí Lanka-i és Fülöp-szigeteki túlfűtöttségét, meglepetten hallgatta Közép-Amerikában a templomi gyülekezet vidám énekét. Mi most a hatalmas távolságot a könyvlapok forgatásával szeljük át, csemegézve a sok élményből. San José ezer méter magasan van, fénylik a turisták bőre, azt hiszik, izzadnak, de csak bepárárodnak. A közlekedés kaotikus, ennek ellenére kevés a baleset. Mintha megállt volna az idő, aminek a magyar turista „módfelett örült”. Guatemalába leginkább a maják miatt ment, a maja irodalom olvasása közben megpróbálja megérteni a nagy birodalom létrejöttét és bukását (23). Egyiptomban végigkísérték a misztikumok, a Níluson hajókázva csodálta a tájat, majd érezte, amint a hajó az éjszaka leple alatt lágyan beúszik a kivilágított Luxorba (73). Srí Lankán a kultúrák, a vallások egymásra, sőt „egymásba” épülnek, barátságos, vendégszerető emberekkel találkozott, és részt vett egy hindu-buddhista zarándoklaton. Nepálban és Indiában tanúja a halottégetésnek. Kitapasztalja és túléli az ázsiai tömegközlekedést. Ahány földrész, annyi forma. Egy hagyományos, de modern arab ország: Omán, míg Dubaj: modernség, megalománia, abszurditás. A szétszakadt idő: Azerbajdzsán, a sokarcú Egyiptom, ahol nem ismerik az esőt, és megnézik a fehér embert. Jeruzsálem: egy város, két nép, három vallás. Szingapúr „kereskedelmi és gazdasági csoda”. Hogyan lehetett elérni? Sorolja a szabályokat és a büntetéseket, amelyekkel a multikulturális társadalmat összehangolják a mindennapi kulturáltsággal. A Csendes-óceán mentén óriási a népességkoncentráció, kíméletlen természetátalakítások, óriási társadalmi különbségek (az „isteni” uralkodó és az alávetett tömegek). Az összeomló kultúrák magukkal rántják a nyelveket (pl. az egyiptomi nyelv eltűnt, maját csak kuriózumként hallani, az indiai televízióban hindi angolt beszélnek, az utcán a „pidzsín angol” használatos. Sok helyen nem sokra megy a turista a nyelvvizsgájával.

Nepál (kép: BG)

Hogyan fogadják az idegent? Rácsodálkozva, segítőkészen, a nehéz helyzetekben többször kisegítették. Fontos az igazodás a helyi szabályokhoz, szokásokhoz, azok betartása: templomi látogatáskor illő öltözet, türelem: a szentföldi kiránduláshoz, az Izraelbe való bejutáskor el kell viselni a többórás ellenőrzést (102). A magyarokról rendszerint keveset tudnak, viszont magyarokkal mindenhol lehet találkozni. „Nem érdemes magyarul hangoskodni sehol.” Balázs Géza ismerkedik a nyelvekkel, kultúrákkal, írásokkal. Germanus Gyula 1936-ban írt, 1973-ban átdolgozott *Allah akbar* című könyvéből is idéz: „Egy másik világ megértése csak kultúrájának és részben nyelvének megismeréséből fakadhat”. Minden földrészhez, tájhoz értelmező kasszótárt készített, gyarapítandó az olvasó ismereteit.

A kalandozó professzor az út során naplót ír, de nem útinapló, nem beszámoló lesz belőle: itt a közvetlen megélt élmények, érzések sorakoznak rendbe szerkesztve. Kulturális utazás ez, amely a felfedezéseken túl „a világban, magunkban való elmerüléssel” is együtt jár. „Az utazás kiemel a hétköznapiakból, s olyasfajta katarzissal jár, mint egy műalkotás befogadása” (11). Az utazás „apró” gondjai alól Balázs professzor sem mentesül – jegy, átszállás, késés, zötyögés, szállodai kilátások, gyalogmenet, pénzváltás. Persze útközben ezer probléma adódik, ilyen nagy útvonalon főként kell a türelem, találékonyosság, udvariasság, némi szerencse. Igazi életveszélybe nem került, de az indiai furfangos átverések között néha megfordult a fejében: szegény a futás, de hasznos.

A sokféle életet megtapasztalva sorra vetődnek fel a kérdések. Hogyan alakítja magát a civilizáció? „Az emberiség mindig dölyfös volt, s túlzottan bízott magában”, szögezi le Balázs

Géza. A túlzó halmozás, a demográfiai sűrűség, az élvezkedő élet többnyire összeomláshoz vezetett. „Élhető”, lassú világot csak öt országban tapasztalt (10.), erre mondja a példákat, hol azért, mert nincs hadsereg, hol meg különös államforma állt össze: „buddhista, kapitalista szocializmus” (218). Mit kezd az ősi világból hirtelen kiemelt és függetlenné vált Mikronézia? Egyelőre tervek, elképzelések nélkül vergődik az „óceáni, az örök semmi közepén”. Bár az is lehet, hogy a visszafogott országoké lesz a jövő, töpreng el a kutató.

A szerző Angkorban páli feliratokkal (kép: BG archívumából)

Lenyűgöző anyagot tartunk a kézben, szemet gyönyörködtető látvány, nagy élmény. Színes képek, tájak, tárgyak, levegőben, vízen, földön, emberek között. Nem beállított formák, a mindennapok mozgása, kiváló összeállítás, kultúrtörténet néprajzkutatóknak, geográfusoknak, turizmusos szakembereknek és minden egyszerű halandónak, aki körbe akarja járni a Földet. Ízelítő és felkerekedésre inspiráló, mesélő album, szöveg és kép művészi megjelenítésben, nagy méretű oldalakon, kemény borítókkal – 447 ragyogóan megkomponált fényképpel. Elcsodálkozunk azon is, mennyi minden befér az ember életébe. Hogy csinálja, hogy bírja ezt? Bizonyára, mint a jó motor, folyamatosan tölti az akkumulátorokat. Például menet közben szemlélődik, jegyzetel, s ha mégis adódik kis „üresjárat”, reptéri várakozás, hát újraolvassa Dante *Isteni színjátékát*. (Balázs Géza – Takács Róbert: *Körbejárt Föld. Kulturális utazások a napsütötte sávban*. ASZ, MNYKNT, INTER, Budapest, 2017. 260 oldal, ára: 5900 Ft.)

*Az ismertetés megjelent az Édes Anyanyelvünk 2017/3. számában is.
A könyv megvásárolható a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda könyvesboltjában.*

MAGYARI SÁRA

ANYANYELV ÉS OKTATÁS

Magyar tannyelvű pedagógusképzés a Kárpát-medencében

Korábban az Anyanyelv és oktatás című váradi és budapesti műhelybeszélgetésünk célját így fogalmaztuk meg: A Kárpát-medencében működő tanító- és tanárképzők között nincs szervezeti kapcsolat.

A különféle gyakorlatokat szerencsés lenne megismerni, összehangolni. A Partiumi Keresztény Egyetem Tanárképző Intézetének javaslatára a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (amely korábban évtizedeken át szervezett nyári táborokat óvónőknek, tanítóknak) 2017-ben tanácskozást hívott össze az érintetteknek és tehetséges hallgatóiknak Nagyváradra és Budapestre. A program szakmai szervezőjének, Magyarai Sárának a beszámolója:

Pillanatkép a műhelybeszélgetésről (kép: Manyszi)

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága műhelykonferenciát szervezett 2017. április 28-án Budapesten, ahova a Kárpát-medencében működő magyar tannyelvű pedagógusképző intézetek vezetőit hívtuk össze együttgondolkodásra. Tanácskozásunk célja az volt, hogy feltérképezzük, mi a szerepük a fent említett intézményeknek régiójukban, milyen lehetőségeik vannak, milyen együttműködések alakíthatók ki, hogyan segíthetnénk egymás munkáját. Műhelykonferenciánkon arra is rákérdeztünk, hogy az MNYKNT milyen módon tudná szakmailag és anyagilag is segíteni a magyar tannyelvű pedagógusképzést.

Meghívásunkat 9 intézmény fogadta el, és 4 környező országból voltak a jelentkezők. Jöttek kollégák Beregszászból, Budapestről, Csíkszeredából, Egerből, Eperjesről, Komá-

romból, Nagyváradról, Nyíregyházáról. A tanácskozás során megfogalmazódott, a pedagógusképző intézetek az alábbi gondokkal küzdenek:

- A határon túli intézményekben néhol hiányt jelent az olyan szakképzett egyetemi oktató, aki magyar anyanyelvű, doktori végzettséggel rendelkezik, de az ország nyelvét is jól ismeri, hiszen bizonyos szaktantárgyak esetén ez elengedhetetlen.
- Van intézmény, ahol anyagi támogatás hiányában (Magyarországon is) problémát okoz egy vendégoktató meghívása, a könyvtárfejlesztés, a tankönyvek beszerzése, a belső kiadványok megjelentetése, a szaklapokra való előfizetés, a továbbképzési programok biztosítása.
- Szinte minden intézmény megküzd avval, hogy egyre kevesebb hallgató választja a pedagógusi pályát. Ezt tovább nehezíti, hogy vannak helyek, ahol emelt szintű értettségit kell tenniük a diákoknak az állam nyelvén, illetve magyarul nincs lehetőségük ugyanilyen szintű érettségire.
- A roma gyerekek integrálásának módszertani oktatására is nagy szükség lenne egyre több pedagógusképző intézményben.
- Fontos lenne a magyar mint idegen nyelv módszertani képzésének a bevezetése, hogy a jövőben pedagógusok ott is hatékonyan taníthassanak, ahol a gyermekek magyar nyelv-ismerete nem éri el a megfelelő szintet.
- Kisebbségi helyzetben az államnyelv második nyelvként való tanításához felzárkóztató nyelvi programok módszertani, oktatásstratégiai kidolgozására lenne igény.
- Van, ahol szakmai segítségre lenne szükség: a helyi kiadványok lektorálásában, továbbképzési programok lebonyolításában.
- Fontos lenne a magyarországi együttműködések újragondolni, partneri viszonyokat kialakítani.

A tanácskozás eredményeként három megoldási javaslatot dolgoztunk ki a jelenlévőkkel közösen:

- Létrehozunk egy online adatbázist, amely tartalmazza a Kárpát-medencében működő pedagógusképző intézetek elérhetőségét, illetve olyan oktatói hálózatot, amely által segíthetjük egymás munkáját lektorálások, továbbképzések, egyéb együttműködések során. Ennek az adatbázisnak az MNYKNT honlapja lesz a gazdája.
- A következő tanévtől megszervezzük a Határon Túli Tudományos Diákköri Konferenciát (HTTDK), melynek témája a lokális kultúra. Ezt rotációs alapon mindig más Kárpát-medencei ország szervezi majd meg.
- Az MNYKNT anyagi támogatást nyújt (meghívásos pályázati alapon) az ősz folyamán pedagógusképzőknek: 300.000 Ft értékben támogatunk könyvkiadást, rendezényszervezést és módszertani segédeszközök beszerzését.

A műhelykonferencia során többször elhangzott: a magyar nyelv megmaradásának, a magyar közösségek fennmaradásának záloga a minőségi magyar tannyelvű oktatás, melynek része kell legyen a szelekció is, de a közösségszervezés is.

Hisszük, hogy rendezvényünk ezt a célt szolgálja.

CSERVENKA JUDIT

MAGYAROK A TÉREN: CIVILEK ÉS A NEMZETPOLITIKA

Magyar napok, fesztiválok a Kárpát-medencében

Magyar napok, fesztiválok a Kárpát-medencében – és folytatva a sort: ünnepségek, megemlékezések, falunapok, azaz egy közösség összetartozásának megnyilvánulásai. Ezek változatairól, a nemzetrészenkénti sajátosságokról szóltak annak a kerekasztalnak a résztvevői, amelyet a Nemzetpolitikai Államtitkárság Stratégiai és Tájékoztatási Főosztálya hívott össze a Magyarság Háza új otthonába, a Duna Palotába.

A beszélgetés résztvevői a Magyarság Háza Kornélia termében (kép: SZJ)

A beszélgetést vezető Kántor Zoltán, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet igazgatója bevezetőjében rámutatott arra, hogy amikor egy kisebb-nagyobb közösség birtokba veszi egy-egy ünnepi alkalomra településük közterét, akkor a hétköznapiakból való kiszakadás, a hagyományok ápolása, az együttlét öröme mellett kisebbségi létben az a szándék is megjelenik, hogy megmutassák létezésüket, értékeiket a többségi társadalomnak. Tapasztalataikról, az egyedi és az általános tanulságokról kérdezte az egyes régiók képviselőit, akik közül sajnos nem jött el a Felvidéké.

A leglátványosabb megmozdulásról Szabó Lilla, a Kolozsvári Magyar Napok program-igazgatója számolhatott be. A 2010-es induláskor 5 nap alatt 100 program zajlott le, ma már nyolc napig tart 500 programmal, a Főtér mint helyszín mára kiegészült a Farkas utcával, a Romkerttel és a Sétatérrel, a résztvevők száma pedig megtízszereződött. Természetesen Erdély, a Partium, a Bánság szinte minden kisebb-nagyobb helységében tartanak fesztiválokat, falunapokat, emléknapokat, még a szórványvidékeken is. A számtalan jelző csak azért nem használható, mert az a könyv, amelynek címe: Erdélyi Magyar Civil Évkönyv 2015, igenis megszámlolta, és pontos jegyzéket mellékel a kiadvány végén. Eszerint 200 városnap és 300 falunap, tehát helyi közösségek által kezdeményezett és szervezett kisebb-nagyobb rendezvény tudatta a román többségi társadalommal a magyar kisebbség jelenlétét.

Az Évkönyv szerkesztője Bodó Barna politológus egyetemi tanár, a Szórvány Alapítvány elnöke a „miénk a tér” érzés kialakulásáról, a tér birtokbavételének fokozatairól írta a kötet bevezető tanulmányát, de a kerekasztal résztvevőjeként is rámutatott néhány fontos szempontra. Például arra, hogy a kiindulópont mindig az az igény, hogy a kisebbség megpróbál saját emlékjeleket kitenni. Ennek megnyilvánulásai 1990-től erősödtek fel, de a gátszakadást a 2000-es évek jelentették. A két véglet a kétszázezer látogatót vonzó Kolozsvári Magyar Napok, illetve a szórványvidéki Resicabánya 800 fős magyar közössége által tartott városnap. Baj, hogy a sajtó eklektikusan foglalkozik ezekkel az eseményekkel, sokszor csak a gazdasági részét látja és nem a kérdést a maga dimenziójában. Gondot jelenthet, ha a politika ki akarja sajátítani a közösségi rendezvényt, vagy ha a helyi elitek versengésének terepévé válik.

Kudlotyák Krisztina, a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet igazgatója beszámolt arról, hogy Kárpátalján a helyi nevezetességekhez kapcsolódó falunapot, fesztiváltípust az ukránok nem ismerik. Ezek a közösségek által szervezett események 2010-től inkább valamilyen történelmi eseményre vagy személyiségre építenek, ilyen Ugocsában a Kuruc-feszt, Ungváron Bercsényi, a beregi Zászlóbontás Rákóczi idézi, de a legbüszkébb a huszti Bethlen-napra, amelyet a 8%-os magyar kisebbség kezdeményezett azon a településen, ahonnan az ukrán nacionalista mozgalmak szoktak indulni. Az első évben a jóindulatú ukrán polgármester „jobb a békeesség” jelszóval Huszt legeldugottabb részére engedélyezte rendezvényüket, és elutazott arra az időre. A negyedik évben – látva a sikert, a magyarországi támogatókat – már odaadta a Főteret, maga is részt vett az ünnepségen, s most októberben az ötödik Bethlen-napokat már a többségi lakosság is várja.

Hajnal Jenő, a Vajdasági Magyar Intézet igazgatója, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke a zentai ünnepség friss élményével érkezett, elmondta, hogy Zentán, ahol mindig magyar önkormányzat volt, olyan jeles eseményt kerestek, amely mindenki számára elfogadható. Így lett 1997-ben a zentai csata, a török hódoltság alóli felszabadító harc 300. évfordulója az ünnep, s onnan indulhatott el egy pozitív folyamat a közösségi lét megnyilvánulásaiban, amelynek többségét elsősorban a tömbmagyarság által lakott területen, tehát a bácskai településeken rendezik. Ezekben összekapcsolódik a szakrális és a népi kultúra és az irodalomtól a gasztronómiáig minden, ami erősíti a magyarságtudatot, de amelybe igyekeznek bevonni az itt kisebbségben élő szerb lakosságot is.

Miközben zajlottak a hozzászólások, a vetítón peregtek az idei fesztiválok képei, s így legalább villanásokban megjelent a Felvidék is: Fülek, az Eszterlánc Országos Gyermeknéptánc Fesztivállal, a Felvidéki Juniális, a Peredi Falunap, a Bátorkeszi Borfesztivál, a Gimesi Művelődési Tábor, Martos, Gombaszög, Komáromi Napok.

Ám a kerekasztal-beszélgetés vége felé szót kért a hallgatóság soraiban ülő Komlóssy József erdőmérnök, a FUEV korábbi alelnöke, hogy elmondja, amit már sokszor meg tapasztalt, hogy az embereket nemcsak az azonos nyelv vagy a szülőföld köti össze, hanem összetartja az azonos értékrend is. Ő most jött Selmezbányáról, ahol az 1735-ben alapított Bányászati Tanintézet, később Bányászati és Erdészeti Akadémia (Trianon után Sopronba költözött) emlékére az egykori diákhagyományokat felelevenítve évente tartanak ünnepséget. Bánya- és erdőmérnökök, kohómérnökök: csehek, morvák, lengyelek, németek, szlovákok és persze magyarok hajdani egyenruháikban vonulnak fel a régi diákdalokat énekelve. Négy évvel ezelőtt még a magyarokat sörösüvegekkel dobálta meg a helyi lakosság, most ők aratták a legnagyobb tapsot. S amikor a Szent Katalin-templom ökumenikus szertartásán felhangzottak magyarul a zsoltárok és egyházi énekek, és mindenki együtt énekelt, akkor úgy érezte, hogy Selmezbánya egy napra ismét magyar lett – fejezte be rövid, de érzelemgazdag beszámolóját Komlóssy József.

Az eszmecsere zárszavában Kántor Zoltán mint moderátor és Bodó Barna a kérdés kutatója a fesztiválok hozadékait sorolták: egy-egy ilyen jeles nap már az elszármazottak naptárában is úgy szerepel, mint amihez igazítaniuk kell a jövő évi szabadságukat; év közben is egyre több a rendezvény, mert a közönség, a közösség igényli; az elszármazottakban feltámad az érzés, hogy tegyenek valamit közösségük javára. De a legfontosabb az előkerült értékek továbbörökítése és az, hogy kialakul a közösséghez tartozás új dimenziója az emberekben.

A Duna Palota belülről (kép: dunapalota.hu)

Az írást a szerző, Cservenka Judit engedélyével vettük át a felvidek.ma oldalról.

BALÁZS GÉZA

AZ ÓPERENCIÁS-TENGEREN IS TÚL

Gondolatok a magyar nyelvről – Argentínából

Benedek Zsuzsi könyve

*Sok urunk nem volt rest, se kába,
birtokát óvni ellenünk
s kitántorgott Amerikába
másfél millió emberünk.*

Ismerjük ezeket a sorokat József Attila Hazám című szonettciklusából. És a másfél millió ember még csak nem is a végső szám. Hiszen volt még ezután második világháború, „felszabadulás”, ötvenes évek, 1956, és ma is folyik a kivándorlás. Ehhez járult csaknem száz éve, 1920-ban egy összeurópai döntés, mi csak Trianonnak nevezzük, amelynek következtében több millió magyar ember került más ország, hatalom fennhatósága alá, s az elmúlt 100 évben sok helyen, sokszor nyilvánították őket idegennek, hontalannak, fosztották meg őket jogaiktól, így anyanyelvi jogaiktól is – holott nem tettek semmit, egyetlen „tévedésük” volt, hogy ott születtek. Ahogy mi magyarok keserűen mondjuk: nem ők lépték át a határokat, hanem a határok lépték át őket.

Benedek Zsuzsi könyvét Kányádi Sándor és a szerző mutatja be az Anyanyelvápolók Szövetségében (Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017. május 20.) (kép: BG)

A mai Magyarország 10 milliós lakosságán túl csaknem hárommillió ember él közvetlenül Magyarország mellett az átrajzolt határok következményeként, és többmilliós, talán 2-3 milliós a létszáma azoknak, akik Magyarországtól távol, így például Amerikában találtak új otthonra. Nevezték őket kivándorlóknak, menekülőknak, disszidenseknek, emigráltaknak. A távolra szakadtak többsége ma már csak emlékekben őrzi magyar nyelvét és identitását. A rendszerváltáskor 15 milliós összmagyarságról beszéltünk, de ez a szám ma már valószínűleg kevesebb.

Szinte csoda, hogy a magyarság, ez az ázsiai eredetű és nyomaiban még máig ázsiai gondolkodású nép ekkora történelmi utat járt be. Európai honfoglalásától, 896-tól kezdve bámulatos fejlődést mutatott: átvette az európai értékeket, de mélyen, lapangva megőrizte az ázsiaiakat is. Dante Isteni színjátékában még egyenesen irigylésre méltó „boldog Magyarországról” beszél. Ennek a világnak a fénykora a XV. században Mátyás király idősza. Majd a XVI. században az Európára törő törökök egyik védbástyájává és kis híján áldozatává vált Magyarország. De nem úgy a magyar nyelv! A magyar nyelv éppen a szétesettség, a három része szakadtság időszakában kezdett el kivirágozni. A magyarságot nem a hadi sikerek, hanem a kultúra, a nyelv, az irodalom, a vers tartotta meg magyarnak.

Dél-amerikai magyarság

Ennyi bevezető után nyugodtan rátérhetünk a dél-amerikai magyarságra. Róluk tudunk talán a legkevesebbet, velük vagyunk talán a leggyengébb kapcsolatban. Pedig tudhatnánk egymásról, pl. Torbágyi Péter Magyarok Latin-Amerikában című könyvéből (a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának kiadásában jelent meg 2004-ben), s ebben egy fejezet éppen az argentinai magyarság történetéről szól (1956-ig). A 14 ezer kilométeres távolság azonban erősen gátolja a kapcsolatok fenntartását, az ember pedig könnyen felejt, a szálak elszakadnak, elvész a nyelv és az identitás. A nyelv leginkább gyakorlati kérdés, az identitás mélyebb és titokzatosabb. A magyar nép számára az Óperenciás-tenger a világ vége: egy osztrák tartomány, Ober Enns nevéből kerekítették a magyar katonák, bevonult a népmesékbe. Az Óperenciás-tengeren túl már csak a mesék birodalmában létezik. Ma már tudjuk, ott van Amerika, amelyet a magyarok többsége soha nem látott és nem is fog látni. De közben oda is költöztek magyarok, vitték magukkal nyelvüket, kultúrájukat, s élnek ott már akár négy-öt generáció óta. Az argentinai magyarok, ahogy Benedek Zsuzsi könyvének címe is mutatja: még Az Óperenciás-tengeren is túl élnek.

A honfoglalástól a honlapig

Nekem elsősorban azért fontos emberi, jogi és magyarságkérdés a határon túlra és nagyon messzire sodródott magyarság, mert nyelvészként tudom, hogy a nyelv, az anyanyelv mennyire fontos, mennyire meghatározója gondolkodásunknak, világlátásunknak, világképünknek. Az ember mélyen érzelmi lény. Benedek Zsuzsi könyvé-

ben azok a részletek erősítenek meg ebben, amelyekben érzelmi vallomást találunk. A magyarul csak idegen környezetben tanuló-beszélő ember, amikor Magyarországra kerül, megdöbben:

„És minden kiírás magyarul, és mindenki csak magyarul beszélt. Olyan volt, mint egy álom.”

Mi magyarországi magyarok nem ismerjük ezt az érzést. Ezért sem tulajdonítunk túl nagy jelentőséget anyanyelvünknek, mert bővében vagyunk, mert soha nem éltük meg a hiányát. Fel sem tudjuk fogni, hogy milyen élmény, öröm, boldogság lehet valakinek a Duna, a hidak, az Andrássy út, a Vár, a múzeumok, a Balaton látványa, mert nekünk ez a látvány mindennapos, a magyar nyelv meg megszokott. A távolba szakadt magyar pedig azt mondja:

„Olyan volt, mint egy álom.”

Egy nyelvész nem lehet érzéketlen tárgya, a nyelv iránt. Nyelvünk, a magyar nyelv óriási titkokat őriz a messzi Ázsiából, erre sokan felhívták a figyelmet, de mi még nem értékeljük eléggé. Ezért jó érzés látni, hallani, hogy milyen erős összetartó erő lehet még a mesebeli Óperenciás-tengeren is túl. Bizonyos tekintetben a magyar nyelvet jobban látják a távolba szakadtak. Részben azért, mert számukra a nyelv gyors változása megszűnt: ők spanyol nyelvi környezetben egy több generációval korábbi nyelvet használnak. Részben azért, mert egy más nyelv felől nézve a magyar nyelvet mindig feltűnik olyasmi, ami az anyanyelvi beszélőnek nem. Vegyünk néhány példát!

Az ÉLETTÁRS szó a mai magyarban kicsit pejoratív hangzású. Aki élettárs, az nem férj és nem feleség, csak egy lazább és nem is feltétlenül jogi kapcsolat. Benedek Zsuzsi azonban másként látja: „Hiszen, amikor házasodunk, pont ezt keressük párunkban! Egy társat, akivel az életünket leéljük jóban, rosszban, hiszen a házasság erről szól.” (17–18.) Látja az új szavaknak a régi szavaknak a logikáján való alakulását: honfoglalás, honvéd, honvédség, honfi és persze a vadonatúj kifejezés a home page-re: honlap (28). Így jutunk el a honfoglalástól a honlapig! A két kultúra, az argentin és magyar egybefonódása is felbukkan:

„Isten éltesse az édesanyákat, májusban Magyarországon, októberben Argentínában! Isten éltesse a kismamákat! (Ez is szép, jó magyar szó: kismama, gyermeket váró fiatal nő.) Nem is győzöm csodálni ezt a nyelvet. Mindig újra meglep valamivel. Mindig újra hálát adok, hogy ez az anyanyelvem! Hálát adok szüleimnek, hogy ezt a nagy értéket átadták nekünk!” (35)

Benedek Zsuzsi könyve lírai árnyalású, szívet indító kis könyv a magyar nyelvről. Részben személyes: Mit jelent egy Argentínában született valakinek magyarnak lenni? Másodrészen tanító: Előadások, meditációk anyanyelvünkről. Harmadrészt gyakorlati: Csak egy kicsit beszéljünk magyarul! Nyelvleckék az ott levőknek... Nem tanulmány, nem tankönyv, nem is ismeretterjesztő könyv. Talán leginkább anyanyelvi naplónak nevezném, személyes, bátorító, az anyanyelv megőrzésére, fejlesztésére figyelmeztető. Az utolsó sorokban például ezzel:

„Minden gyerek előbb-utóbb számon kéri szüleitől, hogy miért nem tanították meg neki anyanyelvünket.”

Akinek megtanította, ezzel köszönte meg:

„nem tudom elképzelni, hogy mit jelent az, hogy UGYANAZT a nyelvet beszélük, hogy mit érez azáltal, hogy édesanyja nevét beszéli” (96).

Benedek Zsuzsi könyve egyben a nagyon távoli, nagyon elfelejtett argentinai magyarság létére figyelmeztető felhívás is. Argentína és Magyarország között sok láthatatlan kapocs, szál van – éppen tegnap (2017. május 26-án) a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen rendeztek emlékkonferenciát a 48–49-es szabadságharc Argentínába emigrált legendás tábornokának, Czetz Jánosnak az emlékére – akit Argentínában is szeretnek és tisztelnek, és így a két nép barátságának, kapcsolatának és sok tekintetben talán közös sorsának is a jelképe. A Magyarországtól távol élő magyarok lehetnek annak a bizonyos népek közötti barátságnak a fontos követei, amire annyira áhítózunk. A világban természetessé válik a sokféle kultúra találkozása, és meg kell teremteni a sokféle kultúra és nyelv konfliktusmentes együttélését. A kivándorolt magyarok szeretik új hazájukat, hasznos polgárai jelen esetben Argentínának, de nem feledik a régit sem, amely megpróbálja kisugárzó erejével, szervezeteivel, és remélhetőleg belső békéjével a világ magyarságát összefogni, annak közös érzelmi-szellemi otthona lenni. (Benedek Zsuzsi: Az Óperenciás-tengeren is túl. Gondolatok a magyar nyelvről. Corvin Kiadó, Déva, 2017. 96 oldal)

Megjegyzés: Elhangzott 2017. május 27-én a budapesti Argentin Nagykövetségen, őexcellenciája Maximiliano Gregorio-Cernadas, az Argentin Köztársaság nagykövete jelenlétében. A könyvbemutatón Benedek Zsuzsi elmesélte magyaroktatói munkáját Chilében és Argentínában (többek között a jelenlegi nagykövetet is tanította). A jelenlévők föllevenítették a Buenos Aires-i magyarok találkozóit.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A NYELVHASZNÁLAT KÉRDÉSEI A KORTÁRS ERDÉLYI MAGYAR KULTÚRÁBAN

Szilágyi N. Sándor kolozsvári nyelvész egy gyakran hivatkozott interjújában az adekvát nyelvhasználat helyzet- és személyfüggőségéről beszél a következőképpen:

„Nincs EGY magyar nyelv. Mert a magyar nyelv nem »odakint« van, hanem »idebent«, a fejünkben, és annyi van, ahány ember magyarul beszél, és nincs két egyforma, még ha ezek annyira hasonlítanak is amúgy, hogy könnyen megértjük egymást.”¹ Az utóbbi években-évtizedekben a nyelvhasználatról szakszerűen, tudományos igénnyel foglalkozók szövegeiben előtérbe került a „regionális köznyelv” fogalma, amelyik az összmagyar nyelvi sztenderdhez képest a regionálisan használt nyelvhez viszonyít. Ebben a megközelítésben a nyelvhasználók nyelvi kompetenciájának megítélésekor elsősorban a regionális köznyelvből kell kiindulnunk – és itt akár nyelvjárási sajátosságokra, tájszókra, mondatszerkesztési sajátosságokra is gondolhatunk. A nyilvános megszólalás szabályrendszere is – az írott és audiovizuális sajtó például – e regionális köznyelv figyelembe vételével ítélandó meg, az igazán árnyalt és kompetens nyelvhasználatához pedig a kódváltás képessége is hozzátartozik: az alkalmazkodás a nyelvhasználatban ahhoz a helyzethez, ahhoz a médiumhoz, amelyben éppen megszólalunk. Mint Szilágyi N. Sándor mondja: „A teljes anyanyelvtudás éppen abban áll, hogy helyzetnek megfelelően tudjunk átváltani egyik nyelvváltozatról a másikra, és mindegyikkel boldogulunk. Az a fontos, hogy a nyelv, amit használunk, átlátszó legyen, vagyis a hallgató ne arra figyeljen, ahogyan mondjuk, hanem arra, amit mondunk. Székelyföldi piacon átlátszó, ha azt kérdelem: mennyi a pityóka? Ha viszont egy közgazdász egy tévéműsorban a burgonya (vagy krumpli) helyett a pityóka áráról beszél, az már nem átlátszó, mert arra a hallgató már felkapja a fejét.”²

Ebben a megközelítésben természetesen ugyanúgy vizsgálhatók a nyelvi normától történő eltérések, mint ha csupán egyetlen sztenderd nyelvváltozatot tételeznénk. 2010-ben például a BBTE Kommunikáció és Közkapcsolatok, illetve Újságírás Tanszékeinek munkatársai nyelvész kollégák bevonásával felmérték a temesvári, nagyvárad, szatmári és kolozsvári rádió- és tévéadók belső munkatársainak nyelvhasználatát,³ és számos konkrét példát találtak az ejtési vagy mondatszerkesztési normáktól való eltérésre. Nyilván humoros hatásúak a nyelvi árnyalatok teljességét átlátók számára az ilyen mondatok: „belecsicseregte a túloldalába a telefonnak”; vagy: „szórakozásnak teszik ki magukat”; „a jóslat nem válik vízzé”. És lehet olyan példákat is találni a publikált médiajelentésben, amelyek fonetikailag vagy szintaktikailag

nem helyénvalóak. Fontos viszont hangsúlyozni, hogy ez a felmérés kifejezetten a híradók és beszélgető- illetve magazinműsorok munkatársainak (tehát bemondóinak, szerkesztőinek, műsorvezetőinek, riportereinek) nyelvhasználatát vizsgálta, a meghívott vendégeket például nem. Ebben a választásban benne van tehát, hogy a hírműsorokban, illetve a magazinműsorokban dolgozó munkatársakkal szemben valóban elvárás a sztenderd nyelvhasználathoz való alkalmazkodás – a nyilvános beszédnek ez kétségtelenül az a formája, és pontosan az a helyzet, amikor a nyelvi transzparenciát, az üzenet pontos közvetítését várjuk a beszélőtől. Ugyanakkor elképzelhetőek olyan helyzetek, amikor éppen a sztenderd nyelvváltozat (vagy annak egy merevvé stilizált változata) válhat inadekváttá egy adott szituációban. Szilágyi N. Sándor erről a következőt mondja: „Vannak (...), ha nem is nagyon sokan, akik azt hiszik, az a jó, ha minden helyzetben, minden környezetben egyformán a standardot próbálják használni mindenáron, de az ilyen embert általában körbecsodáljuk, ha észrevette, hogy nagyobbat ne mondjak. Tulajdonképpen ez is ugyanolyan hiányos nyelvhasználat, mint amit ő annyira elítél, hiszen arról van szó, hogy az illető nem vált át a nem-standard változatra akkor sem, mikor pedig át kellene. Akkor pedig hiába olyan büszke rá, hogy ő mindig »helyesen« beszél, mert abban a helyzetben az ő beszéde nem átlátszó. (...) A fontos az, hogy mikor le kell írni, vagy olyan környezetben kell használni, ahol a standard forma a helyénvaló, akkor tudjuk, hogy ott hogy kell mondani.”⁴

Kolozsvári Szent Mihály-templom (kép: MZS)

A nyelvhasználat helyzetfüggőségének szempontját figyelembe véve a továbbiakban az erdélyi nyelvváltozatok irodalmi megjelenítésének és az ezzel kapcsolatos elvárások változásának vázlatos áttekintését próbálom elvégezni. Példáim legnagyobb része a kortárs

irodalomból származik majd, hiszen azt gondolom, a mindenkori kortárs irodalom érzékenyen képes reagálni arra, ami a nyelvhasználók számára valódi problémát jelenthet.

Mivel azonban az előadásom címe az erdélyi magyar kultúra egészének átfogását ígéri, fontosnak tartom, hogy előbb kitérjek arra is, mennyiben tekinthető az erdélyi magyar kultúra fogalma egységesnek, illetőleg homogénnek. Ennek érzékeltetésére egy harmincas évekből származó irodalmi idézetet választottam, amelynek fontos sajátossága, hogy egy konkrét nyelvhasználati szituációt jelenít meg: magyarországiak és erdélyiek találkozását – illetve annak a nyelvi viselkedésnek egy lehetséges változatát is, amelyik az ilyen találkozásokot kísérheti. Ugyanakkor differenciálja az idézet az erdélyi magyar lakosság élethelyzeteit, ruhaviseletét, közvetve magát a nyelvhasználatot is, egy olyan elnagyolt és a beszélő szempontjából hamisnak tételezhető elvárással szemben, amelyik kívülről homogenizálni próbálná az erdélyiséget, egyfajta leegyszerűsítő értelmezés érdekében. Az idézet Szántó György *Öt fekete holló* című önéletrajzi regényéből való, és az erdélyi írók 1933-as budapesti könyvnapon történő szereplését eleveníti fel: „azt hitték, hogy Erdély csupa havas, és abban kizárólag székelyek laknak. A székelyekről viszont azt, hogy mind fadöntők vagy havasi pásztorok, mert a hegyekben nem terem semmi. Így kizárólag fadöntésből, borvízből és könyveladásból élnek. [...] Kétségbeesetten harcoltunk e jótekonysági akció ellen. Magyaráztuk, hogy románok, magyarok, szászok, örmények, bolgárok is szép számmal élnek ott, és hogy egész jól megférünk egymással. – Ó, tudjuk mi. Tudunk mi mindent. Szegények. És milyen takarosak ezek a fehérnépek ezekben a székelyruhákban. Úgy mondták erdélyiesen – fehérnépek. Hogy mutogassák helyrajzi ismereteiket. Ha farkasokat árultunk volna véletlenül vagy krumplit, azt biztosan toportyánféregnek és pityókának nevezték volna, csupa honfibúból. De hogy csak Erzsike ruhája volt székely, Sulié és Adélé kalotaszegi, erről Bodornén kívül senkinek sem volt fogalma.”⁵

Szántó György beszámolója érzékletesen mutatja meg az erdélyiség térbeli-kulturális rétegzettségét, illetve a viszonyát a róla kialakult sztereotípiákhoz. Ehhez hozzátehetjük az időbeli változások következtében létrejövő rétegződést. Kétségtelen, hogy a huszadik század elejétől kezdődően az erdélyi magyar regionális köznyelv is alakult, és az eltelt évtizedek során ez a fokozatos alakulás – például a romániai közigazgatási, társadalmi és demográfiai sajátosságok folytán – a román nyelvvel érintkezésben történt.⁶

Mivel az alábbiakban irodalomról, irodalmi művekről lesz főleg szó, fontosnak tartom felvetni az irodalom és a sztenderd nyelvhasználat viszonyának kérdését is. Többször idézett interjújában Szilágyi N. Sándor is arról beszél, hogy „az írott nyelvváltozattól elvárható, hogy alkalmazkodjon a standard nyelvhez.”⁷ Ezt az észrevételt árnyalva, a továbbiakban a kortárs irodalomból vett példákban kiindulva azt a hipotézist vetném fel, hogy az irodalom bizonyos vonatkozásaiban inkább a beszélt, nem-sztenderd nyelvhez idomul, mint az elvont, írott

szttenderdhez: ilyen értelemben igen gyakran beszélt nyelvi idézetként viselkedik. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy különböző stratégiák révén a nyelvi tudatosságot erősíti, így közvetve a nyelvi igényességet, illetve a Szilágyi N. Sándor által is emlegetett differenciált, helyzetfüggő kódválasztást. Lássuk tehát, milyen alternatív stratégiái vannak az irodalmi nyelvnek a nyelvi reflektáltság erősítésére az emelkedett, választékos nyelvhasználat mellett.

A Trianon utáni erdélyi magyar irodalomban kétségkívül létező elvárás volt az emelkedett, nem ritkán tragizáló hangnem. Reményik Sándor vagy Tompa László verseit olvasva a nyelvhasználatnak ez a módja nyilvánvaló. Ennek a kódznak a legpontosabb kritikáját alighanem Dsida Jenő végezte el *Tükör előtt* című verses önéletrajzában, a következőképpen:

(...) Jaj, ha hallaná Ady!

Az ő tusázó, véres szellemének
hatása, hogy a játszi hangulat
megvetve bujdosik a magyar ének
berkeiben és többé nem mulat.
Kik vígat irtak, szemlesütve félnek,
mint csempészek, ha zubbonyuk alatt
tilos bankókat rejtjenek a ráncok
s matatják őket vizslató fináncok.

Kicsit nagyképűek vagyunk s olyan
jelmondatunk is: „Századokra termelj
s tekintsd magad halálos komolyan!”
Lantunk nyögesztő, félmázsás teher, mely
úgy zeng, mint jégzajláskor a folyam
s nem pengi ki a habzó, fürgé csermely
ezüstkövek közt zirrenő neszét.
Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!

Jelen előadás kontextusában fontosnak tartom kiemelni Dsida *beszédszerűsége*re vonatkozó igényét – amelyik reális, köznapi szituációkhoz is képes alkalmazkodni. Dsida Jenő nem csupán játékossága, hanem nyelvének rugalmassága, beszélt nyelvhez is idomulni tudó jellege miatt válhatott a későbbi nemzedékek egyik leginkább kedvelt erdélyi költőjévé.

Később, a hatvanas-hetvenes évektől kezdődően Sütő András életműve vált az erdélyi emelkedett nyelvhasználat paradigmaticus példájává, egyben pedig – a mezősegi, identitásválságba került népesség nyelvhasználatának diagnózisából kiindulva – a nyelvféltés, nyelvőrzés attitűdjének legismertebb erdélyi megfogalmazójává. Egy 2014-es, marosvásárhelyi Sütő András-konferencián ketten is felidéztek, hogy már a Ceaușescu-féle diktatúra idején is érzékelték valamiféle disszonáns elemet ebben az írói stratégiában. Aradi József, egykori Korunk-szerkesztő egy 1979-es írásának gondolatmenetét rekonstruálva jellemzi a Sütő-paradigmával szembeni egykori ellenérveit a következőképpen: „zokon vettem (...) Sütő András

»nyelvterelő«, »szóvigyázó« metaforáit. Karácsony Sándor nevelőt és neveltet mellérendelő nyelvfelfogását állítottam akkor szembe Sütőével: Karácsony Sándor szerint a nyelv élő organizmus, a mindennapi nyelvhasználatban a beszélők egyenrangúak, a nyelv folyamatosan újratertett »alku« beszélő és befogadó között».⁸ Noha saját egykori álláspontját ma már árnyalandónak látja, adatokkal alátámasztott vizsgálódása azt mutatja, hogy a Sütő-művek jelenleg nem vesznek részt a digitális világban otthonosan mozgó nemzedékek eszmecseréiben, beszélgetéseiben – és ez talán összefügg a szövegek és a szerzői alapállás jellegével.

A kortárs erdélyi magyar próza egyik legfontosabb alkotója, Vida Gábor, aki a Látó szerkesztője is, hasonló tapasztalatról számol be a Sütő-művekkel kapcsolatban: „Jól emlékszem, hogy 1988-ban a *Perzsák* volt az az esszé, amely után letettem Sütő műveit. (...) Akkor már elég sokan lehettünk, akik ezt a virágnyelvet nem tartottuk a magunk számára érvényesnek, nem akartunk megadott kulcsok szerint olvasni. Untuk az anyanyelvfitést, az ápolását és az őriztetését. Szűk volt az a partikularizmus, amibe a deklarált étosza belekényszeríteni próbált. Az anyanyelv nem egyszerűen az anyámtól tanult nyelv, hanem az, amire a világ épül, nem az, amit kapok, hanem amit létrehozok belőle.”⁹ A nyelvkoncepció, akárcsak Aradi Józsefnél, itt is az élő, organikus, aktívan használt nyelv centrális szerepét tételezi. A legfontosabb – látszik mondani Vida Gábor – a nyelv fesztelen, természetes, beszédszerű használata. Ha ez a viszonyulás létezik a beszélőkben, akkor minden alakul, minden alakítható, ami a nyelvvel összefügg.

Legrövidebben tehát úgy lehetne összegezni a kortárs erdélyi magyar irodalom önképének alakulását az utóbbi évtizedekben, mint az élőbeszédszerűség felé történő elmozdulás különböző perspektívák felől más-másképpen láttatott folyamatát – hiszen ennek a változásnak kétségkívül különböző olvasatai lehetnek: vannak, akik számára ez valamiféle önfeladást jelent a sztenderd nyelvi normák feladásával együtt, és vannak, akik számára a létező nyelv s rajta keresztül a létező világ reflexiójának kihagyhatatlan lehetőségét.

Dsida Jenő verséből láthattuk, hogy a beszédszerűség jelenlétének voltaképpen az erdélyi irodalom korai történetében is megvan a maga funkciója, megvannak a hívei: ez az elképzelés végigkíséri magának az erdélyi irodalomnak az időbeli kibontakozását, és az, hogy mennyire tűnik vagy mennyire nem tűnik dominánsnak, voltaképpen a befogadói szinten dől el történetileg is, illetve a kortárs fejleményeket tekintve is. A beszédszerűség igényét figyelhetjük meg Tamási Áron vagy Nyíró József húszas-harmincas években írt prózáiban a regionalizmusok használata révén, amelyek nem csupán a szereplői, hanem olykor az elbeszélői szólamban is megjelennek. A kortárs irodalom székei nyelvjárási fordulatokat használó szerzői, mint Sántha Attila, Muszka Sándor, Orbán János Dénes, György Attila, vagy a *Bányavidék*-trilógia nyelvét angolszász regionalizmusok mintájára, de ugyancsak a székei nyelvi anyagra építve megalkotó Székely Csaba egyrészt egy létező nyelvi állapotból indulnak ki – abból, hogy Székelyföldön a beszélt nyelvben erős nyelvjárási sajátosságok érvényesülnek –, másrészt rálátást kínálnak erre a nyelvi állapotr. Ezek-

ben a művekben a köznapi nyelvi regiszter, a hibás, esetenként akár trágár kifejezések humoros funkciójú használata is megjelenik, mindehhez pedig a nyelvi felszabadultság érzete társul.

Ugyanakkor feltűnik a „rontott”, töredékes, törmelékes nyelvhasználat egy másik lehetséges funkciója is a kortárs erdélyi művekben: Ferenczes István *Didergés* című hosszúverse Domonkos István *Kormányeltörésben*-jéhez mérhetően alkot meg nyelvszerűségében/világszerűségében egy köztes identitású beszélőt, aki alulstilizált, rontott nyelven készít leltárt arról, ami az ezredfordulón identitásképző lehet számára. Magyar és román szavakat egyaránt használó, archaikus nyelvű, de fogyasztói kultúrárt habzsoló figura hosszú monológjáról van szó, aki Bukarest, Budapest és Csíksomlyó között ingázik: „volt voltam / izé / lett lettem ez az / talán talán / sem nem ez / sem nem az / állj ide állj oda / bévül siralmas / küjjel borzalmas / állatokval egyenlő es / angyalokval leendő es / eccer Bukarest / máccor Budapest / tegnapon Moszka tér / holnapon Cismigiu”.

Ennek a rendszerváltás utáni tapasztalatokat megjelenítő szövegnek a közvetlen előzményeit a hetvenes évek erdélyi magyar költészetében is azonosíthatjuk. A kolozsvári magyar napilap Szócs Géza által 1978 és 1981 közt szerkesztett *Fellegvár* című mellékletében jelent meg Cselényi Béla 42. című verse, ilyen mondatokkal:

mit még hogy mind csinájam az eszemet a kaszericának
sokalta előb mondhatta volna hogy né
mivel felveték a procseszverbált
pursiszimplu zákányos a csávo bolondujak meg ha nem
pionér becsület úristenemre mind frekál engem

A vers a fonetikai sajátosságokat is rögzíti, a röviden ejtett magán- és mássalhangzókat például, a mondat szerkesztés és a szókészlet pedig erős román nyelvi hatást mutat. A *Fellegvár*-ban a vers Szócs Géza kommentárja/értelmezése kíséretében jelent meg, aki megidézi egyrészt azt a vélekedést, miszerint a verset első, szóbeli elhangzásakor a Gaál Gábor Körben a korszak legdrámaibb versének nevezték. Másrészt összekapcsolja a verset annak a tudatállapotnak a megjelenítésével, amelyben az árnyalt nyelvhasználat és az árnyalt gondolkodás hiánya összefügg – és ezek a hiányok mintegy kísérik, megjelenítik az ezzel járó kiszolgáltatottságot, manipulálhatóságot is. Ahogy Szócs Géza mondja: „Tudjuk, ki beszél így. A portré élethű, és (...) valóban drámai. Tévedne az, aki az egészet mint egy lehetséges »Beszéljünk helyesen« mozgalom pamfletjét olvasná. Cselényi verse sokkal többet mond annál, hogy »íme, milyen csúnya dolog, ha nem beszélünk szépen, tisztán, helyesen magyarul«. Mi a vers főhősének tragédiája? Hogy aki nem beszél helyesen, az nem is gondolkodhat helyesen; ép gondolatainkat csak ép nyelven lehet megfogalmazni – vágjuk rá rögtön. Cselényi hősének esete – hogy ne mondjuk, végzete – ezen túlmenően, az emberi sors minőségének mélypontját jelzi, az Anyanyelv Nélküli Ember kiszolgáltatottságát, balszerencsés, reménytelen, szomorú elesettségét. Ezt az embert, akiben a legellentétesebb tudatformák keverednek, aki számára a pionír-becsületszó és istenes esküdözés békésen megfér, akiről egyáltalán min-

den lepergett, és akit a rajta kívül és önélküle zajló történelem a sors perifériájára vetett; a bárdolatlanul, triviálisan hebegő kijátszottat (...) persze, hogy becsapják, persze, hogy megbüntetik, (...) emberünk pedig a talponállóban méltatlankodó, sértett, ugató hangon fogja elmesélni közönségének, hogy: »mivel felveték a procseszverbált pursiszimplu...«¹⁰ Szőcs Géza – a hetvenes évek végén – a gondolkodásbeli zavarosságot, a reflexióhiányt, a manipulálhatóságot tartja legveszélyesebbnek a kevert kódú nyelvi megnyilatkozás kapcsán.

Az irodalom nagy lehetősége a tapasztalatok átélhetővé tétele: ebben az értelemben sokkal inkább a megmutatás, a színre vitel terepe, mint a meggyőzés. A kortárs erdélyi magyar irodalom a nyelvben való létezés, a nyelvi viselkedés legkülönbözőbb változatait volt képes megjeleníteni a legutóbbi évtizedekben: Kovács András Ferenc nyelvi hagyományrétegek és regiszterek között fesztelenül átjáró, a műveltség legváltozatosabb rétegeit mozgósító költészetében, Visky András szakrális és köznapi szférákat egymás mellé helyező versvilágában, Láng Zsolt az erdélyi emlékirók nyelvét kortársi módon újragondoló prózájában, és hosszasan lehetne sorolni még a példákat. Írásom végkövetkeztetéseként azt emelném ki, hogy az erdélyi magyar irodalom tükrében – ahogy általában az irodalom tükrében – talán nincs fontosabb a nyelvi *tapasztalatok* szerzésénél. Annak a véleménynek az analógiájára, amely szerint az irodalomban rengeteg érdekes emberrel találkozhatunk és ismerkedhetünk meg, olyanokkal is, akikkel a való életben nem, s a találkozás mégis élményszerű lesz. Kijelenthetjük azt is, hogy az irodalomban rengeteg nyelvváltozattal, beszélői stratégiával, egyszemélyes dialektussal ismerkedhetünk meg. És minél több ilyen nyelvi helyzetben vagyunk járatosak, annál több helyzetben tudunk nyelvileg helyénvalóan viselkedni, annál pontosabban látjuk a helyzetekben önmagunkat.

Elhangzott 2016. április 11-én Sárospatakon, az 50., jubileumi Magyar Nyelv Hete rendezvénysorozatának keretén belül.

JEGYZETEK

- 1 Szilágyi N. Sándor: *Nincs olyan, hogy A Magyar Nyelv*. Kérdezett T. Koós Imola. Maszol 2013. november 29. <http://www.maszol.ro/index.php/kultura/20688-szilagy-i-n-sandor-nincs-olyan-hogy-a-magyar-nyelv>
- 2 Uo.
- 3 *Magyar nyelvű audiovizuális műsorok monitorizációja*. Me.dok 2011/2. 5–37.
- 4 Szilágyi N. Sándor: i. m.
- 5 Szántó György: *Öt fekete holló*. Kriterion, Bukarest, 1982. 475.
- 6 *Magyar nyelvű audiovizuális műsorok monitorizációja*. i. m. 6.
- 7 Szilágyi N. Sándor: i. m.
- 8 Aradi József: *Hagymahántás-kísérletek – Sütő András digitális halála és feltámadása*. In: Lázok János (szerk.): *(M)ilyen gazdagok vagyunk (?)*. Sütő András-műhelykonferencia. Polis – UArtPress, Kolozsvár–Marosvásárhely, 2015. 162.
- 9 Vida Gábor: *Én lenni perzsa – nem!* In: Lázok János (szerk.): *(M)ilyen gazdagok vagyunk (?)*. Sütő András-műhelykonferencia. Polis – UArtPress, Kolozsvár–Marosvásárhely, 2015. 80–81.
- 10 Szőcs Géza: *Cselényi Béla 42. című verséről*. In: Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban*. Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1994. 290. Maga a Cselényi-vers is olvasható a kötet 289. oldalán.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

HOGYAN LETT A TRANSZSZILVANIZMUS-BÓL TRANSZILVANIZMUS?

Állampolgári javaslatra. Péntek János korábbi javaslatát Balázs Imre József karolta föl és vitte végig.

Először az Élet és Tudománynak írt, azután az akadémiai helyesírási portálnak, végül győzött: a 2015-ös szabályzat szójegyzékében már ez szerepel: transzilvanizmus. De haladjunk sorjában! (A dokumentumokat Balázs Imre József bocsátotta rendelkezésünkre.)

2003. Első levél a transzról

Tisztelt Grétsy László, tisztelt Holczer József!

Balázs Imre József vagyok, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékének tanársegéde, a Transzszilvanizmus nevet viselő tantárgy oktatója. 1999 óta a Korunk irodalmi rovatát is szerkesztem.

Nem jelentkeznék, ha az Élet és Tudomány március 28-i számában nem került volna újra terítékre a „transzszilvanizmus” írásmódjának kérdése, olyan megvilágításban, amelylyel több érintett irodalmár és nyelvész kollegámmal együtt nem érthetünk egyet. Transzsz... vagy transzsz...? című cikkében Holczer József többek között a „transzszibériai”, illetve a „transzszilván” írásmódok hibás voltát igyekszik bizonyítani, egyértelmű analógiát tételezve a két, példaként említett szó írásmódja között. Azt rögtön előrebocsátanám, hogy egyetértek Holczer Józseffel abban, hogy az általa kifogásolt írásmódok valóban hibásak. A továbbiakban amellett szeretnék érvelni, hogy a két szó írásmódja mégsem tekinthető analógnak, egyszersmind pedig, az érvényben levő helyesírási kézikönyvtár által javasolt változat ellenében is, a „transzilvanizmus” írásmód mellett próbálnék néhány érvet felhozni.

A Korunk 2000. júliusi számában Péntek János nyelvészprofesszor meggyőzően foglalta össze az írásmód előzményeit, utalva arra, hogy a kifejezés kodifikációja, szótárakba való illesztése korábban „gyanús ideológiai tartalma” miatt a rendszerváltás utáni évekre maradt. Ekkorra már több változatban terjedt el a terminus írásmódja, a leggyakrabban használt fő változat azonban, amely az erdélyi kiadású irodalomtankönyvekben, kézikönyvekben (így például Kántor Lajos és Láng Gusztáv több kiadást megért Romániai magyar irodalom 1945–1970 című irodalomtörténetében is) a „transzilvanizmus” lett. A gondolatkör mindmáig egyetlen monográfsa, Pomogáts Béla szintén egyetlen sz-szel írta könyve címében a szót, igaz, ő kissé archaizálva a „transzilvánizmus” változatot használta. (L. Pomogáts Béla: A

transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája. Bp., Akadémiai Kiadó, 1983.) Ezzel az írásmóddal kapcsolatban annyit jegyeznek meg csupán, hogy talán az orgánum–organizmus–organikus és az ehhez hasonló írásmódok logikája mentén lehetne átírni „transzilvanizmus”-sá.

Ehhez képest meglepetésként érték az irodalomtörténészeket, könyvkiadókat a helyesírási kézisztár 1991-es kiadásába felvett transzszilvanizmus, transzszilvanizmusa szóalakok. A továbbiakban természetesen számos kiadó, szerkesztő a kodifikált változatot igyekezett követni Magyarországon és Erdélyben egyaránt, de akadtak olyan kiadványok is, amelyekben továbbra is az egyszerűbb, transzilvanizmus változat jelent meg.

Csupán helyesírás vagy annál több? című, említett Korunk-cikkében Péntek János egyrészt felhívja a figyelmet az Idegen szavak és kifejezések szótárának latinos, de egyetlen s-sel írott Transylvania szóalakra. (Ehhez hozzá lehetne tenni például a közkézen forgó, Ország-h-féle angol–magyar szótárak azonos szóalakját.) Másrészt felveti, hogy a transzjordániai vagy transzszibériai szavak használata jelentősen eltér a viszonylag elhomályosult transzszilvánétól. Az analógia a két összetétel között ott sántít tehát, hogy míg a második összetevő (a Szibéria, Jordánia, avantgárd stb., lehetne gyarapítani a példákat) önmagában is használatos az előbbi esetben, a „Szilvánia” vagy „szilvanizmus” önmagukban nem használatosak. Ez is jelzi az összetétel elhomályosult jellegét.

Az érvényben levő helyesírási kézisztár tehát a szóelemző írásmód logikája mentén lemondott egyrészt az „egyszerűsítő írásmód” elvéről ebben az esetben, ugyanakkor, ha úgy tetszik, a „hagyományos írásmód” elvéről is, amennyiben elvetett egy viszonylag széles körben (és ami fontos: szakmai körben is) leülepedett írásgyakorlatot. Saját álláspontom ebben az esetben megegyezik a Péntek János professzoréval, aki így zárja cikke gondolatmenetét: „a késői kodifikáció szembekerült egy viszonylag leülepedett írásgyakorlattal, azaz a nyelvhasználattal: a transzszilvanizmus a transzilvanizmussal. (...) Magam fontos eredménynek tartom, hogy a szó végre bekerült a helyesírási szótárba, saját írásgyakorlatomban követtem is a szótár ajánlását, őszintén szólva egyre kevesebb meggyőződéssel. Ugyanis a gyakorlaton, a hagyományon kívül fontosnak érzem az egyszerűség szempontját is. (...) A szabályozás nem örök időkre szól. Elképzelhető, hogy a helyesírási szótár következő kiadásában a szerkesztők az általánosabb és nagyobb múltú gyakorlathoz igazodnak.”

A probléma megnyugtató megoldását valóban abban látnám magam is, ha a kérdéses szó írásmódját a létező szakirodalom áttekintésével, a felvetett álláspontok figyelembe vételével újratárgyalná a helyesírási szótár szerkesztőbizottsága. Ezúton ajánlanám tehát a problémát a széles körű szakmai nyilvánosság figyelmébe. A javaslatom röviden így összegezhető: transzszibériai, de transzilvanizmus.

Tisztelettel: Balázs Imre József, Kolozsvár, 2003. május 22.

2013. Újabb levél a transzról (Nyelvtudományi Intézet)

Jó napot kívánok!

A transzilvanizmus/transzszilvanizmus szó írásmódjával kapcsolatban szeretnék szakvéleményt kérni. A probléma személyesen érint, ugyanis a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudo-

mányegyetemen a Transzszilvanizmus című tantárgy oktatója vagyok, ugyanakkor nem értek egyet a szónak ezzel az írásmódjával.

Alább beiktatom egy 2003-ban a tárgykörben írt olvasói leveletem, amelyet az Élet és Tudomány szerkesztőségéhez írtam egy cikk kapcsán, amely a transzszilvanizmus írásmódját a transzszibériai szó írásmódjával tartotta analógnak. Az olvasói levél végül nem jelent meg, bár beérkezéséről visszajelzést kaptam.

Csatolom ezenkívül Péntek János nyelvészprofesszornak a Korunk 2000. júliusi számában ezzel kapcsolatban megjelent (olvasói levelemben is hivatkozott) írását, illetve a Romániai magyar irodalmi lexikon 2010-es kiadásának transzilvanizmus szócikkének első oldalát (a szócikket Dávid Gyula fogalmazta), amely a szó írásmódjának problematikusságára hívja fel a figyelmet.

Tisztelettel, Dr. Balázs Imre József egyetemi adjunktus, BBTE Kolozsvár Magyar Irodalomtudományi Intézet

Erdélyi táj (kép: MZS)

2015. A magyar helyesírás szabályai: transzilvanizmus

Szakirodalmi tájékoztató és megjegyzés:

Péntek János írása időközben egy kötetébe is bekerült, elektronikus formában itt elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=1719>

Dávid Gyula transzilvanizmus szócikke a Romániai magyar irodalmi lexikon 2010-ben megjelent kötetéből itt olvasható elektronikusan: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4785/>

Az elektronikus változathoz viszont lemaradt az a(z) egyébként szerintem tárgyi tévedést (az 1999-es dátumot) tartalmazó lap alji jegyzet, amelyik a szimpla sz-es írásmódot indokolja a lexikonban. Az, hogy Dávid Gyula a lexikonban szembement az akkoriban még kodifikált „transzszilvanizmus” szóalakkal (pontosabban: visszatért az 1989 előtti általános szóalakhoz), mintegy utólag is igazolta Péntek János tanár úr cikkben kifejezett aggodalmát: „Külön transzilván helyesírást, gondolom, senki nem óhajt.” Azt gondolom, az új szabályozás folytán ezt sikerült megnyugtatóan rendezni.

GÖMÖRI GYÖRGY

ÚTIMUTI

Gömöri György költő, irodalomtörténész, az Anyanyelvi Konferencia oszlopos tagja régóta törekszik az idegen szavak helyett színes magyar kifejezések alkotására.

A GPS-re most az útimutit találta ki (egy versben tette közzé az Alföld májusi számában), és kérte, hogy mi is terjesszük. Íme!

Útimuti

Észak-Londonban lakunk, a Muswell
 Hillt kell beütnöd az útimutiba
 (amit GPS-ként ismer az autós közönség),
 s ha eljutottál a helyi Broadwayre,
 ahonnan négy út ágazik, a Colney
 Hatch Lane-en kell tovább haladnod
 pár száz métert, majd a Shell-garázsnál
 jobbra fordulj és indulj le a völgybe
 az Alexandra Park úton. Ahol a 102-es busz jár.
 Ha követed, a második megálló
 Szent András temploma, vöröstéglás, zömök
 épület, előtte dús rózsabokrok-
 ez már a széles Windermere Road.
 Itt fordulj balra és a hetes számnál állj meg,
 napközben akad elég parkolóhely.
 A kertajtónk fehér és vidám a csengő,-
 megérkeztél. A házigazda minden
 magyar vendéget szívesen fogad.

*A 2000-es években Gömöri György kezdeményezett egy szómagyarító mozgalmat.
 A szomogyarito.hu honlapon most is bárki javasolhat új magyar szavakat, és
 keresheti mások szóalkotásait is.*

MÁLNÁSI FERENC

PÉNTÉK JÁNOS: TÖRTÉNÉSEK A NYELVBEN A KELETI VÉGEKEN...

„Fáradni
láthatott
egy egész
félszázad.
Behordom
immáron
a rétről
szénámat.
Nyomomban
az este,
de árnya
nem ér el, -
előtte ballagok
megrakott
szekérrel”

Ez a Horváth Imre-vers jutott eszembe, mert Péntek János nyelvészprofesszor immár fél évszázados szakmai pályájának újabb, az elmúlt tíz évben írt tanulmányait tartalmazó kötete olyan, mint ez az illatos szénával megrakott szekér.

I.

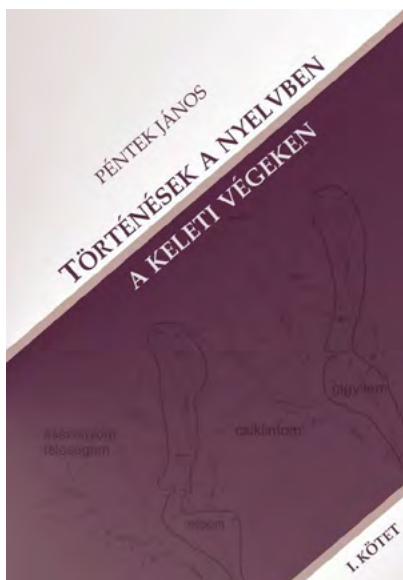
Az első kötet két, tematikailag és szerkesztésében is elkülönülő és egymással mégis szoros kapcsolatban álló részből áll, benne a kolozsvári nyelvészeti hagyományhoz kapcsolódó nyelvjárástani tanulmányok kaptak helyet *Tájak* → *szigetek* → *szórványok* címmel. A cím hármassága és a három szó közötti nyíl közvetlenül utal arra, hogy a tájak szigetekké válhatnak vagy szórványosodhatnak, mint ahogy a tengerben is eltűnhetnek a szigetek... Ezzel a három jellegzetes nyelvkörnyezeti típussal foglalkozik az első rész három tanulmánya: az erdélyi dialektusok, a romániai magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek s az erdélyi szórványok, szórványosodás kérdéseivel. Szintén az első rész nyolc tanulmánya a moldvai magyarok nyelvét vizsgálja, szótárának elveit, problémáit, belső tagolódását, archaikus szavait, illetve a *csángó*, a moldvai magyarok név nyelvföldrajzi bizonyosságait.

A második rész tanulmányai azokat a változó társadalmi, nyelvkörnyezeti feltételeket és hatásokat elemzik, amelyek magát a közösségünk által beszélt nyelvet is változtatossá teszik.

Az általános helyzet leírását követően a két- és többnyelvűség, a romanizmusok, a határtalanítás, a romániai nyelvi jogok, a kisebbségi szemlélet nyelvi vonatkozásai, az identitás kérdései olvashatóak. Péntek János szerint az előző század jelentős részében az elszigeteltség és a másodrendű státus miatt a külső régió nyelvváltozatai eltávolodtak egymástól és az anyaországtól, szétfejlődtek, 1990-től ezt a közeledést a tudatos közelítés váltotta föl. Ezt szolgálja a határtanítás nyelvi program, melyet a Kárpát-medencei kutatóhálózat valósít meg az utódállamok magyar nyelvészei és magyarországi kollégáinak az összefogásával.

Az első kötet mindkét részének végén egy-egy függelék: *Egyes szám első személyben*. Ezekbe olyan írások, interjúk kerültek be, amelyek személyesek ugyan, de a professzor úr saját élete és munkája kapcsolatát jelzik: pl. *Trianonizált nemzettudat*, *Jelző nélküli magyar...*

Mindkét részhez összesített bibliográfia segíti az olvasót, a kutatót, az érdeklődőt. Az első kötet mottója: *Elindító mesterem, Márton Gyula emlékének*. A második köteté: *Az életbe és a nyelvbe beavató szüleim és tanáraink emlékének*.

A könyv első kötetének borítója

II.

A tanulmánygyűjtemény e második kötetét magyartanárként is ajánlom kollégáim figyelmébe, mert benne „az oktatásról-képzésről és a tudományművelésről van szó, amelyek elsődlegesen nem (kutatási) témaként voltak és vannak jelen az életemben, hanem napi tevékenységként vagy éppen napi cselekvésként” – hangsúlyozza Péntek János a kötet előszavában. „Az oktatás fontosságát mindenki érzi, tudja: döntő szerepe van a nyelvelsajátításában, a nevelésben, a nyelvmegtartásban, az identitásban, a két- és többnyelvűség kialakításában stb. Elsődlegesen a család, a közvetlen környezet határozza meg mindnyájunk nyelviségét, indít el bennünket a nyelvi életpályánkon. De a mai világban senki sem maradhat meg ebben a

nagyon személyes, érzelmi melegséggel telített nyelvi világban, az elsődleges nyelvváltozatban. A nyelvbe való beépülésünk a továbbiakban az oktatásban folytatódik. Intézményes keretek közt (óvodában, iskolában) épül ki kinek-kinek a nyelvi világa: anyanyelvének belső változatossága és gazdagsága, a közös változat, és a legtöbb gyermek, fiatal az iskolában válik kétnyelvűvé... A nyelvnek alapvető szerepe van a megismerésben. Mint tudós kollégám mondja: a nyelv intellektuális érzékszervünk. Elsődlegessége révén ebben a szerepben minden más nyelvnél hatékonyabban működik az anyanyelv...”

E gondolatok jegyében születtek a sorakozó tanulmányok, figyelemfölkeltő, témamegnevező címekkel csábítanak az olvasásra: *Az oktatás nyelve – a nyelv az oktatásban; Tannyelvválasztás és versenyképesség: a közoktatás dilemmái* cím után Péntek Jánosnak a „szereplőkkel” folytatott párbeszédét olvashatjuk: *Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek?* Szülőként, tanárként, a hazai nyelvi helyzettel foglalkozó kutatóként mellette és ellene szóló érveket sorakoztat fel, s figyelmezteti a szülőket, hogy „a kétnyelvűségnek akkor van igazi haszna, ha mindkét nyelvben magas szintű és annak alapja az anyanyelv.” A másik „oldalhoz” is levéllel fordul, a „*Magyarul*” – *de hogyan és hol?* című levelét az erdélyi magyar oktatás felelősségviselőinek, azaz tisztségviselőinek írta. Idézem: „magyar közoktatásunk színvonala, eredményessége, versenyképessége folyamatosan romlik..., «sok minden», ami ok és következmény, rajtunk múlik: közoktatásunk tisztségviselőin, tehát felelősségviselőin, iskoláinkon és pedagógusainkon. Még mindig a minőség az egyetlen esélyünk, nem a statisztika.”

A szemünk előtt vannak a jó oktatási módszerek – figyelmeztet a levele utáni tanulmányában... Saját klasszikusaink, „Babits Mihály, Németh László, Juhász Gyula, Karácsony Sándor példáiból, az ő minőségeszményükből és felelősségtudatából is mindig lehet inspirálódni. A jó tanító tanár mindig tudta, most is tudja, kik lehetnek az ő tanítómesterei.” – figyelmeztet a szerző.

Aki szükségesnek tartja még egy cikkben – *Válság az oktatásban* – arról szólni, hogy a tudás presztízavesztésének több oka van: az oktatás centralizált rendszerű, a közös felelősség azonos lehet a közös felelőtlenességgel, hiányzik a szakmai háttérintézmény stb. S pár oldallal hátrább figyelemfölkeltő címbe emeli: *Van diagnózis, de hol a terápia?*

A professzor úr magasra emeli a mércét: „Az igazi pedagógus kivételes ember, mint ahogy kivételes ember az igazi színész, az igazi mérnök, az igazi orvos is. Karizmatikus ember, akiben egyszerre van a szakmai tudás és a tudásvágy, az együttgondolkodás készsége és képessége, a hivatástudat, aki nem töri le, hanem bátorítja a tanuló érdeklődését, ápolja és ösztönzi a tanuló kreativitását, aki nem tömegként kezeli az osztályt, hanem emberi módon látja minden tanulóját.”

S egy halvány reménysugár: „Megkétszerezve ugyan, de egyre inkább látható, érezhető, hogyan változik meg ebben az új dimenzióban az informatika, az internet, a digitális technológia révén a tanítás és a tanulás is... Remélhetőleg egy ilyen rendszerbe való bekapcsolódásunk háríthatja el oktatásunk mostani kiszolgáltatottságát.”

S nem elhanyagolható körülmény, hogy 1993-ban szakmai kezdeményezésből megszületett az Erdélyi Tankönyvtanács, a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetség szakmai

testületeként, azzal a céllal, hogy pályázatokkal ösztönözze tantervek és tankönyvek írását, figyelmet fordítson a kisebbségi helyzetből fakadó sajátos ismeretek tankönyveinek és oktatási segédleteinek készítésére... A tehetségek sorsáról, a szórványlét útvesztőiben, otthon idegenként, már nem itt – de még nem ott, nyelvi nevelés, oktatás határhelyzetekben...., megannyi probléma, kérdés megoldására próbál utat keresni Péntek János professzor, aki É. Kiss Katalin budapesti professzor asszony és munkatársai segítségével létrehozta és működteti a Nyilas Misi Tehetségtámogató Programot és Egyesületet. Anyanyelvi mozgalom is segíti, segítheti erdélyi magyar oktatásunkat, amelyet a Háromszéken megalakult Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége indított el, és támogat ma is, Apáczai Csere János, Mikes Kelemen, Bod Péter, Körösi Csoma Sándor nyomdokain haladva...

Az egyetemeink a múltban és a jelenben című fejezettel folytatódik a második kötet tanulmányainak sora, a Bolyai Egyetetről, Szabédi László, Szabó T. Attila és Márton Gyula tudós professzorokról kapunk személyes élményekkel gazdagon illusztrált, reális képet, majd az új idők lehetőségeit és csapdáit előtérbe helyezve, a többpólusú magyar felsőoktatás, kusza „vonalak” a kolozsvári egyetemen, a harmadik újrakezdés a néprajzkutatásban és korlátok és lehetőségek az egyetemi oktatásban kérdéskörökről, a magyar pedagógusképzésben meggyengült alapokról szólva Péntek János a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Felsőoktatási Munkacsoportjának elemzése alapján írja: „A romániai magyar felsőoktatási rendszer felemás, ún. spontán expanzió esett át az elmúlt húsz évben. Ez azt jelenti, hogy a hallgatói létszám számbeli növekedése nem járt együtt a magyar felsőoktatási piac szereplőinek összehangolt működésével, a különféle szereplők konjunkturálisán más-más, gyakran egymást gyengítő, keresztező utakat járt be. Mindezt csak erősítette a rendszer alulffinanszírozása, illetve az, hogy a felsőoktatásban (és általában a kisebbségi oktatásban) nincs egy olyan főhatóság, amely illetékes lenne a felsőoktatással kapcsolatos nemzeti-közösségi elvárás, illetve a jövőkép minél precízebb megfogalmazásában. Az «államnélküliség», illetve a «két-állam-közöttiség» sajátos állapotában nincs, aki számon kérje a romániai magyar felsőoktatási rendszer hatékonyságát, minőségét, munkaerőpiaci relevanciáját.”

E kötet második fejezetében a nyelvészeti kutatásban kialakult kapcsolatokról, hálózatokról, pl. a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetéről, a Domus Hungarica programról, az MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottságáról olvashatunk. A tudomány határtalanításában mentorként tevékenykedő Kiss Jenő és Görömbei András professzorokról szóló köszöntések után interjúk zárják ezt a kötetet is: Balázs Sándor, Jászay Tamás, Benő Attila, Balázs Géza és a Napút évkönyv szerkesztője kérdezte, vallatta Péntek professzor urat. „Míg az írónak maga az írás a munkája, én azt írtam le, ami a munkám volt” – vallotta Péntek János a kötet második részének bemutatóján. Azt is megfogalmazta a jövőre tekintve: „A minőség marad az egyetlen esélyünk.”

Péntek János: Történesek a nyelvben a keleti végeken I. (Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2015. 404 lap), Történesek a nyelvben a keleti végeken II. (Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2016. 148 lap).

CSERVENKA JUDIT

EGY MAGYAR MESTER A MODERNITÁS ÉS A HAGYOMÁNY ÚTJÁN

Kodály Zoltán 1882–1967

Ma van 135 éve annak, hogy Kodály Zoltán megszületett. A nagy magyar zenetudós és zeneszerző emlékére készült az a kiállítás a budapesti Zenetörténeti Múzeumban, amelyet Dalos Anna zenetudós gondozott, és párhuzamosan – mintegy lezárva a Kodály-évet – egy háromnapos nemzetközi konferenciát is rendezett.

A konferencia lezajlott, de a kiállítás remélhetőleg megmarad, ugye?

Igen, egészen 2018. december végéig látogatható, és várjuk is az érdeklődőket.

Érdeemes is meglátogatni, mert órákig lehet böngészni és nemcsak muzikusoknak, zene-történészeknek. De beszéljünk a címről! Kodállyal kapcsolatban inkább a hagyomány jut az ember eszébe és nem annyira a modernitás. De a konferencia előadásainak csupán a címeit végigolvasva úgy tűnt, hogy a modernitáson volt a hangsúly az első két nap.

Ez elég pontos megfigyelés. Azt gondolom, hogy mivel Kodály 85 éves korában, 40 éve hunyt el, sokáig jelen volt a magyar zenei életben és a közéletben is, ezért sokak számára az idős mester portréja maradt meg az emlékekben. Ugyanakkor ő a századforduló modernitásának egyik meghatározó személyiségeként Ady Endre nemzedékéhez tartozott, és a modernitáshoz való viszonyuk is hasonló volt. A kiállítás szeretné megmutatni, hogy mindaz, amit a két fogalom – modernitás és hagyomány – takar, nagyon szorosan összekapcsolódik, hiszen Kodály úgy gondolta, hogy egy új, egy modern Magyarországot kell teremteni, de ez a megújulás a magyar hagyományból kell hogy táplálkozzék.

Abban az időben a konzervatív kritikusok sokat gúnyolódtak is a zenéjén, de a közönség jó részének is idegen volt. Akár még a népzene is, mert akkoriban a népzene a nótát, a műdalt értették.

Igen, itt a kiállításon a „Harc az új zenéért” című tárló foglalkozik Kodály korai sajtó-recepciójával. Elsősorban az 1910-es években Kodály megjelenése, első szerzői estjei nagy sajtóvitákat váltottak ki, még Bartókénál is modernebb, avantgárdabb zenének tűnt az akkori koncertlátogatók számára, és az évtized közepére már nagy Kodály-ellenes és Kodályt pártoló táborok alakultak ki. Voltaképpen 1923-ra, a Psalmus Hungaricus bemutatója után változott meg jelentősen zenéjének befogadása és értékelése Magyarországon, és a későbbi évekből nem is ismerünk már ilyen komoly zenei támadásokat ellene. Politikai természetűek még a 30-as évek végén is voltak.

Aztán az 50-es években már túl nagy tekintély volt ahhoz, hogy támadások érijék. Így ő állt a vártán.

Igen, ő olyan tekintély volt, hogy műveivel kapcsolatban nem hangzott el bírálat, kivéve a Szimfónia 1961-es bemutatóját, azzal kapcsolatban voltak kritikai hangok is, de azok is a legnagyobb tisztelet hangján, tehát semmiképpen sem vethetők össze az 50 évvel korábbi támadásokkal.

Volt letiltott műve az 50-es években?

Azt tudjuk, hogy a Zrínyi szózata nagyon érzékeny kompozíció volt, ritkán is szólaltatták meg, bár hivatalos irat arról, hogy betiltották volna, nem maradt fenn, de az öncenzúra a zenei életben is működött, tehát óvatosan bántak azzal, hogy mi hangzik el. Egyébként Kodály életében nemcsak az 50-es években volt ilyen, tudjuk, hogy a Fölszállott a páva a 30-as évek végén, mondjuk így: feketelistára került, nem lehetett előadni.

Eddig itthoni fogadtatásáról beszélünk, de milyen Kodály megítélése a világban? Persze már az is jelzés, hogy egy háromnapos konferenciára a világ minden tájáról érkeztek zenetudósok, zenepedagógusok, népzene kutatók.

Tulajdonképpen a konferenciát azért is szerveztük, hogy jobban bevezessük a nemzetközi zenetudományi közbeszédbe Kodály alakját, mert a zenepedagógiai módszere kicsit elfedi, hogy Kodály nagyon jelentős zeneszerző és nagyon jelentős tudós is volt. Éppen ezért a konferencia két napja foglalkozott zeneszerzői életművével és egy a népzenei kutatásokkal.

Játsszák a műveit külföldön?

Igen, nagyon jó a játszottsága a műveinek. Én nem azt érzem problémának, hogy ne játszanák Kodályt, hanem hogy elég behatárolt az a repertoár, amit műveiből kiválasztanak. Tehát a Psalmus, a Marosszéki táncok, a Galántai táncok, a Hány-szvit, ezek állandóan szerepelnek mindenütt a világon, ugyanakkor vannak olyan művei, például a Concerto vagy a Szimfónia, illetve a Nyári esték, hogy egy korai darabról is szó essék, ezeket sajnos nem merik vállalni a karmesterek és a zenekarok, vagyis hogy bevezessenek egy kevésbé ismert művet.

Régi lemezek és dokumentumok (kép: CJ)

Okozott-e meglepetést Önnek mint zenetudósnak, kutatónak bármi a konferencián elhangzottakból?

Én inkább örömet éreztem, mert azt tapasztaltam, hogy nagyon nagy érdeklődéssel érkeztek ide a külföldi zenetudósok, és nagyon nyitottak voltak mindarra, amit mi akár előadásokban, akár ezen a kiállításon meg tudunk mutatni Kodályból. Nagyon bízom abban, hogy sikerült hozzájárulnunk, hogy a külföldi kollégák számára egyértelművé váljon, érdemes ezzel a modern zeneszerzővel foglalkozni.

Van kedvenc darabja itt a kiállításon ?

Erre nehéz lenne válaszolni, inkább azt tartom fontosnak, hogy nagyon-nagyon sok fénykép látható a tárlókban Kodály ifjúságától egészen idős koráig. Nagyon sok élethelyzetben láthatjuk, és azt hiszem ez az, ami igazán közel tudja hozni személyét a kiállítás látogatóihoz.

Például a fényképek is bizonyítják, amit sokan mesélnek róla, hogy szeretett sportolni: síezett és úszott. Nyilván sok kilométert gyalogolt gyűjtőútjain is, azon a nagy fali térképen jól követhető, hogy mekkora területet járt be a Kárpát-medencében.

Igen, érdemes megnézni a népzene-kutató tudóst bemutató tárlóinkat, amelyek megmutatják, hogy milyen jelentős gyűjtést végzett már korán a Felvidéken, ami érthető, hiszen gyerekkora jelentős részét Nagyszombatban, illetve Galántán töltötte, ezért is volt természetes számára, hogy amikor népdalgyűjtő útra indult, először oda tért vissza. A legjelentősebb gyűjtései is ezekhez a területekhez kapcsolódnak. Persze az is nyilvánvaló, hogy a régi Magyarország egész területén gyűjtött.

És azt hiszem, hogy az az egyik legnépszerűbb gyűjtése, A csitári hegyek alatt, amelyet minden magyar – a Kárpát-medencétől Kanadáig – el tud énekelni, éppen a Zobor-vidékről származik.

Ezt beépítette a Székelyfonóba is, tehát színpadról is elhangzik.

Kodály-emléktábla Kecskeméten (kép: BG)

Az írás eredeti megjelenési helye: felvidek.ma

MÁTÉ LÁSZLÓ

SZÁZHÚSZ ÉVE SZÜLETETT FÁBRY ZOLTÁN

Fábrý Zoltán százhusz évvel ezelőtt – 1897. augusztus 10-én – ezen a napon született az Abaúj megye legészakibb csücskében lévő Stósz településen Fábrý József és Jáger Zsuzsanna második gyermekeként.

A közeli Rozsnyón – „Drábus-parti Athén” – eltöltött diákévei mellett igazán a Nagy Háború (első világháború) szakította el szülőhelyétől; elvitte a galíciai és olasz frontra, ahonnan háborús rokkantként tért vissza Stószra. Később egyre ritkábban hagyta el a németek (mánták) lakta települést: előadásokat tartani „Szlovenszko” magyar városaiba, gyógykezelésre Kassára, a Tátrába, illetve amikor börtönbe vitték a kassai Szedriára vagy az illavai várbörtönbe. Az ő nevéhez kapcsolódó fogalomként került fel Stósz a magyar irodalom térképére, mint „stószí órhely”, „stószí mérték”, „stószí ablak”.

Fábrý Zoltán deheroizálása, azaz leértékelése

Közel százesztendős kisebbségi sorsunk állandó velejárója az idealizálás-mitizálás, illetve deheroizálás, amelyekre bőven lehet példákkal szolgálni a múltunkban, jelenünkben, de maradunk most Fábrý Zoltánnál, hiszen az ő esetében egyaránt van példa mindkettőre.

Kezdjük az utóbbival, a deheroizálással és Fábrý Zoltán elhallgatásával, ami nem csökken, hanem az idővel inkább növekszik. Ha rákérdezünk: Miért? – a válasz általában: Nem időszerű... Véleményem szerint időtlenszerűsége-időszerűsége minimálisan egyensúlyban van! Aztán itt a másik ellene felhozott érv: Tévedett! Állíthatnám ellenérvként: Ki nem?! Hiszen életében zajlott az emberiség két legnagyobb tévedése: az első és a második világháború, amelyek a magyarság számára máig ható végzetes következményeket hoztak.

Elmondható róla: egy ellentmondásos kor, ellentmondásoktól sem mentes tanúja volt!

Életének alapvető példázata: Nem elég csak titokban helyteleníteni és elítélni az életünkben újra és újra megismétlődő zsarnokságot, hanem nyíltan szót is kell emelni ellene. Mert a zsarnokság természete, hogy nő: kicsiből lesz a nagy! És az igazság kimondásától nem tántoríthat el bennünket a mellőzés, hátrány, üldözés, börtön és az életveszély sem, ahogyan őt sem.

A Nagy Háború – első világháború – előtti hisztéria tőle jelesebbeket is megtévesztett, szinte az egész magyar íróársadalmat – Ady és Babits kivételével – és művészvilágot.

A hadi érettségivel a galíciai frontra kerülő Fábry Zoltánnak is kezdetben illatosnak tűnt a fenyőfából ácsolt bunker, a stószói lányoknak levelezőlapot küldött, mintha kiránduláson lenne, de jött a döntő élmény – a gyilkos élmény! –, majd egészsége megromlása, ami miatt leszerelt hadnagyként, és rokkantan hazatért szülei stószói otthonába. Mondhatjuk: a történelem adta kényszerhelyzet jelölte ki számára a vállalt posztot, a stószói őrhelyet. A Stószói délelőttök (Madách Könyvkiadó, 1968) előszavában részletezi, hogy miért lett élete archimédeszi pontja Stósz.

Meghatározó időpont életében 1920. január 3-a, amikor a kassai Esti Újságban megjelenik „A bot” című elbeszélése

Autodidakta műveltségének és íráskészségének köszönhetően különböző lapok, folyóiratok munkatársa lesz. Tőle tudjuk, hogy Kassán a húszas évek elején hat(!) magyar napilap jelent meg: Esti Újság, Kassai Napló, Kassai Újság, Kassai Hírlap, Szabadság, Munkás. Megmaradt belőlük a Kassai Újság, egy bulvárlap és a Munkás, amely Moravská Ostravába került. Életére visszatekintve így összegez: A kisebbségi lét tett íróvá, és a kisebbségi adottság végig osztályrészem maradt. Az első, 1920-as betűvetésre az utolsóm, az 1970-es rímél.

Az első világháborút követő döbbenet és izmusok dzsungelében Európa értelmisége általában balra tartott, közöttük Fábry Zoltán és Márai Sándor is, akivel egy időben indultak.

Az író társ és barát, Peéry Rezső találóan írja: „Fábry Zoltán nem az irodalomból élt, hanem az irodalomnak.” Bírálói, ellenfelei „stószói tehenesgazdaként” aposztrofálják, ami csak részben volt igaz, mert a nagyapa – Fábry János – 100 holdjából neki már csak 20 maradt. A húszas-harmincas évek fordulóján bal- és szélsőbal ideológiák, illetve avantgárd irányzatok hatása alatt az esztétikai kritériumok alávetésének a hirdetője lett az ideológiai kritériumokkal szemben (?!). Ennek alapján neki nem Mécs László vagy Győry Dezső a legfontosabb költő, hanem Földes Sándor, aki a munkásokról és a szociális igazságtalanságokról írt?!

Hogyan lehet kisebbségi körülmények között megmaradni magyarnak?

Őt is megérinti Szabó Dezső „Minden magyar felelős minden magyarért” szolidaritást, sorsvállalást, hűséget meghirdető programja. Amikor az ellentmondásoktól sem mentes író levelet kap egy erdélyi honleánytól azzal a kérdéssel, hogyan lehet kisebbségi körülmények között megmaradni magyarnak, Fábry Zoltán hangsúlyosan kiemeli Szabó Dezső választát:

„MÁRIA, OLVASSA ARANY JÁNOST!”

(Arany János idei bicentenáriuma aláhúzza ennek az üzenetnek az aktualitását!)

Fábry Zoltán a masaryki demokrácia rendíthetetlen bírálója lesz, különösen azért, hogy a prágai kormányzat Szlovákiát – az ő szóhasználatában Szlovenszkót! – és Kárpátalját gyarmatként kezeli. Megrendítő erejű a kárpátaljai helyzetről készült beszámolója, „Az éhség legendája”, amiből a szöveg nagyobb részét a cenzúra törölte. De éles bírálattal illette

a félfeudális Horthy-rezsimet is avíttsga és német orientációja miatt.

Éleslátásaként kell igazolni: a fasizmus-nácizmus veszélyeire az elsők között figyelmeztetett.

Előnye volt, hogy nyelvtudása lehetővé tette korabeli német lapok és könyvek rendszeres követését.

(Volt olyan időszak, amikor a nácizmus kialakulásának irodalma legteljesebben az ő könyvtárában volt megtalálható.) Az eperjesi Pallasz Könyvkiadó által kiadott könyveiben: Korparancs (1934), Fegyver s vitéz ellen (1937), igazolásokat kapunk az Európára leselkedő barna veszélyről. Életében fordulópontot jelent 1939. augusztus 23-a, a szovjet–német megemeltámadási szerződés megkötése, az ún. Molotov–Ribbentrop-paktum. Naplójából tudjuk, hogy ettől a naptól tett egyenlőségi jelet a nácizmus és a bolsevizmus között!

A második világháború alatt többször is életveszélybe kerül. Adalbert Hudák, stószii hitlerista evangélikus lelkész a szlovák katolikusok lapjában arra biztatja a stósziaikat, hogy pakolják szekerekre könyvtárát, és a falu feletti Mária-hegyen édessék el. A front alatt visszavonuló katonák a házáat kirabolják, kéziratának, naplójának egy része megsemmisül; személyes tárgyait, ruháit is elveszik. Megható a háborút követő gyűjtés számára, amikor ruházatot, élelmiszert küldenek neki a maguk is ínséget szenvedő barátai, olvasói.

Fábry Zoltán 50 éves írói munkásságának mértani és értékbeli középpontjában két fontos munkája áll: A vádlott megszólal (1946), Üresjárat 1945–1948, Napló a jogfosztottság éveiből.

A védőbeszéd a szlovákiai magyarok mellett

A vádlott megszólal memorandum amolyan védőbeszéd a szlovákiai magyarok mellett, akik a kassai kormányprogram szerint háborús bűnösnek kerültek a vádlottak padjára: állampolgárságuk elvesztése, vagyonvesztés, deportáció, kitelepítés és reszlovakizáció várt rájuk. A magyar szöveget lefordították szlovákra, és elküldték a társadalmi-kulturális élet fontos képviselőinek (Fábry kezdetben 50 címzettől beszél), de barátai: dr. Balogh-Dénes Árpád pozsonyi jogász, dr. Simai Béla és dr. Berzeviczy János kassai orvosok további személyeknek is elküldték. Választ senkitől sem kapott! A Memorandum tartalma mellett érdekesen alakult a megjelentetése is, mert az elmúlt rendszerben igyekeztek azt elhallgatni.

Az Üresjárat 1945–1948, Napló a jogfosztottság éveiből 1991-ben jelent meg, és a rendszerváltás legfontosabb irodalomtörténeti eseménye volt. A szöveget Béres József, dr. Juhász György és dr. Mede István juttatták el Illyés Gyulához. A füzetekbe írt bejegyzéseiben egyértelművé teszi, hogy a német nácizmus és az orosz bolsevizmus Európa-ellenes erők, de a csúcsrajartott szlovák sovinizmusról is elretentő képet fest, kijelentve: a szlováknak a magyar lett a zsidaja – utalás és párhuzam a zsidó holokauszt és az itteni magyarok kollektív bűnhődésére.

Fábry Zoltán jelentette az újraindulást

A „hontalanság évei” (Janics Kálmán) után (1945–1948) – tíz évi publikálási lehetőség nélkül – Fábry Zoltán jelentette az újraindulást: egyszerre megkerülhetetlen lett! Az Új

Szó (1948) az ő cenzúrázott és megkurtított (!) írásával indult, a Csemadok alakuló ülése (1949) örökös díszelnökének választotta, az ő beköszöntőjével jelent meg az Irodalmi Szemle (1958), amelynek haláláig főmunkatársa volt, a Kazinczy-napok (1967) nyelv művelő és nyelvvédelmi stratégiáját ő fogalmazta meg, a kassai Batsányi Körnek (1965–1970) tiszteletbeli tagja, támogatója, mecénása, szóval: amolyan egyszemélyes intézmény lett. Kazinczy Ferenc mellett a magyar irodalom nagy levelezőinek egyike volt. Levelezésének teljesebb feldolgozása még várat magára, ahogyan a Máriához írt levelei is.

Miközben az volt a látszat, hogy a rendszer kegyeltje – Érdemes művész lesz, Munka-érdemrenddel tüntetik ki –, írásait cenzúrázzák, fejezeteket kihagynak belőlük, sokszor szocialista frázisokat írnak bele! Hívják Pozsonyba, de ő távol marad a hatalom köreitől, külön utakon jár, amolyan belső emigrációban él Stószon.

Nagy reménységgel tekint az 1968-as prágai tavasz elé, de a feléledő szlovák nacionalizmus elriasztja. Fontos eseményként könyveli el az 1968. évi 144-es számú nemzetiségi alkotmánytörvényt, amelyet a jóváhagyás után meghamisítottak, és ha kevés is valósult meg belőle, a mai napig egyedüli próbálkozásként maradt helyzetünk alkotmányos rendezésére.

Fábry Zoltán közösségünk számára mércét jelentett

A tisztesség, szerénység és az emberség mércéjét. Élete alkonyán úgy érezte, hogy „el felejtett pont”, „leírt vagyontétel”, „zárójeles pont” lett, és egyre gyakrabban elhallgatják.

Amíg a Csemadok volt országos elnöke hipochondert látott benne (korai halála erre rá cáfolt), addig Illyés Gyula oltárörzőnek és a tisztesség bajnokának tartotta, Németh László Észak Oszlopának, Peéry Rezső szerint a jellem szerzetese volt és maradt: Érték és Mérték. Czine Mihály megfogalmazásában pedig: Életével és munkásságával a magyarság és emberség összetartozására figyelmeztetett.

Tévedéseinek beismerésével, korrigálásával példát mutatott, aminek része volt a meg sértettek megkövetése, mint ahogy tette Kassákkal, Móriczcal, Kodolányi Jánossal, Mécs Lászlóval, Esterházy Jánossal és másokkal. Nem volt bírálhatatlan, hiszen már életében Turczel Lajos és Tőzsér Árpád kritikáikkal hozzájárultak a Fábry-kép árnyaltabbá tételéhez. A rendszerváltást követő Fábryt kipellengérező pamfletok azonban inkább szóltak a szerzők exhibicionista frusztráltságáról, mint a Fábry-életmű értékeléséről.

Nyilvánvaló: Fábry Zoltán írásai – általában – nem könnyű olvasmányok

Ugyanakkor szerzőjük írói mivoltát is kétségbe vonni(?!), felér valamiféle perverzítással. Leggyakoribb műfaja a publicisztika és esszé, stílusa pedig az expresszív nyelvi megfogalmazás, ami gyakran olyan mozgalmas képi elemeket tartalmaz, akár egy szabadvers. Mindenki által megfontolandó üzenete – Gyakran tévedtem: sokat tanultam – örök érvényű! (Mentségére legyen mondva, hogy a központoktól távol élt, információit könyvekből, a későn járó sajtóból, levelekből, illetve látogatóitól szerezte. Valamirevaló rádiót 1957-ben vett, televíziója nem volt.)

Egy dolog elvitathatatlan: Fábry Zoltán neve és személye kisebbségi glóbuszunk megkerülhetetlen része

Hiteleset a két háború közötti létünkéről, különösen a második világháború utániról, nélküle aligha mondhatunk. Következetes kisebbségi és nyelvvédő magatartása példa és mérce a mai napig. Az izmusokból kiábrándulva hittel vallotta: Minden közösségi erkölcs eltörpül a jézusi mellett..., Jézus: a szeretet bölcse.

Fábry Zoltán a magyarság jövőjét a nyugat-európai demokráciákban látta, hirdetve: A magyarság keleti származék, nyugati orientációval. Kisebbségi sorsunk méltó rendezését az európai kontextusban vélte elérhetőnek. (Hazánk, Európa, 1967). Ha élne, akkor keserűen és csalódottan tapasztalná, hogy az EU nem látja (nem akarja látni?), és mostohán kezeli az őshonos nemzeti kisebbségek helyzetét!

Életében megismerte és elszenvedte a nácizmust – hitlerizmust, bolsevizmust –, sztálinizmust, és ezek ismeretében meggyőződéssel vallotta: Egyetlen totalitásnak van értelme: a kereszténységnek, mert az befogja az eget és a földet egyformán, és a kezdőpont és a végpont egy: Isten. A jövő és a magyarság nagy kérdéseinek a megoldását nem baloldali vagy jobboldali ideológiáktól; baloldali vagy jobboldali kormányzatoktól várta, hanem a vox humana szellemében egységesülő közösségi akarattól.

Az utóbbi időkben Fábry Zoltán neve ritkán hangzik el, ha megemlíti is, akkor például Máraival, illetve Esterházy Jánossal kapcsolatban.

Fábry és Márai együtt indultak, Fábry maradt

Első írásaik a kassai lapokban jelentek meg. Fábry érdeklődéssel és a kezdetektől kinyilvánított tisztelettel követte Márai pályáját. Kezdetben hasonló motívumok is megjelentek írásaikban, mint például: emberi hang, vox humana, Európa elrablása.

Mégis életük és pályájuk két külön világ: Márai, a városi polgár; Fábry, a vidéki ember. Viszonyuk a szülőföldhöz: Márai elhagyta az országot – Fábry maradt. (A maradás ilyen-olyan kompromisszumokkal is járt. Kevésbé ismert azonban, hogy Fábrynak is kétszer felajánlották a Magyarországra való távozás lehetőségét: először 1938-ban, amikor az első bécsi döntés alapján – a várakozással ellentétben – Stósz és Mecenéz Szlovákiában maradt; másodszor hetvenedik születésnapján maga Illyés Gyula javasolta, hogy költözzék Tihanyba, ahol állandó egészségi gondoskodást kap. Mindkettőt visszautasította.)

Fábryt a Márai iránti tisztelet sem gátolta abban, hogy kutyaregényéről (Csutura, 1930) ne mondjon szigorú bírálatot, mert az írásművészet zsenijének is lehetnek gyengébb, modoros alkotásai. Hasonlatosság a sorsukban: Márait 40 éven át elhallgatták, most ez történik Fábryval!

Fábry írásai hozzájárulhatnak a reális Esterházy János-kép megrajzolásához

Esterházy Jánossal a két világháború között a politikai paletta ellentétes oldalán foglaltak helyet. Az Esterházy vezette Keresztényszocialista Párt és az Egyesült Magyar Párt tevékenységét bírálta, nem látta meg benne a később megnyilvánuló poli-

tikusi erényeit. A baloldali sajtó sokat cikkezett a „guruló pengőről”, és a jobboldali (cseh)szlovákiai magyar pártok kézi irányításáról a budapesti kormányzat részéről. (Akkor még ismeretlen fogalom volt az etnobiznisz, amiről viszont az utóbbi időkben egyre több szó esik.)

Más elbírálást kapott Esterházy János tevékenysége a Tiso-féle szlovák fasiszta állam idején, ahol Esterházy önként maradt, a mecenzéfi és stószai mánták Fábryval együtt ott „rekedtek”. A szepességi német párt (Zipser Deutsche Partei) fasizálódása idején a cipszerek és mánták az Esterházy János vezette Magyar Pártot támogatták. Amikor tudomására jutott Esterházy János elhurcolása és halálos ítélete, mindent megmozgatott megmentése érdekében. Esterházy János antifasizmusát mutatta fel a (cseh)szlovákiai magyarok védelmében. Fábry Zoltán írásai is hozzájárulhatnak egy mitizálás nélküli reális Esterházy János-kép megrajzolásához.

Fábry Zoltán emlékezete

Fábry Zoltán 120 évvel ezelőtt született, közel ötven éve nincs közöttünk. Utóélete egyre több kérdést vet fel, nézzük tételesen az eddig elvégzetteket:

1972: Buzitán útjára indulnak a Fábry-napok, amelyek az évek során nevében, tartalomban és helyszíneiben is módosultak, de a mai napig megrendezésre kerülnek Szepesiben és Stószon. Amíg a hetvenes-nyolcvanas években az írók, újságírók, pedagógusok és Fábry-tisztelők nagy összesereglése volt Kassán, mostanság szerényebb körülmények között – és jelenlét mellett – kerülnek megrendezésre. Történelmi tény, hogy a rendszerváltás után egy hónappal (1989. dec.) a Fábry-napok ültették egy asztalhoz a határon túli magyar közösségek képviselőit.

1975: Megnyílt a Fábry Zoltán Emlékház. Balogh Edgár 1977-es látogatása után elkészült az Emlékház „benépesítésének” programja. Sikerült tudományos munkatársat is alkalmazni, a hetvenes-nyolcvanas években emelkedett a látogatottsága. Jelenleg elmondható, hogy hiányzik egy életképes koncepció az Emlékház működtetésére.

1980 Megjelent Fábry Zoltán Összegyűjtött írásainak első kötete. (Fónod Zoltán és Dobos László elévülhetetlen érdeme.) A rendszerváltás után a további kötetek kiadása lelassult, a 12. kötet (benne: A vádlott megszólal) 2001-ben jelent meg.

1984: Fábry Emlékbizottság alakul, amelynek feladata a Fábry-hagyaték kezelése, később a Fábry-díjra tett javaslatok elbírálása, az Emlékház működtetése. Másfél évtizedes aktív tevékenysége után a kilencvenes évek végére megszűnik.

1987: A Csemadok Országos Választmánya Fábry-díjat alapít, amely 20 éven keresztül a (cseh)szlovákiai magyarság legrangosabb elismerését jelenti. Kb. egy évtizede az országos testület újabb díjakat hoz létre, a Fábry-díjat mellőzi, elhallgatja?!

1991: Megjelenik az „Üresjárat 1945–1948, Napló a jogfosztottság éveiből” nagy visszhangot kiváltó kötete.

1997: Születésének 100. évfordulója. A népes közönség előtt Czine Mihály irodalomtörténész tart emlékbeszédet.

2000: A Rozsnyói Magyar Tannyelvű Alapiskola felveszi Fábry Zoltán nevét.

2005: Szepsiben leleplezik első köztéri szobrát, Lukács János alkotását.

2007: Tóth László szerkesztésében megjelenik „Az őrhely megszólal 1945–1948” című kötet, amely A vádlott megszólal és az Üresjárat 1945–1948 mellett leveleket és egyéb írásokat is tartalmaz.

2007: Születésének 110. évfordulóján Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke és Zdenko Trebula, a Kassai Önkormányzati Kerület elnöke tart ünnepi beszédet.

2009: Magyar Örökség díjjal tüntetik ki.

2010: Megjelenik Gál Sándor: A Fábry-galaxis című kötete, ami a szerző korábbi írásait és a Fábry Zoltánhoz írt versét tartalmazza.

2015: A kolozsvári Korunkban megjelenik Máté László írása Fábry Zoltánról, aki a két háború közötti időben a folyóirat szlovákiai munkatársa, majd szerkesztője volt.

2017: Születésének 120. évfordulója... Nincs Fábry Emlékbizottság, nincs Fábry-díj, nem jelenik meg kiadvány Fábryról (Fábrytól), nem lesz Fábry-szobor-avatás Stószfürdőn. És hogy lesz-e emlékünnepe? – pár nappal a kerek évforduló előtt – nem tudom. (Összel nyilván idén is megszervezi a Csemadok OT megbízásából a Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség Csemadok Szepsi Alapszervezete a Fábry Zoltán Közéleti Napokat immár 48. alkalommal.)

Epilógus:

Stószfürdőn járva megismerkedtem a fürdő továbbfejlesztésének a terveivel, többek között egy szoborpark kialakításával, amelyben helyet kapott Komporday Róbert, a fürdő megalapítója, valamint Löffler Béla, kassai szobrász, aki néhány nyarat töltött itt, és több alkotását ajándékozta a fürdőnek. Az agilis vezérigazgatóval beszélgetve felvettem Fábry Zoltán szobrának elhelyezését az előbbi kettő mellé, amit ő minden ellenvetés nélkül elfogadott. Megígértem neki, hogy erről tájékoztatom az „illetékeseket”, s majd hivatalosan ők lesznek a tárgyalópartnerek. Márciusban javaslatomat levélben elküldtem, de ahogy Fábry Zoltán A vádlott megszólal memorandumára senki sem válaszolt, a mai napig érdemi választ én sem kaptam. Ajánlásomnak az is része volt, hogy mivel augusztus 10. munkanapra esik, az emlékünnepegre legalkalmasabb időpont augusztus 12., szombat lenne.

Évente általában egyszer-kétszer kimegyek Stószra. Barátaimat, ismerőseimet is elviszem Fábry Zoltán szülőhelyére, néha szlovákokat is. Tény, hogy az Emlékházon voltak elvégezve állagmegőrző javítások, belső felújítások. Egy emlékház azonban nem csak maga az épület, a falak, a könyvtár könyvei, egyéb emléktárgyak, hanem a névadó egyénisége és szelleme is. Mert ő a közösségünkért kiálló példa volt: a tisztesség és emberség példája. Csak élete felmutatásával lehet teljes a róla alkotott kép.

Fábry Zoltán és a "stósi ablak" (kép: KP)

Az Emlékház működésének a javítására történtek kezdeményezések múzeumokkal, egyetemekkel, de mindezidáig sikertelenül. Legészakibb kulturális intézményünk – a Bódva forrásvidékén, a Szepesség határán – több figyelmet érdemelne: mitőlünk és „oda-átról” egyaránt! Kolár Péter – diákként ő készítette Fábry Zoltánról a leghitelesebb fotókat – váratlan, fájdalmasan korai távozása is erre ösztönöz és kötelez bennünket.

A 120. évforduló önvizsgálatra sarkall, elsősorban a Csemadok részéről.

Szükséges volna a végrendelet szövegét újra elolvasni, és eldönteni, hogy az abban foglaltakat vállalja-e a Csemadok vezetése. Ha pedig csak tehetetlenségnek tartja a Fábry-örökséget, akkor tisztességesebb volna lemondani róla, és akár egy polgári társulásként, egy alapítványként, esetleg fiókintézményként lehetne kezelni azt.

Ugyanúgy önvizsgálatot kellene tartani az Új Szó szerkesztőségében is, amelynek nyugdíjazásáig állandó szerkesztője, illetve az Irodalmi Szemlében, amelynek haláláig főmunkatársa volt, mert mindkét szerkesztőség látványosan mellőzi őt!

Az idei kerek évforduló olyan kérdéseket fogalmaz meg, amelyekre konkrét válaszokat kellene adni!

Elhangzott a XX. Mécs László Szabadegyetemen, Jászón, 2017. július 13-án.

Máté László írását a felvidék.ma honlap 2017. 08. 10-én közölte.

GRÉTSY LÁSZLÓ

TALÁLKOZÁSAIM ADY ENDRÉVEL

Születésének 140. évfordulójára

Olvasóim akár szentségtörőnek, kegyeletsértőnek is érezhetik cikkem címét, de ha belegondolnak, máris világos, hogy csak képzeletbeli találkozásokról lehet szó. Költőnk 1919 januárjában elhunyt, én pedig csak jó egy évtizeddel halála után láttam meg a napvilágot. Mégis ezt a címet választottam, mert ezen a mostani évfordulón – 1877. november 22-én született – néhány olyan eseményt, tényt elevenítek fel, amelyek elé nem illik pl. az olyan cím, hogy Emlékeim Ady Endréről. Ezek nem egyszerűen emlékek; többek annál, mivel valamilyen kapcsolatot, kötődést is érzékeltetnek, legalábbis szándékom szerint.

Kezdem azzal, hogy Adyval való közelebbi megismerkedésem nem olyan volt, mint egy más költő vagy író megismerése az iskolai magyarórákon. Én az ötvenes évek elején az ELTE magyar nyelv és irodalom szakos hallgatójaként Bóka László professzortól kaptam el az Ady-imádatot, ugyanis ő abban az időben tudósként főleg éppen Adyval foglalkozott. 1955-ben könyve is jelent meg költőnkéről „Ady Endre élete és művei. Bevezetés az Ady-kérdésbe” címmel. Nem csoda, hogy ihletett előadásai nyomán az ihlet rám is átragadt. Azokban az években váltam Ady rabjává. Szerencsémre nekem a szemináriumvezetőm is Bóka volt. Szemináriumain nemegyszer egyetlen hallgató olvasta fel valamilyen tanulmányát, s a hallgatók Bóka vezetésével azt azon nyomban meg is vitatták. Az én szemináriumi előadásom Ady verseinek szerkesztési, szerkezeti sajátosságaival foglalkozott. A felolvasása majdnem egy órát tartott. Bóka mindvégig feszülten figyelt, majd először ő szólalt meg. Azt mondta, ezt a dolgozatot nem itt érdemes megbeszélni, hanem az egész írói társadalom előtt, annak bevonásával. Az ülésen (szinte mindig) jelen levő egyik tanársegédjét máris utasította, hogy tanulmányom szövegét juttassa el lektorálás végett Horváth Jánoshoz, a kornak legjelentősebb, szinte ikonikus irodalomprofesszorához, valamint Hexendorff Edit ifjú nyelvészhez, aki Pais Dezső nyelvészprofesszor holdudvarához tartozott. A két lektori jelentés pár hét múlva meg is érkezett (alapjában mindkettő pozitív volt), s tanulmányom Ady versmondattai címmel még annak az évnek a nyarán napvilágot is látott egy nagy tekintélyű szakfolyóiratban (Irodalomtörténet, 1954., 3: 302–19.). Még hallgató voltam, amikor megjelent. Ráadásul, bár nyelvésznek készültem, ez, tehát egy irodalomtörténeti munka lett az első tudományos értekezésem. Ennek immár 63 éve...

De más virtuális találkozásaim is voltak Ady Endrével. Életének Diósné Brüll Adéllal való kapcsolata idejéből csupán azt az apróságot említem meg, hogy – lévén a különféle nyelvi játékoknak már ifjúként is nagy kedvelője – rajongója, bámulója voltam a Lédához

írt levelekben található megszólításoknak, szenvedélyes soroknak (Egyetlenem; Jóságom; Szent Asszonyom; Maga által vagyok valaki, ha vagyok; Új életre váltott engem, Adél; stb.), s a remek palindromnévéért külön csodáltam. Ezzel kapcsolatban mindjárt megjegyzem, hogy a Nők Lapjának egy pár hónappal ezelőtti, szeptember 27-i számában Vadas Zsuzsa – már a közelgő évforduló jegyében – gondos, szép cikket írt költőnkéről, ám a Léda névről azt állítja, hogy az nem Adytól, hanem magától Brüll Adéltól származik. E megállapítás forrását nem ismerem, de Kovalovszky Miklósnak Léda: legenda és valóság című könyvében (Magvető Kiadó, 1980. 21. o.) ezt olvasom: (Ady) „1903 nyarának végén ... megismerkedik ... Diósy Ödönné Brüll Adéllal. ... Az asszonyra, akit *költői ötlettel Lédának* nevez, nyilván hízelgően hatott az érdekes fiatal költő-újságíró rajongása...” Azt jogosan jegyzi meg V. Zs., hogy imádotját Ady „csak a hozzá írt versekben nevezte Lédának, máskor mindig Adélnak szólította” (erre pár sorral előbb be is mutattam egy ilyen példát), a Léda névre vonatkozó magyarázatát azonban legalábbis meg kell kérdőjeleznünk.

Míg Ady Léda-korszakából nincs igazi találkozási pontom a költővel, az 1913 őszén kezdődő, Dénes Zsófiával való kapcsolatból annál inkább van. A mindig viharzó gyorsasággal hevülő Ady, akinek Balázs Béla mutatta be a Pesti Napló, majd a Világ többnyire Párizsban tartózkodó s tudósításait onnan küldő ifjú újságíróját, annyira belehabarodott a mindössze 18 éves csinos lányba, hogy szinte azonnal el akarta jegyezni, majd utána hamarosan feleségül venni. Az eljegyzés meg is történt, ám a frigy nem jött létre. Zsuka – azaz Dénes Zsófia – szerint azért, mert anyja megtiltotta neki, hogy hozzáménjen a költőhöz. Esküvő tehát nem lett, azazhogy lett, de nem Zsukával, hanem – másfél-két évvel később – Csinszkával, vagyis Boncza Bertával. Az azonban tény, hogy Dénes Zsófia és Ady mindvégig jó barátságban maradtak.

Ennyi előzetes után most mondom el a legfontosabbnak tartott virtuális találkozáso-mat – sőt, találkozásaimat! – Ady Endrével. Ő, mint már említettem is, 1919 elején halt meg. Imádot Zsukája azonban ez után még csaknem hetven évet élt, mégpedig a hatvanas évektől kezdve a nála harminc évvel fiatalabb festővel, Szalatnyay Józseffel. A Nyelvtudományi Intézet akkoriban a budai Szentháromság téren volt. Történetesen pont az intézettel szemben levő épületben lakott Dénes Zsófia is a párjával együtt, aki különféle nyelvhasználati kérdések megbeszélése végett gyakran átjött hozzánk – főleg Lőrincze Lajoshoz és hozzám – egy kis beszélgetésre. Nos, a látogatásokból barátság lett. Ha Zsukanak új könyve jelent meg, máris hívott minket, s mi örömmel mentünk hozzá átvenni könyve egy-egy dedikált példányát, s beszélgetni vele anyanyelvünkről, Ady Endréről, mindenről. Általában párnákkal felpolcolt ágyán fekvé várt minket. Lakását a nyolcvanas években már nem tudta elhagyni, a látása sem volt már az igazi, de a jó kedélye sohasem hagyta el. 102 évet élt. Én hat dedikált kötetét őrzöm. A legutolsót, az Ami a százból kimaradt címűt 1986. március 15-én dedikálta: „Grétsy Lászlónak barátsággal: Dénes Zsófia, Zsuka.”

Még több más ilyenféle találkozásom is volt Adyval – pl. az, hogy kedves kollégámhoz, a már említett Kovalovszky Miklóshoz, az Emlékezések Ady Endréről című, ötkötetes, négyezer oldalas mű összeállítójához és szerkesztőjéhez az emlékezők közül igen sokan

maguk jöttek el az intézetbe, s mondták el Adyval kapcsolatos emlékeiket, történeteiket; Miklós a hátuk mögött tréfásan Ady-rokkantaknak nevezte őket, persze, nem bántó éllel, hiszen nagyon tisztelte őket: Fenyő Miksát, Dutka Ákost és valamennyiüket – de időm és helyem fogytán már csak egy apróságot említek meg. A hatvanas évektől kezdve folyamatosan szerepeltem a rádióban, természetesen mindig nyelvészként. A rádióban a felvétel előtt mindig volt egy ún. mikrofonpróba, amikor is a delikvens a hangminőségért felelős rádiós intésére kötelességszerűen elkezdett számolni: egy, kettő, három stb., amíg el nem hangzott a köszönöm szócska. Most, utólag elárulom, én az ilyenkor szokásos számolás helyett kezdettől fogva, több mint negyven éven át mindig kedvencemnek, Adynak A Hortobágy poétája című versét kezdtem el citálni: „Kúnfajta (sic!), nagyszemű legény volt, / Kínzottja sok-sok néma vágynak, /Csordát őrzött és nekivágott/ A híres magyar Hortobágnak.” Ennyi általában elég is volt.

Bízom benne, hogy évfordulós költőnknek, a Hortobágy poétájának ma is vannak kedvelői, olvasói, sőt talán rajongói is. Azért írtam meg ezt az emlékező cikket, hogy legyenek a jövőben is.

Ady Endre szülőháza Érmindszenten (kép: BM)

BLANKÓ MIKLÓS

A MAGYAR FELSŐOKTATÁS TÖRTÉNETE NAGY LAJOSTÓL MÁRIA TERÉZIÁIG

Egyetemek születése Európában

A nyugati kereszténységhez tartozó országokban a 11. századtól sorra nyíltak meg – az egykori dómiskolákra épülve – az egyetemek, amelyek nagy vonzási körzettel rendelkeztek, s a tanulni vágyó keresztény fiatalokat várták. Az európai egyetemek születésének korszaka ez: ekkor olyan világhírű felsőoktatási intézmények születtek meg, mint Bologna, Párizs vagy Salerno. Az egyetemek általában uralkodói kezdeményezésre születtek, de működésükhöz pápai jóváhagyásra volt szükség.

A Rajna vonalától keletre fekvő területeken a 11–13. században nem indult el még az egyetemalapítási hullám, az itteni fiatalok csak peregrinációval folytathattak tanulmányokat, azaz külföldi egyetemek hallgatói lehettek. Magyarországon már III. Béla korától kezdve tudunk peregrinusokról, például Anonymus is közéjük tartozott. A kelet-közép-európai régió első egyetemalapítása 1348-ban Prágában történt, melyet hamar követett a krakkói (1364) és a bécsi (1365) egyetem létrejötte. A bécsi egyetem magyar szempontból igen fontosnak bizonyult, hamar megalakult ott az önálló magyar akadémiai nemzet, s ettől kezdve folyamatosan voltak magyar tanulók Bécsben. Krakkó iránt a 15. század második felében nőtt meg a magyarok érdeklődése.

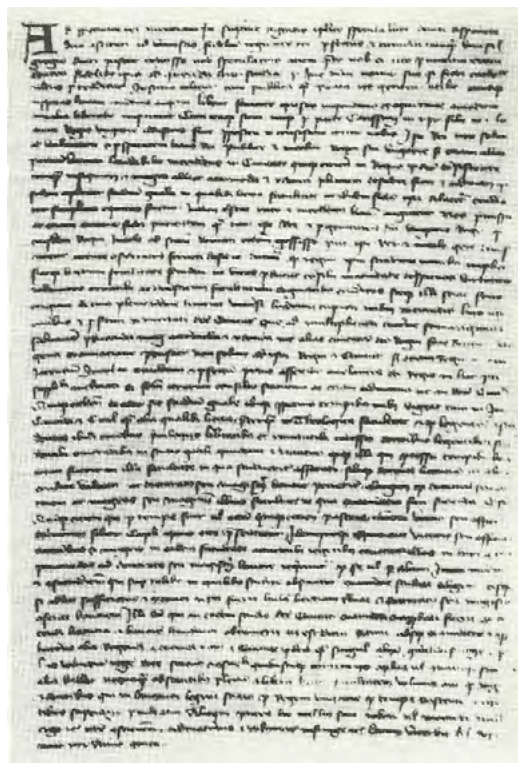
EGYETEMALAPÍTÁSOK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON			
<i>esemény</i>	<i>időpont</i>	<i>helyszín</i>	<i>mai jogutód</i>
első egyetem megszületése	1088	Bologna	Bolognai Egyetem
első egyetem régiókban	1348	Prága	Károlyi Egyetem
legelső magyar egyetemalapítás	1367	Pécs	Pécsi Tudományegyetem
első protestáns felsőfokú intézményalapítás	1620	Gyulafehérvár	--
legrégebbi, máig működő egyetem	1635	Nagyszombat	Eötvös Loránd Tudományegyetem
legrégebbi, máig működő egyetemi kar	1635	Nagyszombat	Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Az első magyar egyetem alapításáig Európában összesen negyven egyetem született, melynek közel fele itáliai, másik fele nagyrészt francia, kisebb részben pedig ibériai, angliai és közép-európai. Magyarország a térség országaihoz hasonlóan reagált a jelenségre: peregrinusai révén tartotta a lépést a kor tudományos életével. Az viszont a magyar egyetemtörténet sajátossága, hogy a többszöri középkori kísérletek ellenére nem sikerült egy egyetemet sem tartósan működtetni.

Az első magyarországi próbálkozás: megszületik a magyar felsőoktatás

A pécsi egyetemalapítás előzményének IV. László 1276-os oklevele tekinthető, melyben a veszprémi káptalani iskolát a párizsi egyetemhez hasonlítja, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a veszprémi iskola egyetem lett volna, de jól tükrözi az uralkodói szándékot. Közel száz évet kellett várni, hogy a virágkorát elő középkori magyar királyságban megszülethessen a magyar felsőoktatás, mellyel a művelt értelmiségiek képzésére vonatkozó egyre növekvő igényt kívánták kielégíteni.

Vilmos pécsi püspök és királyi kancellár nagy hatást gyakorolhatott Nagy Lajos királyra a létrehozni kívánt univerzitás pécsi helyszínének kiválasztásában. V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén adta ki a pécsi egyetem alapításáról és működési rendjéről szóló oklevelet, amelyben a teológiai fakultásra nem adott engedélyt, viszont kiemelte a jogtudományi képzés létrehozásának szerepét, továbbá a magiszteri és doktori címek adományozásának jogát is megadta az univerzitásnak. Az oklevél kiadásának napján ünnepeljük a magyar felsőoktatás születését. Az iratban a pápa a következőképpen indokolta az alapítási szándékot: *„Mi pedig [...] ama forró óhajástól vezéreltetünk, hogy az ország a tudományok ajándékaival gazdagodjék, s a tudás termékeny talajává váljék.”* Az egyetem működési költségeit, valamint a magiszterek fizetését (mely egyes források szerint a krakkói egyetemi fizetésnek a nyolcszorosát jelentette) az uralkodó állta. Maga a helyszínválasztás nem bizonyult rossznak, hiszen a város püspöki székhely volt, illetve jelentős mediterrán kapcsolatokkal rendelkezett. Mára már azt is tudjuk, hogy a székesegyház mellett épült fel a tanítást szolgáló közel hetven helyiség. Kevés forrással rendelkezünk a pécsi egyetem történetének kezdeti korszakáról, érdemes megemlíteni azonban, hogy a megmaradt panaszoslevelek (acta facultatis) a diákok közötti összecsapásokról, sőt gyilkosságokról is szólnak. Nagy Lajos halálával a pécsi univerzitás válságba került, ahogyan a bécsi és krakkói egyetemek is az alapító uralkodó halálakor, azonban azokat hamar újraszervezték, Magyarországon ez viszont nem történt meg. Péccsett feltételezhetően a 15. század elejéig folyt felsőfokú oktatás, majd püspöki főiskolává (schola maiorra) alakult át az első egyetemünk.

V. Orbán bullája a pécsi egyetemalapítás engedélyezéséről
(kép: Régi magyar egyetemek emlékezete i.m.)

Rövid életű egyetemek: egyetemalapítások a magyar fővárosban és Pozsonyban

Luxemburgi Zsigmond regnálása alatt – Buda gyors fejlődésének köszönhetően –, 1395 őszén jött létre IX. Bonifác pápa engedélyével az óbudai egyetem. A pápai irat az óbudai prépostság jövedelmét szánta a működtetés költségeire, s a négy fakultás létrehozását engedélyezte, de nincs adatunk arról, hogy valóban mind a négy működött volna a későbbiekben. A fővárosi egyetem hatása csekélynek bizonyult, ugyanis a szomszédos országok egyetemein nem csökkent a magyar hallgatók száma. A Zsigmond elleni magyarországi felkelés hatására a királyi támogatás meggyengült, majd 1403-ban az egyetemet be is záratta a király, azonban 1410-ben a pápa már az újjraalapításra adott engedélyt. A konstanzi zsinaton (1414–1418) a nagy egyetemek képviselői sorában ott található hét Óbudáról érkezett tanár is, így ekkor viszonylag stabilan működhetett az egyetem. Ez nem tartott sokáig, 1419 után nincs forrás az univerzitás működéséről. A megszűnés oka Zsigmond király támogatásának elvesztése lehetett, illetve az, hogy a magyar társadalom még nem igényelte igazán a világi értelmiség nagyobb számú képzését.

A következő magyar egyetemalapítás Mátyás király uralkodására tehető. Mátyás király így ír levélben II. Pál pápának: „Magyarország bár gazdag és termékeny, nem működik egyet-

len studium generale sem.” Éppen ezért Vitéz János esztergomi érsek kezdeményezésre 1467 nyarán – pont száz évvel a pécsi alapítás után – Pozsonyban jött létre az Academia Istropolitana. Vitéz János széles jogkörű kancellári megbízást kapott, erős kézzel igazgatta az egyetemet, és nagy hírű tudósokat hívott meg Pozsonyba (pl. Martinus Ilkusz csillagászt). Az 1471-es Mátyás elleni összeesküvés egyik fő mozgatója Vitéz János volt, így ennek kiderülése után menekülni kényszerült, és hamarosan meg is halt. Hunyadi Mátyás – érthető okokból – nem foglalkozott a Vitéz János-i egyetemmel, s Bécs elfoglalása (1485) után az ottani egyetemet vette pártfogásába, és ez az Academia Istropolitana pár éven belüli megszűnését okozta.

A pozsonyi egyetem alapítólevele (kép: *Rég Magyar Egyetemek Emlékezete i. m*)

A középkori Magyarország leghosszabb ideig fennálló felsőoktatási intézménye – a szintén fővárosi alapítású – domonkos főiskola volt. A rend vezetője még 1304-ben rendelkezett el, hogy valamennyi tartományában studium generalét hozzanak létre. Magyaror-

szág esetében Budát jelölték ki helyszínül, ahol már a 14. századtól kezdve működött az iskola, a mindenkori uralkodóktól teljesen függetlenül, a domonkos rend szárnyai alatt. Mátyás király a pozsonyi egyetem helyett inkább ezt az intézményt kezdte el támogatni, amely a rendi iskola fénykorát hozta magával. Ekkoriban bölcsészeti és teológiai képzést nyújtott, és tudományos fokozatot is adhatott. Működése az 1530-as évekig folyamatos volt, majd feltételezhetően Kassa városába menekült a törökök elől.

A középkori egyetemszemlélet vége: a protestáns felekezeti felsőfokú iskolák megszületése

A 16. század elejére a magyar társadalmat három nagy megrázkódtatás érte, amelyek nagyban meghatározták az egyetemtörténet további alakulását is. Egyrészt az ötszáz éven át stabilan fennálló magyar állam területi egysége megbomlott, az ország három részre szakadt. Másrészt a reformáció következtében az addig homogén keresztény magyarság több csoportra szakadt. Harmadrészt pedig a földrajzi felfedezések hatására hazánk gazdasági peremterületté vált. Az egyetemalapításokra legserkentőbben a reformáció hatott, hiszen az újonnan kialakuló egyházi közigazgatáshoz, illetve az egyházi viták lebonyolításához szükség volt korszerű ismeretekkel rendelkező értelmiségi rétegre. Így indult el a felekezeti egyetemek alapításának sora a régió országaiban. Ez a rendszer az egyetemek létrejötté szempontjából hasznos volt, viszont a tudományok fejlődését lassította, bezárkózáshoz vezetett. A magyar felsőoktatás újrateremtésére – a nehéz politikai helyzet ellenére – a katolikus, a református és az evangélikus felekezetek egyaránt nyitottnak mutatkoztak. A legtartósabbnak bizonyult iskolatípus a kollégium volt, melyet az evangélikusok líceumnak, a katolikusok pedig akadémiának neveztek. Ezek az intézmények nem tekinthetők felsőoktatásinak, de fontos szerepük volt az egyetemi képzés alakulástörténetében.

A legjelentősebb magyarországi református kollégiumok az 1560-as években születtek meg: Sárospatak (1531), Pápa (1531) és Debrecen (1538) emelendő ki közülük, de több híres iskola működött Nagyváradon és Gyulafehérváron. Az ilyen iskolákba járó fiatalokat – különleges ruhájuk után – tógátus diákoknak nevezték.

Erdélyben Bethlen Gábor iskolaszervezése volt jelentős, aki a hadjáratok mellett is időt szakított az oktatás fontos kérdéseire. 1619-ben hozott létre egy tervet, mely szerint Szenczi Molnár Albert vezetésével Nagyszombaton (pár évvel később ez a terv Kassára módosult) egy protestáns akadémiát hozott volna létre. Ennek megvalósításához nem voltak adottak a feltételek. Bethlennek ettől függetlenül 1620-ban sikerült elindítania a gyulafehérvári kollégiumot, a Collegium Bethlenianum megalapítási tervét, s a főiskola egyetemmé való alakítása az erdélyi politikai elit számára fontos törekvéssé vált. Bethlen Gábor halála után már herborni és heidelbergi professzorok (köztük Philipp Piscator) tanítottak az intézményben. A Bethlent követő I. Rákóczi György – megosztva az erőforrásokat – több kollégium szervezésébe kezdett, így kevesebb figyelmet kapott a Collegium Bethlenianum. II. Rákóczi György pedig nem törődött az oktatásüggyel, ami az iskola megszűnését hozta magával.

Apáczai Csere János – peregrinációjából hazatérve – próbálkozott az általa vezetett kolozsvári református iskolát egyetemmé tenni: orvosi és jogi kart tervezett, és kidolgozta a részletes működési rendet is. Érdeemes megemlíteni, hogy a kor szellemének tükrében Apáczai a diplomaszerezés után a fejedelemtől nemesi címet kért volna a jobbágyszármazású hallgatóknak. A nagy pedagógus terve nem igazán talált megértő fülekre, így sohasem valósulhatott meg.

A rekatolizáció és a törökök – azzal párhuzamosan történő – utolsó magyarországi térhódításai az oktatási intézményekre nézve sem múltak el hatás nélkül. A nagyváradi református iskola Debrecenbe menekült, a pápai hosszú időre bezárt, a gyulafehérvári akadémia Nagyenyedre, a sárospataki kollégium pedig Gyulafehérvárra költözött.

Az előbb felvázolt reformátusok általi intézkedések mellett az evangélikusok is létrehozták saját iskoláikat. Ebben a folyamatban a száz polgárság törekvései voltak előremutatóak, hiszen ők peregrinációra küldték fiaikat, akik a későbbi evangélikus értelmiséget képezték. A líceumok egy részében voltak felsőfokú képzést adó osztályok is, pl. Nagyszombatban, Pozsonyban, Sopronban és Lőcsén. Nagy tervként indult el az eperjesi akadémia létrehozása, amely adakozásokból nyílt meg 1667-ben, de az uralkodói ellenvetések miatt hivatalosan csak középfokú iskolaként működött, és a lipóti abszolutizmus hatására rövid időre meg is szűnt, majd többszöri fellángolások után 1750 után erősödött meg. A pozsonyi és soproni iskolák a század végére érték el a főiskolai rangot.

Válasz a protestáns iskolaalapításokra: jezsuita akadémiák születése és az első máig működő egyetem megalapítása

A paphiányt és a hívők számának óriási csökkenését a katolikus egyház az ellenreformációval kívánta mérsékelni, e folyamat egyik fő eszközének az iskolákat tekintették. Az első próbálkozás Kolozsváron történt 1570 körül, de a protestáns többség miatt kevés sikere lett. Ettől függetlenül Báthory István 1581-ben kiadta a kolozsvári jezsuita akadémia alapító okiratát. Az akadémia filozófiai és teológiai képzést is kínált, valamint nyitva állt a nem katolikus vallásúak előtt is, melynek hatására a hallgatók közel fele protestánsok közül került ki. Ezt a város protestáns vezetői nem nézték jó szemmel, és elérték az 1588-as országgyűlésen, hogy űzzék ki a jezsuita szerzeteseket Erdélyből. Báthory Zsigmond alatt, 1595-ben újranyílt az akadémia, de nyolc év múlva újra bezárásra került.

Az Erdélyből kiűzött jezsuiták hazánk északnyugati részén telepedtek le, központjukká pedig Nagyszombatot tették. 1616-ban közülik került ki az esztergomi érsek, Pázmány Péter, aki nemcsak felekezeti szinten gondolkozott, hanem célul tűzte ki, hogy Magyarországon állandó egyetem működjön. 1635. május 12-én került aláírásra a nagyszombati jezsuita egyetem alapítólevele. Az alapításhoz Pázmány Péter nagy összeggel járult hozzá, az engedélyt pedig II. Ferdinánd király adta. A bölcsészeti és teológiai fakultás 1667-ben jogival, 1769-ben pedig orvosival egészült ki. 1777-ig Nagyszombaton működött, majd Mária Terézia intézkedésének köszönhetően Budára költözött, s azóta is állandóan működik a fővárosban, jelenleg Eötvös Loránd Tudományegyetem néven.

A nagyszombati egyetemi templom főhajója (kép: BM)

Kisdi Benedek egri püspök kezdeményezésére 1660-ban jött létre a második jezsuita akadémia Kassán, amely egészen 1773-ig folyamatosan működött. Jellemző volt, hogy a jezsuita középiskolák elvégzése után még kétéves képzést kínáltak a tanulni vágyóknak, de ezek az intézmények nem tekinthetők felsőfokú iskoláknak. A kolozsvári jezsuita iskola 1753-ban kapott Mária Teréziától egyetemi rangot, és ezután korszerű filozófiai képzés indult el itt. Húsz évvel később a rendet feloszlatták, és a piaristák vették át az iskolát, amely jogi, nem sokkal később pedig orvosi karral is bővült. Így tehát ezekben az években a nagyszombati, majd budai egyetem mellett Kolozsváron működött teljes szerkezetű univerzitás. Egerben 1740-ben kezdeményezték a jogi képzés elindítását, majd ez 1754-ben hozzákapcsolódott a jezsuita szemináriumhoz, és így jött létre a püspöki főiskola. Eszterházy Károly püspök 1763-ban kezdeményezte a katolikus egyetem létrehozását. Ez utóbbi nem nyert uralkodói támogatást, mert a fővárosi, teljes képzési palettájú egyemet elegendőnek tartották, így Egerben csak rövid ideig volt orvosi képzés, hosszú távon jogakadémiaként működhetett. A külföldi egyetemre járás a 18. században jelentősen csökkent, főként a teológiai képzésekre jelentkezők hagyták el az országot. Különösen népszerű volt a magyar hallgatók előtt a bécsi, az olomützi és a grazi egyetem. Egészen sajátos intézmény volt a bolognai Collegium Ungarico-Illyricum, ahol 1553 és 1783 között horvát és magyar diákokat patronáltak.

Az egyházi egyetemek helyett állami felsőoktatás-politika

Az erősödő polgárság hatására – országonként más és más formában – teret hódított a felvilágosodás. Magyarországon a felvilágosult abszolutizmus államformája alakult ki, amely az iskoláztatás és a művelődés szabadságát hirdette, és egy tudatos, államilag szervezett oktatásügy kialakítását feltételezte. Az iskolák így kikerültek az egyházi fennhatóság alól, és kormányzati irányítás alá kerültek. Mária Terézia birodalmi szintű oktatási terveket kívánt megvalósítani, ennek részeként fejlesztette a magyar iskolákat is. Ahogy az előbb említettük, 1777-ben a királynő a következőképpen rendelkezett a Pázmány Péter alapította egyetem sorsáról: „*Budára költöztetendő királyi egyetem ott a királyi várban lévő épületben helyeztessék el.*” Az átköltöztetés előtt pár évvel orvosi képzést indított, és létrehozta az Egyetemi Nyomdát. Az 1735-ben alapított selmecbányai bányatisztképző intézetet 1763-ban akadémiaiáá fejlesztette, ahol a korszak egyik legmodernebb bányászsképzése zajlott. II. József uralkodása alatt, 1782-ben önálló intézetet kaptak a budai egyetemen a mérnökök, majd 1787-től ugyanígy indult el az állatorvosok képzése is.

Megfigyelhető, hogy a 18. században – az állami intézkedések mellett – már megjelentek magánkezdeményezések is, amelyek elsősorban mezőgazdasági képzésekre irányultak. 1780-ban Tessedik Sámuel Szarvason hozott létre gazdasági iskolát, 1797-ben pedig Festetics György Keszthelyen megalapította a Georgicont.

Összegzés

A Nagy Lajos által hatszázötven éve született magyar felsőoktatás első pár száz évében nem tudott hosszú távon fennmaradni egyetlen intézmény sem, mivel nem volt meg hozzá az erős társadalmi igény és a töretlen uralkodói akarat, és az egyház egyedül kevés volt az egyetemek megszilárdításához. A reformációval a felsőoktatási intézmények polarizálódtak, egymással versenyeztek, ami – az egyéb politikai helyzettel együtt – nem adott lehetőséget a tartós működéshez. Ezzel szemben Pázmány Péter nagyszombati alapítása tartósnak bizonyult, ő vetette el a ma is létező egyetemek egy részének magvait. Mária Terézia pedig rájött arra, hogy az uralkodói program elsődleges céljai között kell szerepelnie az oktatás kérdéseinek, éppen ezért nagy összegekkel és fontos intézkedésekkel támogatta a magyar egyetemi lét tartós és színvonalas működését.

Nagy Lajos, Pázmány Péter és Mária Terézia más-más történelmi helyzetben voltak, és ez nagyban befolyásolta terveik megvalósítását, de egy mindhármutban közös volt: ugyanazzal a szándékkal foglalkoztak a magyar felsőoktatás kérdéseivel, és egykori tevékenységük a mai napig meghatározza a felsőoktatás arculatát.

IRODALOM

- Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, 1881.
 Csizmadia Andor: Tanulmányok a magyar egyetemtörténet kezdetéről. *Jogtudományi Közlöny*. 26. évf. (1971) 5. sz. 267–268.
 Goff, Le Jacques: *Az értelmiség a középkorban*. H. n., 1979.
 Mikonya György: *Az európai egyetemek története (1230–1700)*. Budapest, 2014.
 Régi magyar egyetemek emlékezete. *Memoria universitatum et scholarum maiorum regni Hungariae*. Szerk. Szögi László. Budapest, 1995.

CSERVENKA JUDIT

SÁRKÖZI MÁTYÁS 80. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Ha nem lenne már foglalt a fogalom, azt mondanám, hogy Sárközi Mátyás egy hídember. Ő maga is, életműve is híd: múlt és jelen, Magyarország és Anglia, a régi polgári és a mai bizonytalan identitású, képlékeny világ között; személyiségével pedig feledteti – arra a néhány órára, amíg jelen van egy-egy könyvbemutatón, kiállításmegnyitón, ünnepségen –, hogy milyen mélyek a magyar társadalmat megosztó árkok.

Ha feltűnik valahol, azonnal mosolygó arcok veszik körül, könyveit pedig – a politikai filozófiák, értékrendek szélsőségeitől eltekintve – mindenki élvezettel olvassa. Ellenérzés, felháborodás, értetlenség messze nem azok az érzelmek, amelyek feltámadnának bennünk. Annál inkább az öröm és a csodálat, hogy lehet súlyos és fájdalmas dolgokról is szellemesen, könnyed eleganciával írni.

Ő a „legpestibb” író, akkor is, ha életének nagyobbik részét külföldön töltötte. Könyveivel, történeteivel bejárhatjuk időben és térben azt a régi Pestet, amin nem földrajzi fogalmat ért ez a rövid köszöntőféle, hanem múltunk, kultúránk egy darabját, olyan különös elegyet, ami irodalomból, anekdotákból, valódi történetekből, viccekből, egykor volt emberek jeles tetteiből és viselt dolgaiból van összegyúrva. Beletartozik Matyi esetében Buda is, hiszen itt töltötte gyermekkorát és kamaszéveit, előbbire a vészorszak, utóbbira a kommunizmus diktatúrája nyomta rá bélyegét. De a zugligeti házikó, ahol édesapja, Sárközi György halála után édesanyjával meghúzhatták magukat, mégis a pesti szellemi élet – korántsem veszélytelen – központja volt, amelynek eseményeiről Sárközi Márta szellemes és találékony virágnyelven folyamatosan tájékoztatta az 1956 végén nyugatra menekült fiát. Aki pedig London és München különböző időkből, különböző okokból emigrált pesti figuráiról írta beszámolóit anyjának, míg a levelezés könyvvé növekedett Sárközi Mátyás egyik legnépszerűbb műveként: „Levelek Zugligetből” címmel – persze csak a rendszerváltozás után.

Ahhoz a régi Pesthez tartozott dédapja, nagyapja és a szerteágazó család, amelynek számos tagja már a barna diktatúra, de legkésőbb a vörös idején szétszóródott a nagyvilágban, időnként azonban felbukkannak unokaöccsük életében, majd könyvei lapjain is. Sorsukból Sárközi Mátyás néhány könnyed és színes vonással (nem véletlenül készült képzőművésznek) felvázolja azt a karaktert és azt a történetet, amelyből más, témáival fukarabbul gazdálkodó szerző egy-egy önálló regényt írna. Az özvegy olasz bárónéként világiáró nagymama (Vési Margit, Molnár Ferenc első felesége), vagy a Szekeresből Sekers brit birodalmi lovagá avanszált rokon, megannyi unokatestvér, barát és ismerős, akik

úgy villannak fel Sárközi történeteiben, mint az epizód szereplők nagyapja, Molnár Ferenc darabjaiban: karakteresen és csattanósan.

Matyi egyik titka az, hogy történetei, a hozzájuk fűzött megjegyzésekkel, kitérőkkel érdekesekek, szórakoztatók – és nem utolsósorban –, azok műveltségét is gyarapíthatják, akik csupán iskolai tankönyveikből kaptak némi fogalmat a régi polgári világról, a vész-korszakról, háborúról, a kommunizmus építésének nyomasztó és végtelenül sivár éveiről, forradalomról, emigrációról. Írásaiban megelevenedik a londoni BBC vagy a müncheni SZER magyar osztályának a világa, s élő figurák lesznek a magyar irodalom olyan klaszszikusai, mint Szabó Zoltán, Határ Győző vagy Cs. Szabó László, aki iránt tiszteletét és szeretetét egy külön könyvvel róta le Sárközi.

Hogy írt London életéről is, írt esszéket, műkritikákat is, arról avatottabb méltatások biztosan szólnak. Én visszatérnék még a pesti gyökerekhez, ahogyan sajátos úti kalauzával házról házra vezeti olvasóit: A Király utcán végestelen-végig. Hajdani kis üzletek tulajdonosai, éjszakai mulatók bennfentesei támadnak fel, megtudjuk, hol volt a galíciai zsidók „magyarító egylete” és hol a Kék Macska, amelynek híres vendége az egykori walesi herceg volt. Hasonlóképpen kutatja Budán a Vérbeli várbelieket, akikből ugyanolyan kevesen maradtak, mint a Király utca régi lakóiból. Utóbbiakat a nyilasok, előbbieket az ÁVO vitte el (fordított időrendben), olykor mindkettő, lásd gróf Esterházy Mór sorsát. De nemcsak kortörténetet, hanem építész- és várostörténetet is tanulhatunk ezekből az irodalmi sé-tákból. Nem ártana belőlük újabb kiadás, feltéve, ha Matyi végiggyalogol mindkét helysín-en, feljegyezve a jelentős változásokat.

Megjelenhetne újból A bizarr évei is, amelyet a legfontosabb könyvek listájára ajánlanám mindazoknak, akik a Rákosi-korszak irodalmi, kulturális viszonyait szeretnék megismerni. „Az országban végbemenő változások kevésbé voltak művészileg inspirálóak” – összegzi a rá jellemző iróniával. A kegyencek nevei, a Sztálin-díjas művek, amelyek job-bára csak a szájhagyományként fennmaradt anekdotáknak köszönhetik, hogy napjaink-ban említésre kerülnek. A fiatalabb nemzedékek számára ma már ugyanúgy magyarázatra szorulnak, mint a korabeli kávéházi humor remekei: a „sírversek”. Lehet, hogy összegyűj-tésük és kommentálásuk éppen Sárközi Mátyásra vár?

Levelek Hampsteadbe címmel a Kortárs Könyvkiadó az író születésnapjára
barátai köszöntőiből ünnepi kötetet állított össze.
Abban jelent meg az alábbi írás S. M. Pazar évei címmel.

SZÍKI KÁROLY

HA ÍROK, ÉLEK. HA ÉLEK, ÍROK

A 80 éves Gál Sándor köszöntése a Felvidéken

Heti Hang Szóró (szubjektív tudósítás).

Sült malaccal várta házában a távolról érkező köszöntő vendégeket a költőfejedelem Gál Sándor, a Kassa közelében fekvő, 80%-ban még magyar Buzitán. Felvidék legrangosabb irodalmára, Gál Sándor 80. születésnapjára gyűltek össze az irodalompártolók.

Gál Sándor úgy él, ahogyan élt még Kassán, majd véglegesen letelepedve Buzitán: lelki hálóját kiterítve, ahová inni-enni járnak bejáratott útvonalon. Esznek belőle, belőle élnek, még él. Hallgatag nagy ér, mint a búcsi Nagyér, ahol született, s amelyhez mindmáig hű maradt. De Búcs község sem maradt hűtlen az ő szülőttéhez, mert erre a jeles napra kiadtak egy köszöntő könyvet, mely a *Nincs harmadik lehetőség* címet viseli, és Gál Sándor írásait hordozza. A másik meglepetéskötet, mely az író-költő köszöntésére készült, szintén a szülőfaluhoz kötődik: a Búcsért – Szülőföldünkért Alap Alapítvány adta ki. Ez a színes kötet a *Gál Sándor 80* címet viseli, s ugyancsak az ő köszöntésére készülve, az alkotó minden művének egyféle lexikonja lett. Az Alapítvány így indítja a kiadványát: „Kedves Sándor! Rólad, Neked szól ez a kiadvány. Egyféle leltár eddigi alkotói munkásságod és a magad mögött hagyott 80 esztendő fáradtságos-örömteli munkáid gyűjteménye. Téged ünnepelünk! Megállunk a mindennapok sodrásában születésed napjának évfordulóján...”

Zsúfolásig megtelt a művelődési ház a vendégekkel, akik jöttek Budapestről, Egerből, Pozsonyból, Bécsből... Az estet Szíki Károly nyitotta meg három Gál Sándor-verssel. Mint elmondta: 35 évvel ezelőtt Debrecenben a Délibáb Népzenei Együttessel készült Nem érkeznek mentő gályák című összeállításukból mutatja be ezt a néhány verset, mely bemutatón maga Gál Sándor is ott volt.

Márkus Béla Széchenyi-díjas irodalomtörténész, a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja Gál Sándor életét és munkásságát méltatta. (Márkus Béla erre az alkalomra időzítve a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával kiadta Gál Sándor munkásságának átfogó elemzését tartalmazó kötetét.) Az irodalomtörténész elsősorban arra fókuszált, hogy: rendet kell rakni a 80 éves alkotó életművében, s ezt tegyük úgy, ahogyan a mezőn dolgozók professzionális módon begyűjtik a termést, boglyába rakják a lekaszált füvet. A nyelvhasználat iránti fáradhatatlanságát a kisebbségi sorsba keveredett, nagyhatalmi manipuláció feldarabolta magyarjaira mint nagyhatalmak áldozataira fókuszáló elhiva-

tott emberre emelte reflektorát Márkus Béla, kimondva azt a keserves valós diagnózist: a helyzet ma sem ad optimizmusra okot! Ezért van az, hogy létszemlélete ma is szorongással telített. Ezért, betelve a reménytelenséggel, a világegyetemre emeli tekintetét, s vizsgálja, hogy az emberiségnek mikor és miért lesz vége. Sajnálatos felismerés, hogy napjaink felerősítik a költő aggodalmát.

Szentmártoni János, a Magyar Írószövetség elnöke magas érzelmi fokon köszöntötte Gál Sándort, aki az ő megfogalmazásában: olyan alkotó ember, akire az emberiségnek szüksége van. Olyan kimagasló alkotó, aki művészetéhez, elkötelezettségéhez, meghatározó küldetéstudatához mérten csak vékony elismerésben részesült mindeddig. Juhász Judit, a Magyar Művészeti Akadémia nevében a kisebbség mindenésének nevezte Gál Sándort, sorsköltőnek, aki sosem állt fel a problémák mellől úgy, hogy ne kínált volna valamiféle megoldást. Az est legmeghatóbb perceit Gál Sándor szolgáltatta, amikor a mikrofon elé lépve felolvasta azt a történelem tapétázta eseményt, amikor magyar honvédek elfedett-tiltott megemlékezése ellenére mégis emléket állítottak számukra.

A köszöntő barátok véget nem érő sorban vitték virágaikat, mint temetésre szokás, de döbbenet: élő ember vendégeiként egy nagy talentumnak mondtak ezzel köszönetet. Gál Sándor az orvostudomány csodája. Csoda, hogy él, és csodáltuk ezen szemüvegen át. Mérhetetlen szeretet ajándékai, a palackos borok sokasága között kell válogatnia, hogy a hűséges feleség, Éva asszony felügyelete mellett elszűrcsölje azokat. Első kívánságuk: legalább addig élj Sándor, amíg decinként elszűrcsölve elfogy a barátok bora. Aztán újabb kívánságokkal állunk elő. Összeszedjük magunkat, és a dombok havas felületén Miskolc-Egernek vesszük az utat. Csak néma csend, ahol az idő sem moccan, a kocsi belseje s elmélkedés: Tudatos végelszámolás, a magány végtelen fájdalma és a végtelen magánya sok-sok kötete. Elszámolás, melyben kiszámolja a költő először önmagát, és közben leüti a kérdéseket: mennyi van még? Csendes beszéd önmagával a búcsi Nagyértől, mert ott van, ha benn is van buzitai házában, és soraiba takarózik, mint nyugós, rossz gyerek. Másszor meg ő a nap, akihez melegedni járunk ki-be. Csak a nyitott ablakot nem engedi elfüggönyözni, ami mögül ki kell néznie, mert mindig feltűnik valami. Egy lehullt levél, egy megfagyott pók, a diófa álma csupasz gallyakkal, amint diókról álmodik. Önazonosulás, beteljesülés képei, mozaikjai, önszaggatás és sebvakarás, sebgyógyítás. Legbelül van, ott, ahol nem mindenki mer lenni. A belső magányban, a lehetséges még?-ekben, a lehetetlen felmérésben, hogy mi az, ami itt van még? Próbát tart, hogyan lehet túlélni a néha túlélhetetlent, amikor minden magyarázat is kevés a megmagyarázhatatlanra. A tűnődésben nem is tudni, hogy magához szól az ember, önmagát kérdezi, vagy minden meg van már írva, csak formát kell adjon neki. Legbelül beszél. Nem vetít ki, hanem egy önmagával, a belső történet ő önmaga. Játék a csennel, ahol sallang nélkül van jelen bármi, nem sok, minimálrock ez, sziklakemény koppanásokkal. Nem sokkal. A sebzettségének legérzékenyebb pontján áll, a magány állapotában.

Lássuk egymást Sándor! És ne csak a nagy ünnepek óráiban!

„NAGYOBB BOLDOGSÁGOT NEM TUDOK KÉPZELNI...”

Balázs Géza beszélget Juhász Judittal 70. születésnapja alkalmából

A Napút folyóirat 2017. évi összeállítása Nyolcvankilenc jeles hetvenes címmel jelent meg, s nagy meglepetésemre itt bukkantam Juhász Judit szép esszéjére is, fölötte pedig egy évszámra: 1947. november 21. Ugye, ez tévedés?

Nem tévedés, az idei november csakugyan elhozta hetvenedik születésnapomat. Lehangeltség helyett hálával és igazi örömmel fogadom, hiszen édesanyám negyvennyolc évesen hagyott itt bennünket – mennyivel több időt kaptam én már eddig is. Ő csak néhány hónapig örülhetett egyetlen unokájának, én már a hetediket dajkálhatom.

Pedagógus akart lenni, közgazdasági egyetemet végzett, majd újságíró, rádiós lett, s ha jól érzékelem, mostanában mintha megvalósulna álma: pedagógus lett...

Már sokkal korábban annak tartottam magam. Pályakezdő riporterként is tanítani, a hétköznapi lét beszorítottságából kiemelni szerettem volna a hallgatókat. Életem megtisztelő feladatai közé tartozik, hogy az Anyanyelvápolók Szövetségében sok-sok pedagógus és diák közösségének élére kerülhettem. S milyen nagy elődök nyomába! Számomra közülük is az első: Kodály Zoltán! Középiskolás koromban tanár úrnak személyes közelségébe is kerülhettem, s Andor Ilona leánykarában hamar rájöhettam, a mester nemcsak zenei anyanyelvünk apostola.

A nyolcvanas években egy szombat délelőtti családi műsorban hallottam először. Ugye, nem véletlen, hogy éppen családi műsort készített?

„Szeretem a véletleneket, melyek megett Isten nevet” – igaza van Mécs Lászlónak. Egy tehetségkutató pályázat, majd egy tíz hónapos tanfolyam elvégzése után vettek fel a Rádióba, csupa nagy egyéniség közé. A politika világa helyett engem inkább a hetvenes évek egyenszürke Magyarországnak embere érdekelt, így kaptam én a szociális és egészségügyi témákat, a „női műsorokat”. Néhány év alatt ez lett a „szakterületem”, és sok egyéb program mellett a „Családi tükrök” magazinban mutathattam fel a hallgatóknak – önmagukat.

Munkájának nagyobbik részét a rádió, a rádiózás töltötte ki. Mit lehet szeretni ennyire a rádióban?

A rádió maga a csoda! Ma sem lehet megindultság nélkül olvasni a Trianon utáni kifosztott Magyarországon Móricz, Kosztolányi, Babits, Dohnányi – megannyi művész és értelmiségi – lelkesült vallomását a kor nagy találmánya, a határokon szabadon áthaladó rádióhullámok nemzetegyesítő erejéről. A szétdarabolt, idegenbe szakadt, kisebbségbe nyomorított milliók-

nak az anyanyelv és a magyar kultúra jelentette a vigaszt és a reményt. Engem gyermekkoromtól kezdve a mai napig elbűvöl a tény, hogy pusztán a hang erejével milyen érzelmi hatásra képes a rádió! Számomra nemcsak a megtalált hivatás volt, sokkal több annál.

Az Antall-kormány szóvivőjeként is dolgozott, emlékszem Antall József temetésén a Kosuth téren a hangszórókból szomorú hangjára. Hogyan lett szóvivő, hogyan viselte a politikai környezetet?

A 90-es évek rendszerváltoztató hullámverése mozdított ki a Bródy Sándor utcából, közvetlenül Surján László népjóléti miniszter győzött meg arról, szükség van rám egy új tartalmú és új stílusú kommunikáció felépítésében. A szegyeteljes taxisblokádtapasztalatai pedig – minden magammal szemben támasztott kétségem ellenére – megérlelték a döntést: igent mondok a kormány szóvivői felkérésre. Sokan kívártak, félrehúzódtak azokban a hónapokban, nem vállaltak kockázatot. Persze, a pálya széléről könnyebb az ítékezés. Antall József közelében dolgozni: mindenért kárpótlás volt.

Idézem a Napút-esszéiből: férje szerint javíthatatlanul „szőrfőzik” a civil szféra közösségei, a művészeti élet jelesei, a családjá, unokái között, vágyik a lélekmozdító csöndre, de egyre több feladatot lát maga körül. Mi hajtja, és mikor lenne egy kicsit elégedett?

De hát én most is elégedett vagyok! És boldog! Bensőséges szeretet vesz körül, s ez az az al jár, hogy ellenállhatatlanul igénylik a gondoskodásomat, a tudásomat, a szeretetemet. Akármerre fordulok, ezzel találkozom. Annál nagyobb boldogságot nem tudok elképzelni, mintha az ember hasznosnak érezheti magát, értelmét látja az életének, és hajtja az „adni akarás” vágya. A Teremtő úgyis megadja a hozzávalót.

Hogyan látja az ASZ küldetését, mit kedvel benne a legjobban?

Azok az emberek vonzottak mindig, akiket az érdek nélküli lelkesedéssel végzett közös munka köt össze. Az anyanyelvi mozgalom kisebb és nagyobb közösségeiben, a „Beszélni nehéz!” szakkörökben sok ilyen önzetlen és „elvarázsolt” ember dolgozik. Az elmúlt fél évszázad alatt több tízezer diákot mozgattak meg az anyanyelvi versenyek a Kárpát-medencében – legjobban a versenyző diákok izalmát, örömét, no, és a nyári táborok felszabadult hangulatát szeretem. „Szét lehetünk bár vágva hetedhét határba, csak egytárató Szellem munkáljon Szívben – Nyelvben” – Pákolitz István költőként megengedheti magának az emelkedettebb fogalmazást. Helyettem is. A hétköznapi erőfeszítésekben természetesen kevés a poézis, de az ünnepeink mégis fénybe állítják az Anyanyelvápolók Szövetségét, s a rendszeres állami támogatás lehetővé teszi, hogy egyre igényesebben dolgozzunk.

Keretes:

„Az emberek belső világa érdekelt már gyermekkoromban. És a tanítás: átadása mindannak, amit másoktól megtanultam. Elsősorban a könyvekből, az irodalomból. Meséltem mindenkinek a környezetemben, s boldog szenvedéllyel bújtam a könyveket. Az ötvenes évek ferencvárosi szürkéségében nem is akadt más vonzerő, mint a könyvtár... Nélkülözhetetlen támasz és erőforrás számomra a család. A gyermekkori otthon, az egyszerűségükben is felülmúlhatatlanul jó nevelőknek bizonyult szüleim szeretete után nagy kegyelem, hogy férjemmel a viszontagságok ellenére megőrizhettük egymást, negyvenhét éve már...” (Részlet a Napút című folyóirat 2016/10. Nyolcvankilenc jeles hetvenes címmel megjelent számából. A Napút minden évi utolsó száma a következő évben 70. életévüket betöltendő jeles személyiségeket köszönti.)

Fiatalok a 25. Országos Ifjúsági Anyanyelvi Táborban (kép: Anyanyelvápolók Szövetsége)

BALÁZS GÉZA

KÉT ÚJ NYELVSTRATÉGIAI SOROZAT

Magyar nyelvű otthon és maTer

Két nyelvstratégiai kutatóhelyépítés, kutatás és könyvsorozat indult el a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport programjában az Anyanyelvápolók Szövetségével és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával való együttműködésben. A Magyar nyelvű otthon és a maTer. Erről kérdezte a két programgazdát, Pomozi Pétert és Pusztay Jánost Balázs Géza.

Mi a Magyar nyelvű otthon küldetése?

PP: A Magyar nyelvű otthon nyelvpresztízs-sorozat. Ilyen rendezőelvű és felfogású vállalkozás még nem volt a Kárpát-medencében. A sorozat a nyelvtervezés talán leggyakorlatibb és legösszetettebb részének, a presztízstervezésnek kézzel fogható, esztétikai élményt is nyújtó produktuma. Elsődleges célja, hogy kedvezőbb legyen a magyar nyelvű holnap a Kárpát-medencei magyar nyelvterület minden szegletében, azaz jóval többen és jobban kommunikáljunk 2020-ban és 2050-ben magyarul (is), mint ami a jelenlegi baljós asszimilációs és elvándorlási tendenciák alapján reálisnak tűnik. Ez utóbbi cél egyben küldetés is, ám a küldetésnek van egy kapcsolódó másik nemzetstratégiai eleme is: Trianonnál nemcsak a Magyar Királyság kétharmada veszett el, hanem megindult egy sokkal súlyosabb eróziós folyamat is, amely a kommunizmus alatt csúcsosodott ki: a félszázados agymosás hatására elveszett a Kárpát-medencei magyarság nyelvközösségtudata. Ezt a nyelvközösségtudatot szeretnénk a magunk eszközeivel erősíteni, mert anélkül, hogy egy kárpátaljai vagy vajdasági vagy éppen anyaországi magyar átérezné, nem egy apadó, reményvesztett közösség, hanem a Kárpát-medence legnagyobb, gazdag és színes hagyományú nyelvközösségének tagja, nincs magyar jövő. Talán így már érthető, hogy miért tartom a sorozat megálmodójaként és szerkesztőjeként kiemelten fontosnak a Magyar nyelvű otthon ügyét.

Hogyan követik egymást a kötetek?

PP: 2017-ben az első három szám jelent meg: *Magyar nyelvű otthon (MNYO) 1. Magyarország, MNYO 2. Vajdaság, MNYO 3. Székelyföld*. A többségi és kisebbségi területek, sőt a jelentős történeti múltú és a nagy, modern diaszpórák magyarságának is készül egy-egy kötet. Ez azt jelenti, hogy a magyarországitól a dél-amerikai magyarokig mindenki megtalálja majd az otthonához és szívéhez legközelebb eső kötetet. Az alap mindig közelítőleg azonos, a hozzáadott „helyiérték” pedig minden kötetnek bő felét teszi ki. Az aktuális közelítést a helyi feladatok és szociokulturális jellegzetességek is árnyalják.

Kiknek szól?

PP: Mindenkinék, nagymamáktól, nagypapáktól unokákig. Mindenkinék, aki magyarul beszél, ért vagy akár csak tanulja környezeti vagy idegen nyelvként, bárhol is éljen a nagyvilágban. A köteteket szemnek-szívnek kedves formába öntjük, hogy a legszélesebb közönség megszerethesse ezeket. Az első százegynéhány visszajelzés alapján szeretik is!

Hogy lehet hozzájutni?

PP: A sorozatnak két kiadója van, az ASZ és az MNYKNT, de a terjesztésben segítségünkre lesz az e-nyelv.hu felülete is. Ez utóbbi főleg a lelkes filológusoknak és sorozatgyűjtőknek segíthet majd a beszerzésben, egyébként viszont minden egyes kötetet elsődlegesen az adott magyar nyelvközösségrész tagjai kezébe szánunk. Az érintettek viszontsegítőkön keresztül ajándékként juthatnak saját kötetükhöz mindaddig, amíg erre lehetőségünk van.

Hol ismertetik a könyveket?

PP: Az első, meghatározó és szívemelengető jelenetekkel tarkított szabadkai bemutatón túl vagyunk, s hamarosan újabbak következnek, időrendben várhatóan Adán, Kolozsvárt, Sepsiszentgyörgyön és Budapesten. A többi még a jövő zenéje.

Mi a maTer fő célja, törekvése?

PJ: A maTer rövidítés a magyar–magyar terminológiát rejti. Az anyaországi és a különböző határon túli területek magyar nyelvű terminológiája eltér egymástól. A nyelvek különböző mértékű kölcsönhatásban fejlődnek, s ez fokozottan érvényes a kisebbségi státuszban lévő nyelv és a domináns (állam)nyelv viszonyára. A terminológiaalkotás egyik fontos eljárása a tükrörfordítás. A tükrörfordítások mintaadó nyelve egyre inkább az adott állam hivatalos nyelve, azaz államnyelve. Ez azt eredményezi, hogy a határon túli területek magyar szaknyelvhasználata eltér az anyaországitól, és adott esetben egymástól is. Első lépésként az iskolai tantárgyak szakszókincsére összpontosítunk: Egyrészt azért, (a) mert az egyes tantárgyak terminológiája teremti meg az alapot az adott szakterület szakszókincsének mélyebb megismerésére, (b) másrészt gyakorlati okokból, mivel egy-egy tantárgy szakszókincse véges terjedelmű korpuszt biztosít, (c) harmadrészt azért, mert így könnyebben kiküszöbölhetők az esetlegességek, amelyek például egy ún. kulturális összehasonlító terminológiai szótár esetében óhatatlanul előfordulnak. Az első kiadványok az Ungvári Állami Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalom Tan-széke vezetőjének, Zékány Krisztinának a szervezésében, a Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum közreműködésével készültek el: (1) Szemrád Emil: Kémiai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére, (2) Hladonik István: Fizikai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére, (3) Hladonik István: Matematikai szakkifejezések magyar–magyar–ukrán szótára középiskolák részére, (4) Zékány Krisztina – Boriszova Éva: Magyar toldalékok ukrán értelmezésekkel. A magyart idegen nyelvként tanulók számára. A táblázatosan közzétett szótárak négy hasábjára

tartalmazza a kárpátaljai magyar nyelvű szakkifejezést, az ukrán megfelelést, az anyaországi megfelelőt (ezek ábécérendje határozza meg a terminusok sorrendjét), végül a szakszóhoz fűzött magyar nyelvű értelmezést. Végző cél egy elektronikus, Kárpát-medencei magyar adatbázis létrehozása (az adott államnyelvi megfelelésekkel együtt), ami elősegíti a szakmai kommunikációt, valamint az adatbázis figyelembe vételével készülő, egységes magyar nyelvű, új generációs tankönyvek révén közelíti egymáshoz a terminológiaigényes területeken a különböző magyar nyelvi változatokat.

Hogyan követik egymást a kötetek?

PJ: A programot folytatjuk Kárpátalján, másrészt viszont fokozatosan bekapcsoljuk a többi határon túli régiót is.

Kiknek szólnak ezek a kötetek?

PJ: Az adott tantárgyakat a határon túli magyar iskolákban tanító pedagógusoknak, a terminológiával foglalkozó szakembereknek, de talán mindenekelőtt a kulturális-nyelvi nemzet építésével foglalkozó politikusoknak.

Hogy lehet hozzájutni a könyvekhez?

PJ: Mivel a kiadványok nyomtatott formában csak kevés példányban jelennek meg, dolgozunk azon, hogy interneten bárki hozzáférhessen az elkészült anyagokhoz.

Hol ismertetik a könyveket?

PJ: A Petőfi Irodalmi Múzeumban az ASZ éves közgyűlésén mutattuk be a kiadványokat. A program kiteljesedésével párhuzamosan szélesítjük ismertetésének formáit.

Pusztay János és Pomozi Péter a 4. nyelvésztaborban Sátoraljaújhelyen (kép: BG)

SZ. TÓTH GYULA

ANYANYELVÜNK NEMZETI HATÁRAI

Milyen is a Magyar nyelvű otthon? Trilógiában bemutatva: 1. Magyarország, 2. Vajdaság, 3. Székelyföld.

Sokszeraplós darab. Alapjában négykezes, Pomozi Péter és Karácsony Fanni jegyzi. A rend kedvéért: az első Pomozi Péter írta, a másik kettőnél több szerző működött közre (nevük a tartalomjegyzékben feltüntetve), a művészeti szerkesztés és nyomdai előkészítés Karácsony Fanni munkája.

Megkísérlem a hármat egybefogva bemutatni. Fogódzónak mindjárt ott a szerkezet: az átgondolt koncepció nyomán megjelenő szerkesztés. Aztán meg kellene fogni a látásmódot: a szerzői felfogás hogyan igyekszik láttatni az időben, térben kiterjedt ismeretanyagot? Eligazít az 1. fejezet: *A magyar nyelv a nagyvilágban*. A kísérő földgömb-illusztráció, bravúros megoldással, szinte mindkét féltekét átfogja – helyben vagyunk. Szűkül a fókusz: a Kárpát-medence és Moldva magyarul lakta területeit látjuk, jelmagyarázatokkal. Akárhoa fentről néznénk, Radnóti Miklós gépén: „Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj, / s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály; / annak mit rejt e térkép?” Fönt és lent, közel és messze. Tágul a határ, szép lassan feltárulnak e széles táj kincsei. Merthogy a magyar nyelv öt kontinensen jelen van, bizonyításul erre is van színes térkép. Ezek mindhárom könyv elején láthatók, a közös szerkezet kezdő részei. És ezen a nyomvonalon, a tárgyban rejlően tekinthetjük „gyökálnak”, folytathatjuk a felfedezőutat.

Az induló ajánlásban Pomogáts Béla Illyés Gyulát idézi: *Haza a magasban*, s megtoldja: „Anyanyelvünk nem csak irodalmunk forrása, a lelki nemzetnek is mindig újraalkotója: amíg nyelvünk életben van, addig nemzetünk is él, addig van otthonunk és hazánk” (5.). Nyelvünk dalban is hódít: a francia katonák különleges átírásban együtt énekelték a Bercsényi-huszárokkal a Bercsényi-ezred indulóját: *Suhog a szél Késmárk felett* (17.). A kincses ládika gazdag nyelvi örökséget rejt. Előkerül *A magyar nyelv eredete*, európai nyelvvé válása. Nyelvünk múltja 2500–3000 éves, a „mai Európa legrégebbi élő nyelvei közé tartozik”. A népi és nyelvi eredet „bonyolult kérdéseire több tudományág, mint régészet, nyelvészet, néprajz, embertan, genetika eredményeinek összegzésével lehet hitelt érdemlően választ adni” (20.). A lovakkal vonuló (a monda szerint gyakran repülő szarvasokkal kísérve) magyarul beszélő etnikum története a szibériai sztyeppe országútján át az Urál európai oldalán folytatódik. A Volgai Bolgárországban feltűnik Julianus barát, aki megtalálja a keleti magyarokat, öröme nem tart sokáig: második útján értesül a pusztító tatártámadásról. Újabb vonulás következik. „Egy több évszázados Magna Hungaria és egy vélhetően rövid etelközi tartózkodás után került sor a honfoglalásra” (22.).

Az izgalmas történetek a feszesen összefogott írásokban is élvezetesekek, követhetőek: gyorsan repítik a századokat, s eközben a magyar nyelv Közép-Európában új szomszédok (germánok, szlávok) nyelvei közé kerül. A szerző, árnyalva a XVIII–XIX. században megismert nyelvjárási képet, leszögezi, ez a nyelvjárási megoszlás nem ősi örökség, hanem „a sok évszázados Kárpát-medencei lét összetett társadalmi, gazdasági és kulturális változásainak eredménye” (24.).

A magyar nyelv egyedülálló, de nem „rokontalan”. Fontos, máig izzó viták tárgya kerül világos megfogalmazásban elénk: a nyelvrokonság. „Egyfelől egy nép származása és nyelvének eredete között nagyon bonyolult az összefüggés”. (A sokat vándorló nép, mint a magyar, „genetikai összetétele sokszínű.”) Másfelől, a „nyelvnek és a nyelvi rokonságnak kiemelt szerepe van a nemzeti identitásban”. Ám az „gyakori félreértés, hogy (...) a magyarság finnugor és török nyelvi kapcsolatai kizárnák egymást” (26.). A vázlatos magyarázat (is) higgadtságra, alaposságra és nyitottságra figyelmezteti a tudományos élet szereplőit.

A magyar nyelv tökéletesítése hosszú és ma sem szűnő folyamat. Ezt végigkísérhetjük a X. század első nagyobb írásos emlékeitől a XIX. századi Magyar Tudós Társaság tevékenységéig. Olyan nevekkkel, mint Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Teleki József, Czuczor Gergely, Fogarasi János, olyan munkákkal, mint a magyar nyelv rendszere, az első akadémiai nyelvtan, a hatkötetes nyelvi szótár. A Trianon óta bekövetkezett szétdaraboltság széttagolta a nyelvet, ami „különleges nyelvi jogi és nyelvpolitikai feladatok elé állítja a felelős tudósokat és a döntéshozókat” (35.). A jelentés körüli sétából nem marad ki a visszatérő vitatéma: a „gyökalapú” értelmezés, körültekintően. Nyelvünk

gazdagságát, a kifejezés változatosságát jelzi a zeneiség, a játékoság, Romhányi József Szarmaséje vidít, és hétköznapi nyelvi játékokra és nyelvi társasjátékokra, népi mondókákra buzdít. Mindezek a nyelvközösséget színesítik, és összetartó elemként szolgálnak. Fontos az anyanyelv használata a családban, az esti mese, legyünk bárhol is a világban, kisebbségi helyzetben, többnyelvűségben. Hangsúlyt kap: a nyelv megőrzéséhez, a hatékony kommunikációhoz szükséges az átfogó nyelvtervezés, biztosítékkal pedig a nyelvi jogok.

A közös szerkezet és tartalom után kitérünk a sorozat 2. és 3. darabjára, amire itt érintőlegesen van mód, néhány jellemző sajátosság felvillantásával. Mi a helyzet a *Vajdaságban*? Bemutatásra kerül a többségi múlt, a kisebbségi jelen és a nyitott jövő. A kisebbségi helyzetben különösen fontos a családok nyelvhasználata, a nyelvművelés, a nyelvi jogok. Szerbiában a jogi szabályozás „összességében kielégítő, a gyakorlati alkalmazás nem zökkenőmentes” (56.). Gazdag a folklórkincs, az irodalmi kincs kapcsán Kosztolányi Bácskája is megjelenik, hozzá „Nemzeti irodalmunk vajdasági színei”, a „Huszita Biblia kódexei”. Őrző emlékezetek a kövek, az épített örökség, a várak, templomok, kastélyok. Ott díszlik „Szabadka, mint a délvidéki magyar(os) szecesszió fővárosa”. Szerencsére épségben megmaradt a bánáti Németcsernye római katolikus temploma. És hogyan munkál az individualizmus és a szabadságvágy? Azaz: *Menni vagy maradni*? Hódi Sándor a könyvében a modern ember és a hagyomány ápolása problémakörét járja körül. Egyik javaslata: hagyni a világfájdalmat, a pesszimizmust, a kuruckodást. Meglátása szerint az ott élők életérzése „összhangban van az életkilátásokkal”, a történelmileg viharos időkben nincs is ennél „fontosabb lelki sajátosság” (92.).

A 3. kötetben feltárul Székelyföld nyelvi képe: a nyelvileg színes Erdély, a székely nyelvjárás. Milyen is az? Összetett, tagolt, megfelelően a hajdani önkormányzati egységeknek, a „székeknek”, a nyelvjárási jelenségek „átfogják az egész nyelvi rendszert” (51.). Példák sorakoznak a román nyelvi hatások érzékeltetésére, megállapítva, hogy ezek „viszonylag alacsony értéket” mutatnak. A nyelvi teljességhez hozzátartoznak a „múlt szimbólumai, emlékei és a jelen oktatási, művelődési intézményei” (56.). A mindennapok nyelvörzését jelzi Bójte Csaba 2007-es díja. Gazdag kincs vár ápolásra: Nyíró József, a havasok krónikása, Tamási Áron, a székely novella mestere. A színes, megmozgató népköltészet, a vidám népi játékok. Ó, és a zene és a tánc. Oldalakon át gyönyörködhetünk a népművészetet bemutató fotókban: kerámia, szóttas, hímzés, a népviselet, rokolya, harisnya, főkötő, fafaragás, az ácsművészet, a zetelaki székelykapu a Székely Nemzeti Múzeum bejáratánál (81.). A székely ember életmódja, tartása is megjelenik: hogyan élt, hogyan harcolt a katonanép? És hogyan él, és hogyan harcol ma a büszke és erős székelység? Az autonómiát és az identitást taglalva kitűnik a székely öntudat, melynek meghatározó eleme a magyarsághoz tartozás. (Az írást Izsák Balázs jegyzi.) A közösségi tudatot táplálják a hagyományok. Az autonómiáért folytatott szívós, felkészült küzdelem kétpólusú: a román politikai elit meggyőzése és az Európai Unióban való legalizálás. Ezért dolgozik a Székely Nemzeti Tanács a jog és a demokrácia eszközeit mozgósítva. (A Csíksomlyói Pünkösdi Búcsú, a Székely Szabadság Napjának ünneplése a budapesti Hősök terén ismert Nyugat-Európában is. A

látvány megdobogtatta a derék „közember” szívét. Francia barátaim ezt nem is titkolták.) Mindhárom könyv gazdagon informatív Függelékkel zárul. Benne: a magyar nyelvi kulturális társaságok listája Magyarországon és a nagyvilágban, a kiadvány forrásai, név- és tárgymutató. Tájékoztatásra, kutatásra megkapjuk a képek forrásait is. Tudomány és történelem mesélő harmóniában. Nagyszerű kutatásilag, könyvészetileg, gondolkodásmódjában, művelődésfilozófiájában, erkölcsiségében. Ha csak a hátsó borító szövegét elolvassuk, máris elringatjuk magunkat... De nem álomba, az ismeretgyarapítás felráz. Ez a magatartásforma és életvitel megillet bennünket.

A munkára jellemző: tudományterületek integrálása, műfajok ötvözése, színek, formák harmóniája, a szöveg és a képiség összhangja. Művészi kompozíció. Színes olvasókönyvek. „Hangos könyv is lehet”: a színes lapokra nyomtatott tetszetős betűformák viszik az olvasót, magának mormolja a szöveget, társának felolvassa, asztali társalgás, esti mese kerekedik – társaságot formál. Kis/közösség formálódik. A képi megjelenítés nemcsak kifejező, de pompázatos, a vizualitás tágra nyitja az ismeretmezőt, a magyar nyelv térképes demonstrálása látványos, segít a felfogásban, az egész összefogott átlátásában, megértésében. Kirajzolódik a nemzet az anyanyelv ölelésében. Akkor is, ha gyérülnek az ölelő pontok,

helyek, ha fogy a nyelv. De legalább érzékeljük, tudáshoz segít. Hogy ezen keresztül átéljük nemzetünk sorsát. Sorsunkat. Az életünkről van szó.

Meghatóan szép könyvek, nyelvi-történeti csemegék, lírában összefoglalva zengi Faludy György verse: *Óda a magyar nyelvhez*. A pazar kiállítású tudományos művek megérdemlik, hogy a szélesebb nagyközönség megismerje: tudományok, irodalom, szakmák, tanárok, diákok. Itthon és külföldön. Három a magyar igazság és egy a ráadás, hírlik: kétszülőben a 4. kötet, a *Felvidék*.

(Magyar nyelvű otthon 1–3., sorozatszerkesztő: Pomozi Péter. Anyanyelvápolók Szövetsége – Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2017.)

Megjelent: *Búvópatak*, 2017. december – XVI. évfolyam 12. szám, 21–23.) A NyéK a *Búvópatak* főszerkesztőjének és a szerzőnek engedélyével közli az írást.

MORITZ LÁSZLÓ

ARANYOSSZIGETI OLVASÓTÁBORUNK

Évtizedeken át az Anyanyelvi Konferencia, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága szívügyének tekintette a fiatalság, különösen a határainkon túli fiatalok anyanyelvi oktatását és anyanyelvének ápolását. E célból számos sikeres anyanyelvi tábort rendezett a Balatonon és Sárospatakon.

Az utóbbi évtizedben szünetelni látszott ez irányú elkötelezettségünk. Miután társaságunk visszakerült a kormány évi költségvetésébe, anyagi lehetőség nyílt e fontos tevékenység újraindításához. Ennek eredményeként került sor, ez év június 17–24 között, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Aranyosapátiban (Aranyoszigeten) a magyar anyanyelvi és olvasótábor létrehozására.

Az MNYKNT (Anyanyelvi Konferencia), a Falvak Kultúrájáért Alapítvány, a Magyar Olvasástársaság és a Kárpátaljai Magyar Iskolai Könyvtárakért Alapítvány közös szervezésében lebonyolított táborban huszonhat 12–14 év közötti tanuló vett részt a Felvidékről, Kárpátaljáról, Erdélyből (Partium) és Magyarországról. Olyan tanulók, akik magyar irodalmi vagy szavalóversenyeken díjazást értek el. A fiatalok csapatokban, tanáraik kíséretében érkeztek, és a Magyar Kultúra Lovagrend által épített és fenntartott, teljesen új épület kétágyas szobáiban lettek elszállásolva.

A Felvidékről a Nagyszelmenci Gimnázium (vezető tanár Kerékgyártó Diána), Kárpátaljáról a Csongori Általános Iskola (Hadar Krisztián), a munkácsi Szent István Középiskola, a beregszászi Kossuth Lajos Középiskola, Partiumból a szatmárnémeti Református Gimnázium (Higgyed István), a nagyváradi Szacsvey Imre Általános Iskola (Csorba Krisztián Károly) és a helybéli illetőségű (aranyosapáti), de a kisvárdai II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban ta-

nuló Kanalas Noémi és Kanalas Zsolt (tanár Pálffy Jolán) érdemelték ki az egyhetes táborozáson való részvételt. Itt kell megemlíteni a felvidéki Nagyszelmenci Gimnázium csapatának rendkívüli teljesítményét, hiszen megnyerték a Dobó István-émlékversenyt, a Szent László-émlékverseny nagyváradi döntőjét és a helyi Arany János-szavalóversenyt.

A Felső-Tiszaúj gazdag kulturális háttérrel rendelkező vidék, számos gazdag program szervezésére adott lehetőséget. Ennek keretében került sor „irodalmi zárandoklatra” Szatmárcsekére, Tiszacsécsére, a lakatlan Nagygécre, valamint a Megmaradás-templomához. Felkerestek Petőfi-émlékeket is, a program pedig a Túrban való fürdőzéssel zárult.

Színvonalas esti irodalmi műsorokkal zártak a napok: Szent László-émlékest, Mindannyiunk atyja, Arany János tanár úr – Sudár Annamária előadóművész estje, Toldi – Kuncz László előadóestje, Dobó István történelmi vetélkedő, „Repül a nehéz kő, ki tudja hol áll meg” vetélkedő. Cselenyák Imre író bemutatta Áldott az a bölcső című, Arany Jánosról szóló életregényét. A programokban szerepelt még református, katolikus és görögkatolikus templomok látogatása, zenés ismerkedési est, a tiszavirágzás megtekintése, tábortűz.

A Magyar Kultúra Lovagrendje Emlékparkjában a résztvevők tisztelegtek a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága volt elnökei, vezetőségi tagjai: Bárczi Géza, Czine Mihály, Lőrincze Lajos kopfáinál.

A táborozás alkalmat adott kapcsolatteremtésre, magyar irodalmi és történelmi ismereteik bővítésére, de főképpen magyar nyelvi és irodalmi identitástudatuk és elkötelezettségük erősítésére. A búcsúest záróakkordjaként két fiatal lány elénekelt a hirtelen összeállt zenészek gitár- és zongorakiséréte mellett az Örökségem című dalt, fogadalmat téve anyanyelvünk megőrzése és átadása mellett.

Nagy elismerés illeti a tanárok áldozatos munkáját, hiszen a fiatalok lelkében elvetett mag élteti a magyar irodalom, a költészet és történelmünk szeretetét. Főlemelő volt látni ezt a huszonegynéhány lelkes fiataalt, akik kis szigetet alkotva ebben a bizonytalan identitású, minden értékrendet leseprő világban megerősödtek anyanyelvi és kulturális identitásukban. Búcsúzáskor a fiatalok kifejezték azon óhajukat, hogy jövőre ismét visszatérhesenek tarsolyukban az újabb irodalmi versenyek trófeáival. Ehhez kívántunk sok sikert.

Köszönet illeti Nick Ferencet, a Falvak Kultúrájáért Alapítvány elnökét, a Magyar Kultúra Lovagrendje tagját mint a táborvezetőt, valamint segítőit, támogatóit: Vraukóné Lukács Ilona (Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár), EMMI, Anyanyelvápolók Szövetség, és nem utolsósorban az MNYKNT (Anyanyelvi Konferencia). A táborban az MNYKNT-t Moritz László alelnök képviselte. Az MNYKNT elnöksége a jövőben is elkötelezetten támogat hasonló rendezvényeket.

A tábor támogatója: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza

MÁTÉ LÁSZLÓ

MEGMARADNI – GYARAPODNI

1967. október 20-a jelentős nap volt a csehszlovákiai (szlovákiai, „szlovenszkói”, felvidéki) magyar közösség életében. Ekkor került sor az első Kazinczy Nyelvművelő Napok nyitónapjára Kassán.

Generációs élményt jelentett, hogy Kassán megindulhattak a magyar nyelvművelő napok Kazinczy Ferenc szellemében. Kisebbségi térfelünkről mindenki ott volt, aki számított: pedagógusok, írók, újságírók, hivatásos és amatőr nyelvészek, kassai polgárok. Telt házzal indult, a résztvevők jelentős részének nem jutott ülőhely.

Máté László emlékezése az elmúlt 50 évre (kép: NE)

Mondhatná a később születettek közül valaki: könnyű volt, mert felmenő ágon járt nemzeti közösségünk. A népszámlálási adatok állandó gyarapodásról szóltak, azokban az években járt legtöbb magyar gyerek magyar iskolába – százezer! – (alapiskolába 70 ezer, középiskolába 30 ezer), és már érezhető volt a közeledő prágai tavasz fuvallata, amikor egyszerre minket is megkérdeztek: mit szeretnénk? És egyszerre magyar is lehetett miniszter (Dobos László), a parlament alelnöke (dr. Szabó Rezső), járási és kerületi hivatalokba sok fontos képviselőnk kapott helyett. És törvénybe – alkotmánytörvénybe! – foglalták jogainkat. Ez volt az az emlékezetes 144/68-as nemzetiségi alkotmánytörvény, amelyet ha meg is hamisítottak, és kevés pontja valósult is meg, a mai napig megmaradt egyedüli próbálkozásként helyzetünk törvényes rendezésére. (A rendszerváltást követően a szlovák

politikai elit, közöttük volt koalíciós partnereink, még tárgyalni sem voltak hajlandóak egy hasonló dokumentum előkészítéséről és elfogadásáról!)

S ha már tanácskozásunkra a Thália Színház Márai Stúdiósínpadának falai között került sor, akkor azt is el kell mondani, hogy az első Kazinczy-napok kezdeményezései között voltak ilyenek is: Magyar színházat és magyar hetilapot Kassának! Megindult az aláírásgyűjtés, pénzadományok gyűjtése Abaúj, Gömör, Zemplén és Ung megye vidékén, amikor az ottani termelőszövetkezetek öt-, tíz-, húszezer koronás támogatásokat ajánlottak fel a kassai magyar színház javára, aminek eredményeként rövid idő alatt létrejött a mostani Kassai Thália Színház.

Sokan voltak a Kazinczy-napok elindítói, csak néhány név közülük: Fábry Zoltán, dr. Szabó Rezső, Dobos László, Jakab István és a legendás Kassai Batsányi Kör két oszlopos tagja, Béres József és Göröcs Mihály, az Eperjesi Kerületi Pedagógiai Intézetből Balogh Márta, később Kossuth János, majd Szatmáry József. A kezdetektől támogatta a rendezvényt a két kassai magyar iskola legendás igazgatója: Schulz György és Rácz Olivér.

A magyarországi nyelvészek közül már az elsőn ott volt Bárczi Géza akadémikus, Deme László, majd később Szathmári István, Bencédy József, Wacha Imre, Montágh Imre, és mások. Az irodalomtörténészek közül Czine Mihály, Pomogáts Béla, de a prágai Károly Egyetemről Rákos Péter, Bredár Gyula, Blaskovics József. A határon túli magyar közösségek nyelvészei közül először a vajdaságiak vettek részt, majd az erdélyiek, de jöttek később a muravidéki, horvátországi, kárpátaljai és burgenlandi magyarok képviselői is.

Az első Kazinczy Nyelvűvelő Napokon a 70 éves Fábry Zoltán újabb szívrohamja miatt nem lehetett a jelen, *Kazinczy elkötelezettségében* című tanulmányát felolvasták. Ebben többek között ezt írja: *Erős várunk a nyelv! Erős lett, mert Kazinczyk építették. Tervet készítettek, alapoztak, téglát téglára raktak, falakat húztak, és tetőt boltoztak; várat építettek, időtállót, maradandót, erőset. Lakjuk-e, védjük-e? Lakói és őrei vagyunk-e tényleg?* Majd néhány sorral lejjebb olvasható látnoki jövődöleése: *Mert kevesen vagyunk, és oldott kévét kell összetartanunk.*

A Kazinczy-napokon a kezdeti években a nyelvűvelésen volt a hangsúly, amelyhez fokozatosan társult a nyelvvédelem, mint például 1984-ben a magyar iskolák megvédése. Kimondhatjuk: a rendszerváltás nem hozta el elvárásaink teljesülését, sőt fokozódott az asszimilációs nyomás közösségünkre. Példaként szolgálhat a szlovák nyelvtörvény, amely ellenünk és a magyar nyelv ellen született! A több mint 10 éves kormányzati jelenlétünk sem hozott megnyugtató eredményeket, mert veszteségeink – mintha sokszor szűk környezetünkben sem mernénk számba venni – óriásiak, szinte hegyomlásnyiak. Húsz év alatt több mint százezerrel lettünk kevesebben, a magyar iskolába járó gyerekek száma a felével csökkent, intézményeink egy – a komáromi Selye János Egyetem – kivételével nem gyarapodtak.

Ki kell mondani: a 20. században – a két világháború fájdalmas veszteségein túl – a magyarok száma a Kárpát-medencében több mint 2 millióval csökkent, a magyar nyelvhasználat tragikusan visszavonulóban van. A magyar nyelv veszélyeztetett nyelv lett a Felvidéken, Erdélyben, Kárpátalján, és Kassa városában a mellőzött nyelv sorsára jutott!

Megmaradásunk objektív feltételei: nemzetiségi törvény, kollektív jogok, a magyar nyelv regionális nyelvvé emelése, ami ugyan nem garancia, de elmaradhatatlan evidencia.

No, és a szubjektívek, hiszen Fábry Zoltán szerint: *Minden rajtunk áll!* Amíg közösségünk egyik legjelesebbje gyakran értekezett az „otthonmagyarok”-ról (akik csak otthon merik használni anyanyelvüket), az utóbbi időben egyre többet hallunk „félmagyarok”-ról (akik félnek, hogy megtudják róluk, hogy magyarok!).

Sok a kisebbségi sorsunkból (is) fakadt megosztottság, bizalmatlanság, egymásnak feszülés, gyűlölet, dermesztő önpusztítás. Itteni nemzeti közösségünk lemenő ágra került. Példa az ideai megyei választások: Ettől már lejjebb nem lehet!

Szakértők tudni vélik: változás állt be a szlovák kormány irányunkban folytatott stratégiájában. Amíg a Mečiar-kormányok eszeveszett magyargyűlölete, és az első Fico-kormány agresszív asszimilációs politikája jégesőként suhogott felettünk, addig Fico utóbbi két kormánya látva önfeladásunk mértékét, kivár, attól vezérelve: mi képesek vagyunk többet ártani önmagunknak bármilyen nacionalista kormánynál! S ehhez csatlakozik az utóbbi időben a szlovák–magyar viszonyt ferencjósokán „minden szép, minden jó” értékelés, ami egy csalóka délibáb, mert naponta itt suhog felettünk a nyelvünket gúzsba kötő nyelvtörvény, az ellenünk született megalázó állampolgársági törvény, a dermesztő időkötő Beneš-dekrétumok törvényben deklarált sérthetetlensége, és az ország szegényei továbbra is a magyar vidékek és azoknak lakosai.

Az 50 évvel ezelőtti – most már elmenő – generáció irányjelzői 1956 és 1968 voltak. Minden generációnak szükséges megfogalmaznia önmagát – ezt kell tenni a 21. század első generációjának, a mostani 20-30 éveseknek is. 2018 – bibliai hasonlattal – a babilóniai fogságunk századik esztendeje, a prágai tavasz ötvenedik éve, és az 50. Kazinczy-napok arra kell, hogy sarkalljanak bennünket, hogy az asszimilációval szembe a disszimilációt állítsuk: a sorok kiszélesedését és gyarapítását, a családok, egyházi és civil közösségek, intézményeink erősödését. Meg kell találnunk a közömbösség és az egymás iránti bizalmatlanság ellenszerét, s valahogy úgy vezetni életünket, hogy ne okozunk csalódást egymásnak, különösen azok ne okozzanak csalódást, akik közösségünk képviselőit vállalkoztak. Az önbizalom és önbecsülés növelése a feltétele annak, hogy a Németh László által megfogalmazott „emelkedő nemzet” útjára lépjünk.

A Kazinczy-napok esetében pedig nem szűkíteni kell az együttműködést – csak nem elzárkózni! -, hanem bővíteni tudományos intézmények, civil szervezetek irányába, új támogatásokat, partnereket keresve.

Tanácskozásaink keretét a reformáció 500. évfordulója adja. Sok-sok példa szól majd anyanyelvhasználatról, emberi hűségről és helytállásokról. Erőinket megsokszorozza, szívünket és lelkünket égi magasságokba emeli a református énekeskönyv 370. dicsérete, a „Jövel, Szentlélek Úristen”, s annak egyik sora: „egybegyűjtván sok népeket”. Vagy a 90. zsoltár sziklaszilárd hite: „Tebenned bízunk eleitől fogva”. Ennek alapján az ideai Kazinczy-napok üzenete is csak ez lehet: **megmaradni – gyarapodni!**

*Az 59. Kazinczy-Napokon, Kassán
2017. november 2-án elhangzott beszéd szerkesztett változata.*

LENGYEL ZSOLT

SZOCIOLINGVISZITIKÁBÓL, NYELVPOLITIKÁBÓL – ELÉGTELEN

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet 2016-ban *Jogalkotás érthetően – a pontos fogalmazás művészete (Clear Writing)* címen konferenciát szervezett, anyagát hasonló címen könyv formában is publikálta. Az olvasó meghökken az „érthetően” szón, hiszen nehezen feltételezhető, hogy a jogalkotók szándékosan nem érthetően (zavarosan) fogalmaznának. Tüzetesebben olvastuk át tehát a konferencia célkitűzéseit (a hátsó borítón, illetve a szerkesztői előszóban):

„A Magyar Nyelvstratégiai Intézet azért jelenteti meg a Pontos Fogalmazás Művészete [sic!] konferencia kötetét, hogy belülről is ösztönözze a magyar jogi nyelv megújítását, hiszen ez elengedhetetlen ahhoz, hogy a jogalkotók, a jogalkalmazók és a jog érintettjei ugyanazt érthessék a jogszabályokon, és az állampolgárok jogászai végzettség nélkül is megérthessék a jogszabályokat, közigazgatási rendeleteket és határozatokat. Ez a törekvés szoros összhangban van a kormány közigazgatás-fejlesztési programjával, és magyar részről hasznára lehet az Európai Unió horizontális jogharmonizációs törekvésének is.”

A „belülről is ösztönözze a magyar jogi nyelv megújítását” leginkább úgy értelmezhető (a könyv egészének átolvasása után), hogy az EU-s ösztönzés mellett saját erőre számítunk. Egyfelől egy alig 120 oldalas könyvtől (ami valójában csak 60 oldal, mert minden előadás angol és magyar nyelven olvasható) ezt remélni – naivitás (annál is inkább, mert az intézetnek a ma napig nincs szociolingvisztikában és szaknyelvelméletben járatos munkatársa). Másfelől a tartalom sem igazolja a célkitűzéseket: a tanulmányok szinte kizárólag fordítási kérdésekkel foglalkoznak.

Az „állampolgárok jogászai végzettség nélkül is megérthessék a jogszabályokat, közigazgatási rendeleteket és határozatokat” – hangzik a másik cél. A szóban forgó kíváncsi ellentmond a mindennapok logikájának, de szaktudományoknak (szociolingvisztikának, szaknyelvelméletnek) is. Egyfelől az állampolgár nemcsak jogi (közigazgatási) eljárás, hanem egészségügyi (megbetegedhet, műtetre szorul stb.), pénzügyi (hitelfelvétel stb.) műszaki (autóvásárlás, építkezés) stb. műveletek részese is. A felsorolt (és fel nem sorolt) területeken állampolgárunknak természetesen nincs „végzettsége”. Az orvosi konzílium nem olyan magyar nyelven folyik, amit az állampolgár (ha éppen beteg, és jól figyel) könnyedén megért. Az orvosok a szakmai tanácskozás eredményét később a beteg számára is érthető magyar nyelvre fordítják (a beteg aláírásával igazolja, hogy megértette és elfogadta a rá váró egészségügyi eseményeket). A szociolingvisztikában ezt nevezik intralingvális fordításnak, amely során egy és ugyanazon eseményt (helyzetet stb.) többféle „magyar

nyelven” fogalmaznak meg. Az intralingvális fordításra egyetemi kurzus (Igazságügyi nyelvészet) anyagából idézünk példát, fordított utat bejárva: köznyelvi szöveg (gyermek-mondóka) miként hangzana a jog nyelvén.

„Figyelem! Sürgősen megkérünk minden házzal rendelkező puhatestűt, hogy ingatlanát záros határidőn belül hagyja el, az annak külső felszínén jelentkezett, és azóta is folyamatban lévő tüzeset miatt. A károsultakat folyékony és félig megszilárdult tejipari termékekkel kártalanítjuk, amelyek együttes mennyisége egyelőre kétnapi fejadagot tesz ki.” (Csigabiga)

Egy másik mondóka jogi nyelven:

„Haladjunk, haladjunk tisztelt éretlen fanyúlvány és annak légzőszerve, nincs itt semmi látnivaló.

Felhívom figyelmét, hogy megnyitott az Aranyosan Csillag Érc Üzletház, és oda kéne behaladni.

Gyerünk kérem igyekezni, mert súlyos építésügyi baleset történt a szénatárolóban!

Szakembereink még nagy erővel keresik a fent említett intézményben rekedt kis testű emlőst.” (Bújj, bújj zöld ág)

(Zárójelben jegyezzük meg, hogy nincs „egységes jogi nyelv”. Megkülönböztetnek: jog-tételezést, jogkikényszerítést, jogdogmatikát és jogtudományt, melyek nyelvezete eltérő.)

A **betörés** egyik fajtáját fogalmazza meg a Btk. 22. paragrafusa (példáinkat Szabó Miklós szerk. *A jog nyelvi dimenziói*. Miskolc, 2015. tanulmánykötetből kölcsönözzük):

(1) Nem büntetendő az a cselekmény, amely a saját, illetve más vagy mások személye, javai vagy a közérdek ellen intézett, illetve ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához szükséges.

(2) A jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására is irányult volna, ha

a) azt személy ellen

aa) éjjel,

ab) fegyveresen,

ac) felfegyverkezve vagy

ad) csoportosan

követik el,

b) az a lakásba

ba) éjjel,

bb) fegyveresen,

bc) felfegyverkezve vagy

bd) csoportosan

történő jogtalan behatolás, vagy

c) az a lakáshoz tartozó bekerített helyre fegyveresen történő jogtalan behatolás.

(3) Nem büntethető, aki az elhárítás szükséges mértékét ijedtségből vagy menthető felindultságból lépi túl.

(4) A megtámadott nem köteles kitérni a jogtalan támadás elől.

A fentiek (az „átlag állampolgár” számára érthető) köznyelvi intralingvális fordítása:

A jogtalan támadás megelőzése céljából telepített eszköz továbbra sem lehet alkalmas az élet kioltására, vagyis nem áthat senki a kertje végébe egy három méter mély, kihegyezett karókkal telerakott gödröt, remélve, hogy az uborkatolvaj beleesik.

Az új Btk. bizonyos esetekben kimondja „a jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására is irányult volna”. Ezekben az esetekben ijedtségre vagy felindulásra nem kell hivatkozni: ha valaki éjjel bejön a lakásba, azt potenciális gyilkosnak kell tekinteni, és baltával vagy konyhakéssel lehet fogadni.

A jogos védelem ugyanakkor továbbra sem lehet a bosszú eszköze. A kertbe bemászó tolvaj ellen csak akkor lehet minden eszközt bevetni, ha fegyver van nála, vagyis a terménylopást továbbra sem lehet életveszélyes eszközökkel megtorolni. Nem ússza meg a felelősségre vonást az sem, aki a már menekülő tolvaj hátába vágja a baltát, hiszen ilyenkor már nincs veszélyben az élete.

Az intralingvális fordítás szerepe növekszik gyerekek esetében, akik – fájdalom – nem kevés esetben részesei (gyakran áldozatai) különböző jogi eljárásoknak. Létezik A gyermekek jogairól szóló egyezmény (Convention on the Rights of the Child, New York 1989., magyar fordítás 1991). Esetükben egy másodlagos (8-12 éves gyermekek számára érthető) fordításról is gondoskodni kell.

Nem lehet tehát a szaknyelveket köznyelvivé oldani, hanem intralingvális fordítás(ok) segítségével kell az állampolgár számára a szaknyelvi tartalmakat érthetővé tenni. Eközben azonban – más tényezők mellett – figyelembe kell venni az iskolázottságot. Az intralingvális fordítás(ok) más-más absztrakciós szintje szükséges attól függően, hogy diplomások, érettségivel rendelkezők vagy általános iskolai tanulmányaikat befejezők a célzott közeg. Az érintettség alapján a szaknyelveket, illetve ezek intralingvális fordításait tipizálni, hierarchizálni szükséges. A leggyakoribbakat, a szinte minden állampolgárt érintő dokumentumokat (adóbevallás, egészségügy stb.) kell a legalacsonyabb absztrakciós szinten megfogalmazni.

Jelen kiadvány vesztese a kormány, a kormánykörök. A nyelvtudomány könnyedén elhárítja a szakmai számárságokat, de a kormánynak már nem áll módjában (vagy csak körülményesen) ellenőrizni: vajon nyelvstratégiai, nyelvpolitikai szempontból helyes tanácsokat, ajánlásokat kapott-e.

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet második kiadványa a manysi.hu olvasható.

PROF. DELESEGA GYULA

A TEMESVÁRI MŰSZAKI EGYETEM ELŐZMÉNYEI, ÉS EGY MAGYAR TERMINOLÓGIAI EGYEZTETŐ PROGRAM

Bolyai János munkásságának legfontosabb része Temesvárhoz kötődik. Erre emlékeznek a magyar tudomány napján is. Ám Temesvár készül a Műszaki Egyetem 1920-as megalapításának centenáriumára is. Tekintsük át az egyetem létrejöttének előzményeit!

Delesega professzor és Balázs Géza a 2017. március 17–19. között Temesváron megrendezett Szórványbélyeg MNYKNT-tanácskozáson. A tanácskozás egyik kézzelfogható eredménye lehet, hogy hamarosan megindul a közös magyar terminológiai program (kép: MNYKNT)

Mérnöki tudományok Temesváron

A mérnöki tudományok művelői régóta jelen vannak Temesváron. Elég az 1743-ban már álló Ingenieur-haus épületére (talán ebben szolgált Bolyai János is), majd a helyére

1846-ban épült és 1970-ben lebontott Hadmérnökségre gondolni (a mai Timișoara Szálló új szárnyának és gépkocsiparkolójának területén). De köztudott, hogy az 1867-os kiegyezés után Temesvár kirobbanó fejlődésnek indult (már abban az évben, éppen november 3-án megalakult Küttel Károly polgármester vezetésével a Temesvári Közüti Vaspálya Társaság, hogy ennek tevékenysége nyomán beinduljon 1869-ben a lóvasút, majd 1899-ben megjelenjen a villamos). Dél-Magyarország legnagyobb városává fejlődött településen egyre több, a kor szakmai vívmányait bevezetni kívánó, felsőfokú végzettséggel rendelkező, vagy anélkül tevékenykedő lelkes polgár élt, és mintegy természetes folyamatként fellépett a helyi egyetemi képzés igénye. Ennek ad hangot a Péch József által 1877-ben alapított Temes-vidéki Magyar Mérnök- és Építészegylet (kétnyelvű) Közlönye. Hamar terjednek a műszaki megvalósítások, Leyritz Ignác lakatosmesternek köszönhetően 1879-ben már működik a telefonos kapcsolat, Európában először 1884-ben Temesváron gyúl ki az utcai villanyvilágítás, de 1886-ban ugyancsak Leyritz Ignác használ először hangerősítőt a Tiszi Kaszinó erkélyén koncertező katonazenekar számára, és ő mutatja be 1891-ben a fonográfot, majd megveszi 1900-ban az első gépkocsit.

Egyetemi előzmények

Az egyetemi képzésnek már voltak előzményei Temesváron, hiszen Lonovics György római katolikus püspök kezdeményezésére (1836) létrejön egy bölcsészeti kar (1841), majd egy jogi kar (1845), a papnevelő intézet Szent György téri épületében. Sajnos 1849-ben a katonai adminisztráció ezeket megszünteti. Elfogadva Telbisz Károly polgármester 1906. novemberében tett javaslatát Magyarország második műszaki egyetemének Temesváron történő megalapítására, a város vezetése igényét ez irányban hivatalossá teszi az 1907-ben megszerkesztett 44 pontos irattal, amit a magyar kormányhoz terjeszt fel. A magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1911-ben elutasítja a kérelmet annak dacára, hogy a város anyagi támogatást ajánl fel az egyetem céljára. Ezek után, 1912. április 29-én, a temesvári vezetés felkéri Zelovich Kornélt, a Budapesti Műszaki Egyetem tanárát az egyetem alapítási jogosságának megvizsgálására. Zelovich professzor a nyugati országokkal való összehasonlítás, a vasúti és gazdasági fejlettség, a létező oktatás, művelődés, tudományos egyesületek stb. alapján igazi nagy tudományos potenciál létezését állapítja meg, létjogosultnak tartja a kérelmet, és az így összeállított anyagot 1914. június 29-én a Városháza elé terjeszti.

Nem tesz jót ennek az igénylésnek az I. világháború kitörése. Mégis, Zelovich professzor anyagára támaszkodva, a Városi Tanács 1916. július 11-én ismét a magyar kormány elé terjeszti egyetemalapítási kérelmét. Ekkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Budapesti Műszaki Egyetem véleményezését kéri. Kürschák József rektor e célra kinevezett bizottsága, áttanulmányozva a benyújtott dokumentációt, 1917. februárjában bemutatja következtetéseit, melyek értelmében Temesváron való létrehozását ajánlja a második magyarországi műszaki egyetemnek, mint Magyarország balkáni gazdasági terjeszkedésének műszaki megalapozóját. Ugyanakkor, megfelelő a Városháza 1917. július 6-i kérésének, a Magyar Mérnök- és Építészegylet is kedvező véleményét továbbítja a minisztériumnak.

Mindezek után, Apponyi Albert miniszter megbeszélésre és a Műszaki Egyetem megalapítási tervének kidolgozására, Budapestre hívja meg a temesvári Városháza küldöttségét. Az 1917. novemberében megtartott találkozón a városvezetés igen komoly támogatást ígér a létrehozandó egyetemnek: a Béga bal partján nyolchektáros telket a jövődő egyetemi épületeknek, a költségvetés támogatását, a kezdésre megfelelően átalakított helyiségeket, a Ferenc József kaszárnya egyetem céljaira történő megvételét, az egyetemi oktatók lakásának biztosítását és kollégiumi elszállásolást a hallgatóknak. Ám mindezek megvalósítását a világháború és végső fejleményei megakadályozzák.

1918. október 31-én kikiáltják a Bánsági Köztársaságot, de november 14–15-én bevonulnak a szerbek, december 2-án a francia hadsereg gyarmati csapatai (Gambetta tábornok), 1919. július 28-án megalakul a román adminisztráció, hogy augusztus 3-án fogadhassák a bevonuló román katonaságot.

Létrejön a Temesvári Műszaki Egyetem!

Az impériumváltás után a román értelmiség azonnal felismeri a Műszaki Egyetem temesvári alapításának fontosságát! Az 1919. őszén megalakult Asociația Culturală din Banat (Bánsági Kulturális Egyesület) elsődleges céljaként fogadja ezt el. Városvezetési felterjesztések, leiratok, újságcikkek gyorsan követik egymást, sulykolva a bukaresti vezetésnek az egyetem jogosultságát. Kedvező fejlemény, hogy 1920. június 10-én Bukarestben kihirdetik a műszaki felsőoktatás megszervezésének törvényét, mely műszaki főiskolává lépteti elő a bukaresti Híd- és Útépítési Iskolát, valamint a helyi körülmények figyelembevételével újabb műszaki főiskolák alapítását helyezi kilátásba az ország más városaiban is. Temesvár tekintetében a végső határozat, Ferdinánd király aláírásával, 1920. november 15-től mondja ki a Temesvári Műszaki Főiskola (Școala Politehnică) megalakítását, elektromechanika és bányászat-kohászat tagozatokkal (ezt ünneplik most és jó néhány éve). Az oktatás 117 hallgatóval indul, első épülete a Régi-vár utcán van (str. Carol Telbisz), ma ez a Vegyészmérnöki Karhoz tartozik. A tagozatokat 1933-ban egyetemi karokká nyilvánítják. 2013–2014-ben 9 helyi és egy Vajdahunyadra kihelyezett karral, 12.080 hallgatóval és 670 oktatóval működik, az 1995-től Temesvári „Politechnika” Egyetemnek nevezett (ez így elég cifrán hangzik) felsőoktatási intézmény.

Annak dacára, hogy az egyetemalapítási akarat jó néhány évvel megelőzte Temesvár Romániához való csatolását, a Temesvári Műszaki Egyetem ilyenformán kezdetétől román nyelvűként működik, a Trianon előtti magyar bürokráciának és időhúzásnak köszönhetően lehetetlenné téve visszaállítási igények felvetését a magyarság számára. Amit a magyar hatóságok sok esztendő alatt nem voltak képesek dűlőre vinni, azt román megfelelőik bejövételüktől egy és negyed év alatt simán keresztülvitték!

Kiegészítés

Delesega Gyula temesvári professzor a Magyar Tudomány Napján Temesváron, 2014. november 14-én megtartott előadásának néhány részlete.

Delesega professzor összeállított két műszaki szószedetet:

Magyar–román műszaki szószedet (kb. 1470 fogalom, 2002–2017)

Román–magyar műszaki szószedet (kb. 1440 fogalom, 2002–2017)

A szószedetek közzétételéhez ezt írja: “fontos, hogy minél hamarabb elérhető legyen azoknak a főleg magyar anyanyelvű, Erdélyben tanult erősáramú szakembereknek, akik valamilyen módon érintettek a magyar–román, román–magyar kapcsolatokban. Gondolok itt az erdélyi, de Magyarországon munkát vállalókra, a Magyarországon továbbképzésre jelentkezőkre, az akár Magyarországon, akár Erdélyben konferenciákon résztvevőkre, de az üzleti alapon érintkezőkre, tárgyalókra is. A magyarországi kollégákban tudatosodnia kell, hogy a román nyelvű képzésben részesültek (és ezek vannak többségben) hiába magyar anyanyelvűek, nem ismerve a magyar szaknyelvet, csak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem képesek magyarul kommunikálni.”

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoporttal és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodával karöltve 2018-ban a magyar nyelvstratégia részeként elérhetővé teszi ezt a szószedetet, más, hasonlóan hasznos nyelvi kincstárakkal együtt.

Temesvári emléktábla (kép: BG)

MOLNÁR PÁL

HAZÁNK: ANYANYELVÜNK

Beszélgetés Szilágyi Péter helyettes államtitkárral

A magyarság megmaradásának záloga a magas színvonalú anyanyelvi oktatás – hangoztatta a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkára, Szilágyi Péter. Neki tett föl kérdéseket a Présház Hírportál.

Helyettes Államtitkár Úr, Csíkszentmihályi Mihály Széchenyi-díjas pszichológust idézve „meg kell tanítani a gyermekeknek azt, hogy önmagukért élvezzék a tanulást, ne csak azért, hogy jó jegyeket kapjanak. Azok a gyermekek, akik élvezik a kihívások legyőzését, felnőttéletükben is keresni fogják a kihívásokat jelentő helyzeteket”. Budapest mit tud tenni azért, hogy a Lajttól a Berecki-havasokig, Nagyszombattól Székelykevéig a magyarnak született gyerekek így gondolkozzanak?

A Magyar Kormány nemzetpolitikájának kiemelt célja a külhoni magyar oktatás megőrzése és minden lehetséges eszközzel való támogatása. A Nemzetpolitikai Államtitkárság az elmúlt években rendkívül sokat tett e célok megvalósításáért. 2012 óta hirdetünk tematikus éveket, amelyeken keresztül minden évben más-más korosztályát szólítjuk meg a külhoni magyar gyermekeknek, fiataloknak. 2012 a külhoni magyar óvodák éve volt, 2013 a külhoni magyar kisiskolásoké, 2014 pedig a külhoni magyar felsősöké. 2015-ben kezdtünk az oktatás mellett a külhoni magyarság gazdasági megerősítésére is egyre nagyobb hangsúlyt fektetni, így meghirdettük a külhoni magyar szakképzés évét. 2016-ot a külhoni magyar fiatal vállalkozók támogatásának szenteltük, 2017-ben pedig a családi vállalkozások kerültek a fókuszba. Az oktatásra tematikus programjaink folytatásával, támogatásainkkal továbbra is nagy figyelmet fordítunk. A Nemzetpolitikai Államtitkárság évek óta jelentős anyagi támogatásban részesíti a külhoni magyar oktatási intézményeket a kisiskoláktól az egyetemekig: támogatjuk ezen intézmények működését, korszerűsítését, felújítását, sok esetben pedig mi magunk tartjuk fenn azokat. Egyes külhoni magyar iskolák, egyetemek működése gyakorlatilag ellehetetlenülne az anyaország segítsége nélkül. Külön figyelmet fordítunk arra is, hogy a szomszédos országokban vegyes házasságokban nevelkedő gyermekek szülei, illetve azok a szülők, akik bizonytalanok abban, hogy többségi nyelvi iskolába vagy magyar iskolába írássák gyermeküket, az utóbbit válasszák. Az úgynevezett oktatási-nevelési támogatással – amelyet kizárólag a magyar iskolát választó szülők kapnak meg minden tanév elején – arra próbáljuk a külhoni magyar szülőket ösztönözni, hogy ne vegyék el gyermeküktől azt a lehetőséget, hogy anyanyelvükön tanulhassanak. A felsoroltakon kívül persze számos egyéb programunk, kezdeményezésünk is

van, amelyek középpontjában a határon túli magyar gyermekek támogatása, a külhonban élő fiatalság magyarságtudatának megőrzése és megerősítése áll. E cél mentén indult el, például a tavaly meghirdetett Kárpát-medencei óvodafejlesztési programunk is.

A diaszpórában sokszor önerőből kell megteremteni a tanításhoz szükséges feltételeket, ezért Budapest hálás minden magyar pedagógusnak, a Kárpát-medencében és a diaszpórában egyaránt, aki a jövő nemzedékek nevelése mellett a magyarság ügyét, a nemzeti hagyományok átadását is vállalja. A kormány hogyan segíti őket a világhálón keresztül eljuttatható anyagokkal, illetve számítógépekkel?

A diaszpóra magyarsága hosszú éveken keresztül méltatlanul elhanyagolt területe volt a magyar nemzetpolitikának. Az utóbbi években ezt az elmaradást igyekszünk pótolni. 2011 óta összehívjuk a Magyar Diaszpóra Tanácsot, 2010 óta működtetjük a Nemzeti Regiszter oldalunkat, amelyen keresztül a diaszpórában élő közösségek napi szinten értesülhetnek a magyarságot érintő eseményekről. A Kőrösi Csoma Sándor Program keretében ösztöndíjasaink évről évre segítik a diaszpórában élő magyar közösségek identitásmegtartó munkáját. A tavalyi év végén megkezdtük a diaszpórában működő oktatási intézmények fejlesztését azzal a céllal, hogy minden magyar gyermeknek lehetősége legyen anyanyelvét a diaszpórában is elsajátítani, a többgenerációs leszármazottak esetében pedig visszatanulni. A program keretében összesítjük kérdőíves felmérésünk eredményeit, hogy a valós igényeket megismerjük, és azokra hatékony válaszokat adjunk. A program részeként külön felületet hoztunk létre weboldalunkon, a Nemzeti Regiszteren, ahová a világban működő hétvégi magyar iskolákkal kapcsolatos hasznos információkat és számos oktatási segédanyag elérhetőségét töltjük fel, ezzel segítve a magyar oktatást szerte a világon. A diaszpórát érintő oktatásfejlesztési programunk jelenleg is zajlik, így előreláthatólag számos további fejlesztés valósul majd meg az év során.

Fedezd föl saját kultúrád! – hangzik az európai Balassi-folyamat jelmondata. 2015-ben és 2016-ban 104 felszerelt tanműhely és tangazdaság létrejöttét támogatták a magyarországi adófizetők. A legújabb óvodafejlesztési program pedig a Kárpát-medencei magyar nyelvű oktatást kívánja színvonalasabbá tenni. Ezekbe az erőfeszítésekbe az állam hogyan kapcsolja be a civil szervezetek – köztük a Balassi Kard Művészeti Alapítvány – tudását, cselekvőkészségét?

Minden lépésünket a külhoni szereplőkkel való konzultáció előzi meg, hiszen a valós igényekre szeretnénk hatékony választ adni. Az eddig elért eredmények közös eredmények a külhoni magyar szervezetekkel, közösségekkel, hiszen egy Magyarországról induló kezdeményezés csak akkor lehet hosszú távon életképes, ha azt a közösség magáénak érzi, saját tevékenységébe illesztve kamatoztatja.

Az interjút a preshaz.eu hírportál engedélyével vettük át.

CSERVENKA JUDIT

AZ EURÓPAI UTAS ÚTJA

Beszélgetés Módos Péterrel alapítványról, kultúráról, európaiságról

A Párkányi Városi Múzeumban szeptember 14-én nyílt meg a Szent László emlékezete című kiállítás, amelynek magyarországi rendezőjét, Módos Péter író, az Európai Utas Alapítvány kurátorát itthon kérdeztük a kiállításról, az alapítványról, de leginkább közös európai kultúránkról.

Honnan származnak a Szent László-kiállítás képei?

Több helyről: a Képes Krónikából, miniatűrűkből, gyűjteményekből. Nagyon szép a kiállítás, háromszor csináltuk meg, hogy megtaláljuk a legmegfelelőbb színösszeállítást. Tehát a barna, a vörös, a Képes Krónikának a színei egy nagyon szép szöttest adnak, és mindenhol jól néznek ki: a párkányi múzeumban éppen úgy, mint a simontornyai várban.

Párkány hányadik állomása volt a kiállításnak?

Negyedik. Először Temesváron a Bánsági Magyar Napokon szerepelt, aztán egy Kisszékely nevű Tolna megyei községben, majd Simontornyán, és Párkányból majd Ungvárra utazik, ahol október 6-án nyílik meg a kiállítás.

A kör nem teljes, kimarad – mint gyakran – a Burgenlandnak nevezett Örvidék.

Nem marad ki, oda is el fogunk menni, mint ahogyan a „Hidak, korok, Budapest”-et is bemutattuk Burgenlandban és Bécsben is, sőt magát Burgenlandot népszokásaival, osztrák szokásaival bemutattuk még annak idején a Közép-európai Kulturális Intézetben.

Voltaképpen mióta nem található meg az intézet a régi helyén, a Rákóczi úton? Megszűnt?

Hivatalosan 2004-ben szűnt meg, de olyan megállapodást kötöttünk az akkori Kulturális Minisztériummal, hogy az Európai Utas Alapítvány átveszi a KeKI funkcióját, és ez a mai napig működik. Nagyon nehéz bejutni a közép-európai kulturális hálózatokba, de kikerülni is nehéz. Én változatlanul kapom a meghívókat, kéréseket, javaslatokat, hol mint az Európai Utas, hol mint a KeKI igazgatója, és működünk.

Hogyan? Helyileg hol?

Bérelt teremben rendezünk konferenciákat, kiállításokat, az utóbbiakat visszük körbe, mint most a „Szent László emlékezetét”, vagy előzőleg a „Hidak, korok, Budapest”-et, amelyet tíz nyelven is bemutattunk.

Ha jól hallottam a dátumot, amikor megszűnt az állandó székhelyük a kiállító- és előadó-teremmel, akkor ez az Európai Unióba lépésünk éve.

Hát igen. Pontosan 2004 májusában jött ki a papír. Éppen egy nemzetközi Márai-konferencia volt Budapesten, de a sajtót jobban érdekelte, hogy miért szüntették meg az inté-

zetet. Aztán Hiller miniszter úrral megállapodtunk, hogy mi nem hangsúlyozzuk, hogy a KeKI megszűnt, viszont a minisztérium támogatja az Európai Utas Alapítványt, hogy az elláthassa az intézet addigi feladatait, és még jó darabig az épületben is bennmaradhattunk. Voltaképpen a Balassi Intézet Hatos Pál vezetésének idején döntött úgy, hogy nem akarja tovább finanszírozni. A magyar kultúrának pótolhatatlan veszteség ez, mert az épület fenntartása, amelyben három lakás, garázs, raktár volt – a KeKI kiállító- és előadóhelyiségei, irodái mellett – 20 millió forintba került. Ezt nem tudták előteremteni.

Az Európai Utas folyóirat megmaradt?

Igen, de most már csak interneten. 1990 óta létezik, huszonkét évig nyomtatásban jelent meg, öt éve elektronikus változatban él tovább. Nagyon sokan publikáltak benne, mert ez a kulturális hálózat valóban átszövi a térséget. A Duna-deltában, Tulceában volt egy érdekes élményem. Bár nem szeretem a konferenciákat, de ott volt a „Hidak, korok, Budapest”-nek a román nyelvű bemutatója. Tulcea azért volt fontos nekem, mert a magyar írók egy része valamikor ott ásta a csatornát. Egy Ulmból érkezett német hölgy, aki nagyon jól ismerte a működésünket, megkérdezte, hogy legközelebb ki fogja csinálni a Duna-konferenciát: az Európai Utas vagy a Közép-európai Kulturális Intézet? Van jelentősége? – kérdeztem vissza. „Van – válaszolta –, ha az Európai Utas, akkor eljövünk, mert az egy társadalmi szervezet, amely huszonvalahány éve működik. Viszont a KeKI rendezvényén nem vennének részt, jelezve a magyaroknak, hogy a kulturális együttműködés nem olyan sima, mint gondolnák”. Az Európai Utas jóval ismertebb, sajnos a hiányzó lapszámokat ma már nem is tudom beszerezni.

Negyedéves folyóirat volt. Hány nyomtatott szám jelent meg?

Hetvennyolc, hetvenkilenc. Fenn van az interneten, vissza lehet keresni.

Költséges kiadvány lehetett: drága papíron, gazdag képanyag, illusztris szerzők.

Ezért is értékes. Minden példánya hiánycikk.

Az biztos, hogy az Európai Utas is és a Közép-európai Kulturális Intézet is jóval korábban született, mint uniós tagságunk, létével is bizonyítva hovatartozásunkat. Kicsit bonyolultabb kérdés, hogy hol van Közép-Európa? Egy nagyon régi bon mot szerint: ahol pehelypaplannal takaróznak, páratlan számú virágot visznek a hölgyeknek, és szilveszterkor a Denevért játszószék. Ön szerint hol van?

Erről már több könyvet írtak, nekünk is van egy aforizmagyűjteményünk, mert Közép-Európa igazából meghatározhatatlan fogalom. Kávéházak, felfokozott kulturális érdeklődés, a kultúra mindig át van itatva politikával. Egy lengyel aforizma szerint ez a térség mindig nagyobb történelmet csinált, mint amit el tud viselni. Az Európai Unió szempontjából, az integráció szempontjából nézve az az érdekes, hogy Közép-Európa kicsit délkeletebbre tolódott. Az osztrákoknál már nyolcvan éve működik a Duna és Közép-európai Intézet, gyakran rendeznek konferenciákat, itt évente megállapítják, hogy az, ami régebben Budapest és Bécs volt, az most már Temesvár, Szeged, Bukarest, Belgrád. Ugyanakkor nyugati irányban is hódít Közép-Európa, mert komoly tárgyalásokat folytatam a bajorokkal és Baden-Württemberggel, hogy nem érdemes összeveszni a kormánnyal, hiszen az 1700-as években kezdtek érkezni a dunai svábok, akik benépesítették a

társaságot. Az ulmi Duna Múzeum bármikor meg tudna rendezni egy Közép-Európa konferenciát, de jobb lenne, ha a közép-európaiak rendeznék. Boldog állapot lenne, ha a szlovákok, a csehek, az osztrákok, a magyarok rájönnének, hogy Mária Terézia kultuszát ápolni kell. Róla tud a világ, nemcsak a szép szobrairól, hanem a létező személyiségről, akihez nekünk, a felsorolt országok népeinek közünk van, s ezt a kapcsolatot erősítenünk kell.

Az Európai Utas is áttolódik délkeleti irányba?

Nem. Amikor 1989–90-ben megalakult a folyóirat, abból indult ki, hogy a magyar kultúra és a szomszédságkultúra – nevezhetjük Európai kultúrának – kölcsönhatásban vannak. Az európai utas fogalom egyébként Németh Lászlótól származik, az 1930-as években írta, hogy ezeknek a kis népeknek – tejtetvéreknek nevezte a közép- és észak-európai népeket – közvetlenül kellene egymáshoz fordulniuk, hogy ne a nagy nyelvekből – német, angol, francia – ismerjék meg egymást. Mi ebben a Németh Lászlói szellemben működünk, sajnos nehéz lefordítani azt, hogy európai utas, mert a többi nyelvben ez a fogalom nem létezik, az utas mást jelent. De most már elfogadták, ismerik a folyóiratot is, a címét is. Magyar kultúra Erdélyben is van, magyar kultúra a Felvidéken is van, Belgrádban is van, és teljesen mindegy, hogy az Unió hogyan fog tovább fejlődni, Márai Sándor megmarad Márai Sándornak, Kassa is Kassa marad, mert van egy mostani város, de van egy virtuális Kassa is. Mint ahogyan Pest-Buda is benne van Budapestben, ahogyan a „Hidak, korok, Budapest”-ben 400 évet megyünk vissza. Érdekes volt, ahogyan a kiállítás fejlődött. Először német nyelvterületre vittük, akkor be kellett mutatnunk az osztrák kapcsolatokat, a német kapcsolatokat, Lengyelországban ugyanígy, ott Krakkó szerepét a magyar múltban és persze 1956-ot, tehát mindazt, ami összeköti ezeket a kultúrákat.

Mennyire ismerjük egymást a közép-európai népekkel? Természetesen nem a határon túli magyarokra értem a kérdést.

Én úgy gondolom, hogy ismerjük. Persze attól függ, hogy milyen szinten. Köznapi szinten az emberek kevesebbet tudnak egymásról. Értelmiségi szinten: irodalom, színház, film, ott a rokonság is érződik. Én tudom azt, hogy például a Prágai Magyar Kulturális Intézetnek milyen sokat jelentett a rendszerváltozás előtt, hogy bemutathattak magyar filmeket. Mikor egyetemista voltam, nekünk jelentett sokat, hogy megnézhattuk a lengyel filmeket. A kultúra olyan, mint a csempészáru: azért csempészik, mert szükség van rá. És ez a szövetség működik. Tapasztaltam, hogy amikor az Európai Utas bajban volt, segítettek a lengyelek, a szlovákok vagy a horvátok, mert szükségük van nekik is arra, hogy kultúrájuk megjelenjen a másik nyelven, a másik városában.

Az írást a szerző, Cservenka Judit engedélyével vettük át a felvidek.ma oldalról.

BALÁZS GÉZA

A TINTA, AZ ANYA-NYELV-ÉSZ MŰHELY

Kiss Gábort és Temesi Violát kérdezi Balázs Géza

A legtöbb, napjainkban kiadott magyar nyelvészeti könyv mögött egy családi kiadó áll: a Tinta Könyvkiadó. Kiss Gáborral és feleségével, Temesi Violával beszélgetünk a kiadó új központjában, egy albertfalvai családi házban.

Számokkal mennyiben támasztható alá állításom, tehát az, hogy a legtöbb nyelvészeti könyvet manapság a Tinta adja ki?

Szinte biztos vagyok benne, hogy az összes magyarországi könyvkiadó együtt nem ad ki annyi nyelvészeti szakkönyvet, mint a Tinta Könyvkiadó egymaga, hiszen évente 30-35 szakkönyv jelenik meg nálunk. Sőt, a magyar egynyelvű szótárakra is igaz ez.

Úgy tudom, hogy egy sikerkönyvvel kezdődött, a Magyar szókincstárral...

A leggazdagabb magyar szinonimaszótár 1998 karácsonyára jelent meg. Grétsy László tanár úr „Uraim, le a kalapokkal” szavakkal kezdte az emlékezetes sajtóbemutatót. Szinte berobbant sikerével a magyar könyvpiacra ez a szótár, amely mind a mai napig az egyetlen szótár, amely hónapokig vezette a magyarországi könyveladási sikerlistákat. Sok író ember íróasztalán ott van kinyitva.

Kiss Gábor és Temesi Viola (kép: BG)

A kiadó vezetője, Kiss Gábor, aki jelen van szinte minden nyelvészeti eseményen, könyv-

bemutatókat szervez. De ott van mögötte, többnyire láthatatlanul a felesége, Temesi Viola is, s ha jól értesültem róla, akkor a négy gyerek is. Mikor találkoztatok, a négy gyermek mellett hogy jutott idő a kiadói munkára?

A mi házasságunk nyelvészházasság. Antal Lászlónak, az egyik leginspiratívabb magyar általános nyelvésznek az óráján egymás mellett ültünk. Az órát közös séta követte, aztán házasság, gyerekek, és a közös kiadó megalapítása. Most a négy gyermekünk közül kettő, Zita és Gyula a kiadó teljes állású munkatársa.

Az elmúlt 20 évben a Tinta nemcsak a nyelvtudományt, hanem a nyelvi kultúra iránt általában érdeklődők széles rétegeit is megcélozta: mondhatnánk a kisgyermeknek szóló rajzos könyvektől a nyelvtanulókon át a nyugdíjasokig.

Szeretjük könyveinket sorozatokba rendezni. A már említett Magyar szókincstár A magyar nyelv kézikönyvei sorozat nyitó darabja, a 28. kötet a közeljövőben jelenik meg. Balácsi József Attila nagy Hasonlatszótára lesz ez, és készül egy magyar rímshótár is. A másik sorozat, a Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához a 200. kötet felé tart. Ebben évente 6-8 kötet lát napvilágot. Szerintem alig van magyar nyelvész, aki ne publikált volna nálunk. Most készült a nagy összesítés, a kiadóban eddig 2500 magyar nyelvész, tanár írása, illetve tanulmánya látott napvilágot. Szerencsére látva, hogy nem mindenkinek van szüksége a gazdag magyar szókincs olyan mélységű feltározására, mint ahogy az a nagyszótárainkban történik, elindítottuk az Ékesszólás kiskönyvtára sorozatot. Ennek Bárdosi Vilmos professzor úrral együtt vagyunk sorozatszerkesztői. Ezek a kis könyvek sokak számára közvetítik a nyelvészet újabb eredményeit, és tárják fel a legnagyobb magyar hungarikumnak, a magyar nyelv szókincsének titkait.

És egy folyóirattal is beágyazta magát a tudományos közegbe.

A Modern Nyelvoktatást, miután a Corvina Kiadó nem kívánta tovább kiadni, 2006-ban a MANYE (Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete) elnöke, Szépe György tanár úr bízta ránk. Évente 3 szám jelenik meg, így folyamatos feladatot ad megjelentetése.

A kiadó életében érezhető-e a Gutenberg-galaxis, a könyvkultúra visszaszorulása?

Érezhető, nyitva tartjuk a szemünket. Törjük a fejünket, hogyan és milyen feltételekkel lehetne interneten is közzétenni adatbázisainkat, szótárainkat.

Milyen nyelvtudományi könyvek iránt állandó az érdeklődés, és hol „fogy a levegő”?

Sokan vásárolják azokat a szótárakat, amelyek a szókincs olyan területével foglalkoznak, mely része az iskolai tananyagnak: rokon értelmű szavak szótára, szólások, közmondások gyűjteményei. Sokakat érdekel a magyar szavak – beleértve a keresztneveket és a tulajdonneveket is – története. Nagy örömeinkre sikeres volt a Retró szótár, közelmúltunk korfestő szavaival. Népszerűek a nyelvi fejtörőket, nyelvi játékokat közreadó munkák. Egyértelmű, hogy az „igazi” nyelvészeti szakkönyvekből kevés fogy, van, hogy csak 50–100 példány.

Nemzetközi összevetésben természetesnek mondható-e az, hogy – rendszeres állami támogatás nélkül – egy kis családi könyvkiadó adja ki a nemzeti nyelvi kultúra szótárainak legjavát? (Persze ne feledkezzünk meg pl. a Nemzeti Kulturális Alap rendszeres pályázati támogatásairól sem.)

Nem tudom, hogy más országokban pontosan hogy van. De érdekességképpen említtem, hogy kedves vajdasági barátomék, Hódi Sándorék eleinte azt hitték, hogy mi a kulturális-oktatási minisztérium kiadója vagyunk. Le is esett az álluk, mikor tisztázódott, hogy keményen piaci alapon, nem a minisztérium alosztályaként működünk.

Az egyik Tinta-reklámtáblán az olvashatjuk: Anya-nyelv-ész műhely. Hogy kell ezt érteni?

Azért örültem meg, mikor egyik fiatal kollégám bedobta ezt a szlogent, mert nagyon igaznak érzem. Hiszen az elmúlt majd két évtizedben a kiadó körül kialakult egy nyelvészeti, szótárszerkesztő műhely. Ebben a sikeres műhelyben készültek a magyar szókincs új, nagy szótárai, az alapos gyűjtőmunkát, az aprólékos szótárszerkesztést, a gyakorlati kiadást és az értékesítést mind beleértve.

A Tinta Könyvkiadó Albertfalván található. A Kiss család mélyen kötődik ehhez a XI. kerületi városrészhez. Hogyan is?

Itt jártam általános iskolába, itt lakunk, a rendszerváltást követően itt kapcsolódtam be a közéletbe, és itt voltam az 1992-ben alapított Albertfalvi Keresztény Társas Kör első elnöke 10 évig. Szülőfalumként szeretem az 1835-ben német asztalosok által alapított Albertfalvát és az albertfalvaiakat. És kicsit tréfásan jegyzem meg, hogy ismerőseimmel, barátaimmal örök beszédtemára ad okot, hogy hogyan is kell mondani albertfalvi vagy albertfalvai.

A kiadó körül kialakult egy baráti kör, asztaltársaság. Megtudhatunk erről valamit?

A kiadó élénk kapcsolatot tart a magyar nyelvészekkel, sokukkal találkozom, megfogadom tanácsait, meghallgatom ötleteiket. Ám a Tinta Törzsasztalt nem nyelvészek, hanem „civiliek” alkotják, többek között mérnök, tanár, képzőművész, programozó, újságíró és tv-szerkesztő is. A rendszeres találkozásokon sok egyéb téma mellett mindig sorra kerül a kiadó élete, tervei is. A törzsasztal tagjainak véleménye is jelentősen befolyásolja kiadói döntéseinket.

A kiadó vezetőinek gyermekei már felnőttek, s ha lassan is, de azért a szülők is egyszer nyugdíjba mennek. Hogyan látják a kiadó jövőjét – mondjuk 10 év múlva?

Tíz év nem olyan nagy idő. Bízunk benne, hogy a kiadó tíz év múlva is működni fog, és a profilja is változatlan marad.

Névjegy:

Kiss Gábor (1955) programozó matematikus és általános nyelvész. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében a fonetikai, a nagyszótári és a korpusznyelvészeti osztályon dolgozott 1979 és 2006 között. 1996-ban feleségével megalapította a Tinta Könyvkiadót, melynek igazgató-főszerkesztője. A Magyar szókincstár, a Régi szavak szótára főszerkesztője. Temesi Viola (1959) magyar–olasz szakos tanár, tipográfus. A Tinta Könyvkiadó társalapítója, szerkesztője. A Magyar ellentétsszótár főszerkesztője, a Híd szótárak sorozatszerkesztője.

A Tinta Könyvkiadó kezdettől fogva a magyarországi anyanyelvi (helyesírási, szépkiejtési, retorikai stb.) versenyek és az Édes Anyanyelvünk című folyóirat támogatója. Az interjú megjelent az Édes Anyanyelvünk 2017/3. számában is.

BALÁZS GÉZA

AZ ÉLET MEGMENTI ÖNMAGÁT

Szakonyi Károly válaszol Balázs Géza kérdéseire

Miért és hová tűnt a történet a mai magyar irodalomból?

A történet megvan, csak kissé restelli magát. A sznob ítések a posztmodern prózát inkább elismerik korszerű irodalomnak, mint a realizmust, márpedig az történetelmondáson alapszik. Divat lett a *szöveg*, már jó ideje persze, noha kezd elfáradni, de mindig jön egy új írógeneráció, amelyiknek a tagjai azt hiszik, csak úgy lesznek érdekesek, ha elhagyják a „konzervatív” mesélést. Pedig az irodalom vértelen anélkül. Mózes könyve, a görög eposzok, a népmesék, a kialakult regény mind történet és elmesélés. Dickens vaskos regényei újságfolytatásokban kezdték pályafutásukat, az olvasókat a figurák sorsa, története érdekelte. Mi más érdekelhette volna? A történet tehát nem veszhet ki, ma is megvan, bár például a jeles, nemrég elhunyt kiváló kortársunk, Esterházy is kerülte, regényeiben az epizódok nem állnak össze hagyományosan értelmezett történetté. Azt hiszem, inkább arról van szó, hogy nincs olyan nagy formátumú történetmondónk, mint Mikszáth, Tersánszky, Móricz, Kosztolányi – hogy csak néhányat említek azok közül, akiknek a történeteink felnőttünk. De említhetném a közeli múltból Fejes Endrét. Nagy történetmesélő volt, a Rozsdatemető című remeke például regénycsoda, olyan mértékű történetsűrítés, hogy az ember, olvasása után azt gondolhatná: többkötetes *ságát* olvasott végig. Spiró szépen mond történetet az Ikszekben vagy a Fogságban, de kevés ma az ilyen. Bő lére eresztettem, de hadd mondjam: a történet megvan, soha nem is fog elveszni...

Mi ösztönözt az Írók lámpafényénél kötet összeállítására? Bízol abban, hogy az ott szereplő, közelmúltbeli, jórészt elfelejtett írókat vissza lehet hozni?

Terveztem egy antológiát legkedvesebb novellaolvasmányaimból. Ez akkor még nem csak a magyarokra vonatkozott. Ebben lett volna pl. Maugham *Eső*-je, ami bravúros történet. De belekerült volna Gorkij is meg Csehov. És amit mindig is csodáltam, Bertha Bulcsu *Jégnovellája*. Ezzel kezdtem. Aztán eszembe ötlött Szabó István. Meg az ő nagyszerű novellái. És közben arra gondoltam, emlékeznek-e rájuk az olvasók? Hiszen aki meghal, azt olyan hamar elfelejtik. És változott a program: fel kell támasztani az elmúlt időkben eltávozottakat, s jöttek sorban, jelentkeztek a fejemben. Akkor vettem számba, mennyien elementek, ismertem őket, legtöbbjükkel barátságban, szoros kapcsolatban álltam, de egyáltalán: kortársaim voltak. Hadd jussanak eszébe az olvasó embernek, hadd vegyék le a polcra a műveiket, s lássák, milyen gazdag novellairodalomunk van! Meg arra is számítottam, hogy a magyartanárok segítségére is sietek ezzel, hiszen tu-

dom, milyen kevés óraszámban beszélhetnek a kortárs, hazai írókról. Tehát emlékezés, emlékeztetés és missió – ez volt a célom.

Eljársz szépkieltési és retorikai versenyekre zsűrizni, előadást tartani. Mi fogott meg ebben?

Öröm látni a fiatalok igyekezetét, hogy szépen, helyesen értelmezve beszéljenek. Tudom, hogy ez csepp a tengerben, de ha összeadjuk az évek számát a résztvevők számával, mégiscsak arra kell gondolni, hogy van hatása. A hajdani diákok, akik húsz, harminc éve részt vettek a versenyeken, számos utódnak adhatták át a figyelmeztetést: vigyázz az anyanyelved tisztaságára! Ha egyik-másik gyerek nem szerepel is jól, vagy éppenséggel gyatrán, nem baj. Az a fontos, hogy érdeklí a dolog, hogy törekszik a tökéletességre. Ami ugyebár nincs, de keressük. Ez az igyekezet fog meg, és természetesen a jeles, nagytekintélyű nyelvész barátok, a rendező iskolák tanárainak, igazgatóinak társasága.

Valahol mindig játsszák az Adáshibát... Mi a titka?

Az Adáshiba című keserű komédiámat még mindig előadják itt és ott, és ennek csak egyetlen oka lehetséges, vagyis az, hogy fel tudja kelteni a nézők érdeklődését. Megfigyeltem, hogy akár itthon, akár külföldön, akár az idősebb, akár a fiatalabb korosztály tagjai egyaránt befogadják. Egyszer egy újságíró megkérdezte, hogy hat rám a darab sikere. Azt feleltem, hogy az írónak öröm, a magánembernek viszont szomorúság, hogy mindenütt visszhangra talál, hiszen az azt jelenti, hogy mindenütt ismeretes érzés a bezárkózás, a figyelmetlenség, a technika eluralkodása, ahogy Csehov mondaná: a tokbabújság. Az Adáshiba a maga idejében telibe találta az életérzést, és úgy látszik, ez az életérzés elkísér bennünket. A minap a 7-es buszra felszállván egy középkorú úr velem szemben foglalt helyet, de mindvégig mobilján telefonálva. Ültében is folytatta, miközben vizsgálódva nézegetett rám. Majd amikor letette, azt mondta: – Bocsánat, ugyebár nem tévedek, ön írta az Adáshibát. Hát ne vessen meg ezért a telefonálásért. Már ebben élünk. Én az egyetemen tanítok, és ott mást sem látok, mint hogy a diákok, lányok, fiúk nem egymással beszélgetnek, hanem a mobiljukat nyomkodják, hallgatják...

Milyen közéleti vagy irodalmi kérdés foglalkoztat leginkább manapság?

A közélet csupán érintőlegesen foglalkoztat. Régebben tárcákat írtam a Népszavába vagy a Magyar Nemzetbe. Most nincs fórumom, a lapok nem olyanok, mint voltak. Vagyis nem írok tárcát. Márpedig az efféle élmények tárcákba valók. Az irodalmi kérdések, mint gyakorlati problémák a könyvterjesztés, a lapok megszüntetése, a fórumok csökkenése (rádió, televízió stb.) foglalkoztatnak, de végeredményben feleslegesen, mert úgysem tehetek semmit.

Hogy látod a magyar nyelvet 50-100 év múlva?

A magyar nyelv 50-100 év múlva is meglesz, mert erős és rugalmas. Arany János nyelve tökéletes szépség, de lám, a mai kor (fiatal) embere már nem úgy szereti és érti, mint még mi. Ma talán azt mondják, Esterházy vagy Part Nagy nyelve a tökély. Vagyis változik a nyelv, változik a szépsége, de azért nem mondhatjuk, hogy ad abszurdum érthetetlen, hiszen azért mindenki megérti, ahogy Károli Bibliáját is, csak éppenséggel nem így beszé-

lünk vagy írunk. De ha már Arany Jánost említettem. Állítólag tízezer szóval dolgozott, óriási szókincse volt, feltámasztotta az elfelejtett szavakat, alakította is őket, és a szinonimák sokaságát használta. Erre mindenki törekedhet. Elsősorban az irodalmárok. Tanárok panasza, hogy már az Egri csillagok szavai sem érthetőek a gyerekeknek. Nem hiszek ebben. Mi sem tudhattunk mindent, de ráéztünk, vagyis a nyelvkincsünkben ott lapultak azok a szavak, amelyek szokatlanok voltak. Mert más volt a hétköznapi kommunikáció az emberek között. A felnőtt és gyerek között. Beszéltek. Beszélgettek. Meséltek. Történeteket mondtak. Megpróbálták megfogalmazni a dolgokat. Mennyi egy mai embernek a szókincse? És ha belegondolunk a rövidítésekbe (amerikai szokás!), az sms-ekbe és az új „titkos írásba”, amit a fiatalok találtak ki az elektronikában? De ha a beszélgetésünk elején azt mondtam: a történet mindig meglesz, mert az tudja lekötni a figyelmet, akkor most a nyelvre azt mondom, de Te ezt jobban tudod, a struktúrája megmenti. És ha nem hal ki a költészet, akkor a nyelv is megkapja a maga vitaminadagját, hogy egészséges maradjon. Ötven évvel ezelőtt hogyan beszéltük? Csak más kifejezésekkel tűzdeltük tele nyelvünket. Van, ami megmaradt, van, ami elveszett. Elveszett, aminek elveszett a funkciója. A sátorlajújhelyi Magyar Nyelv Múzeuma őrzi őket, illusztrációval együtt. Van átalakulás. De az elveszett szavak helyett teremtdőnek új – magyar – szavak. Nem az internet szavaira gondolok, vagyis idegen szavakra, hanem anyanyelvi szavakra. Ahogy az embernél némely elhalt testrész funkcióját átveszi egy másik. (Egyszeműség, egy vese, csonkulás stb.) Az élet megmenti önmagát.

Szakonyi Károly (Kép: BG)

*Részletek a szerzővel készült hosszabb interjúból.
A teljes interjút várhatóan a Forrás című folyóirat közli.*

MÉSZÁROS MÁRTON

A MAI VILÁG MÁR NEM OLYAN PRŰD

Orbán János Dénes szerint könnyen ki lehet esni a köztudatból, ha a művész nem bizonyít. A József Attila-díjas író-költő, aki mellel a Magyar Idők napilap kulturális rovatának vezetője, élő legendákról és bölcsészvagyánykodásokról is vallott.

Első verseskötete Hümériáda címmel 1995-ben jelent meg, és annak is csak huszonegy éve, hogy élete első elismeréseit – a Romániai Írók Szövetségének debütdíját, valamint a Szivari János-díjat – átvehette. Hogyan látja, elég két évtized arra, hogy az ember megvesse a lábát az irodalom talaján?

Két évtizednyi tapasztalat és bizonyítás minden szakmában elegendő ahhoz, hogy az embert komolyan vegyék, de az irodalom ingatag terep, könnyen ki lehet esni a köztudatból, ha az író nem bizonyítja időnként, hogy még mindig nem égett ki, még mindig meg tudja lepni a közönségét. Ott van annak a csapdája is, hogy egy bizonyos státusz elérése után a szakma már minden kritika nélkül elfogadja a műveidet, ilyenkor a súlyos önkritikának kell a helyébe lépnie, különben egy szent bálvány leszel, akit nem olvasnak. Úgyhogy állom én a sarat rendületlenül, de tudom, hogy még legalább ennyi hátravan ahhoz, hogy elég mélyre érjenek a gyökerek.

Mérhető egyáltalán egy írói pályakép sikere? Ma nagyon kevés szépíró tud több tízezres eladott példányszámmal felmutatni, de talán csak Nádas Péter, Krasznahorkai László, Parti Nagy Lajos vagy Závada Pál azon íróink akik ha új kötetet mutatnak be, felolvasnak, megtöltik a termet.

Az eladott példányok száma nemcsak minőség, hanem marketing kérdése is. A díjak odaítélését a szakmai és időnként politikai konjunktúrák befolyásolják. De ha egy író elég sokáig rendszeresen díjaznak, és elég sokáig tisztes eladási mutatói vannak, az nem véletlenül van. Mérhetőnek nem mérhető, de azért a díjak, a kritikai visszhang és az eladási mutatók hosszú távon irányadók. A siker igazi jelei viszont az olvasói gesztusok: levelek, személyes megkeresések, vagy ha egy diák a te verseddel nevez szavalóversenyre. A minap hívták föl a figyelmemet, hogy az Erdély ismeretterjesztő, ismeretbővítő társasjáték egyik kártyáján az a kérdés szerepel, hogy kit szokás az erdélyi Villonnak nevezni – és a helyes megfejtés az én nevem. Ez jobban esett egy irodalmi nagydíjnál. Ami a termék megtöltését illeti, fontos kérdés: ki hol tölti meg a termeket a Kárpát-medencében. Az Ön által felsorolt listát lehetne bővíteni, azért ennél többen vannak, de van egy óriási név, aki a Kárpát-medence bármely településének bármely termékét megtölti, és verseit bármely más kortárs költőnél többen olvassák, ismerik, az Kányádi Sándor.

Egy korábbi interjújában úgy fogalmazott, ma is vannak klasszikusok, csak jóval keve-

sebben, mint korábban. Nevén nevezné őket?

Igen, például Kányádi Sándor élő klasszikus, még akkor is, ha a magát mainstreamnek tartó fővárosi szakmai kör erről megfélekedzik. Több nevet most nem mondanék, mert egyetértek Borgessel, aki szerint minimum egy fél évszázad szükséges ahhoz, hogy valaki kiállja az idők próbáját. Kányádi már több mint egy fél évszázada van a pályán, töretlen sikerrel. A mások műveivel viszont még várnék egy-két évtizedet. Persze közben ott van a kérdés: van-e értelme tippelni, hogy kiket fognak húsz-harminc-negyven év múlva is olvasni? Mert a digitális forradalom okozta új világ az irodalom fogyasztására is hatással van. Míg mi a klasszikusokat bálványként imádtuk, a Z generációt – úgy tűnik – hidegen hagyja a klasszikus irodalom szépsége és bölcsessége. Meg gondoljunk arra is, hogy az általunk tátott szájjal olvasott Jules Verne egyenesen nevetséges egy olyan kamasznak, aki okostelefonnal a kezében cseperedett föl egy agyontechnologizált világban.

A kortárs magyar írók és költők számára, jelentős állami tökéből létrehozott Kárpát-mendencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. művészeti tevékenységének egyik koordinátora. Igazak Illyés Gyula egykori szavai, miszerint a magyar írónak a "víziügyekkel" is, nem csak saját írásművészetével, foglalkoznia kell?

A kevésbé szerencséseknél – mint én – igen. Ha nem foglalkoztam volna annyit irodalomszervezéssel, szerkesztéssel, könyvkiadással, valószínűleg kétszer annyi könyvem lenne. Életem bizonyos periódusaiban – ilyen a mostani is – olyan vagyok, mint az orvos, aki csak ritkán műt, mert igazgatnia kell a kórházat. De hát ennek is megvan a maga művészete, lenyomata. Ez is egy kihívás: beleavatkozni az irodalom alakulásába, lázadásokat, paradigmaváltásokat vinni véghez, izgalmasabbá tenni az irodalmi életet.

A tavalyi év elején sűrűn cikkeztek a Laurával a fasz kivan című verséről, amely bővelkedik obszcén kifejezésekben. Ennyire prűd lenne a mai világ?

A mai világ már messze nem olyan prűd, mint az a közeg, amelyikben a szóban forgó mű született. 1996-ban Erdélyben ez valóban botrányosnak számított, de akkor is bocsánatos polgárpukkasztás volt. A mai Magyarországon kétlem, hogy ezen bárki fölháborodna. A *Magyar Nemzet* kulturális rovatának engem nem túlságosan kedvelő munkatársai úgy gondolták, hogy ifjúkori obszcenitásaim fölidézésével jól lejártnak. Abban a lapban, melynek tulajdonosa a G-nap hőse. Született is egy jó kis mém: A tulajt cenzúrázd, ne a költőt!

Szóval, akkor ma megengedőbb az irodalmi közeg a trágárságra, a szexualitás nyílt néven nevezésére?

Elméletileg igen, de ha netán megsérted a polkorrektség szabályait, könnyen sivalkodást fakaszthatsz az erre érzékenyek körében. A '90-es évek második felében írt, szexuális töltetű verseimet annak idején merészségükért méltatták, mostanság szexizmussal vádolják. Állítólag szexuális tárgyként kezelem benne a múzsákat. Néhány évvel ezelőtt egy ártalmatlan stílusparódiáért homofóbiával vádoltak, pedig csak személyes véleménynyilvánítás nélkül azon elmélkedtem, miként reagált volna Petőfi, Karinthy és Tamási Áron, ha beleütközik egy melegfelvonulásba. Sajnos az inkvizíció mindig megtalálja túlélésének formáját.

Vannak pályatársai, akik azt hangoztatják, a nagy elődök már mindent megírtak, eképpen igencsak korlátozott lehetőségekkel bírnak, ha valóban újdonság erejével ható művet készülnék írni. Igazuk van?

Szokás mondogatni úri bölcsészkörökben, hogy tulajdonképpen a mitológiák és a *Biblia* típustörténeteit öltöztetjük újra meg újra. Ha úgy vesszük, a *Pál utcai fiúk* is az *Iliász* sémáira építkeznek. De ez csak amolyan bölcsészvagyánykodás. Az irodalom és a nyelv eszköztára kimeríthetetlen, nemkülönben a témáké. Ha annyi időm lenne, mint amennyi könyvötletem, matuzsálemi kort érnék meg!

Csáth Géza Úr volt rajtam a vágy címmel megjelent naplójából az derül ki, a 20. század első évtizedeiben nehéz dolga volt annak a szerzőnek, aki drámáját egy színháznak el szeretne volna adni. Az Ön által jegyzett A magyar Faust című tragikomédiát másfél éve mutatták be a debreceni Csokonai Nemzeti Színházban, és nagy sikert ért el. Manapság valóban nagy igény van az új magyar színművekre?

A színház nagyon népszerű a mai Magyarországon, elméletileg tehát volna igény új színművekre. Ha a szerző színházi körökben ismert (ez csak részben egyezik az irodalmi körökkel), akkor a kockázat sem túl nagy, ellenben fiatal, kevésbé ismert vagy ismeretlen szerző darabjával előrukkolni kockázatos: nem biztos, hogy megtérülnek a költségek. A Csokonai Színház nagyot kockáztatott a darabommal, ugyanis a 150. évforduló jubileumi előadásának nevezte ki, és a költségvetés is átlagon felüli volt, már csak azért is, mert száz ember mozgott a színpadon. A húzás bejött, de ebben nagy szerepe volt annak, hogy a darab debreceni témájú, és a város egyik legendája, az ördögös Hatvani professzor a főhőse. Ritka azonban az, hogy fiatal drámaírók műveit nagyszínpadon, nagy költségvetéssel adják elő. Nem ártana egy állami projekt ilyen irányú támogatásokkal, hogy a színházak merjenek kísérletezni.

Megjegyzés: Az írás rövidített változata megjelent az Édes Anyanyelvünk 2017/2. (áprilisi) számában is.

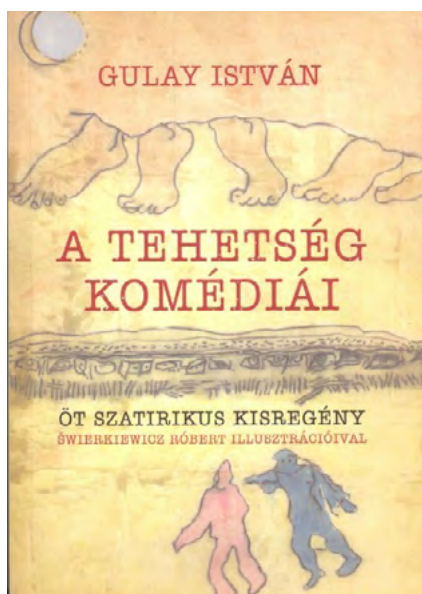
BALÁZS GÉZA

„MINDEN ÉLET MÁGIKUS, REALISTA ÉS ABSZURD...”

*Vásárhelyiség, csomorkányizmus, színírás –
Gulay Istvánt kérdezi Balázs Géza*

Gulay István *A tehetség komédiái* című, öt szatirikus kisregényt tartalmazó kötetének bemutatója 2017. március 23-án, csütörtökön 18 órakor lesz a Püski Könyvesházban (Bp. Krisztina krt. 26.).

Az igényes kiállítású könyvet Swierkiewicz Róbert Munkácsy-díjas képzőművész illusztrálta. A könyvbemutatón a művész is jelen lesz, aki Gulay egyik kisregényéhez az illusztrációkat több mint negyven éve készítette, amelyek azonban akkor nem jelenhettek meg.

A könyv borítólapja

A kötet felvetheti a kérdést: Vajon hogyan és miért merült el a népi irodalom, hogy már csak egyes kis őrszigetei látszanak? Avagy a parasztság életének végleges megváltozásával már ez is csak a múlt? Hogy a „kánonból” kikopni látszik, látjuk. Hogy nem „trendi”, tapasztaljuk. De akkor ki látja, ki fogja megírni a vidéki „másik” Magyaror-

szág feszítő problémáit? Talán érdemes végiggondolni az utat, melyet elvesztettünk. A most hetvenéves Gulay István ötvenéves írói pályájának összegzéseként is felfoghatjuk a Püski Kiadónál megjelent kötetet, amelynek olvastán arra gondolhatunk: utat nemcsak veszteni, de találni is lehet. Prózájában egy egészen egyedi, s talán éppen ezért reflektálatlan magyar írói út bontakozik ki, az aprólékos, szociográfikus mélység és az abszurdig, groteszkig emelkedő magasság. Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő, Gelléri Andor Endre csodálatos, „mágikus” prózájának jelenkorig vezető (ám kissé visszhangtalan) folytatása, s a modern, filmszerű szerkesztési mód.

E kisregények az elveszett tehetségek panoptikumai. Azt járják körbe, hogy a tehetség hazánkban: sors vagy átok?

A könyvbemutatón szó eshet majd Gulay István másik nagy munkájáról, a Püski Sándor könyvkiadó hagyatékát feldolgozó három kötetről, amelynek utolsó darabja a karácsonyi könyvvásárra jelent meg. Érdekes és valószínűleg nem véletlen, hogy Püski Sándor életútját is szemlélhetjük úgy, mint a „tehetség komédiáját”. A békési zsellércsalád gyermeke páratlan életutat járt be az alföldi falutól New Yorkig és vissza Budapestig.

A beszélgetést Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató vezeti.

A Püski Kiadó gondozásában most jelent meg egybekötve, A tehetség komédiái összefoglaló címmel öt kisregényed, voltaképpen írói életműved. Írói pályád korán, 19 éves korodban indult a Tiszatájban. Ennyi a termés?

1965-ben bocsátott írói pályára Mocsár Gábor a Tiszatájban két fiatal szegedi tehetséget, Ördögh Szilvesztert és engem. Tőlem a Kis Cartouch című novellát közölte. Mindkettőnk munkája vihart kavart a megyei pártbizottságon. Szilvesztert másik gimnáziumba kellett menteni, én megúsztam annyival, hogy a jövőben figyelni fognak rám. Körülbelül egy év múlva megjelent egy elbeszélésem A sókristály nagy napja címmel. Egy fiú rendetlen életéről szólt, ahogy azt a rumlis asztal közepén álló sötartóból látja egy sókristály. Hát ez téboly! Illetékes helyről jött is a figyelmeztetés. Akkor mondta édesapám, jó lesz, ha gondolkodom rajta, hogy felköltözzem Budapestre. Csongrád megye, Szeged nem igazán alkalmas hely egy írónak. 1968-ban kerültem fel a fővárosba. Megkerestem Vaád Feri bácsit meg a többi szerkesztőt, akik pesti lapokban közölték a novelláimat. Meglepődtek, hogy egy ö-zve beszélő, bajszos fiú áll előttük. Sokkal idősebbnek gondoltak. Becsületükre mondom, nem fordultak el tőlem, továbbra is vállaltak. Az írószövetség titkára, Fábián Zoltán személyében még új mesterre, támogatóra is találtam. Vidéki voltam, népi származéknak számítottam, de abban az időben ez nem számított hátránynak.

Elég rég volt...

Igen, és azóta sok víz lefolyt a Dunán. Riporterkedtem, sok lapnak dolgoztam. A sült pesti hírlapírók utáltak vidékre menni, én meg kimondottan szerettem. Gyűltek az élmények, amelyek egy idő után kisregényekbe kéredzkedtek.

A téged ismerő irodalomtörténészek kiemelik, hogy stílusodat a népi irodalomhoz húzó aprólékos, szociográfikus megfigyelés és az abszurd, a groteszk, a fantasztikum egyaránt jellemzi. Ez lenne a mágikus realizmus?

Kovács Sándor Ivánnak Mocsár Gábor mutatott be Szegeden. Tőle tudtam meg, hogy amit művelek, az „mágikus realizmus”. Én nem tudtam erről. Úgy írok, ahogy a világot látom. Szerencsémre Fábián Zoltán, Kristó Nagy István, Alexa Károly felfigyelt rám, sőt Kiss Gy. Csabáék is. Az írószövetségben már mozgolódott az új nemzedék, megalakult a FIJAK (Fiatal Írók József Attila Köre). Kiss Gy. Csaba, Kovács István és mások elhatározták, hogy szorosabbra fonják a kapcsolatot a szomszéd országok irodalmával. Csaba engem ajánlott a tervezett útiesszéket tartalmazó kötet Csehországot bemutató szerzőjének. Három hónapos ösztöndíjat is kaptam. Végül az én irodalmi útirajzom címe került a kötet borítójára is: „Keleti Golf-áram”. Tehát nem csupán szépirodalmi könyveim jelentek meg. Kiadtam például harmincvalahány feltaláló portréját (ezt a könyvet is Swierkiewicz Róbert barátom illusztrálta), ami komoly sikert aratott, szó volt róla, hogy a Szépirodalmi Kiadó ösztöndíjat ad a Magyarország felfedezése sorozatban megjelentetendő szociográfia megírására a feltalálók akkori helyzetéről. Sajnos végül nem én, hanem Mezei András kapta meg a feladatot. Összesen tizenöt-húsz kötetem jelent meg, sok minden érdekelt, a népi építészettől az absztrakt művészetig terjedően. Ez kissé heterogén is tette az életművet.

Melyik a legkedvesebb műved?

Íróilag legértettebbnek a Jos, a házi légy című kisregényemet tartom. Ebben már a Nemeskürty István-féle filmgyári „zeniképzőben” tanultakat is alkalmaztam. Rengeteg érdekes és különös helyzetet kidolgoztam benne, törekedtem a filmes hatásra, a történet többrétegűségére. Az olvasó nem biztos, hogy ezt a munkámat teszi az első helyre, nekem szakmailag fontosnak számít. Sokak szerint az Alföldi Antikrisztus című munkám a legjobb. Ehhez remek illusztrációkat készített Swierkiewicz Robi. A könyv első kiadásában azonban nem jelenhettek meg, mert a rajzok háttérében Nagy-Magyarország térképe sejlett fel, emiatt revizionistának minősítették őket. Nagy öröm számomra, hogy a Püski Kiadó által gondozott mostani kötetben végre megjelenhettek. Swierkiewiczet 1968-ban ismertem meg, attól kezdve lenyűgöz a művészete. Ő kaposvári, kimondottan modern művész, én mégis érzek benne Munkácsyt, Kohánt, Endre Bélát, például a színeiben. Gyakran használja azt a zöldet, ami a vidéki polgári szalonok kanapéjainak bársonyzöldje. Ez mágikus hatással van rám... Hihetetlenül szenzibilis alkat. Ha majd a NASA felveszi a kapcsolatot az első űrlényekkel, akik a képiráshoz hasonlítható színírással kommunikálnak, nincs kétségem afelől, hogy őt fogják tolmácsolni választani.

Szülfölded Hódmezővásárhely. Kisregényeidben emellett Szeged, Kiskunfélegyháza és Budapest is szerepel, életed fontos helyszínei – egyébként érdekes módon kissé párhuzamosan a veled csaknem egykorú Temesi Ferencével...

Hódmezővásárhelyen nőttem fel. Ady „paraszt-Párizsának” nevezte. Németh László itt fedezte fel a „csomorkányizmust”, amely egy különös szellemi-lelki-tudati állapot. Ez ugyanúgy egyénít minket, vásárhelyieket, mint a székelyeket az észjárásuk. Temesi a „szögediséget” érti, érzi és írja, én a vásárhelyiséget. Ferivel különben gimnazistakorunk óta ismerjük egymást, egyszer elmentünk együtt a temető mellett lakó jósnőhöz. Ő nem messze lakott tőle. Mármint a jósnőtől. De egyedül nem mert elmenni hozzá. Hiszed, nem

hiszed, a hófehérre meszelt tornác könyöklőjén érkezésünkkor egy fekete kandúr macska kúpozza a hátát. Máig kísért a látvány, de arra nem emlékszem, milyen jóslatot kaptunk. Temesi nagyon nagyot dobott a szegediség (egyfajta alföldiség) feltárásával. Mint Szentí Tibor, Hódmezővásárhely tudós szellemi néprajzosa, aki a vásárhelyi néplélek, szemlélet, „mágia” megfogalmazója.

Kisregényeiből sugárzik a magyar vidék, a hagyomány elvesztésének fájdalma...

Pedig igazán nem jajongok miatta. Szeretem az Alföldet, a hagyományait, de belátom, hogy a világ változik. Igyekszem megtalálni, meglátni a humorát annak, ahogy az új keveredik a régivel. Ez lehet a magyarázata az írásaimban megjelenő abszurdnak, fantasztikumnak.

Alapos filológiai munkával három kötetben feldolgoztad, magyaráztad, közreadtad Püski Sándor hatalmas életművének dokumentumait, köztük szinte bizalmas, politikai megjegyzéseket, személyes pénzügyi adatokat tartalmazó iratokat. Milyen cél vezetett ezzel?

Püski István, Sándor bácsi legkisebb fia csaknem ötven éve a legjobb barátom. Ő digitalizálta édesapja hatalmas hagyatékát, s ő, valamint testvére, Püski László kért fel annak feldolgozására. Irdatlan nagy, több tízezer darabos anyag. Két évig küzdöttem vele. Püski Sándor majdnem száz évig élt. S az élete egyszerre realista és mágikus, fantasztikus és abszurd... Rádöbrentem, hogy ez a munka éppen nekem való.

A Püski Sándorról szóló könyv borítója

MNYKNT

MEGHALT KOLÁR PÉTER

Szomorú hírt kaptunk Kassáról: „Ma délelőtt meghalt Kolár Péter (1947–2017). Isten nyugosztalja – nyugodjék békében!” Kolár Péter a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának meghatározó személyisége volt, évekig elnökségi tagunk, mostanáig: tiszteletbeli felvidéki alelnökünk. Legutóbb novemberben találkoztunk vele, amikor eljött az MNYKNT 56-os konferenciájára. Péter nagy odaadással igazgatta a kassai Thália Színházat, nyugdíjba vonulása után pedig főlelevenítette, életben tartotta a Kazinczy-napokat.

A tagság körében szétfutott hírre többen azonnal reagáltak.

Drága Barátaim! Kolár Pétert igen nagyra becsültem, nehéz időkben is szívós és példamutatóan szerény, sok eredményt elért elkötelezettje volt a kisebbségi magyar kultúrának. Sok közös, jóízű munkában volt vele részünk. (Ráadásul egy évben és egy napon születünk...) Legyen áldott emlékezete! És legyen áldott a Fennvaló, aki ilyen embertestvérrel ajándékozott meg bennünket! Fájdalommal, mert szegényebbek letünk távozásával, ám a boldog feltámadás és az ígért viszontlátás reményében köszönt mindenkit, aki még az e földi zarándokúton baktat kisebb-nagyobb terheket cipelve ama végső feloldozás s egyben a Történelem Ura új világának nyitott kapuja felé. *Attila*

Az utolsó budapesti kép Kolár Péterről. 2016. november 7-én az MNYKNT 56-os konferenciáján. Az ülő sorban balról az ötödik helyen, kezében teáscsésze (kép: BG)

Szomorúan és megdöbbenve olvasom Kolár Péter barátom halálhírét. Évtizedek óta dolgoztunk együtt, nemcsak az anyanyelvi mozgalomban, hanem a kisebbségvédelemben és az irodalmi életben is. Mindig meggyőződhettem arról, hogy egyrészt igen széles körű ismeretek és szakmai felkészültség birtokában vállalta és végezte feladatait, másrészt olyan felelősségtudattal és áldozatossággal tette ezt, ami mára már szokatlanná vált. Ha egyszer megtervezzük az anyanyelvi mozgalom Pantheonját, Péter helye bizonyára ott lesz Lőrincze Lajos, Imre Samu, Nagy Károly és Dobos László mellett. Sokasodnak a feladataink, és szomorú módon fogyatkozik az a közösség, amely ezeknek a feladatoknak a méltó és eredményes elvégzésére hivatott és vállalkozott. Számomra Péter távozása személyes veszteség, hiszen évtizedeket töltöttünk el barátságban, közös munkában, beszélgetésekben és tervezgetésekben. Felejtethetlen számomra az a testvéri fogadtatás, amelyben mindig részesültem, amikor Kassára látogattam: mindig ő volt az első, akit felkerestem, aki fogadott, aki gondoskodott arról, hogy ottani tartózkodásom szép emlékeket hagyjon maga után. Ezúton is szeretném kifejezni részvételem családjának, barátainak, az anyanyelvi mozgalom résztvevőinek és mindnyájunknak, akik számára a magyar nyelv és kultúra életünk legnagyobb értékét és értelmét jelenti. Isten nyugosztalja békében! Emlékét meg fogjuk őrizni. *Pomogáts Béla*

Kedveseim! Nagyon megérintett a szomorú hír. Péter kiváló, áldozatkész szervező volt. Szinte nem ismerte azt a kifejezést: lehetetlen. Én nem hallottam Tőle azt, hogyan és miért nem lehet megcsinálni, csak azt, hogy megpróbáljuk, meglesz. Tavaly az 50. Népművészeti Fesztiválon, Zselízen egy szobában volt a szállásunk. Nem panaszkodott, nem árulta el, hogy milyen beteg. Eljött, hogy láthassa a fáradságos munkájának egy értékes megújult eredményét. Együtt örültünk a sikernek, a rendezvényt visszafogadó tömegnek. Aztán elsielt, mert Neki Kassán volt rendezvénye. Péter, most is elsiettél. A gondokkal itt hagytál bennünket, felvidéki magyarokat, meg a Neked nagyon kedves szűkebb társközösségedet, és a Családot. Péter, önző leszek, és kérlek – segíts nekünk onnan fentről is, mert nagy szükségünk van rá. Te ilyenkor mindig készen álltál. Köszönöm/köszönjük Neked, hogy nekünk is voltál. Nyugodj és pihenj békében! *Takács András, Bandi bácsi, Pozsonypüspöki – Sajóti*

Kedves Barátaim, én is megdöbbenve olvastam Kolár Péter halálhírét. Nagyon sok rendezvényen, kulturális eseményen, színházi előadáson voltunk együtt vele, a kassai programokat rendszerint ő szervezte, segítette. Az ő meghívására számos rangos programon vettem részt jómagam is, ami meghatározta mély érzelmi kötődésemet Kassához, Máraihoz stb. A Muravidéken is nagyszerűen csengett a neve, hiszen szervezőként, Csemadok-vezetőként és színházi emberként egyaránt óriásit alkotott az egyetemes magyarságért! Sajnos nemcsak a felvidéki magyarságban maradt távozásával betöltetlen űr, hanem az egész nemzet, sőt a tágabb régió testén is! Az egyetlen pozitív érzés, ami e szörnyű hír után eszembe jut: a sors ajándékai közé tartozik, hogy közelebbről ismerhettük Pétert... Isten nyugosztalja! *Göncz László*

Megdöbrentett Péter távozásának híre. Egymás után hagynak itt kortársaink. Az elmúlt hét napban is két temetésen kellett részt vennem. Kitűnő ember, jó barát távozott közülünk. Többször is megtisztelte jelenlétével, előadásával az általam szervezett rendezvényeket. S én is (amikor tehettem) részt vettem az általa vezetett színház bemutatóin és a Kazinczy-napokon. Úgy terveztük: itt lesz novemberben Ady születése 140. évfordulóján. Most már beváltani nem tudja ígéretét. Nyugodjon békében! Őrizzük közösen emlékét, példamutató tevékenységét! *Muzsnay Árpád, Szatmárnémeti, 2017. március 30.*

Szörnyen megrázott a hír. Március 12-én kellett találkozoznunk Magyarbödön. Oda már nem jöhetett, mert megműtötték. A Csemadokban eltöltött sok-sok év nemcsak kollegiális kapcsolatot szőtt közöttünk, de jó barátit is. Péter, nyugodj békében! *Ripcsu Rudolf*

Tornalján is gyászoljuk Pétert, mert egy kicsit (az itteni iskolás évei hatására) kassai-ként is megmaradt tornaljainak. Különösen végtelen szerénységét és alázatát tiszteltem, azt, hogy az életében betöltött magas tisztségeit szolgálatnak vette, és akként is végezte. Tábornokként sem átalotta elvégezni a sorkatonai teendőket sem. Legutóbb szeptemberben találkoztam Vele Tornalján: a Fejedelem plakátjait és szórólapjait hozta személyesen... Részvétellel osztozunk családjá gyászában. *Balajti Lajos*

Én is Tornalján ismertem meg a "KIS HEGEDŰST". A gimnázium tánccsoportja pász-tortáncot tanult be. Meghívtak, hogy segítsék, elmentem. Több napon át, naponta órákon keresztül a tánctanításomnál, a meglevő részben gondolat, részben táncvázlat egészbe formálásánál Ő volt a hegedűjével a korrepetitor, a zenész rabszolga. Talán ezerszer is eljátszotta a dallamokat – lehet, kicsit sokat mondtam. Több százszor biztosan. Ha nem emlékszem rosszul, Szigotszky Kornélia volt a felügyelő, a táncosokat is vezető tanár, aki később Szepsiben tanároskodott. A tornaljaiak szorgalmasak voltak, eljutottak Kokavára, Besztercére, magyar tánccsoportként tudomásom szerint elsőként, és magyar vonalon is országos sikereket értek el. Ebben az ő, a Péter munkája is – jelentősen – benne volt. Az édesapja – talán – akkor volt iskolaigazgató Tornalján. (...) Legyen az érdem azoké, akik Péter szárnyalását mindenkor segítették. Nagy büszkeségünknek nőtte ki magát. A pihe-nése legyen áldott! *Takács Bandi, Péternek Bandi bácsi*

POMOGÁTS BÉLA

A BARÁTSÁG TOVÁBB ÉL

Búcsú Kántor Lajostól

Megrendített Kántor Lajos halála: régóta aggódtunk érte, hiszen súlyos betegség gyötörte, veszélyes szívműtéten esett át Budapesten. Midőn meglátogattam a budai szívkórházban, arcára mély árkokat véselt a szenvedés. Hosszú ideig mégis úgy tetszett, leküzdötte a súlyos betegséget, legalábbis eredményesen viaskodik vele. Szívműtete után ismét dolgozni kezdett, több alkalommal találkoztunk is.

Utolsó alkalommal július 10-én töltöttek nálunk egy szép estét feleségével, Júliával, aki féltő gondoskodással óvta Lajost minden veszélytől. Akkor reménykedtem abban, hogy Lajos előtt még termékeny esztendők állnak, és barátságunk hosszú éveken át fog tartani. A barátság persze Lajos – számomra váratlan – távozása után is megmarad, amíg csak élek.

Kántor Lajos Szigligeten, 2017 (kép: KL)

Súlyos időkben ismerkedtünk meg, Erdélyben akkor kezdett tombolni a Ceaușescu-féle zsarnokság, valamikor a hatvanas évek második felében. Lajos akkor dolgozott a Láng Gusztávval együtt írott erdélyi magyar irodalomtörténetén, Gusztit már ismertem, egyike volt legkorábban megismert erdélyi barátainknak. Magam nem sokkal korábban szabadultam a tököli internálótáborból, ahova ötvenhatos tevékenységem miatt kerültem. Ha jól emlékszem, az Országos Széchényi Könyvtárban ismerkedtünk össze, a már régebben eltávozott kiváló nemzetiségtörténész barátom, Kemény G. Gábor ismertetett meg egymással minket. Hamar szót értettünk, én akkor már túl voltam Kuncz Aladárról írott egyetemi záródolgozatomon, és Lajos is arra biztatott, hogy kibővítve monográfiát csináljak belőle. Ez meg is történt, ennek, az első könyvemnek köszönhetem első (1969 januári) erdélyi utamat, már egy akadémiai ösztöndíjjal, az Irodalomtudományi Intézet munkatársaként.

Emlékezetes téli utazás volt, most nem kell feleleveníteni a részleteket, csak annyit, hogy Kolozsváron Kántor Lajos (és Erzsike) vett pártfogásába, az ő révükön ismerkedtem össze olyan erdélyi írókkal, mint Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos és Bálint Tibor. Az irodalomtörténeti és irodalomkritikai „találkozásokból” tartós barátságok születtek, és ezeknek szervezője nem egy alkalommal Kántor Lajos volt, aki meggyőződéssel képviselte azt a régi (Kazinczy Ferenc, Arany János, Babits Mihály és Kós Károly meg Kuncz Aladár által is képviselt) hagyományt, miszerint az irodalmi élet (és így az irodalom sorsa) nemcsak az irodalmi intézmények gondoskodására van bízva, hanem az irodalom munkásainak személyes összeköttetéseire, kollegialitására, barátságára is.

Kántor Lajos személyisége ilyen módon az én életemben összekapcsolódott az erdélyi magyar irodalom iránt mindinkább megerősödő érdeklődéssel és elkötelezettséggel. Barátságunknak nemcsak személyes, de később családi háttere és dimenziója is volt. Szerepet kapott ez a barátság irodalmi munkásságunk alakulásában, közelebbről a magam nemzeti elkötelezettségében, amelynek történetéhez szervesen hozzátartozott érdeklődésem nemcsak a magyarországi, hanem a kisebbségi, mindenekelőtt az erdélyi magyar irodalom iránt. Erdélyi tapasztalataim nem függetleníthetők a Kántor Lajossal kötött szellemi szövettség és baráti kapcsolat lelki történetétől. Számomra Erdély, az erdélyi magyarság, az erdélyi irodalom nem csupán természeti élményeket, gazdag olvasmányokat, irodalmi kultúrát jelentett, hanem barátságokat is. Hogy csupán néhány nevet említsek, Szemlér Ferencsel, Sütő Andrással, Kányádi Sándorral – és talán mindenekelőtt: Kántor Lajossal, akivel több mint fél évszázad tapasztalatai, munkálkodása, közösségi reményei és veszteségei kötöttek össze.

Jól tudom, Kántor Lajos távozása nemcsak az én személyes veszteségem (ámbar a búcsú nehéz óráiban ezt élem át igen fájdalmasan), hanem közösségi, mondhatnám így is: magyar nemzeti veszteség – gyász és fájdalom. Az erdélyi magyar kultúrának mindig voltak olyan tudós személyiségei, akik kivételes sokoldalúsággal és minden irányú figyelemmel mérték fel a hagyományokat és a kortársi szellemi életet: a „polihisztor”-képeség és feladatvállalás, miként ezt olyan tudós elmék öröksége tanúsítja, mint Apáczai Csere Jánosé, Brassai Sámuelé, Kós Károlyé vagy Benkő Samué, sohasem volt idegen az erdélyi magyar írástudó számára. Korunk erdélyi magyar irodalmának (kultúrájának) alig volt hozzá mérhetően tevékeny és

eredményes krónikása. Kitartó munkája során mindig össze tudta egyeztetni az egyetemes és a regionális kultúra nézőpontját: erdélyiként ítélte meg a nemzeti irodalmat, és a nemzeti irodalom rendjében helyezte el az Erdélyben született műveket.

A veszteség, amely nemzeti kultúránkat érte, egyelőre nehezen felmérhető. Nem kevés munkára: összefoglaló tanulmányokra, tudományos konferenciákra és persze folyamatos érdeklődésre, emlékidézésre lesz szükség ahhoz, hogy Kántor Lajos gazdag életműve továbbra is nemzeti kultúránk (és nemzeti összetartozásunk, a határokon átívelő nemzeti szolidaritásunk) biztató erőforrása maradjon. Ez már a mi feladatunk, a továbbélőké: halott barátainkat akkor őrizzük meg igazán, ha folytatjuk a munkát, amelyet abba kellett hagyniok. Kántor Lajos emlékét és örökségét azoknak kell tovább vinniök, akik most ott állnak a sírhantja körül.

Kántor Lajos utolsó könyvének borítója

KOMORÓCZY GYÖRGY

LŐRINCZE-EMLÉKKÖNYV

Murádin László megtisztelő – könyvismertető írására tett – ajánlatának nem csupán azért örültem, mert személyesen ismertem Lőrincze Lajost. Néhány alkalommal beszélgettem vele Budapesten a Nyelvtudományi Intézetben. Mi több: megismert és rám köszönt Pesten az utcai nagy forgatagban. Azért is örültem, mert általános iskolás koromban Kazinczy szülőfalujában, Érsemjénben már hallgattam az Édes anyanyelvünk című műsorát a Kossuth Rádióban. Az akkori tanári törődés és nevelés ott, Semjénben mintegy sulykolta a tanulóba a társítást: Kazinczy, Lőrincze Lajos és az édes anyanyelv...

A szentgáli Lőrincze-szobor avatása, 2015 (kép: BG)

A Veszprémben megjelent kötet előszavának már a címe – A mi Lőrinczénk – is elárulja, hogy a könyvben emlékezők őszinte szeretettel, tisztelettel, elismeréssel gondolnak vissza a kiváló nyelvtudósra, tanárra, barátra és Emberre. A szerkesztő, Balogh Ferencné bevezetője kedvet csinál az olvasónak a böngészéshez. Hát még a Lőrincze Lajos szavai-ból választott mottó! „Mindannyian tudjuk, hogy életünk véges: de amikor nyelvünk és

kultúránk egyetemes fennmaradásáért küzdünk, úgy cselekszünk – s kell cselekednünk –, mintha örökké élnénk.” A nyitótanulmányt Lőrincze Lajos mai utódja, Balázs Géza budapesti tanszékvezető, egyetemi tanár, a Kossuth rádió Tetten ért szavak című műsorának vezetője jegyzi. Csupán egy-két gondolat összegező fejtegetéséből. 1. „Megteremtette a nyelv művelés vonzó (...) emberközpontú és pozitív módját. Miből áll ez? Elsősorban abból, hogy a nyelv művelés addig hiányzó elméleti alapjait teremtette meg.” (Maga Lőrincze Lajos erről így írt 1980-ban: Nyelv művelésünk szemléletét én emberközpontúnak szoktam nevezni, a régebbi nyelvközpontúval szemben. Emberközpontú két szempontból is. Először: a nyelvi jelenségeket a nyelvet beszélő ember, a társadalom érdeke, célja szempontjából nézzük; a társadalmi hasznosság, felhasználhatóság dönt a helyes és helytelen, a jó és rossz kérdésében... Másodszor: a nyelv művelés tárgya nemcsak, sőt manapság főként nem a nyelv, hanem az ember.) 2. „Lőrincze Lajos egyik nagy öröksége, hogy az addig kevésbé tudományos nyelv művelést tudományos rangra emelte. A nyelvtudomány szakmai kérdései mellett mindig nemzeti ügynek tekintette a nyelv művelő munkát (...)”. 3. „Az Édes anyanyelvünk rádiósorozata nemcsak magyarországi, hanem a határokon túli magyarság (...) kultikus műsora lett. Olyan időszakban, amikor a határok nehezen voltak átjárhatók, még a rokonok sem mindig találkozhattak, Lőrincze Lajos hangja, üzenete a rádióhullámok segítségével átléphette a határokat (...) nemcsak nyelvi tanácsokat adott, hanem egyfajta láthatatlan szállal összekapcsolta a magyarságot.” 4. „Amikor tehette, ő is alapított nyelv művelő osztályt, különféle nyelv művelő fórumokat. Ezért őt tekintjük a 20. századi magyar nyelv művelés megújítójának, tudományos megalapozójának, s mindenkinek, aki a magyar nyelv ügyéért tesz, vagy tenni kíván, tőle kell elindulnia – az emberközpontú, pozitív nyelv műveléstől.”

A Balázs Gézához hasonló gondolatokat fogalmaznak meg az emlékkönyvben nyelvész és nyelv művelő pályatársak is: Dóra Zoltán, Kiss Gábor, Minya Károly, Murádin László, Péntek János, Pusztai Ferenc, Simon Szabolcs, Szathmári István, Zimányi Árpád. Erdélyiként Murádin László és Péntek János gondolatai ragadták meg leginkább figyelmemet. Az előbbié azért, mert a Lőrinczétől tanult nyelv művelői elvek és módszerek felidézése mellett kitér az erdélyi nyelvjáráskutatásra, a Romániai magyar nyelvjárások atlasza munkálataira, majd a „nemzet tanára”-hoz fűződő kedves, olykor megható emlékeire. Az erdélyi/székelyföldi nyelvjárási gyűjtőutakról szóló emlékezőkésben talán leginkább az idő könyörtelen múlása idézi elő az elérzékenyülést: „Szép idők voltak. Ma már a történeteket nincs kivel megosztanom” – írja az emlékkönyvben a nyolcadik ikszen jóval túl járó Murádin László.

Péntek János olyan emberi és szakmai életutat rajzol „Lőrincze tanár úrról”, amely előtt a ténszerűség és profizmus okán illenék fejet hajtaniuk a néhai nagy nyelv művelő bírálóinak is. A jeles kolozsvári nyelvész szerint Lőrincze Lajos nyelv művelő elvei már az osztályharcos időszakban, tehát pályája elején korszerűnek számítottak, ugyanis 1951-ben fogalmazta meg egyebek mellett, hogy a nyelv művelés célja nem az önmagáért való nyelvtisztaság; el kell ismernünk a nyelv fejlődését (változását); el kell távolítanunk a hamis tilalomfákat, áltörvényeket; ki kell aknázni a nyelvben rejlő lehetőségeket. Miért ember-

központú Lőrincze Lajos nyelvművelő munkássága? Mert ő is úgy gondolta, hogy a nyelvművelés tulajdonképpen tárgya nem a nyelv, hanem a beszélő ember, a nyelvet használó közösség. További fontos kérdések: Egy magyar nyelv van! De nem az ideológiai parancs szerinti! Ezért is fordult mindig érdeklődéssel a nyelvjárások, illetve az utódállamok és diaszpórák magyar nyelvváltozatai felé. Szó esik még egyebek mellett Péntek János fejtegetéseiben Lőrinczének a kolozsvári magyar tanszékkal és Erdéllyel való kapcsolatáról. Ennek apropóján párhuzamokat mutat be a nyelvszokás és nyelvhelyesség, nyelvjárási jelenségek, idegen szavak megítéléséről Magyarország és Erdély esetében. Zárógondolata is sokatmondó: Lőrincze tanár úr halála óta változott a nyelvészet és a nyelvművelés is. Változott módszerekben, szemléletben. Maradtak mégis a példák: az emberi példák, az emberség példái. Lőrincze Lajosnak is bizonyára ebben van a maradandósága.

Elődjéhez fűződő emlékeit idézi fel a jeles nyelvművelő pályatárs és munkatárs, Grétsy László; a nyelvművelő írásairól is ismert Holczer József tanár, piarista szerzetes; Kálmán Attila tanár (volt államtitkár), Pálffy G. István újságíró és Pomogáts Béla irodalomtörténész.

Külön fejezetben emlékeznek a szentgáliak és a Veszprém megyeiek: találkozások, anyanyelvi versenyek, előadások, Lőrincze-iskolák, diákélet a Pápai Református Kollégiumban, a bibliai ismeretek jelentősége, emléksarok a megyei könyvtárban és egyebek. Minden írásból a szeretet és tisztelet hangja szól, emberközelbe hozva a Veszprém megyei Szentgál nagy szülöttjét. És az sem mellékes, hogy jeles írók és tudósok szólnak a szeretet jegyében Lőrincze Lajosról, például: Beke György, Ágoston Mihály, Benkő Loránd, Benkő Samu, Czine Mihály és mások. A kötetet – főként a kutatók számára – fontos mellékletek egészítik ki.

Végezetül nem hagyhatom szó nélkül a fentiekben már említett bírálókat sem. Dóra Zoltán és Kiss Gábor nyíltan beszél róluk (102. és 121. oldal). Hadd idézzem most Pomogáts Bélát, amikor azt mondja: Lőrincze Lajosnak nemcsak a hangját ismerték széles körben, hanem baráti figyelmességét, engesztelő szeretetét is, amely az evangéliumi szellemiséget képviselte egy olyan világban, amelyet máskülönben a politikai hatalom tartott hatalmában. Röviden: a teológiai tanulmányokat is elkezdő, biblikus műveltségű Lőrincze Lajossal lehettek volna körültekintőbbek kritikusai! Farkas Zsuzsa újvidéki tanár, közíró szerint a néhai jeles nyelvész és nyelvművelő népszerűségét és közkedveltségét egyebek mellett annak köszönheti, hogy zűrzavaros, gerincroppantó időkben ember maradt az embertelenségben. Így gondolják ezt a kötet szerzői is. (Balogh Ferencné szerk.: Lőrincze-emlékkönyv születésének 100. évfordulójára. Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2015. 180+261).

Megjelent a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (A Román Akadémia Kiadója, Kolozsvár) 2016/2. számában. Az írást a főszerkesztő, Murádin László és a cikk szerzőjének engedélyével vettük át.

VASVÁRI ZOLTÁN

A TOLL SENKI FIA

Mátyás Ferenc költészetéről

Mátyás Ferenc még a halála előtti esztendőben, 1990-ben kézbe vehette válogatott versei újabb gyűjteményét a Zrínyi Kiadó gondozásában.

*Jobbágyparaszt unokája vagyok, öreg a fájás
szívemben, honnét akaratlanul is kitör a szabadság
vagyakozása, őszám konok gyűlölete uraink ellen, –
vigasztal a közösségi szellem,
s tudom, hogy szárnyatlanul nem hull többé
ajkam domboráról szép szavam serege szegény társaimhoz.*

1947-ben írta ezeket a sorokat Mátyás Ferenc ars poeticának is tekinthető Emlékirat című verse felütéseként.¹ És valóban, a néhány sor összegzi a '30-as évek közepétől induló költészetének alapmotívumát, és a várva várt, örömmel üdvözölt új világ megnyíló perspektíváiba vetett reménykedését.

Mátyás Ferencet a szegényparaszti múlt küldte az irodalomba. Az alföldi uradalmak cseledekassainak levegőtlen, komor világa, szellemi elmaradottsága, a kilátástalanság és megnyomorítottság az az élményvilág, amely tollat kényszerít a kezébe. A Horthy-Magyarország paraszti világának nyomasztó atmoszférája lesz egy évtizedre költészetének alapélménye.

Fogadtatása nem egyértelmű. Bata Imre, már a '60-as években, Mátyás költői életútja ismeretében úgy látta: „Kivehetően nem az a költő, akinek szuverén világképe lenne. Inkább sorsa tette lírikussá, mint az ellenállhatatlan természeti adottság.”²

A kortárs bírálók is vegyes érzelmekkel tekintenek az irodalomba érkező fiatalember költészetére.

Jankovich Ferenc a Nyugatban ír 1936-ban megjelent első kötetéről, a Szeretnék lenni-ről. Mátyást Ady-epigonnak tartja, akinél: „a versek tárgyuknál és szemléletüknél fogva is többnyire csak Ady-variációk, sőt néha egyenest Ady-versek hatástalan tartalmi kivonatai.”³

Második kötetét, az Elveszünket Radnóti Miklós ismerteti a Nyugatban. Radnóti dicsőően említi, hogy Mátyás költészete öröndetesen fejlődik: „Első könyve, a Szeretnék lenni óta sokat fejlődött Mátyás Ferenc, újabb verseit – még a leggyöngébbeket is bizonyos költői tapasztalat és mértéktartás jellemzi, és ez a változás különösen fontos, mert pályakezdő költeményeit épp az említett tulajdonságok hiánya tette gyakran tönkre.”⁴

Geréb László harmadik kötete, az 1940-es Eleven koporsók kapcsán östehetségszerű jelenségnek tartja, aki a modern magyar líra ismeretében, becsületos, egyszerű szóval ír.⁵

Rendkívül tanulságos Kiss Tamás véleménye ugyanerről a kötetről a Nyugatban: „Sok költőnél – a nagyoknál is – külön érték volt az, ami fáj. De ebből ritkán lett úgy költészet, ahogy az érzelemből fájdalom. Mátyás Ferencnek minden sora fáj, s tudja azt is, hogy mit kell írnia, de a vers, mely tisztázná dolgait, még inkább káoszt teremt. Nagyon sötét mélyről jön és csillapítatlan keserőséggel. Formát sem tud teremteni magának. Ez a líra megromlott, – de talán nem Mátyás Ferenc az oka.”²⁶

Érdemes még ide idéznünk Fodor József Vigiliában megjelent sorait a következő évben, 1941-ben megjelent Holdvarázs című kötetről. „Első versei óta, amelyek méltán feltűntek a bennük megnyilatkozó zord látással, a könnyed versritmusban nem a szokványos »népies dallamokat« pengető, hanem súlyos problémákat görgető eredeti mivoltukkal, Mátyás Ferenc sokat fejlődött. Mátyás nem »őstehetség«, a legjobb cáfolata ennek a legújabb irodalmi halandzsának. Népből származó költő, aki tudja, hogy a fejlődéshez tanulni kell, nem elég a népdalokat hetyke, üres modorban utánózni, és a népi származás jogán követelni olcsó elismerést. Józan felfogása, önkritikája és az irodalom iránti szeretete meghozta a maga eredményét.”²⁷

Mátyásnak 1945-ig öt verseskötete jelent meg, az első négy tulajdonképpen szerzői kiadásban, baráti támogatással. Nem is igazi kötetek ezek, inkább versesfüzetek, amelyekben rendre újraközi a már korábbiakban is publikált műveit. Az irodalomba készülő fiatalember számára e kötetké megjelenése jelentős esemény lehetett. Még fontosabb, hogy a Nyugat, a Vigilia, a Napkelet, a Sorsunk, a Magyar Csillag közölt róluk kritikát, még ha – ahogy láthattunk – nem is mindig dicsőően.

Minden induló, fiatal poéta számára semmivel sem összehasonlítható, életre szólóan meghatározó élmény a költővé avatás pillanata. Sokszor nem is egy pillanat ez, stációk sora vezet el odáig, amíg a „szakma”, a költőtársak és a kritikusok és a versolvasó közönség számára is megszületik az új költő. Ilyen stáció az első, nyomtatásban való megjelenés, az első kötet, amely még egyáltalán nem jelenti a valódi poétaavatást, befogadást. Aztán egyszer csak történik valami, születik egy új vers, megjelenik egy kötet, ír valaki egy értő bírálatot – és mindenki tudja, hogy új költő született.

Mátyás Ferencet József Attila mutatta be 1936-ban a Szép Szóban, 1937-ben Szabó Pál a Kelet Népeben és Sárközi György a Válaszban.

Az igazi költőavatást azonban a Nyugatban való publikálás jelentette. Az 1930-as évek Magyarországon nem volt kérdéses, hogy ki tarthatja költőnek magát. Aki a Babits szerkesztette Nyugatban megjelent, az költő volt.

Mátyás Ferencről pedig nemcsak kritikák jelentek meg a Nyugatban, de 1938 és 1941 között öt verse is: Lányok ilyenkor (1938), Megösmertek (1939), Égi fésű (1940), Ébredés, Gyónás a tanyán (1941). Ha talán a Nyugat kritikusai szigorúbban ítélték is meg a fiatal költő első munkáit, mint mondjuk a Vigilia, Babits szeme biztosan látta meg a valódi értéket, az igazi költőt Mátyás korai versei között.

Érdemes sorra vennünk az öt verset. Mit láthatott bennük fontosnak, értékesnek, szépnek Babits és a költőt a folyóiratban bemutató Illyés Gyula?

Az első, az 1938-ban született Lányok ilyenkor portré és életkép az elsüllyedt, a jelenben továbbélő nyomasztó múlt fogságában ragadt magyar faluról, a benne élő megalázottakról és megszomorítottakról. Egyszerre reális és szürreális, már-már groteszk képekkel ábrázol Mátyás Ferenc a versben, érezhető a József Attila-i hatás, a nagy költőé, akit barátjának és mesterének tekint. (1947-ben megjelent Meztélbasok éneke című kötetét József Attila emlékének ajánlja.) Ilyen sorokat olvashatunk a versben: „*Elmentek már az álmok, / a lányok oly fehérek...*”, vagy: „*Bábaasszony jön az égen, / sovány keze lehajlik.*” Mátyás belülről ismeri a nép mindennapi életét, lelkivilágát, hiedelmeit, a visszahúzó, rossz babonákat. És pontosan tudja a szomorú és lázadásra ösztönző életsorsokat. A vers zárata:

*Kopognak kinn az ajtón
nagyöklű barna férjek, –
kalapjukat levéve
belesnek az ágyszélre –
s hamar vörös bort kérnek!*

A következő vers Mátyás talán legtöbbször megjelent, köteteiben újra és újra köztölt, 1938-ban írt alkotása, a Megösmertek. A vers tulajdonképpen önportré, saját lét-helyzetének költői megfogalmazása finom allegória formájában. Mátyás nadrágos úriemberként tér vissza a tanyára, ahol a kutyák megugatják, ruháját megszaggatják, még a csősz is elkergetné. „*De fütyöntettem, kurjantottam / s megösmertek úri »frakkomban«.*” Vagyis: ahogy a költő megszólal, megértik szavát, és felismerik a közülük valót.

Az Égi fészű a várandós kismama, a lányból hamarosan anyává váló szeretett lény költőien szép megidézése. József Attila-i ihletettséggű sorok teszik méltóvá, hogy a Nyugatban is napvilágot láthatott:

*Finom lábad vékony selymén
kis kék erek látszanak,
s dús melleden kergetődzve
vér folyócskák látszanak.*

Az 1940-es Ébredés elsőre pasztellal festett tájversnek tűnhet, de már a harmadik sora sejtelmes, szorongásos érzeteket kelt: „*csizmák nyomában béka beszél.*” Egy éve már, hogy kitört a világban a háború, és Magyarország is rohan végzete felé. Mátyás finom képekkel dolgozik – de sapienti sat! –: „*Tanyánk dombjáról róka les át; / tyúkpecsenyére feni fogát.*” Aztán a vers zárata egyértelművé teszi, miről is szól a költő: „*Oroszországból fény tör bele / a fázós, fekete semmibe.*”

A Nyugatban utolsóként megjelent verse a Gyónás a tanyán. A Holdvarázs kötetben Gyónás a pusztán címmel szerepel. A vers az emlékezés és visszavágyódás költeménye. Az emlékezése a végleg elveszett pusztai gyermekkorra. Talán poétikailag nem a legtokéletebben megoldott alkotása, de sorain átsugárzik az átélt, őszinte megrendülés egy világ, saját gyermekkori világa eltűnése és apja halála miatt.

*De más lakja már a házat,
s nincs senkim se, és apám
lement a földbe halálának,
hogy a búza, krumpliszárnak
adjon tovább életet...
s így neveljem engemet.*

Talán már az eddigiekből is kiderülhetett, hogy Mátyás Ferenc költői világa a kezdetektől gazdagabb volt, mint ahogy arról irodalomtörténeti kézikönyveink írnak.

Pomogáts Béla helyesen állapítja meg, hogy: „a költő az induló élmény igazságához, az első szemlélet biztonságához ragaszkodik.”⁸ Mindez azonban már a pályakezdekéskor sem jelentette azt, hogy Mátyás Ferenc csak egy hangon és egy témában tudott volna megszólalni.

Természetesen költészetének meghatározó alaphangja a hol elfojtott, hol egyértelmű lázadó indulat.

Előbbire szép példa a József Attila-i ihletettséggű *Tél a tanyán* (1936) és *Hír a faluból* (1937), a már bemutatott *Lányok ilyenkor* (1938), vagy az apjára emlékező *Tojástánc* (1938). József Attila emlékére (1937) című versében egyértelműen tesz hitet a mesternek tekintett költőtárs társadalmi krédója mellett.

De természetes és mélyen érthető a fiatal költő radikális, lázadó hangja:

*Dózsa véréből pezseg bennem
valami nagyon kicsi még,
s ezt ki nem öli senki soha,
ha ki nem ölte a sok év.*

...

*Nekem nem tetszik ez itt jobban,
mint az én szabad kun falum.
Föl is forgatnám szegény hazám, –
dehát jászolhoz vagyok kötve,
mint a barom s csak rossz tudóm van
és az is félig kiköhögve. (Regnum Marianum, 1935)*

Ugyanaz a lázadó indulat érhető tetten a szolidaritás, a szívfacsaró, meleg együttérzés gesztusával az 1941-es *Bitófánál*⁹ című versében is.

*Na, tartsd a nyakad, a kötél
s a kövér oszlop vár rád,
ne félj, puha lesz, mint a toll
a föld alatt a párnád. (Bitófánál, 1941)*

*Na, tartsd a nyakad, a kötél
s a kövér oszlop vár rád, –
szolgád lesz, aki elítél
s gyávaságból meghátrál. (Húszévesek akasztása)*

Meghatóan szépek gyermekkorai tanyasi embereiről, a falusi öregasszonyokról készített portréi, életképei. Az egyik legszebb az 1939-ben született Falusi nénik.

*Jönnek a falusi nénik,
nagy csizmájuk szánt a hóban,
morzsolják a gyöngyös Krisztust,
nincsen részük semmi jóban.*

...

*A hó csak hull, a kék égből
már egy darabka se látszik.
Hazamennek. Majd az ágyon
álmuk újból kivirágzik.*

A fiatal költő visszatérő témája a szerelemre született leányok szomorú életének bemutatása: *Kidőlt az ég*¹⁰ (1939), *Ezt a táncot* (1938), *Ugye kedves* (1941).

És egészen természetesen jelenik meg a versekben a szerelem játékos szépsége, sőt az erotika is: *Lányok a patakban* (1941), *Ugye kedves* (1941), *Ló dobog utánam* (1936), *Ezt a táncot* (1938).

*Habzik a víz s benne lányok
víg serege fogót játszik,
hol lebukszik a víz alá,
hol meg arany térdük látszik.*

...

*Csak a vízben tréfálkodik
egy-egy kis hal –, mert a lányok*

*lekapkodnak a víz alá,
s belepirul az orcájuk... (Lányok a patakban, 1941)*

Gyermekei születése is meghatóan szép versek ihletője: *Fiam született* (1941), *Most álmodod lányodat* (1943).

*Most, hogy a kisfiam sír itt,
a szemében szememet látom,*

*tudom, hogy nem halok már meg,
ő lesz a vigasztalásom. (Fiam született, 1941)*

Mátyás Ferenc versvilágát 1945 után is alapvetően határozta meg a népi szemlélet, ami számára egész költői pályáján vezérfonálként szolgált. Legfontosabb irodalmi tájékozódási példái József Attila és utóbb főként Illyés Gyula voltak.

1947 után csak ritkán jelenhettek meg művei. A korszak irodalompolitikájának rettenetes paradoxonát mutatja, hogy az 1947-es Meztálasok éneke című verseskötete indexre került, kötete csak 1958-ban jelenhetett meg újra (Csönd és nyugtalanság), ugyanakkor verssel szerepelt a Sztálin hetvenedik születésnapjára kiadott ünnepi műsorkönyvben (Köszönjük neked) és a „Békét, békét a világnak...”. Költők a békéért című antológiában (Levél katona öcsémhez).

Mátyás Ferenc így emlékezett ezekre az időkre Alföldi írisz kötete utószavában: *„Egyedül maradtam, legfőljebb rendületlen hitem vezetett, irányított a szerte ágazó girbe-görbe úton. Véletlen, hogy nem csapott rám a nemzedékemre leselkedő végzet. A negyvenöt utáni hosszú mellőzés mégis véget ért s az új, becsületesebb irodalompolitika visszahívott az irodalomba s szerephez jutottam ismét, hogy folytassam munkámat. (...) Vigasztaló számomra az is, hogy tizedik verseskötönyvem hátsó lapjára nem kell elbújtatni a szégyenletes megjegyzést, amely annak idején arról értesítette az olvasót, hogy verseim egy részét, tőlem távolálló okok miatt kénytelen vagyok elhagyni. S máskülönb – ha úgy tetszik – engesztelés a »Meztálasok éneke« című könyvem indexre tételéért. Azt hiszem, ennél többet nem adhatott volna nekem senki.”*¹¹

A Csönd és nyugtalanság kötet megjelenése után, az 1960-as évektől ismét szerepet kapott az irodalmi életben. 1958-tól haláláig 14 verseskötete látott napvilágot, köztük négy gyűjteményes kötet (Alföld írisz, 1962, Emlékek lázadása, 1967, Álmunkból fölriadva, 1972, Válogatott versek, 1990), évente, kétévente jelentkezhetett új kötettel. Költészetét ekkor az emlékezés derűje és a harmónia vágya hatotta át.

A hatvanas évektől Mátyás Ferenc kötetekben is jelentős témakörbővülés figyelhető meg, meditatív s filozofikus versekkel is próbálkozott. Sok versében reflektált a társadalom és a világ új változásaira.

A továbbiakban tekintsük át, mit is tartalmaz ez a 14 kötet, a Csönd és nyugtalanságtól a halála előtti évben, 1990-ben megjelent Válogatott versekig.

A Csönd és nyugtalanság a költő hetedik kötete, de tulajdonképpen az első, igazi verseskötet. Kecses, vékony, de kemény fedelű, a költő portréjával és ízléses védőburkolóval, amelyet Urai Erika készített. Harmadában válogatáskötet, a pályakezdéstől a Meztálasok énekéig született versekből ad szigorú mustrát, legnagyobb része a tízévi „hallgatás” eredményét tartalmazza. Olyan kis remeklések olvashatók a kötetben, mint az Eget visz a bogár – ez egyébként a három ciklusba osztott tartalom másodikának címadója –, a Thomas Mann halálára, a Kislányom hegedül, a Prága novemberben vagy A költő kedvese. Mátyás Ferenc a kötet megjelenésekor 47 éves.

A következő évben, 1959-ben új kötettel jelentkezett a költő, a Kegyetlen idill cíművel. A kötet- és verscím később irodalomtörténeti kézikönyveinkben Mátyás Ferenc költészetének állandó jelzőjévé válik: *„Legsajátabb műfaja a rövidebb versek között is a »kegyetlen*

idill», amikor is az idillt – többnyire a paraszti élet valamely jellegzetes helyzetét – a költői értelmezés pontos tényszerűséggel tragikusra hangoltan rögzíti¹² – írja Mátyás költészetéről Pomogáts Béla. A könyv 26 új verset tartalmaz, és a kötet címadó Kegyetlen idill epikus alapozású hőskölteményt egy parasztforradalmárról. „Kisebb formáit is sokáig a leíró epikus elemek egyöntetű uralma jellemezte, csak később – témái változatosabbá válásával – tért át a személyesebb hangra is”¹³ – állapítja meg Pomogáts Béla Mátyás költészetét elemezve. A kötetben már egyértelműen látszik a személyes lírai hang felerősödése és új, városi témák megjelenése, noha a versek jó része még mindig a gyermek- és ifjúkorban megismert, átélt paraszti sors emlékeit rögzíti. A Kiszombori estére viszont már a Mártonhegyi kilátó felel, és az Ifjúságom mellett ott a Negyvenen túl.

Az 1961-es Megriadt pipacsokat ugyanaz jellemzi, mint előző kötetét. Ifjúkori nagy témája mellett sokasodnak a líraibb versek, a főváros lakójaként szerzett élményekből, benyomásokból született művek. És megjelenik egy új témakör, a külföldi utazások ihlette alkotások, amelyek egyben pontos korjelzők is, a megváltozott politikai, társadalmi légkörről (Utazás Prágába, Bukarest arca, A tirnavai lány, A Gyilkos-tónál, Tomiban, Sinaia, Nemzetközi nyelvi).

1962-ben jelent meg válogatott és új verseinek gyűjteménye, az Alföldi írisz, amelynek születéséről előbb már idéztük a költő gondolatait. A válogatás időrendben, egyes kötetek megjelenési sorrendjében közli a verseket. Számos zsenge alkotását szigorúan kirostálta, de mint írja: „*anélkül, hogy végleg megtagadnám őket.*” Több korábbi versét az eredeti élmény csorbitása nélkül átdolgozta, nem egyet újjáírt, s a legtöbbször javított, vagy új címmel látott el. „*Így is kiszámíthatatlan, hogy véglegesnek tekintem-e a mostani megformálás állapotában*”¹⁴ – írja a rá jellemző szigorú igényességgel. A kötetet huszonhárom, 1962-ben született új verse zárja, köztük fontos, ars poeticának is tekinthető szép lírai önvallomásával, A toll senkifiaival.

Ó, költészet, szabadult szolgád könnyűlt nyelve,
tudatosság, meztelen érzés, ima, kocsisok keserve,
könnyek évei, melyekből kín lett,
sebek fájdalma, vágyaink gyors szárnya, –
segíts a toll senkifiainak,
ki nélküled süket és árva!

1965-ben újabb vékony, kecses kötet jelentkezett, a Paraszti Pietával. Pomogáts Béla a kötet címadó versét példaként hozva úgy látja költészete akkori állapotát, hogy: „*A harmincas évek közepén vállalt költői programja – a pusztai szegénység szenvedéseinek kiéneklése – verseinek 1945 után is középponti motívuma marad, ekkor már elsősorban az emlékezés távolságtartóbb hangfekvéseiben. Húsz évvel később is »paraszt« Pietát lát Michelangelo szobrában.*”¹⁵

A Nézem a tanyát című verse annak a költői indulásától vállalt morális lírai programjának – amiről Pomogáts Béla is ír – újabb, letisztult, nagy ívű darabja, amelyben intellektuális síkra emelve az emlékek érzelmi lenyomatát, ismét hitet tesz a megaláztatott és megszomorítottak mellett.

*Szép verset írnak róluk? Istentelen
lázadás tör föl, ha csak elrebegem
nevüket egy fejfa lassú olvasásán,
s hátha még arcukban múltjukat fölásnám?
Szép verset írnak? Cizellált szonettet
arról a tájékról, hol csontok merednek
fenyegetően felém, felénk? – Szép lesz,
ha az unokák tettekkel segélnek
minden költeményhez.*

De mindemellett ott a kötetben az újabb nagy lírai önvalloomás, az itáliai útján, 1962-ben Firenzében született Lebegek a tájban, amelyet egyébként a hozzá hasonló sorsú, nagy autodidakta cigány költő és festőművésznek, Balázs Jánosnak ajánlott.

*Fejemet bogáncssal megkoszorúzta,
s akácaival, jegenyéivel velem jött a pusztá,
s szívemet összezúzta.
Nem vagyok eszmém rendjének kiszemeltje
ma sem, csak a paraszti nép kegyeltje...*

A kötetben folytatódnak a külföldi utazások ihlette versek, immár a nyugati országok élményvilágával is (Leningrádi séták, Paraszt Pietà, A vatikáni templomban, Velencei árvák, Giordano Bruno, A szobor kérdez, Sikatori kép, Lucia, Nápoly). És megjelennek az első balatoni versek is, amelyeket még sok szép követ majd (Gyenesdiási gyász, Őszi Balaton). A költő maga a következő gondolatokkal bocsátotta útra új kötetét: „Új verseskönyvemet csaknem három év terméséből állítottam össze. Tárgyi mondanivalója alig több s nem is nagyon más, mint az előző könyveké, noha én sem tartozom azok közé, akk csak a kitaposott utat járják.”¹⁶

1967-ben a költő 56 éves. Ekkor jelenik meg – tizenkettedik verseskötetként – válogatott és új verseinek 315 oldalas gyűjteménye. „Az igazat szépen s a szépet valódi élettartalommal úgy megfogalmazni, miként az egyszerű beszéd törvénye előírja. A mondandó nagyrészt elkészült, anélkül hogy a történelmi könnyek felszáradtak volna. S hányszor megcsalt a Múza, vitt pokolra az angyalnak mutatkozó hit ereje! Ilyen gondolatok tolakodnak mondatokba, midőn első, teljesebb gyűjteményes könyvem megjelent”¹⁷ – írja a kötet fülszövegén. A kötetről többek között a korszak talán legjelentősebb kritikusa, Rónay György is ír értő méltatást híres, Vigilia-beli sorozatában, Az olvasó naplójában. „Mátyás Ferenc a »széthulló nemzedék« tagja, az úgynevezett »harmadik nemzedék«: gyűjteményes kötete alkalmat ad rá, hogy vázlatosan bár, de egységében az ő pályaképét is áttekinthessük. A »batyuzó halál« vidékéről jött, a Budapest alatti Alföld sivár homokjáról, ahol egyszerre fuldoklott a szegénység a nagybirtokok szorításában, meg a közeli főváros nyomása alatt; ahol »fél tüdővel ásnak estig – felátkoznak Budapestig – sovány, rosszcsontú magyarok«; ahol »szomorú volt a nyár«; ahol a »dögös dülön«, dongódongásban »kanász, kárán keservében – kaparózik káromkodva«. (...)

Mi mást mondhat, mint keserűt, erről az »embertelen« ifjúságról, melyet, mondja, »nem is ismertelek – eltitkoltak az istenek – a nyomor menhelyén«? Keserűek a régi versek, keserűek az emlékek; csípnek és fájnak. (...) »Ars poeticája« (...): Megmaradni közvetlenül a való közelében, s abban keresni a buzditóan szépet...²¹⁸ A gyűjteményes kötet végén, Új versek cím alatt 25 friss költeményét is olvashatjuk. Köztük olyan filozofikus tartalmú gondolati verseket, amelyekben a megváltozott világra, a jelen égető kérdéseire reflektál, keresi a válaszokat (Televízió mellett, Niklai nyár, Könnyek szivárványa, A te fiad).

Az 1969-es Égre vert csillag kötetben egyre erősebb a személyes lírai hang. A huszonegy lírai költemény mellett második hosszabb, epikus alapozású hőskölteményét közli, az orgoványi tragédiát történelmi vízióvá felfokozó Keréketört szabadságot.

Az 1971-es Parasztciterán kötet nem hoz költői újdonságot, Mátyás Ferenc jól ismert hangját halljuk. A kötetben mégis van két fontos, hosszabb vers, amelyben a magyar történelmi múlt nagy és tragikus eseményeinek állít emléket a költő (Rózsák a Vérmezőn, Várhegyi látomások).

1972-ben újabb válogatott verseskötete jelenik meg, az Álmunkból fölriadva.

Új versekkel 1976-ban jelentkezik ismét. Ebben a kötetben újra érezzük az idősödő költő személyes hangjának felerősödését. A három ciklusba rendezett versek második ciklusa ázsiai, szovjetunióbeli, vietnámi utazásai élményeinek költői rögzítései (A dzsungel árnyékában, Légörvényben, Rangooni lepkék, Csónak az Ob folyón, Rokonlátogatóban).

Az 1979-es Egyetlen menedék kötetben megjelennek a betegségek rémével, az elmúlás gondolatával szembenező költemények (Szedjétek le mosolyom fényét, Gyász, Temetőben, A részeg halála, Halotti gyolcsban, Kórházi ágyon, Professzor úr!, A műtőben). És olvashatunk egy nagy, Balaton ihlette, filozofikus tájverset, a Széplaki csöndben címűt, amely igazából az emberélet végességével, az elkerülhetetlen megsemmisüléssel viaskodik.

*Elönti elmém a zaj a csöndben,
árnyékba sem fogódzhatom,
hőrcsögiárta, jégverte széplaki part,
ártalmatlan csapásaidba
meddig bizakodhatom?*

Az Egyetlen menedéket még három kötet követte.

Az 1985-ben megjelent Erdei karnevál már az élettől búcsúzkodó öreg költő vallomásos kötet. Árulkodók a cikluscímek – Számadásom, Álomlátás, Fohász – és maguk a költemények.

*Jósként láttam, hogy Elveszünk,
Eleven koporsót viszünk
magunkkal, amíg ránk talál
s elbattyuz velünk a halál. (Számadásom)*

*Hunyhatunk szemet afelett,
hogy alig pirkadt s máris este lett,*

*verhetjük mellünk, hogy van reményünk
tebenned élet, –
de vacogunk, ha az éj betakart,
s a félelem katonacsizmái alatt
ropog a lélek. (Tebenned élet)*

A kötetet Mátyás Ferenc harmadik, hosszabb epikus költeménye zárja, amelyben Xántus János életútját verselte meg. *„Elbeszélő költeményem a magyar történelem, az egyetemes közműveltség kiemelkedő alakjáról ad képet, olyan emberről, kinek életét tanítani kéne az iskolákban”* – írja hőséről.¹⁹

Utolsó, új verseket tartalmazó kötetében, a Tiszavirág életünkben (1988) felerősödik az Erdei karneválból már megismert hang. Sokasodnak a személyes emberi tragédiák és az azokat megörökítő versek. Megrázóan szépek a hitves elvesztését sirató költemények (Fanyar randevú, A rózsák asszonya, Tiszavirág életünk, Búcsú a kedvestől).

*De mégis örök lett a szerelem,
most is te veted meg előbb helyem,
hogy testem óvjad s karodba zárjad,
s melletted legyen hű útítársad.*

*S repülünk majd egyenemű anyagként,
talán angyalok, talán csak lepkék,
nem lesz már lényünk, csak emlék-fényünk,
hogy e vén bolygón mi is megférjünk. (Búcsú a kedvestől)*

Az élettől lassan búcsúzó költő a következő szavakkal bocsátotta útjára utolsó, új verseket tartalmazó kötetét: *„Régen megtanultam, hogy csak azt a verset szabad megírni, amely a nyers valóságnak ad értelmet. Új verseim, akárcsak az előzőek, a valóság talajáról, a képzelet és logika szárnyain próbálnak a lélekhez közeledni, a közelemben csapkodó halállal feleselni. Hitem, hogy az igazról szépen, a szív dolgairól hazugság nélkül, s a bizonytalan lét reményéről szólni változatlanul hasznos cselekedet.”*²⁰

Mátyás Ferenc még a halála előtti esztendőben, 1990-ben kézbe vehette válogatott versei újabb gyűjteményét a Zrínyi Kiadó gondozásában.

A szerző:

Vasvári Zoltán etnográfus, művelődéstörténész. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar néprajz–művelődéstörténet–esztétika szakos hallgatója volt. Elvégezte az ELTE Folklore Tanszéke Doktori Iskoláját, ahol 1998-ban doktori abszolutóriumot szerzett magyar, nemzetközi és összehasonlító folklorisztikából. Folkloristaként, művelődéstörténészként, muzeológusként tevékenykedik. 2016-ban jelent meg a Vigilia Kiadó gondozásában *„Tartani a tollat mozdulatlan”*. Rónay György életműve, fogadtatása és utóélete. Tanulmányok és bibliográfia c. műve.

JEGYZETEK

- 1 Csönd és nyugalanság. 1958. 57. (1946-os dátumozással!) és Alföldi írisz. 1962. 90. (1947-es dátumozással!)
- 2 Bata Imre: Mátyás Ferenc: Alföldi írisz. Kortárs, 1963. 8. sz. 1267–1269.
- 3 Jankovich Ferenc: Öt verskötet. Nyugat, 29. évf. 1936. 7. sz. 54.
- 4 Radnóti Miklós: Elveszünk. Mátyás Ferenc versei. Nyugat, 32. évf. 1939. 3. sz. 191–192.
- 5 Geréb László: Új verseskötetek. Vigilia, 6. évf. 1940. június 265–266.
- 6 Kiss Tamás: Hét verskötet. Nyugat, 33. évf. 1940. 11. sz. 518.
- 7 Fodor József: Mátyás Ferenc: Holdvarázs. Vigilia, 7. évf. 1941. november 464.
- 8 Pomogáts Béla: Mátyás Ferenc. In: A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 459.
- 9 Az Alföldi írisz (1962) kötetben Húszévesek akasztása címmel jelent meg.
- 10 A Holdvarázs (1941) kötetben megjelent verset az Alföldi írisz (1962) kötetben Utcálányok címmel találjuk.
- 11 Alföldi írisz. 1962. 301–302.
- 12 Pomogáts Béla: Mátyás Ferenc. In: A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 460.
- 13 Pomogáts Béla: Mátyás Ferenc. In: A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 460.
- 14 Alföldi írisz. 1962. 303.
- 15 Pomogáts Béla: Mátyás Ferenc. In: A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 459.
- 16 Paraszt Pietà. 1965. fűlszöveg.
- 17 Emlékek lázadása. 1967. fűlszöveg.
- 18 Rónay György: Az olvasó naplója. Vigilia, 33. évf. 1968. 3. sz. 202–203.
- 19 Erdei karnevál. 1985. 207.
- 20 Tiszavirág életünk. 1988. fűlszöveg.

GRÁFIK IMRE

CIGÁNY MŰVÉSZEK FORMAVILÁGA

Ferenc Puli Horváth: Farben und Formenkultur der Ungarischen Zigeuner

A kötet – mint az belső alcíméből kiderül – valójában szerkesztett és bővített változata a szerző disszertációjának: „Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der Lehrkanzel für Kultur und Geistesgeschichte bei o. Univ. Prof. Dr. Manfred Wagner an der Universität für angewandte Kunst Wien.”

A Kisalföldi művészeti lexikon adatai szerint: „Puli-Horváth Ferenc festő 1935-ben született Győrben. Szülővárosában kezdte iskoláit. A háború alatt Mosonszentjánoson élt szüleivel. Győrött járt középiskolába, a Textilipari Technikumban érettségizett 1954-ben... 1956-ban külföldre távozott. A bécsi Iparművészeti Főiskolán textiltervezést tanult (1956–60), majd megszerezte a tervező mesterfokozatot. Tanulmányait Rockefeller-ösztöndíjjal New Yorkban folytatta a Brooklyn Museum Art Schoolban. New Yorkban 1965-ig textiltervezéssel foglalkozott, majd Dél-Carolinában stylist a Lyman Löwenstein cégnél. 1973-ban visszatért Bécsbe, és 1976-ban megszerezte a rajztanári diplomát is. 1994-ig Mattersburgban a gimnáziumban tanított. 1958 óta vesz részt kiállításokon. Első önálló tárlatát 1965-ben rendezték a New York-i Rockefeller Centerben. Szerepelt az Amerikai Magyar Művészek Szövetségének közös szemléin (1961–62). 1966-ban jött először haza, akkor Győr, Móvár, Sopron jellegzetes részleteit rajzolta, a grafikákból 1986-ban Mosonmagyaróváron rendeztek kiállítást. Ikonképeivel bemutatkozott Fertődön, Sárváron, Kőszegen, Répcelakon és Nagymartonban (Mattersburg, Au.). Szombathelyen akvarelljeit állította ki (1997). 1998-ban a bécsi egyetemen *summa cum laude* doktorrá avatták. Disszertációja: *A magyar cigányok szín- és formakultúrája*. 2001-ben Sopronkertesen (Baumgarten) volt önálló tárlata. 2001-ben ugyanitt, majd 2004-ben a nagymartoni (mattersburgi) Schinner Galériában *Pannon barátság* címmel nyílt Dorozsmai Erzsébettel és Törökné Horváth Bernadett-tel közös tárlata.” (Salamon Nándor: *Kisalföldi művészeti lexikon*. 285–286. Vasszilvagy, Magyar Nyugat Könyvkiadó. 2012. 285–286.) Hozzáteszük, hogy legutóbb 2016-ban nyílt reprezentatív ikonkiállítása Kismartonban/Eisenstadt, Ausztria, a Galerie Haus der Begegnungban.

A könyv voltaképpen mintegy három évtizedes kutatómunka eredménye. A szerző korai érdeklődésének indítéka egyfajta rácsodálkozás volt a cigányság kultúrájára, melyet a történeti ismeretek és a legendák áttekintése és összevetése követett. Mindezen tudásanyag egyrészt a szociális helyzet és a politikai jogok alakulásfolyamatába ágyazottan,

másrészt a tradíció és a szokások, valamint a jelenkori művészi törekvések összevetésében került beillesztésre a disszertációba, illetve e kötetbe.

A rajztanári diplomával rendelkező, textilminta-tervezéssel és -nyomtatással foglalkozó, valamint önálló képzőművészként alkotó szerző, érthetően főként a cigány emberek mindennapjában és a cigány (naiv) művészek alkotásaiban megfigyelhető szín- és formavilágra koncentrált. Arra a felismerésre jutott, hogy a Magyarországon élő cigányság kultúrája a fentiek tekintetében sok, eddig alig ismert információt rejt, és olyan szempontokat érvényesít, amelyeket még nem ismerünk megfelelő mértékben.

A kutatás megtervezése alapos és körültekintő szakirodalmi tájékozódást követően, majd konzulensek bevonásával érlelődött ki. Az évekig tartó kutatómunka kérdőívek lekérdezésével, interjúkkal, valamint egyéni és közös alkotómunkával, különböző akciótevékenységek révén eredményezte azt az ismeretanyagot, melynek elemzésére a szerző – a szakirodalomban szinte egyedülállóan – vállalkozott.

A felmérés 2500 személyre terjedt ki, 2000 cigány és 500 nem cigány résztvevővel. A legfiatalabb véleményt nyilvánító 11 éves, a legidősebb 90 éves volt. A kérdőívet mindenki névtelenül töltötte ki, de lehetőség volt a név feltüntetésére is. Ahol ez szükséges volt, nekük kezdőbetűivel kerültek azonosításra a kérdezettek.

A mintavételhez történő kiválasztás életkor, nem, iskolai végzettség és lakóhely szerint történt. A kitöltött kérdőívek összehasonlítása a következő csoportok válaszainak össze-

vetésén alapult: 1. 12–19 éves iskolás fiúk és lányok; cigány- és vegyes osztályok, cigány- és nem cigány osztályok; 2. az ország különböző régióiban élő cigányok; 3. tanult és írástudatlan cigányok, értelmiségi cigányok és nem cigányok; 4. szabadságuktól megfosztott cigányok és nem cigányok.

A terepmunka főként az ország olyan területeire, településeire terjedt ki elsősorban, ahol a cigány népesség jelentős, mint például Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, illetve a Dunántúlon Baranya megye, de a Vas megyével szomszédos Győr-Moson-Sopron megye és természetesen Budapest is bekerült a kutatott térségbe.

A vizsgálódás egyik különössége: annak föltárása, hogy a színek és a formák gazdagsága és változatossága, milyen hatást gyakorol a többnyire a társadalom peremén, szegénységben, ám szinte korlátlan szabadságban, és ennek mintegy ellentétjeként a társadalommal szembe került és fogságban élő cigány népességre. A szerző külön vizsgálta, hogy az egyének milyen módon reagálnak a színtelen formákra és ugyanazon formák színnel töltött változataira.

A könyv jól tagolt és áttekinthető tartalomjegyzéke, az egyes fejezetek címe gyors és könnyű tájékozódásra ad lehetőséget az olvasónak. (Einleitung, Geschichtliches, Von der Legende zu den Tatsachen, Weltenwanderer, Der Alltag der Roma, Ehe und Familie, Autorität, Handwerk, Bräuche und Traditionen, Geheimnisvolle Namen, Von der Legende zur Gegenwart, Die Gegenwart, Die Volkskunst der Zigeuner, Die Kunst der Zigeuner in Ungarn, Die Zukunft der Zigeuner, Die soziale Geschichte der Zigeuner, Farben und Formen, Farben um uns, Farben in uns, Die Farbigkeit unserer Umwelt, Die graphische Auswertung der Fragebögen, Befragung von in Gefangenschaft lebenden Zigeunern, Die Lieblingsfarbe und Lieblingsform der Zigeuner, Anmerkungen, mely utóbbi magába foglalja a 231 tételből álló – színes és fekete-fehér fotók, ábrák, kérdőívrészletek, értelmező grafikonok – képjegyzéket.)

Itt kis kitérőt kell tennem: recenszensként megemlítem, hogy Puli-Horváth Ferencet egy bécsi tanára – Gloria Withalm (*Österreichische Gesellschaft für Semiotik / Institut für Sozio-Semiotische Studien*) – révén ismertem meg, és sokoldalú munkásságát máig követem. A cigányság szín- és formavilágával kapcsolatos kutatásait megismerve fontosnak tartottam, hogy a magyar tudományosság is mielőbb tudomást szerezzen róla. Ennek eredményeként került ajánlásom alapján publikálásra a Magyar Néprajzi Társaság cigánytanulmányokat tartalmazó periodikájába Puli-Horváth Ferenc: *A magyarországi cigányság szín- és formakultúrája* című tanulmánya, mely 142 értelmező grafikont és 10 tábla fekete-fehér, illetve színes mintát is közöl. Lásd Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok* 7. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság. 1998. 33–120. (Megjegyzem, hogy erre a tényre a most ismertetett kötetben – sajnálatosan – nincs utalás, de a világhálón elérhető: sulinet.hu)

Egyetlen kisebb hiányérzetünk támadhat a döntő mértékben terepmunkára és interjúkra alapozott kutatást földolgozó, s a néprajztudomány oldaláról is kiemelt figyelmet érdemlő munkával kapcsolatban, mégpedig az, hogy a szerző nem vonta be elemzésébe

az általános színdinamikai elmélet és gyakorlat magyar szakirodalmi eredményeit (vö. Nemcsics Antal: *Színdinamika – Színes környezet tervezése*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2004.).

A most – magánkiadásban – német nyelven teljes terjedelmében (jegyzetekkel, hivatkozásokkal, irodalomjegyzékkel, rövid angol nyelvű összefoglalóval), könyv alakban megjelent disszertáció föltehetően nehezen jut el az érdeklődőkhöz. Ezért is érezzük fontosnak, hogy a *Szemiotikai Tájékoztató* olvasói tudjanak a kötet megjelenéséről. Annak ellenére, hogy a szerző kifejezetten szemiotikai szempontokat nem érvényesített kutatásában, illetve elemzésében, a szemiotika művelői számtalan megfigyelését, következtetését egyrészt hasznosíthatják, másrészt inspirációt nyerhetnek a tárgykör, a téma (etno)szemiotikai vizsgálatára. (Egy példány a szerző ajándékaként a budapesti Néprajzi Múzeum könyvtárában megtalálható.)

Egyetértően idézzük a könyv hátsó borítóján olvasható summázott értékeléseket, miszerint: „Ferenc Horváth hat eine zweifellos nicht nur originelle Arbeit sondern auch eine in dieser Methodik bahnbrechende geschrieben.” Univ.Prof. Manfred Wagner, illetve: „Diese kunstethnographische Abhandlung aus der Sicht der betroffenen Roma bietet neue Erkenntnisse und eröffnet Einsichten, die sowohl für den Ethnologen als auch für den Kunstwissenschaftler von Wichtigkeit sind. Die Erkenntnisse sind nicht nur für den Raum Ungarn von Relevanz, sondern können auf alle Siedlungsgebiete der Roma und Sinti angewendet werden.” Univ.Prof. Karl K. Wernhart.

Összegzőként: a könyv a magyarországi cigányok kultúrájának kutatásában, vizsgálatában, egy sajátos aspektusból történő megfigyelésen és elemzésen alapuló földolgozásként egyedi az ismert hazai, de a nemzetközi szakirodalomban is.

Cigány család az 1920-es években (kép: sulinet.hu)

Magánkiadás, hely megjelölése nélkül, 2016.

BALÁZS GÉZA

GÁL SÁNDOR: KITÁGULT NAP

Nem félek a haláltól / mert az élettől sem félek

Gál Sándor, Irodalmi Szemle

Ez a két sor nekem Konfuciust juttatja eszembe: Amíg nem ismered az életet, hogyan ismerhetnéd a halált? Gál Sándor 75 évesen, a rákot legyőzve, a halál torkából visszajöve elégikus naplójegyzetekben, minijegyzetekben (a tennivalók „kuszálékai” közt mint a „búcsúzó nemzedék” képviselője) vet számot a legnagyobb kérdésekkel: szülőfölddel, anyanyelvvel, irodalommal, leginkább közösséggel, közösségünkkel, „amit az egy-ember – az egyén – egy közösségtől életindulásának idején kapott, ugyanannak a közösségnek később önmagában mit, mennyit adhat vissza – mindig ezek a példák emelkedtek elé!” (49) És a leginkább a nemléttel: Gál Sándor tisztelője az ártatlan természetnek (Egy szilva-fa) és látnoka az emberiség pusztulásának: „az ember, a Föld élővilágának legeredményesebb ragadozója...” Elpusztít mindent: „embert, állatot, természetet, városokat, s ennek a globális rombolásnak mai következménye: a meglévő élővilág elpusztítása akár két-három emberöltőn belül...” (N)em jó azzal a tudással készülni az elmúlásra, hogy egy űri tömegsír takarja be mindazt, amit az emberi szellem megalkotott...” (51–52)

Gál Sándor (kép: Szlovákiai Magyar Írók Társasága)

Gál Sándor hosszú időn át a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának társelnöke volt. Mély elkötelezettséggel: „Vannak e bolygónak védett hegyei, folyói, növényei és állatai, ami jó. Csak az ember legnagyobb kincsét, az emberi nyelvet nem védi senki és semmi!” (75) Az emberi nyelv, az emberiség pusztulásának előjele a kisebbségi kultúrák pusztítása: „ma a kassai magyarság már szórványnak sem tekinthető”, „Itt valóban végbement az egyetemes széthullás” (106, 108), ami figyelmeztető jel. 1947-ben Fábry Zoltán ezt írta: „Ami ezután lesz, az még nehezebb lesz. A szellemember már ma is egyedül áll, már ma is vétó. Nincs tábor, amely befogadná, nincs sziget, amely elkülöníthetné.” Gál Sándor ugyanezt érzi, amikor körülnéz Kassán (vagy inkább Koscicén), s ezért inkább Buzitára menekül, közel a magyar határhoz. Amikor Márait visszafogadni igyekeznek a kassai városházán, neki az 1945. ápr. 5. kassai kormányprogram és annak máig ható következményei jutnak eszébe: „A teljes jogfosztottság, vagyonekrobzás, deportáció, lakosságcsere, reszlovakizáció, iskoláink bezárása, büntelen ezrek perbefogása, elítélése... S mindennek a soha össze nem foglalt következménye: a lelki-szellemi csonkoltságunk, nemzedékek soha nem gyógyuló, s nem gyógyítható sérülései... Ide jött haza Márai Sándor?! Az író... Koscicére...” (105)

A legszebbek mégis Gál Sándor filozofikus gondolatai. Például az álomról: „Az, hogy minden éjszakában *lehet egy másik éjszaka is*, ugyan ki gondolhatott volna ilyen balgaságra?! Azonban az álmok és a látomások mégis jelen voltak reggeleinkben és nappalainkban...” (34-35) Vagy az időről: „az általunk mért idő – múlt, jelen, jövő – hármas egysége *emberi alkotás*... Én úgy vélem, s állítom is, hogy ebben a végtelenben egyetlen jelölhető lehetséges létezik – az Örök Most. Az a MOST, amely *múlttalan és jövőtelen*.” (13) Számomra a leglíraibb jegyzet: A szilvafa. A szilvafa küzd a természettel, a viharokkal. A szilvafáknak saját történelmük van. Küzdenek a természet erőivel, elhullott gyümölcsök megkapaszkodnak. „Az utóda pedig itt küzd a szakadó esőben, védi önmagát és apró, zöld gyümölcsöket, amelyek magukban – és magvukban! – őrzik a folytonosságot, létezésük lényegét, olyan észrevétlenül, hogy nem is tudnak róla. Minket pedig csak a gyümölcsük érdekel.” (50) Ismét az önző ember! (Gál Sándor: *Kitágult nap*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2015. 133 old.)

Gál Sándor (Búcs, 1937. november 29.) szlovákiai magyar író, költő, publicista. József Attila-díjas (1994). A Magyar Művészeti Akadémia Irodalmi Tagozatának tagja (2005). 1989 és 2003 közt az Anyanyelvi konferencia (később MNYKNT) társelnöke. A Csemadok Kassa-vidéki Választmányának elnöke (1994–2006), 2006-tól örökös tiszteletbeli elnöke. A második világháború után Érsekújvárbán, Párkányban, illetve Ipolybélien tanult. A gadóci mezőgazdasági technikumban érettségizett. 1962–1969 között a pozsonyi Szabad Földműves c. lapot szerkesztette. Két évig a kassai Thália Színház dramaturgja. Itt mutatták be A szürke ló című mesejátékát (1970). 1971-től A Hét kelet-szlovákiai riportere, 1992-től a kassai Keleti Napló főszerkesztője. Írásait szociográfiai elemek szövik át. Írásaiban, verseiben hangot ad a csehszlovákiai magyarság megaláztatásokkal teli időszakának. Az MNYKNT kiadásában megjelent Két óceán között című útijegyzete. Legutóbbi verseskötete: A most. AB-ART, 2016.

BERG ÉVA MÁRIA

FÉLPERCES

*A kor igénye, egyúttal nőiesen érzékeny nyelvi forma –
Beszélgetés Papp Andreával*

Papp Andrea egyetemi docens, az ELTE BTK idegen nyelvi lektorátusának volt vezetője kitalált egy kisműfajt: a félperceseket.

A műfajhoz illően parányi kötetekben adja közre: Kétszáz félperces (Bába Kiadó, Szeged, 2012). Félpercesek szegedi papucsban (Dugonics Társaság, Szeged, 2015). Mivel félpercesei sokszor nyelvi játékra, „játszmákra” épülnek, ezért a Kossuth rádió Tetten ért szavak című műsora is többször válogatott belőlük. Berg Éva Mária kérdezi a szerzőt.

Nyolcszáznál is több félpercest írt. Honnan merít anyagot történeteikhez? Mennyi a valóság és az írói fantázia aránya közöttük?

Nyitott szemmel és füllel járok, vonaton, buszon, itt-ott, ahol mindenféle történetet hallok, ha érdekes, egy cetlire felírom a kulcsszavakat, ebből kerekítek történeteket. Az arányt nehéz meghatározni: hol a valóság, hol az élet kerekedik felül.

Mi a tömörség titka?

Valószínű, a kor igénye. Nem olvasnak az emberek hosszú regényeket, de talán ilyen rövid, tömör, elgondolkodtató történeteket igen. A „velem is megtörténhet, vagy már meg is történt” élményét adhatják.

A mikszáthi anekdota legtöbbször történeti, de legalább is nevesített személyekről szól. A félpercesek hősei névtelenek. Miért? Mi történne, ha a szereplőknek neve volna?

Mikszáth? Érdekes felvetés. Őszintén, soha nem jutott eszembe Mikszáth. Sokkal inkább az angol humor kiváló képviselői: Edward Lear, Carroll, Saki, Leacock, J. K. Jerome és Dahl. A csattanó? Valahogy mindig úgy alakul, hogy lesz. A történet „írja magát”... A nevesítés kérdése? Ez sokáig fel se tűnt nekem. Érdekesebb lenne, ha tudnánk, kiről szól a történet? Szerintem nem, sőt! Sokan így is magukra ismernek. Akkor talán meg is sértődnének, ha kiírnám a nevüket.

Annyiban mégis a mikszáthi anekdotákra hasonlítanak ezek a történetek, hogy szinte kötelezően csattanóban végződnek, s az egész történetesort alapjában véve a derű uralja.

Hát igen, hiszen a figurák mi magunk vagyunk, és az jó esetben nevetni kész teti az embert, ha belenéz a görbe tükörbe...

Mi a három legfontosabb összetevő, ha a félpercesek receptjéről beszélünk?

Egyszerű, hétköznapi történet, világos, objektív stílus és, igen, csattanó.

Mit ellenőriz, amikor egy történet elkészült?

Mivel általában mint régi iskola képviselője, kézzel írom az első változatot, mikor gépre viszem, ellenőrzöm, és sokszor javítok szavakat, esetleg teljes mondatokat. Azonban a legnehezebb a címadás. A címeken szoktam legtöbbet töprengeni, sőt jó barátaimtól tanácsot is kérek néha.. Az más kérdés, hogy megfogadom-e a tanácsot vagy nem.

Felmerül a kapcsolat Örkény István egyperces novelláival is. Hiszen a szerény címadás, Félpercesek, tálcán kínálja a gondolatot. Az Ön történetei azonban nem groteszkek. Miért?

Természetesen van kapcsolat. A mestert nagyon tisztetem, már gimnazistakoromban nagyon szerettem. Ő valóban inkább groteszk, én inkább finoman humoros, enyhén szomorkás, néha tán keserű vagyok. Magyarázhatnám azzal talán, hogy Örkény férfi, én pedig nő vagyok. Tarján Tamás így fogalmazott: frappáns, szellemes formát talált, Andrea, nőiesen érzékenyet.

Úgy tűnik, vadonatúj műfajt teremtett. Mi a célja az írással?

Nem hinném, hogy új műfaj, én nem tudnám meghatározni, talán az életképhez áll legközelebb. Megint Tarján Tamást idézem: emlékmédáliák, lirizált bölcsességek, emlékmozaikok, fantáziajátékok. Vagy nevezzük hétköznapi villanásnak, életszösszetetnek. Azt gondolom, ez teljesen mindegy az olvasónak, ha különben tetszik. Én pedig nagyon remélem, hogy tetszik, és ez a célom az írással, mert ha tetszik, akkor talán el is gondolkodtat.

Papp Andrea

Papp Andrea félperceséből

Fontos kérdés

Doktorandusz hallgatók, életük első „igazi” konferenciájukra készültek. Jó barátnők voltak, általános iskolás koruk óta. Úgy gondolták, együtt tartják az előadást. A téma, egy ismert angol regény és különböző magyar fordításai. A konferencia előtti napon még egyszer át- és megbeszéltek mindent, melyik fordításról ki beszél, elég lesz-e a hús példány kiosztmány... Este 10 körül az egyik lánynál megszólalt a telefon. – Figyelj – hallotta barátnője szinte kétségbeesett hangját –, a legfontosabb kérdést nem beszéltük meg! Mit veszünk fel holnap???

Érdeklődés

Szorgalmas, okos lányka. Szülei – igen csúnya – válása után nagyon magába zárkózott. Továbbra is jól tanult, remek sportoló volt, szépen rajzolt és még hegedült is. Anyja hamarosan újra férjhez ment, apja külföldön dolgozott, nagyszülei vidéken éltek, barátnői se voltak... A tavaszi szünetben meglátogatta nagyszüleit. Egyik este nagyanyja megkérdezte melyik tantárgy érdekli a legjobban.

– Hát nagy, a biológia. – És miért? – kérdezte a nagymama. – Tudod, mert ott állatok vannak, nem emberek!

Interjú

Az ország egyik legkiválóbb sebésze. 60. születésnapja alkalmából az egyik női magazin interjút készített a feleségével. Az asszony – maga is orvos – készséggel válaszolt minden, néha bizony furcsa kérdésre. Az utolsó – és asszonyom, mondja, hogy tudott ezzel a nagy sebésszel együtt élni – kicsit mérgesen így felelt: – De kedves hölgyem, én nem a nagy sebészhez, hanem egy hatodéves orvostanhallgatóhoz mentem feleségül!

Józan paraszti ész

Hetvenes évek... A család generációk óta paprikatermesztéssel foglalkozik, egy szép kis alföldi faluban, a mesterség apáról fiúra száll... Még együtt él három nemzedék, segítik egymást, az öreget megbecsülik. Minden este, szinte szertartásszerűen, a család a rádió előtt ül, és várja az időjárás-jelentést. Egyik ilyen este egyszer csak megszólal a nagyapa, bölcs öregember.

– Gyerekeim, nem nagyon értem, miért hallgatjuk minden áldott este az időjárás-jelentést. Nem az a fontos, milyen idő lesz, hanem, hogy milyen van. Ehhez meg nem a rádiót kell hallgatni, egyszerűen ki kell nézni az ablakon!!!

Karácsonyi ajándék

Ötéves volt, mikor szülei elváltak. Hál’ isten, nem volt nagy veszekedés, kiabálás, viszonylag simán zajlott a dolog... A lányka az anyjával maradt, de sok időt töltött az apjával

is. Az anya nem akart bosszút állni, nem akarta megfosztani egy szem gyermekét az apjától... A családi ünnepeket mindig együtt töltötte a család, nagyszülők, nagynénik, és a 90 éves dédi. A válás utáni első karácsony előtt a dédi felhívta a kislányt.

– Mondd, édesem, mi lenne a legszebb ajándék idén a Jézuskától?

– Ha apa és anya mindig együtt lenne! – válaszolt a gyermek.

Kié a gyerek?

A férfi második házassága, a nőé első. A férfi harmadik gyereke, a nőé első. A férfi közel a negyvenhez, a nő elmúlt harminc. A gyermek nyolc hónapos, aranyos, jó étvágyú, jól alvó fiúcska. Egyik éjjel hajnalban felébredt, sírdogált, anyja rögtön ugrott, kivette a kiságyból, elkezdett vele játszani. Az apa, persze, nyugodtan aludt tovább. Mikor már jó két órája nem sikerült elaltatni a gyermeket, az anya, aki rettentő fáradt volt már, idegesen rákiáltott a békésen alvó apára:

– Kelj már fel! Tied a gyerek!

Korrektúra

Riportot készített Csesztvén. Írt az Emlékházban található múzeumról, beszélgetett helybeliekkel, akik rendkívül büszkék híres költőjükre. Leadta a kész cikket. Az ifjú korrektor, anélkül, hogy szólt volna a szerzőnek, javított... A következő számban meg is jelent az írás Látogatás Cseszneken címmel...

Kórházban

Kivizsgálásra kórházba kellett mennie. Hatvanöt múlt, de igen jól tartotta magát. Huszonöt évig igazgatója a kerület legjobb általános iskolájának, tankönyvek szerzője, a magyar-munkaközösség vezetője... Első reggel a következőre ébredt:

– Horváth néni! Vértétel!

Maximalizmus

Régi, kedves irodalomtanárának megmutatta a Félperceseket. – Hát, fiam, mit monddjak? Nem rossz, de igazán akkor lenne tökéletes, ha pontosan tudnánk, kiről is szólnak ezek a történetek!

H. TÓTH ISTVÁN

KÖZISMERT-E MÉG A NYAKHEGEDŰ, GÖREB, ÖSZTÖKE?

Daniss Győző: Mit jelent? Diákszótár (3200 szó magyarázata 40 tematikus csoportban). Tinta Könyvkiadó. A Tinta-szótárak sorozat 3. tagja. Budapest. 2016. 408 oldal

A 2017. esztendő olyan jelentős évfordulókban bővelkedik, melyek szervesen kötődnek a világ magyarságának társadalom- és művelődéstörténetéhez is. Örvendünk, örvendhetünk, mert ezek mindegyike alkalmat nyújt, lehetőséget teremt ahhoz, hogy újra és újra együtt gondolkodhassunk, ünnepelhessünk. Messze kimagaslik a jelentős ünneplésre készítő események közül az a tény, hogy kétszáz éve, 1817. március 2-án Nagyszalontán, egy szegény református családban megszületett Arany György és Megyeri Sára tizedik gyermeke, Arany János, aki a magyar nyelv szókincsgazdagsága terén máig világító fákllya, hegyre épült város, só és mérce nekünk, magyar anyanyelvűeknek és magyarul beszélő, olvasó, író embereknek egyaránt. Igen, 2017 Arany János-émlékév... Ezt az esztendőt Magyarország Országgyűlése és a Magyar Tudományos Akadémia közös akarattal, egybehangzó tisztelettel és nagyrabecsüléssel Arany János-émlékévnek nyilvánította. Ennek a rangos rendezvénysorozatnak, magának az Arany János-émlékévnek a fővédnöke Lovász László világhírű matematikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke lett. Ez idő tájt olyan generációk élnek az anyaországban és a határainkon túl, amelyek életében érdeklődéssel, szenvedélyes figyelemmel, élénk vitával, komoly lelki beleéléssel olvasott szemelvény volt Arany János Toldi című elbeszélő költeménye. Azért éltem az előbb nyomatékos kifejezésekkel, mert korunkban, például a klasszikus műveltséget adó szépirodalmi olvasmányok iránti érdeklődés terén drámai erejű az értékvesztés, az értékváltás – mindinkább az olcsóság, a felszínesség, a celebesség tör előtérbe, ráadásul ezek nyelv- és stílusvilága, szemlélete, történetmondása válik divattossá. Ezzel az írással a nagyszülők, a szülők és a klasszikus értékvilágú olvasmányokban járatosak felelősségét szándékozom erősíteni, jelesül úgy, hogy a Toldi lankadatlan kedvű olvasásához járulok hozzá egy újonnan megjelent szótár legalábbis körvonalakban történő láttatásával. Arról van szó, hogy miközben Arany Jánosra és az ő Toldijára vettem vigyázó tekintetemet, mellém települt egy vadozatú, de a régiségből intő szóanyagával a Tinta Kiadó majdnem rejtélyesnek is nevezhető kötete, Daniss Győző könyve. Ez a mindannyiunk számára hasznos szótár valósággal evokálta Borbély Szilárd itt következő gondolatait: „A szavaknak nagy erejük van, mert csak a

szavak által létezik az emlékezet folyamatossága, vagy épp szakadás áll be benne, amelyet a fikció ereje, nevezzük torzításnak, eltolásnak, behelyettesítésnek, elfedésnek, áthelyezésnek, bárminek, mégis csak a kitalálás, a szavak által újrendezett emlékezet helyére kerülő összefüggéseket jelenti.¹

A pünkösdi felvételen „a fénynyalábok úgy zuhannak, zuhognak, mint ama napon a Szentlélek kiáradása”. S erről eszünkbe juthat a szép szavak áradása is, melyek jelen esetben egy szótárba vannak foglalva, kép: HTI

Időutazásul

Aki kezébe veszi a Tinta Kiadó Budapesten Daniss Győző tollából megjelent, a nyakhegedűvel, a görebbel, az ösztökével és hasonlókkal foglalkozó legújabb diákszótárunkat, valójában egy olvasókönyv jellegű kötetet, az az érdeklődve szemlélődő olvasó a lehetőséget ragadja meg, és választ kap a rövid, frappáns címbeli kérdésre. Nem véletlenül, mert a Mit jelent? című kötet, amelyet Wacha Imre kiváló nyelvész lektorált, kétségtelenül a lehetőségek tárháza: egyszerre olvasmányélmény, időutazás, új jelentésvilágok felfedezése, a szövegekkel való merészebb bánni tudás biztonságának a megismerése, hogy csak a legnyilvánvalóbbakra utaljak.

Az oktatás berkein belül és kívül lévők: pedagógusok, diákok, szülők, olvasáskutatók, pedagógiai mérések szakemberei, illetőleg az oktatás mindennapjaival élenken foglalkozó politikusok, sőt a nagyvilágban szerte élő magyar nemzettársaink is egyaránt tudják, érzékelik, hogy valami nincs rendben a magyar nyelvű beszédműveltséggel, mellette a szöveg-

értés kompetenciájával. A problémával közelebbről is kapcsolatban élők azzal is tisztában vannak, hogy a szövegértés sikerességéhez a beszédkultúra, az olvasástechnika és a helyesen írás megbízható szintű teljesítése, illetőleg művelése is szervesen hozzátartozik. Daniss Győző és a Tinta Kiadó is egyetért azzal az alapigazsággal, hogy a fejlett szövegértési kompetencia az eredményes ismeretelsajátításnak alighanem a legfontosabb előfeltétele, ezért is készült el a szótár. A szerző mindenekelőtt arra vállalkozott, hogy 40 témacsoportba rendezett 3200 szó magyarázatával járuljon hozzá a beszéd- és kiejtés-gondozáshoz, a szövegértés és a helyesírástudás tanításához, valamint az ezekhez kapcsolódóan kialakult, megszerzett készségek és képességek fejlesztéséhez.

Nem hanyagolható el az a háttérismeret, miszerint Daniss Győző több évtizedes újságírói – nem magyartanári – pályája ismereteit is mozgósította a szülőként és nagyszülőként szerzett élményein, tapasztalatain túl, ezeket bele is építette jelen kötetébe. Aki elolvassa ennek a diákszótárnak a bevezetőjét (10–12. oldal), majd figyelmesen tanulmányozza a tartalomjegyzékét (5–9. oldal) és a szómutatóját (385–408. oldal), ezután át is lapozza a korunk mindennapi beszédében nem vagy nem túl gyakran használatos szavaink köréből szerkesztett 408 oldalas kötetet, pontosan látni fogja, hogy ez a könyv a tanítási gyakorlat és a klasszikusokat olvasó közönség valamennyi szereplőjének fontos és szükséges. Arról van szó, hogy nem csak a magyar nyelv és irodalom tanárainak és diákjainak segítőtje kíván lenni a nyakhegedű, a göreb, az ösztöke és számos más, a régmúlt, avagy a nem is annyira a régi idők kultúráját idéző bemutatott szóállomány. Valamennyi szaktanár, diák és a magyar nyelv értékkövei, nyelvi kövületei iránt érdeklődő, idehaza, avagy külhonban élő nemzettársunk kalauza is egyben ez, elsősorban a fiataloknak, valamint a magyar nyelvet használóknak többnyire nem világos, a pontos használati körükben már elhomályosult, egy letűnt műveltség, egy valamikori kultúra nyelvi lenyomatait felvonultató kiadvány.

Célkitűzésül

Mit tűzött ki maga elé célul a szerző, és mire vállalkozott e vaskos kötet kiadója? Mindenképpen dicséretesnek mondható az alkotói és a kiadói céltételezés, mivel kiveszőben, eltűnőben lévő szavak leltározása és szótárba foglalása nyomán nyelvi-kulturális hidat létesítettek/létesítenek korunk mindinkább világhálófüggő olvasói és az elmúlt idők embe-reinek hajdanvolt világa között.

A mai digitalizált világban a különféle szótárak segítségével végzett módszeres szókincs-bővítés minden tantárgyban elengedhetetlen. Már az a tény, hogy a kézikönyv 3200 lexikai egység értelmét, jelentését adja meg, nemegyszer még a hangulatát is sejteti, mindezek az értékei figyelemre méltóak. A kínálat gazdag: többek között ételnevek, régi foglalkozások elnevezése, munkaeszközök megnevezése, régi ruhadarabok, korábban használatos földrajzi nevek, népek, népcsoportok, szokások, az iskolai élettel kapcsolatos szavak stb, mind-mind fellelhetők ebben a Daniss Győző-kötetben. A szócsoportokon kívül 18 táblázat, keretbe illesztett közlemény is található az oldalakon. Ezek különböző szempontokból összetartozó, egymást erősítő szavak csoportját tartalmazzák. Megemlítendő, hogy

a szó-, a mondat- vagy a bekezdésnyi terjedelmű magyarázatokon kívül 102 vonalas rajz segíti megértetni, illetőleg szemléltetni az így kiemelt szavak jelentését.

A szótár jellegéből adódóan megmagyarázza, értelmezi a kötetbe felvett szókincset. Mi jellemzi a címszókat? Ezek többnyire már elavult vagy a nyelv életében létező elavulási folyamatban található, a mindennapi beszédben nem túl gyakran, illetőleg már alig használatos szavak. A címszók – a felületes olvasónak is jelzik, a kötetet elmélyülten tanulmányozók meg világosan láthatják – jelentése, illetőleg jelentésköre a mai magyarul beszélők, mindenekelőtt a fiatalok számára nem egészen vagy alig, avagy egyáltalán nem világos. A pontos használati körük korunkra elhomályosult, mivel egy mára már letűnt világ, az egykori kultúra csupáncsak nyelvi lenyomatai.

Az írás szerzője, H. Tóth István kandidátus, egyetemi docens egy nemzetközi óvodapedagógiai konferencián

Szembenézéssel

A szótári részben témakörökbe rendezve találhatók a szócikkek. Negyven tematikus főcsoport különböztethető meg egymástól úgy, hogy ezeken belül 123 alcsoport mutatja be az elemzésre, megismertetésre felvett szavakat.

A szótárban való olvasói, kutatói tájékozódás – egy-két próbálkozást követően – könnyen elsajátítható, mivel segítő jelleggel és szándékkal érvényesül a decimális rendszer. Vegyük szemügyre mindjárt az élen álló fejezetet!

1. Népek tengere – kabarok, matyók, oszmán-törökök (13. oldal)
 - 1.1. Mai hazai és határon túli magyar néprajzi csoportok (13–14. oldal)
 - 1.2. Magyarország hivatalosan elismert nemzetiségei (14–17. oldal)
 - 1.3. Más országok magyarjai (18. oldal)
 - 1.4. És a többiek – csak a legnagyobb létszámú népek, népcsoportok (18–19. oldal)

Különösen értékesnek és szükségesnek nevezhető a 11. fejezet (101–111. oldal), mert szédítő iramú, felpörgött ritmusú, már-már ön- és közveszélyes természetzsaroló világ-szemléletünk okos és hasznos intést kap ezekből a szócikkekből is, mert ez a 10 oldal láttatja az olvasóval a talán még nem is régvolt dúsan burjánzó természetet.

11. A természet ajándékai – pákász, sulyom, aranymosás (101. oldal)

11.1. Vizek világa (101–105. oldal)

11.2. Erdő-mező terített asztala (105–108. oldal)

11.3. A földtől vesszük el (108–110. oldal)

11.4. Törvényszegők (110–111. oldal)

A 21. fejezet léte ékesen igazolja, hogy mennyire szükséges ez a diákoknak szánt jelentéstisztázó szótár, ugyanis a történelem ihlette regények rangokat és megszólításokat közlő nyelvi anyaga világosabbá, nyilvánvalóbbá válik/válhat korunk olvasóinak.

21. Rangok, megszólítások – fenség, kegyelmes asszony, tekintetes úr (192–194. oldal).

És folytathatnám a fő- és az alcsoportok, valamint az egyes szavak konkrét jelentésének vagy éppen az árnyalt bemutatásnak köszönhetően számos szó jelentésvilágának az ismertetését, ám nem az anyag újraírására vállalkoztam. Megkerülhetetlen a javaslatom: minél előbb és minél gyakrabban lapozzuk fel búvárkodó, elemző, ismeretszerző, értelem-tágító céllal az egyes témakörök példáit.

Vannak egyszerű jelentésmagyarázatok, de jelentősebb azoknak a szavaknak a köre, amelyekben már összetettebb, árnyaltabb a jelentésmagyarázat, említésül lássunk néhány példát!

pernahajder

„Semmirekellő, másokat semmittevésével bosszantó fiatal férfi. Apró csínyeket elkövető gyerekekre kedveskedve is mondhatták.” (33. oldal)

cibereleves

„Ha gabonakorpára forró vizet öntöttek, az néhány nap alatt savanyúvá erjedt. Leszűrve megihatták a levét, vagy ételt savanyítottak vele, vagy kölessel, hajdinával, tejföllel levest főztek belőle. (Ciberelevest aszalt gyümölcsökből is készítenek.)” (39. oldal)

paszomány

„Nemesfém szálakkal borított fonalakból vagy selyemfonalakból összesodort, összefont vastag zsinór. Leggyakrabban négyszög vagy téglalap keresztmetszetű volt. A paszomány-zsinórral díszítésként bonyolult mintákat is rávarrhattak a ruhára, továbbá kialakíthattak belőle gomblyukakat helyettesítő füleket.” (60. oldal)

vajákos

„Olyan ember, aki azt állította magáról, hogy varázsszövegekkel és más praktikákkal jót is, rosszat is tud tenni, és meg tudja mondani a jövőt. Nem is kevesen ezt elhitték neki, és fizettek azért, hogy a vajákos nekik jót, másoknak esetleg rosszat tegyen.” (99. oldal)

szatócs

„Olyan falusi kiskereskedő, aki a boltjában, vegyeskereskedésében a lisztől, cukortól, cukorkától kezdve a kocsikenőcsig, szerszámokig nagyon sokféle – nem mindig a legjobb minőségű – árut viszonylag olcsón kínált vásárlóinak. (Mondták krajzlerájosnak is.)” (150. oldal)

áristom

„Kisebb súlyú – főképpen katonai – vétségért kimért nem túlságosan szigorú elzárás volt. Az áristom azt a helyiséget is jelentette, amelyikben a büntetést le kellett tölteni.” (195. oldal)

okarina

„Alakjáért sok helyütt kortemuzsikának nevezett fúvós hangszer. Anyaga főképpen agyag, ritkábban fa, fém vagy műanyag. A megszólaló hang magassága attól függ, hogy az okarinán játszó a legtöbbször hat vagy tizenkét lyukból hányat fog be az ujjával – és természetesen az, hogy melyik lyukakat fogja be. A hangszernek vannak kisebb és nagyobb, magasabb vagy mélyebb hangokat kiadó változatai. Az okarina távoli őseit már a tízezer esztendővel ezelőtt élő emberek is ismerték.” (227. oldal)

táltosgyermek

„Olyan újszülött, aki a megszokottól eltérő külső sajátosságokkal – hosszú hajjal, foggal, egyik vagy mindkét kezén hat ujjal stb. – jött világra. Így nevezhették a különlegesen éles eszű felcseperedő gyerekeket is.” (285. oldal)

szépirás

„Önálló tantárgy volt, főképpen lányiskolákban és gazdasági, kereskedelmi fiúiskolákban a meghatározott formájú szabályos kézírás. Kiváltképpen fontos volt a szép, olvasható írás az írógép elterjedése előtti időben.” (333. oldal)

Tanulmányosak az összefoglaló, áttekintő táblázatjellegű tördelések is, mert ezekben az összefoglalásokban – amiként látható az alábbi példa jóvoltából is – rendszerező ismereteket kapunk.

„Némelyik étkezésünket régen gyakran valamely más nyelvből – főképpen németből, angolból, franciából – átvett néven emlegették.

früstök: reggeli – (németben: frühstück)

löncs: dél körüli, a hagyományos ebédnél könnyebb, inkább uzsonnaszerű étkezés – (angolban: lunch)

diné: vacsora – (franciában: diner)

szupé: késő esti vacsora – (franciában: souper).” (44. oldal)

Figyelemre méltó a 61 pontból álló felhasznált könyvek jegyzéke (383–384. oldal), mert a források megnevezésén túl további búvárkodásra is lehetőséget kínál a lista. Érdemes élni ezzel a lehetőséggel, sőt bátran ajánlható középiskolás korú diákjainknak, az anyaország határain túl élő valamennyi generációnak is tanulmányozásra, válogatásra, hasznosításra.

A diákszótár végén található az egyébként itt és most kétségtelenül nélkülözhetetlen szómutató (385–408. oldal), méghozzá ábécérendben sorolva a kötetbe felvett korpuszt úgy, hogy tájékoztat: az adott címszó a szótár hányadik oldalán olvasható, tanulmányozható kifejtett formájában?

Hasznosításul

Az eddigiek alapján elmondható, és erre a nyelvpedagógiai problémakörre az Anyanyelv-pedagógia című elektronikus folyóiratban markánsan próbáltam utalni, hogy ezt a

változatos tartalmú, érdekes szóanyagot elsősorban korunk tanulói, igen komoly szellemi haszonnal az 5–12. évfolyamosok forgathatják. De tüzetes vizsgálódással meggyőződhetünk arról is, hogy több részlete már a 3–4. évfolyamokon, például az ember és társadalom, az ember és a természet, az ember és ember témakörökben fellelhető, olvasható történelmi, ismeretterjesztő és tájékoztató szemelvények, szövegfajták sikeresebb felfogását, árnyaltabb megértését segítheti. Kétségtelen, hogy a Daniss Győző-kötetben világos, könnyed és közérthető az értelmezések szövege, közlésmódja. Emiatt az értéke miatt a magyar nyelv és irodalom órákon kívül eredményesen használható más szaktárgyi tanórákon is, legyen az a történelem-, a természetismeret-, a matematika-, a biológia- vagy éppen a hittanóra. A már használatos tanítási-tanulási segédeszközök sorába is jól beilleszthető, mert eredményesen használható az anyanyelvi szókinccs bővítésének és az egyéb magyar nyelvi kompetenciák fejlesztésének folyamatában, továbbá lehetőséget nyújt a határainkon túl élő, a magyar nyelvet használó közönségnek is a beszéd- és kiejtés-gondozáshoz, a magyar nyelvű szókinccs pallérozásához, a magyar nyelvű olvasáskultúra erősítéséhez.

Ennek a Daniss Győző-könyvnek a szóanyagát vizsgálva, jellemezve óhatatlanul is az első kérdések egyikeként jelentkezik, hogy ezt a diákszótárt a tanítók, valamint az általános és a középiskolai magyartanárok hol, mely anyagrészeknél tudják hasznosítani, a tanítási-tanulási folyamatokba beemelni. Könyvismertetőként és gyakorló magyartanárként is rögzítem: ne csak a klasszikus értelemben vett grammatikai és szófajtani, szókinccsel összefüggő ismeretkörökre gondoljunk a tanítás- és tanulásszervezés idején, hanem hangsúlyozottan a stílusnevelésre is! Határozottan törekedjünk arra, hogy tanítványaink a Mit jelent? diákszótár segítségével ismertetett, lényegre törően megmagyarázott szóanyagot fel is használják feleleteikben, szó- és írásbeli fogalmazásaikban, témakörös beszámolóikban, kiselőadásaikban, projekt munkáikban stb. Mindenképpen kerüljön előtérbe a korpusz stílushatásának, szóhangulatának vizsgálata is. A stílusneveléssel áll ez a művelet szoros kapcsolatban, tudniillik hadilábon állnak tanítványaink ezzel a nyelv- és irodalompedagógiai problémakörrel egészen az érettségig. Legyen a stílus- és stilisztikatanítás is munkánk homlokterében, mert ez is nagyon fontos a nyelvhasználat, a nyelvi kompetenciák aspektusából. Kézenfekvő tehát, hogy a magyar nyelvi órán és az azon kívüli tevékenykedtetés keretében egyaránt érdemes megvizsgáltatnunk nemcsak az egyes címszók jelentését, hanem azok stílushatását, szóhangulatát is az értelmező szótár stílusminősítései alapján. A szótárhasználat, a szótárismeret fontosságát egyébként nem lehet eléggé sokszor hangsúlyozni. Így a grammatikai tudnivalókon kívül a stilisztikai ismeretek mozgósításával gyakorolhatják a tanulók a diákszótár egyes szavainak besorolását, azok új szempontú rendezését, csoportosítását, rendszerezését. Kétségtelenül rengeteg a teendője egy magyartanárnak, mert a tanulók jelentős többsége nem ismeri ezeket a szőminősítő tulajdonságokat: kellemes, kellemetlen, régies, népies, tájszó, elavult, ritka, műszaki, szleng stb. Minden bizonnyal ez is szerepet játszik abban, hogy a tanulók szókinccse szűk körű és szürke, sokszor ízetlen és durva, nemegyszer bántóan korlátozott. Mit lehet tennünk? Hasznosítanunk kell tág körben ezt a könyvet nemcsak az anyanyelvi órákon, hanem a több évszázados szépirodalmunk, kiváltképpen az úgynevezett kötelező

szemelvények kapcsán is, mert vitathatatlan, hogy Balassinál, Pázmánynál, Zrínyinél, Fazekasnál, Csokonainál, Aranyánál, Móricznál és még annyi másnál bőven fordulnak elő olyan szavak, amelyek világához Daniss Győző kötete biztos kalauz, segítő tanácsadó lesz.

Alkossunk olyan feladatokat, amelyekben hiányos mondatok kiegészítésekor, pontatlanul alkalmazott szavak helyesbítésekor a Mit jelent? 3200 tételből álló korpusza legyen a felhasználandó forrás! Szerkesztessünk stílusminősítést, jelentésértelmezést erősítő és/vagy fejlesztő totókat ennek a diákszótárnak a kamatoztatásával! Eredményes szótárhasználati gyakorlat az is, amikor megadunk elemzési szempontokat, valamint kapcsolódó szavakat ebből a könyvből önálló szótári vizsgálatra, mivel ez intenzív és kombinált könyvtár-, nyelvtan-, és stílus- és stilisztikatudással kapcsolatos munka lehet. Erősen feltételezhető, hogy megszeretik tanító- és magyartanártársaink is, amiként más szaktanárok is ezt a tematikailag gazdag, tartalmában színes kötetet, mert igazolhatóan nagy segítség lehet a diáknyelv pallérozásának folyamatában. Abban sem kételkedem, hogy a felhasználók rövid ismerkedés után könnyedén átlátják, mi mindent lehet a kötet anyagából kihozniuk az anyanyelvismeret és a nyelvtantudás, illetőleg a szövegértés képességeinek fejlesztésekor.

Összefoglalás

Megismerve a Mit jelent? cél- és feladatrendszerét, logikus szerkezetét, a hangulatos, tartalmilag gazdag, sokféle elemzésre alkalmas szóanyagát, feltétlen ajánlható életkortól függetlenül tanároknak, iskolásoknak és az anyaország határain túl élő, a magyar nyelvet így-úgy használóknak egyaránt.

Mindemellett feltételezhető, hogy e diákszótár újabb kiadásakor esetleg a klasszikus szótárelrendezést érvényesítik a szerkesztők (most inkább olvasókönyv jellegű a kötet). A magyarázó rajzok jelenleg inkább információhordozók (közlő, tájékoztató és befolyásoló szerepben jelennek meg), majdan viszont kevésbé térkitöltő funkciójú illusztrációk lesznek csupán. Érdemes-e, szükséges-e szókincsfejlesztő, szövegértést gyakoroltató munkafüzetet készíteni a Mit jelent? tudáskincsének a kamatoztatására, a tanulók képességeinek, szövegekben való jártasságuknak az edzése érdekében? Érdemes elgondolkodni erről is tanárnak, kiadónak, szerkesztőnek, szülőnek egyaránt – a diákok, sőt a Magyarország határain túl élők, a nyelvünket használók, tanulni vágyók érdekében.

A bemutatott diákszótárt a magas színvonalú szótáraiért számos díj – az MTA Kiváló Magyar Szótár, a Budai Díj, a Pro Cultura Díj, a Fitz József-díj – kitüntette, a Tinta Könyvkiadó 2016-ban adta közre Budapesten. Köszönet illeti a Tinta Könyvkiadót, hiszen felkarolta, és mindenekelőtt a diákok, valamint azok pedagógusai elé tette Daniss Győző sokrétű nyelvi, kulturális és művelődési dimenziókat megnyitó szótárát.

JEGYZETEK

1. Borbély Szilárd: *Az emlékezés is fikció*. www.szombat.org – A Szombat zsidó politikai és kulturális folyóirat online változata.

Szerzőink:

- Adamikné Jászó Anna – nyelvész, professor emerita (ELTE, Budapest)
- Balázs Géza – nyelvész, néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE, PKE) az MNYKNT elnöke (Budapest)
- Balázs Imre József – irodalomtörténész, kritikus, költő, egyetemi docens (BBTE), József Attila-díjas (Kolozsvár, Székelyudvarhely)
- Beke József – nyelvész, irodalomtörténész, magyartanár, a Toldi-, a Zrínyi-, a Radnóti- és az Arany-szótár szerzője, Magyar Örökség díjas (Kecskemét)
- Berg Éva Mária – magyar–orosz–angol szakos tanár (Budapest)
- Blankó Miklós – egyetemi hallgató és tanszéki demonstrátor (ELTE), a Manyszi irodavezetője (Budapest)
- Cservenka Judit – újságíró, a Magyar Rádió ny. munkatársa (Budapest)
- Delesega Gyula – villamosmérnök, ny. egyetemi tanár (Temesvár)
- Fűzfa Balázs – irodalomtörténész, tankönyvszerző, egyetemi docens (ELTE, Szombathely)
- Gömöri György – költő, irodalomtörténész (London)
- Gráfik Imre – néprajzkutató, szemiotikus, a Néprajzi Múzeum ny. főosztályvezetője (Szombathely, Balatonalmádi)
- Komoróczy György – nyelvművelő, helytörténész, író (Székelyudvarhely)
- Lengyel Zsolt – nyelvész, professor emeritus (Pannon Egyetem, Veszprém)
- Ludányi András – politológus, szociológus, történész, egyetemi tanár (Ohio, USA)
- Magyari Sára – nyelvész, magyartanár, egyetemi docens (PKE, Nagyvárad)
- Málnási Ferenc – ny. magyartanár (Kolozsvár)
- Máté László – tanár, ny. kulturális diplomata (Kassa)
- Mészáros Márton – egyetemi hallgató (ELTE), kulturális újságíró (Budapest)
- Minya Károly – nyelvész, intézetigazgató főiskolai tanár (NYE, Nyíregyháza)
- A. Molnár Ferenc – nyelvész, professor emeritus (ME, Miskolc, Budapest)
- Molnár Pál – újságíró, szerkesztő, a Magyar Rádió ny. munkatársa (Budapest)
- Moritz László – újságíró, az MNYNKT alelnöke (Budapest, Stockholm)
- Papp Andrea** – nyelvész, ny. egyetemi docens (Szeged)
- Pomogáts Béla – irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a Magyar Írószövetség volt elnöke, az MNYKNT tiszteletbeli elnöke, Széchenyi-díjas (Budapest)
- Pomozi Péter – nyelvész, egyetemi docens (ELTE, Budapest)
- Pusztay János – nyelvész, professor emeritus (ELTE), az MNYKNT alelnöke, Prima Primissima díjas (Szombathely, Nyitra, Horvátország)
- Szíki Károly – színművész (Eger, Buzita)
- Takács Edit – szerkesztő, mb. előadó (ELTE), az OFI munkatársa (Budapest)
- Sz. Tóth Gyula – kutató-fejlesztő tanár (Budapest)
- H. Tóth István – nyelvész, egyetemi docens (Prága, Kecskemét)
- Tuba Márta – magyartanár, az érdi Gárdonyi Géza Általános Iskola és Gimnázium tanára (Budapest, Érd)
- Vasvári Zoltán – etnográfus, művelődéstörténész, muzeológus (Budapest)

ARANY 200

FÜZFÁ BALÁZS:

BALÁZS GÉZA:

BEKE JÓZSEF:

POMOGÁTS BÉLA:

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA:

POMÓZI PÉTER:

BALÁZS GÉZA:

MINYA KÁROLY:

TUBA MÁRTA:

A világ legnagyobb költője

Áldott Arany-kor...

Arany szavainak félreértelmezése

Népköltő – nemzeti költő.

Arany János humoráról

Szólások, közmondások Arany költészetében

Arany János szókincse, költői szótára

Tanítsunk-e Toldit? Archaizmusok az elbeszélő költeményben

Arany Szalontája, Szalonta Aranya

REFORMÁCIÓ 500

BALÁZS GÉZA:

BLANKÓ MIKLÓS:

LUDÁNYI ANDRÁS:

A. MOLNÁR FERENC:

PUSZTAY JÁNOS:

TAKÁCS EDIT:

A reformáció 500 éve és a magyar művelődés

Metamorphosis religionis. A reformáció 16. századi terjedése hazánkban

Reformáljuk a reformációt: irodalmunk és a Biblia

A reformáció jelentőségéről a magyar nyelvtörténetben, különös tekintettel a katekizmusra

A Biblia finnugor nyelveken

Zsoltárfordításaink. A CV. zsoltár fordítástörténetéről az Apor-kódextől napjainkig

ÖT ÉGTÁJON MAGYARUL

SZ. TÓTH GYULA:

MAGYARI SÁRA:

CSERVENKA JUDIT:

BALÁZS GÉZA:

BALÁZS IMRE JÓZSEF:

BALÁZS IMRE JÓZSEF:

GÖMÖRI GYÖRGY:

MÁLNÁSI FERENC:

Nyelvész hétmérföldes csizmában

Anyanyelv és oktatás

Magyarok a téren: civilek és a nemzetpolitika

Az Operenciás-tengeren is túl. Gondolatok a magyar nyelvről – Argentínából

A nyelvhasználat kérdései a kortárs erdélyi magyar kultúrában

Hogyan lett a transzszilvanizmusból transzilvanizmus?

Útiműti

Péntek János: Történekek a nyelvben a keleti végeken...

ÉVFORDULÓK, KÖSZÖNTŐK

CSERVENKA JUDIT:

MÁTÉ LÁSZLÓ:

GRÉTSY LÁSZLÓ:

BLANKÓ MIKLÓS:

CSERVENKA JUDIT:

SZÍKI KÁROLY:

BALÁZS GÉZA:

Egy magyar mester a modernitás és a hagyomány útján

Százhusz éve született Fábry Zoltán

Találkozásaim Ady Endrével

A magyar felsőoktatás története Nagy Lajostól Mária Teréziáig

Sárközi Mátyás 80. születésnapjára

Ha írok, élek. Ha élek, írok

Beszélgetés Juhász Judittal

NYELVSTRATÉGIA

BALÁZS GÉZA:

SZ. TÓTH GYULA:

MORITZ LÁSZLÓ:

MÁTÉ LÁSZLÓ:

LENGYEL ZSOLT:

DELESEGA GYULA:

Két új nyelvstratégiai sorozat: Magyar nyelvű otthon és maTer

Anyanyelvünk nemzeti határai

Aranyösszegeti olvasótáborunk

Megmaradni – gyarapodni

Szociolingvisztikából, nyelvpolitikából – elégtelen

A Temesvári Műszaki Egyetem előzményei

TÁRSALGÓ

MOLNÁR PÁL:

CSERVENKA JUDIT:

BALÁZS GÉZA:

BALÁZS GÉZA:

MÉSZÁROS MÁRTON:

BALÁZS GÉZA:

Beszélgetés Szilágyi Péter helyettes államtitkárral

Beszélgetés Módos Péterrel alapítványról, kultúráról, európaiságról

A Tinta, az anya-nyelv-ész műhely

„Az élet megmenti önmagát” – beszélgetés Szakonyi Károllyal

A mai világ már nem olyan prűd

„Minden élet mágikus, realista és abszurd...”

IN MEMORIAM

MNYKNT:

POMOGÁTS BÉLA:

Meghalt Kolár Péter

A barátság tovább él. Búcsú Kántor Lajostól

SZEMLE

KOMORÓCZY GYÖRGY:

VASVÁRI ZOLTÁN:

GRÁFIK IMRE:

BALÁZS GÉZA:

BERG ÉVA MÁRIA – PAPP ANDREA: *Félperces*

H. TÓTH ISTVÁN:

Lőrincze-emlékkönyv

A toll senki fia. Mátyás Ferenc költészetéről

Cigány művészek formavilága

Gál Sándor: Kitágult nap

Közismert-e még a nyakhegedű, göreb, ösztöke?